БАШҠОРТ ХАЛЫҠ ЙЫРҘАРЫ ЙЫР-РИУӘЙӘТТӘРЕ

БАШКИРСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ ПЕСНИ-ПРЕДАНИЯ

BASHKORT FOLK SONGS SONGS-LEGENDS

БАШҠОРТ ХАЛЫҠ ЙЫРҘАРЫ ЙЫР-РИҮӘЙӘТТӘРЕ

БАШКИРСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ ПЕСНИ-ПРЕДАНИЯ

BASHKORT FOLK SONGS SONGS-LEGENDS

ӨФӨ
·КИТАП·

УФА
·КИТАП·

UFA
·KITAP·

1997

ББК 84 Баш
Б 29

Автор-төҙөүсеһе –
Фәнүзә Нәҙершина

Тәржемәселәр:
Юрий Андрианов,
Ғәзим Шафиков
(башҡорт теленән руссаға)

Айгөл Мөхтәруллина,
Зөһрә Рәхимова,
Римма Шәйбәкова
(башҡорт теленән инглиз теленә)

Автор-составитель –
Фануза Надршина

Переводчики:
Юрий Андрианов,
Газим Шафиков
(с башкирского на русский язык)

Айгуль Мухтаруллина,
Зухра Рахимова,
Римма Шайбакова
(с башкирского на английский язык)

Author-compiler –
Fanuza Nadrshina

Translators:
Yurii Andrianov,
Gazim Shafikov
(from Bashkort into Russian)

Aigol Mohtarullina,
Zohra Rahimova,
Rimma Shaibakova
(from Bashkort into English)

Б 29 Башҡорт халыҡ йырҙары, йыр-риүәйәттәре / Автор-төҙөүсеһе Ф. А. Нәҙершина. – Өфө, 1997. – 288 бит.

ISBN 5-295-02094-0

Өс телдә әҙерләнгән был йыйынтыҡҡа башҡорт халҡының боронғо ышаныуҙарға, тәбиғәткә бәйле йыр, йыр-риүәйәттәре, шулай уҡ тарихи ваҡиғалар, көнкүреш хәлдәре хаҡындағы йырҙары һәм йыр-риүәйәттәре индерелде. Тәржемәселәр халыҡтың үҙенсәлекле тормошона, тарихына ҡараған төшөнсәләрҙе – йырҙарҙың мәғәнәһен – мөмкин тиклем тулы килеш еткерергә тырышты.

Китап белгестәргә, юғары уҡыу йорттары һәм мәктәп уҡытыусыларына, ғөмүмән, киң ҡатлам уҡыусыларға тәғәйенләнә. Уны башҡорт мәҙәниәте менән ҡыҙыҡһыныусы сит ил белгестәренә лә файҙалы ҡулланма булыр, тип өмөтләнәбеҙ.

Сборник содержит башкирские народные песни, песни-предания мифологического, исторического, социально-бытового, любовно-лирического характера, а также – тексты на темы эпических сюжетов (на башкирском, русском и английском языках). Переводчики стремились донести до читателя точный смысл, сохранить историко-этнографические реалии текстов.

Рассчитан на специалистов, а также на широкий круг читателей.

This three – language edition contains Bashkort songs-traditions related to ancient beliefs, nature and historical events, as well as songs-legends. The translators tried to preserve the concepts and notions arising from the peculiarities of the mode of life and the people's history, i.e. to convey authentic meaning of the songs.

The book is intended both for experts and for the general reading public. We also hope it to be of interest for foreign learners of Bashkort culture.

Б $\frac{4505000000-85}{М121(03)-97}$ 213-97

ББК 84 Баш

ISBN 5-295-02094-0

© *Сост.*: Надршина Ф. А., 1997
© *Перевод:* Андрианов Ю.А.,Шафиков Г.Г. (*с башк. на русск.*),
Мухтаруллина А.Р.,Рахимова З.А.,Шайбакова Р.К. (*с башк. на англ.*),1997

ЙЫРҘАРҘА — ХАЛЫҠ ТАРИХЫ

Көньяҡ Уралда йәшәүсе башҡорт халҡының рухи мәҙәниәтендә төп урынды йыр поэзияһы биләй тиһәк, моғайын, хата булмаҫ. Юғары сәнғәт кимәлендә халыҡтың милли характерын, уның ифрат бай эске донъяһын, фәлсәфәүи ҡараштарын сағылдырған йырҙар баһаларын бер ни менән дә билдәләп булмаған ҡиммәтле мираҫ ул. Йыр — кешеләрҙең көндәлек тормош юлдашы, уға әҙәм балаһы шатлыҡлы көндәрендә лә, ҡайғылы мәлдәрендә лә мөрәжәғәт итә, таяна. "Ел елләмәй томан асылмай, йыр йырламай күңел асылмай", — тип, юҡҡа ғына йырланмайҙыр.

Ата-бабаларыбыҙҙың тарихи хәтерен мәңгеләштереүҙә лә йырҙарҙың әһәмиәте әйтеп бөткөһөҙ. Уйлап ҡараһаң, күпселек йырҙарыбыҙҙың тәбиғәте образлы рәүештә тарих һөйләүгә, мәғлүмәт биреүгә "көйләнгән". Шуға ла былдай йырҙарҙы "йыр-риүәйәттәр", "йыр-легендалар" тип атарға була. Уларҙың сюжет-композиция төҙөлөшө риүәйәт (һирәклəберәк легенда) һәм йыр тексының органик бәйләнешенә нигеҙләнгән. Сюжеттың драматик көсөргәнешле урыны поэтик текст (йыр) һәм көй аша, ә ваҡиғалар үҫеше, геройҙың шәхесенә, эшмәкәрлегенә ҡағылған фекерҙәр сәсмә телмәр аша биреләусән.

Йыр-риүәйәт һәм йыр-легендаларҙың поэтикаһы, художестволы "йөҙө" уларҙың тәбиғәтенә бәйле ярала, йәғни һәр бер әҫәр ике жанрға — йырға һәм риүәйәткә, йырға һәм легендаларға хас сифаттарҙы эсенә ала. Теге йәки был йырҙың килеп сығышына бәйле ваҡиғалар ысынбарлыҡта булған хәл итеп һүрәтләнә. Борон заманда йәки элегерәк булған хәлдәрҙе лә, билдәле бер ерҙәге ваҡиғаларҙы, шәхестәрҙе һүрәтләгәндә лә уларҙың һис шикһеҙ ысынлығына ышандырырға ынтылып хикәйәләү риүәйәттәрҙең тәбиғи асылына ҡайтып ҡала. Хәл-ваҡиғаларҙың урыны, ваҡыты күп осраҡта төбәп күрһәтелә.

Ғәҙәттә, йыр-риүәйәттең, йыр-легенданың хикәйәләү өлөшө йырсы йәки ҡурайсы тарафынан йыр йырланыр алдынан, йә аҙағынан һөйләнелә. Һирәкләп йыр куплеттары араһында хикәйәләүгә күсеп китеү осраҡтары ла булғылай.

Әҫәрҙең музыкаль-поэтик өлөшө иһә геройҙың психологик хәлен, тойғо-кисерештәрен биреүҙә лә ҙур роль уйнай. Миҫал өсөн "Ғилмияза" йыр-риүәйәтенән Ғилмиязаның йыр-монологын алырға була.

Бала саҡта уҡ урланып, сит ерҙә көн иткән ҡыҙ бала яҙмышы, уның һағыштары, тыуған илен һағынып өҙгөләнеүҙәре йырҙа иҫ киткес юғары сәнғәт кимәлендә һүрәтләнгән:

Һаҡмар һыуы аға ла ҡибла табан,
Урал тауы буйлап та көн битләп.
Тыуған илкәйемә ҡайтыр ҙа инем,
Аяҡтарым талһа ла имгәкләп.

Йырҙың көйө — башҡорт халыҡ музыка сәнғәтенең классик үрнәктәренең береһе. "Бер күтәрелеп, бер түбәнәйә биреп, мәғәнәле паузаларға һәм контраст регистрҙарҙы ҡаршы ҡуйыуҙарға бай" был моң текстағы көсәргәнешле тойғоларҙы тетрәндергес юғарылыҡҡа күтәрә.

Дөйөм алғанда, художестволылыҡ йәһәтенән йыр-риүәйәттәр, йыр-легендалар ғәҙәти хикәйәгә ҡоролған сюжеттарҙан айырылыбыраҡ тора. Драматик, лирико-драматик яйға көйләнгән йыр тексы хикәйәләү өлөшөнөң дә шул яйға яҡынлашыуына күпмелер дәрәжәлә алшарт булып тора.

Булған хәл-ваҡиғалар эҙе буйынса билдәле бер тарихи шарттарҙа ижад ителгән әҫәрҙәр заманалар үтеү менән телдән-телгә күсеп килә торғас, һиҙелерлек үҙгәрештәргә дусар була: факттар алмашыныу, дәүерҙәрҙе бутау күренештәре фольклорҙа, шул иҫәптән йыр-риүәйәттәрҙә, шаҡтай йыш осрай. Шулай булған хәлдә лә йыр-риүәйәттәрҙә һүрәтләнгән ваҡиғаларҙың тарихи ерлеге ғәҙәттәге риүәйәт һәм легендаларға ҡарағанда нығыраҡ һаҡлана. Быны сәбәбе — әҫәрҙәге йыр тексының сағыштырмаса тотороҡло булыуына ҡайтып ҡала. Камиллашҡан шиғри форма (өҫтәүенә махсус көйө лә булһа), сәсмә телмәргә ҡарағанда һәр төрлө йоғонтоға аҡрыныраҡ бирелә. Әйтәйек, "Таштуғай", "Буранбай" кеүек атаҡлы әҫәрҙәрҙең сәсмә формалағы риүәйәт өлөшө төрлөсә вариантлаша. Ләкин тәрән мәғәнәле "Таштуғайҡай, һинең кәкүгең юҡ, үҙ Уралҡайыма ҡайтайым", йәки "Буранбайҙың яҙған хатын уҡып, зар илайҙар ауыл ҡарттары" кеүек юлдар һәр вариант өсөн тиерлек даими. Сюжет ойоштороуҙа, әҫәрҙең тарихын үҙенә "яҡын тотоуҙа" шиғри юлдарҙың роле ифрат ҙур. Поэтик тексты һөйләү һәм көйҙөң тығыҙ бәйләнеше аша бирелеүе халыҡ йырҙарына ғәжәйеп камил бөтөнлөк бирә, уларҙың бәсен һәм идея-эстетик ҡиммәтен күтәрә.

Әммә шуны ла билдәләргә кәрәк, синкретлыҡ — башҡорт халыҡ йыры йәшәйешенең берҙән-бер формаһы түгел, һәр йыр легендаһы йәки риүәйәтенән тыш, үҙ аллы ла башҡарыла ала. Һуңғы ваҡытта, нигеҙҙә, башҡарылыуҙың ошо рәүеше күҙәтелә.

Башҡарылыу рәүеше буйынса, башҡорт халҡының лиро-эпик, лиро-драматик һәм лирик йырҙары оҙон, һалмаҡ һәм ҡыҫҡа көйҙәргә бүленә[1]. Жанр формаларының үҙ-ара бәйләнеше һөҙөмтәһендә йыш ҡына аралаш структуралар (оҙон көйҙөң ҡыҫҡа көй менән үрелеп килеүе) хасил була.

Бынан тыш, башҡорт халыҡ ижадының милли музыкаль-поэтик системаһына эпик хикәйәттәрҙең көйҙәре, мөнәжәттәр, сеңләү һамаҡтары, бәйеттәр инә.

Шулай ҙа башҡорт халҡының милли музыка мәҙәниәтендә төп урынды оҙон көй биләй. Ул "башҡорт халҡының музыкаль-поэтик классикаһын"[2] тәшкил итә.

---

[1] Был йыйынтыҡҡа ингән йырҙарҙың көйҙәре буйынса бүленешен китаптың аҙағында бирелгән күрһәткестән ҡарағыҙ.

[2] *Лебединский Л. Н.* Башкирские народные песни и наигрыши. — М., 1962. 28-се бит.

Оҙон көйҙәр башлыса киң диапазонлы (дуодециманан алып, ике октаваға тиклем). Ҡайһы берҙәренең (мәҫәлән, "Буранбай") диапазоны хатта ике октаванан да артып китә. Оҙон көйҙө башҡарыу ифрат ҙур зауыҡ талап итә, сөнки оҫталыҡ көйҙө һуҙып йырлауға ғына ҡайтып ҡалмай, ә бәлки уның эске тотороҡлолоғон, интеллектуаль потенциалын (ә башҡорт йырҙарында ул көслө!) һаҡлай белеүгә бәйләнгән. Йырҙың тәрән моң-мәғәнәһен еткереү өсөн музыкаль биҙәктәрҙе урынлы ҡулланыу, һуҙынҡы өндәр (ноталар) менән ҡыҫҡа тауыштарҙы сиратлаштыра белеү маһирлығы кәрәк.

* * *

Халыҡ йырҙары мәғәнәүи йөкмәткеләре яғынан да күп төрлө. Йыйынтыҡта улар дүрт тематик төркөмгә бүлеп бирелгән: "Тәбиғәткә, боронғо ышаныуҙарға бәйле йырҙар", "Тарихи йырҙар", "Тормош-көнкүреш йырҙары, мөнәжәттәр", "Мөхәббәт, дуҫлыҡ йырҙары".

Тәүге бүлеккә тупланған йырҙарҙың бер өлөшө тарихтың бик боронғо осорҙарын, кеше аңының элекке торошон яҡтыртыуҙары менән әһәмиәтле ("Сыңрау торна", "Балаҡарға", "Кәкүк", "Турат сағылы", "Ҡара юрға", "Ҡуңыр буға" һ. б.). Ауыр бер мәлдә әҙәм балаһының тоҡомон ҡурғап, уға хәүеф килерен алдан "хәбәр" иткән, йә булмаһа сабыйҙы үлемдән ҡотҡарған изгелекле ҡоштар, үҙе тере саҡта хужаһын ырыҫынан яҙҙырмаҫ аҡ ҡанатлы толпар, сит ырыуҙан эйәһенә кәләш алып ҡайтҡан аҡыллы Ҡара юрға тураһындағы хикәйәләүҙәрҙең нигеҙе мифологик дәүергә барып тоташа. Улар ни тиклем генә һуңғы заман ваҡиғалары сорнамаһында бирелмәһен, әҫәрҙәрҙең нигеҙендә һалынған архаика барыбер үҙәктә ҡала. Сыңрау торналарҙың ҡурғаусы ҡош булып иҫәпләнеүе, шунлыҡтан башҡорттарҙың уларға табыныуы хаҡындағы мәғлүмәттәр, мәҫәлән, X быуаттың башына ҡараған Ибн-Фаҙлан яҙмалары буйынса билдәле: "Торналар — беҙҙең Раббыбыҙ: улар беҙҙең дошмандарыбыҙҙы ҡасырға мәжбүр итте", — тиҙәр башҡорттар, — шуға ла улар торналарға табына"[1].

Был йыйынтыҡҡа индерелгән легенда ла (ул XX быуат башында яҙып алынған) төп мотивы менән Ибн-Фаҙлан яҙмаларындағы мәғлүмәттәр менән ауаздаш: торналар бында ла яу килерен алдан иҫкәртеүсе, ҡурғаусы ҡош булараҡ сығыш яһай.

Торнаның табыныу ҡошо булыуына ишара яһаған этнографик материалдар ҙа бар. Үҫәргән ҡәбиләһенең бөтә дүрт ырыуы ла, мәҫәлән, торнаны үҙенең ырыу ҡошо итеп иҫәпләп, уны үлтереүҙе ҡәтғи рәүештә тыя[2].

Тиләү ырыуы башҡорттарының элек туй, мәжлестәр барышында "торна" бейетеү йолаһы шулай уҡ был ҡошто ырыу үрсетеүсе, кешеләргә ырыҫ килтереүсе йән эйәһе итеп ҡарауҙарына бәйле. Ҡош ҡиәфәтенә инеү таяҡҡа беркетелгән ағас торна башы һәм, эсен тышҡа әйләндереп, бейеүсенең иңенә һалынған аҡ толоп йәки тун ярҙамында атҡарылған.

"Балаҡарға" йыр-легендаһы шулай уҡ боронғо кешенең йәнлектәрҙе, ҡош-ҡортто изгеләштереп, уларға табыныуының эҙҙәрен һаҡлаған. Был сюжеттағы архаика "ҡош-әсә" мотивы менән генә сикләнмәй. Боронғо кешенең үҙен тәбиғәттән артыҡ айырмауы легенданың үҙгәрештәргә бик үк бирелмәгән

---

[1] *Ковалевский А. П.* Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921—922 гг. Статья, переводы и комментарии. — Харьков, 1956. 131-се бит.

[2] *Кузеев Р. Г.* Очерки исторической этнографии башкир. — Уфа, 1957. 1-се бүлек. 19—30-сы биттәр.

шиғри юлдарында яҡшы һаҡланған. Уларҙа тотемизмға хас булған кешенең йәнлеккә, йәнлектең кешегә әүерелә алыуы мотивы ла сағылып ҡалған:

...Балаҡайым, ғәзизкәйем,
Булғанһың бит балаҡарға, балаҡарға...

Баштарында изгелекле ҡош оялатҡан ағастар ҙа боронғо кешеләр аңында ҡәҙимге ағастар рәүешендә генә түгел, ә йән эйәләренең яралыу мөхите (яҫҡылығы), изге терәге булараҡ урын алған. Был күренеш бик күп халыҡтарҙың мифтарында, шул иҫәптән башҡорт фольклорында, шәжәрәләрҙә сағыла. Мәҫәлән, Ҡыпсаҡ ырыуы атамаһының барлыҡҡа килеүе тураһындағы риүәйәт-легендала нәҫел ебен башлаусы ир бала ағас ҡыуышында донъяға килә: "Кыпчаҡ юлда ағач ҡыуышында тыуғанлығы өчөн, аңа, үзләренең ғадәтенчә, "Кыпчак" дәйү ат вирмешләрдер. Ҡәдим төрөк телендә эче ҡыуыш ағачны кыпчак димешләр"[1].

"Балаҡарға" йыр-легендаһының боронғо ҡараштар юҫығында яралғанлығын иҫбатлаусы дәлилдәр эҙләгәндә йола фольклоры үрнәктәрен, атап әйткәндә, "Ҡарғатуй", йәки "Ҡарға бутҡаһы" байрамдарын да иҫтә тоторға кәрәк. Был байрам ваҡыттарында башҡарылған ритуаль бейеүҙәрҙе, әүһәләй уйындарын, ата-бабаларыбыҙҙы иҫкә алып, доға ҡылыуҙарҙы күҙаллағанда, "Ҡарғатуй" йолаһының сакраль мәғәнәһе йыл башын, уянған тәбиғәтте хөрмәтләп ҡаршы алыуға, ямғыр теләүгә генә ҡайтып ҡалмай, ә бәлки ата-бабалар рухын иҫкә алыуға ла бәйле булғанлығы тоҫмаллана. Боронғо кешеләр уйлауынса, тәбиғәт уянғанда ата-бабалар рухы ла уяна, ә ҡоштар иһә ата-бабалар рухын, йәнен йөрөтөүсе заттар. Йәнә шуныһы мөһим: тәү ҡарауға нисек кенә сәйер тойолмаһын, боронғоларҙың был ҡошто изгеләштереүе күпмелер дәрәжәлә тормош тәжрибәһенән килеп тыуған хәл. Һәр йыл яҙ башы менән ҡарғалар килеүе — кешеләр өсөн яҙ, йылылыҡ, уңдырыш килеүен аңлатҡан.

Халыҡ аңындағы төрлө ҡараштарҙың тыуыуын, уларҙың артабанғы яҙмышын өйрәнеү йәһәтенән "Сыңрау торна", "Балаҡарға" һәм шул типтағы башҡа йыр-легендаларҙың әһәмиәте ифрат ҙур. Айырыуса үҙҙәренең асылы менән бындай ҡомартҡыларҙың гуманистик йүнәлешле булыуы ҡиммәт. Тәбиғәт менән кеше берҙәмлегенең бөйөк фәлсәфәүи мәғәнәһен һәр быуын кешеләренә иҫкәртеп тороуҙа уларға тиң тағы нимә бар?

Заманалар үтеү менән үҙенең боронғо ерлегенә яңы дәүерҙәр һыҙатын да беректергән мәшһүр "Урал" йырының да тәү башлап ошо фәлсәфә нигеҙендә яралғанлығы күренә. Уралтауҙың тере йән эйәһе итеп һүрәтләнеүе (Ер-әсә мотивы) — шуға дәлил. Әлбиттә, йырҙарҙа һүрәтләнгән Уралтау образының мәғәнәһе бының менән генә сикләнмәй. Халыҡ аңына ул бигерәк тә Тыуған ил символын йөрөтөүсе булараҡ һеңеп ҡалған. Йырҙың йөкмәткеһенә ингән тарихи ваҡиғалар шаҙдауы шуның менән аңлатыла.

Башҡорт халҡының йыр поэзияһында тәбиғәткә арналған йырҙар ифрат күп. Ҡайһы төбәктә сығарылыуҙарына ҡарамаҫтан, уларҙың йөкмәткеләре оҡшаш йүнәлештә үҫкән: тәбиғәт матурлығына һоҡланыу, уны ололау, Ер-һыуҙы ата-бабаларыбыҙҙың изге төйәге, кешенең үҙе тыуып-үҫкән ғәзиз мөхите итеп ҡарау, төрлө сәбәптәр арҡаһында тыуған еренән, иленән айырылған, йә берәй фажиғә

---

[1] Башкирские шежере / Сост., перевод, введ. и коммент. Р. Г. Кузеева. — Уфа, 1960. 93-сө бит.

кисергән кешеләрҙең һағыш-тойғоларын сағылдырыу ("Һанайһары", "Ағиҙел", "Уйыл" һ. б.). Йырҙарҙың лирик геройы өсөн тәбиғәт — донъя, ғүмер, халыҡ яҙмышы тураһында фәлсәфәүи уйланыуҙар сығанағы, әҙәм балаһының рухын ныҒытыусы, хистәрен байытыусы илаһи бер мөғжизә, көс ("Һаҡмар", "Дим буйыҡайҙары", "Мәндем буйы").

XIX быуат аҙағында башҡорт йыр поэзияһын йыйған һәм өйрәнгән рус ғалимы С. Г. Рыбаков башҡорт йырҙарының фәлсәфәүи асылын билдәләп, түбәндәгеләрҙе яҙҙы: "Башҡорт йырҙарында ниндәйҙер бер айырыуса киңлек һәм иркенлек бар, уларҙа үҙенә бер төрлө гүзәллек һәм йыш ҡына хыялдағы ниндәйҙер билдәһеҙ нәмәгә ынтылыу һиҙелеп тора. Ғөмүмән, башҡорт йырҙарының йөкмәткеһендә тормош фәлсәфәһе элементы, әйләнә-тирәгә фәлсәфә күҙлегенән ҡарау мәйеллеге ҙур дәрәжәлә һиҙелә"[1]. Сергей Рыбаковтың был һүҙҙәре башҡорт оҙон көйҙәренең һәр ҡайһыһына ҡағыла тиерлек.

Тарихи йырҙар бүлегендә тупланған әҫәрҙәр, башлыса, реаль ерлеге аныҡ булған ижтимағи йүнәлешле ваҡиғалар һәм төрлө дәүерҙәрҙә йәшәгән тарихи шәхестәргә бәйләп ижад ителгән. Ул йырҙарҙың, йыр-риүәйәттәрҙең күпселеге тыуған ер һәм уны сит ил баҫҡынсыларынан һаҡлау, ил эсендәге ғәҙелһеҙлектәргә, милли һәм синфи иҙеүгә ҡаршы көрәш идеяларын сағылдыра.

Азатлыҡҡа һыуһау айырыуса Рәсәй батшалығының колониаль сәйәсәтенә ҡаршы сығарылған фольклор әҫәрҙәрендә асыҡ күренә. Йырҙарҙан аңлашылыуынса, һатып алыу һылтауы менән башҡорт ерҙәренең таланыуы урындағы халыҡты аяныслы яҙмышҡа, ауыр кисерештәргә дусар иткән:

...Ямантауға инде барып булмай:
Тирә-яғы кордон-ҡарауыл.
("Ямантау-Йәмәлекәй тауы")

...Шарлы урманҡайҙары ҡулдан киткәс,
Үлмәйенсә бөтмәҫ көйөгө.
("Шарлы урман")

Башҡорт халҡы таланыуға, алданыуға ҡаршы ризаһыҙлыҡ тойғоһо белдереп кенә ҡалмаған, яуға күтәрелгән: XVII—XIX быуат араларында береһе һүндерелеүгә икенсеһе тоҡанып өлгөргән башҡорт ихтилалдары, айырыуса 1773—1775 йылдарҙағы Крәҫтиәндәр һуғышы нәҡ ана шул хаҡта һөйләй.

Батша тәхетен тетрәткән Крәҫтиәндәр күтәрелешендә башҡорт халҡының данлы улы Салауат Юлаев үҙен азатлыҡ хәрәкәтенең иң күренекле шәхестәренең береһе һәм Емельян Пугачевтың тоғро көрәштәше итеп танытты. Салауаттың юлбашсылыҡ ролен хатта Крәҫтиәндәр һуғышының дошмандары генерал-майор П. С. Потемкин, генерал-аншеф П. И. Панин танырға мәжбүр булған: улар үҙҙәренең хаттарында, донесениеларында Салауатты "данлы Салауат", "иң төп боласы" ("главнейший бунтовщик"), "үткән болаларҙың төп юлбашсыһы" ("главный предводитель минувшего бунта") тип баһалайҙар. П. С. Потемкин Екатерина II-гә яҙған бер донесениеһында: "Салауаттың исеме ысынлап та башҡорт хал-

---

[1] *Рыбаков С. Г.* Музыка и песни Уральских мусульман с очерком их быта. — СПб, 1897. 121-се бит.
[2] Крестьянская война 1773—1775 гг. на территории Башкирии. Сборник документов. — Уфа: Башкнигоиздат, 1975. 262, 264—265-се биттәр.

ҡының йөрәгендә булырға хаҡлы"[2], — тип танырға мәжбүр булған. Батша генералы хаталанмаған: яуғир-шағир Салауаттың исеме йырҙарҙа, ҡобайырҙарҙа, күп һанлы риүәйәттәрҙә мәңгеләштерелгән. Был йыйынтыҡта бирелгән ике йырҙың тәүгеһе батырҙың үлемһеҙ эшенә дан йыры булып яңғыраһа, икенсеһе — ирек өсөн көрәшкән оло шәхестең тотҡонға эләгеүенә бәйле халыҡ йөрәгендә барлыҡҡа килгән уңалмаҫ яра хаҡында бәйән ҡыла.

Изгелекле ҡасҡындар, һөргөнгә ебәрелгән кешеләр, кантон башлыҡтары тураһындағы йырҙарҙың нигеҙендә лә социаль тигеҙһеҙлек, йәмғиәттәге ғәҙелһеҙлек мотивтары ята ("Бейеш", "Буранбай", "Төхфәт кантон").

Тарихи йырҙарҙың икенсе тармағы — сит ил баҫҡынсыларына ҡаршы көрәш темаһын сағылдырған йырҙар. Уларҙа һүрәтләнгән ваҡиғаларҙың хронологик диапазоны шаҡтай киң: XVI—XVIII бб. ҡаҙаҡ, ҡалмыҡ барымталары, XIX—XX быуаттарҙағы һуғыштар (француз яуы, рус-төрөк, рус-япон һуғыштары). Күпселек йырҙарҙың нигеҙендә башҡорттарҙың рус ғәскәре эсендә төрлө һуғыштарҙа, хәрби походтарҙа ҡатнашыу ваҡиғалары ята.

Халыҡ хәтерендә айырыуса 1812 йылғы Ватан һуғышы дәүеренә ҡараған йырҙар, йыр-риүәйәттәр яҡшы һаҡланған. Француз яуы хаҡындағы йырҙар азатлыҡ көрәшенә дәррәү күтәрелгән халыҡтың илһөйәрлек тойғоларын үҙәккә ҡуйыуҙары менән айырылып тора. ("Икенсе әрме"[1], "Эскадрон", "Ҡаһым түрә", "Ерән ҡашҡа"). Уларҙағы рухи күтәренкелек, ҡаһарманлыҡ аһәңе башҡорттарҙың 1812 йылғы Ватан һуғышында уйнаған ҙур роленә бәйле. Билдәле булыуынса, Наполеон ғәскәрҙәренә ҡаршы һуғышта башҡорт атлыларынан егерме һигеҙ полк төҙөлгән, һәм уларҙың күбеһе Кутузов етәкселек иткән рус армияһы составында Данциг, Лейпциг, Париж һәм башҡа ҡалалар янындағы һуғыштарҙа ҡатнашҡан. Французлар башҡорт һуғышсыларын мәргәнлектәре өсөн "төньяҡ амурҙары" тип атаған[2].

Йыр поэзияһының ҙур бер өлөшөн **тормош-көнкүреш тураһындағы йыр, йыр-риүәйәттәр** тәшкил итә. "Саф" тарихи йөкмәткеле әҫәрҙәр иҫәбенә инмәһәләр ҙә бындай йырҙарҙың нигеҙендә лә ысынбарлыҡ, заман һулышы ярайһы уҡ яҡшы тойола. Айырым шәхестәрҙең тормошо аркылы йәмғиәттең социаль торошон тасуирлау — был төркөм йырҙарҙың бөтәһе өсөн дә хас күренеш. Уларҙан аңлашылыуынса, феодаль-патриархаль мөнәсәбәттәр тыуҙырған йәшәү шарттары ҡатмарлы, геройҙарҙың, айырыуса ҡатын-ҡыҙҙың, яҙмышы еңелдән түгел ("Таштуғай", "Зөлхәбирә", "Мәхүбә" һ. б.). Ғәҙел булмаған ижтимағи тәртиптәргә, йола, ғөрөф-ғәҙәттәргә ҡарата ризаһыҙлыҡ белдереү мотивы йыр-риүәйәт геройҙарының эштәре, ҡылыҡтары аша еткерелә ("Аҡ ҡарсыға — Яйыҡ", "Таштуғай").

Мөхәббәт темаһына бағышланған йырҙар тәрән лиризм менән һуғарылған. Егет менән ҡыҙ күңелендәге гүзәл тойғоларҙы һүрәтләүҙә ғәжәйеп матур поэтик биҙәктәрҙең моңло көй менән оҙатылыуы мөхәббәт йырҙарына ҡабатланмаҫ нәфислек бирә. Бигерәк тә ҡыҙҙар матурлығын тасуирлауҙа фольклор ижадсыларының фантазияһы сикһеҙ ("Хан ҡыҙы", "Сәлимәкәй"). Мөхәббәт тигән төшөнсәнең бөйөклөгөн аңлаған лирик геройҙың рухи юғарылығы, хистәренең сикһеҙ тәрәнлеге йырҙа бына нисек итеп әйтеп бирелгән:

---

[1] Башҡорт халыҡ ижады: Риүәйәттәр, легендалар. Т. II / Төҙ., инеш мәҡәлә һәм аңлатмалар авт. Ф. А. Нәҙершина. — Өфө: Китап, 1997. 236—240-сы биттәр.

[2] *Асфандияров А. З.* Участие башкир в войнах и походах России в период кантонного управления (1798—1865 гг.) // Из истории феодолизма и капитализма в Башкирии. — Уфа, 1971. 82, 86-сы биттәр.

Күктә генә болот, ай, йөрөйҙөр,
Ерҙә генә ҡырау ирейҙер.
Йөрөмәсе, йәнем, күҙ алдымда:
Күҙ алмаҡайҙарым ирейҙер.

Был йырҙы тыңлағанда, ирекһеҙҙән шағир һүҙҙәре хәтергә килә:

Халыҡтан да бөйөк композитор,
Халыҡтан да бөйөк йырсы юҡ...

Йырҙарға шиғри камиллыҡ, нәфислек биргән сәнғәт алымдарына туҡталыу был мәҡәләнең бурысына инмәй. Башҡорт халҡының йыр поэзияһы тураһында дөйөм мәғлүмәт биреп, айырым әҫәрҙәрҙең тарихи ерлегенә аңлатма бирелде. Йыйынтыҡтың үҙенсәлеге, йәғни сит ил уҡыусыларына ла тәғәйенләнеше, нәҡ ошо йүнәлештә фекер йөрөтөүгә алшарт булып торҙо.

Һүҙҙе йомғаҡлап, шуны әйтергә ҡала: башҡорт халыҡ йырҙары – баһалап бөткөһөҙ рухи хазиналарҙың береһе, быуаттар төпкөлөнән хәҙерге заманғаса килтерелеп еткерелгән ата-бабалар аманаты, поэтиклаштырылған халыҡ тарихы. Шул уҡ ваҡытта был мираҫ башҡорт халҡының дөйөм кешелек мәҙәниәтенә индергән ғәжәйеп үҙенсәлекле өлөшө лә.

Ошо китапты әҙерләгән ижади коллективҡа, нота яҙмаларын һайлағанда консультация биргән музыка белгесе Гөлназ Галинаға, шулай уҡ инглиз теленә тәржемә ителгән күп кенә текстарҙы редакторлаған доктор Артур Вильямсонға (Төньяҡ Ирландия, Ольстер университеты) оло рәхмәтемде белдерәм.

Фәнүзә Нәҙершина,

филология фәндәре кандидаты,
Башҡортостан Республикаһының Салауат Юлаев
исемендәге дәүләт премияһы лауреаты

В ПЕСНЯХ - ИСТОРИЯ НАРОДА

В духовной культуре башкир, коренных жителей Южного Урала, выдающееся место наряду с эпосе (кубаирами) занимают песни. В них в наиболее совершенной форме выражены национальный характе народа, высокая музыкально-поэтическая одаренность.

Определяя характер отношения башкирской народной песни к действительности, исследователи h раз отмечали ее глубокий историзм. Сама художественная природа большинства песен как бы "специальь настроена" на передачу исторической информации. Сюжетно-композиционный строй песен, как лиро-эпиче' ких, так и лирических, базируется на органической связи песенного текста и предания или легенды. Певць хорошо знающие исполнительские традиции, перед тем как спеть народную песню, вначале подроби излагают историю ее зарождения. В рассказе исполнителя весьма определенно проявляется установка н достоверность описываемых событий. Музыкально-поэтическая часть несет высокую эмоциональную на рузку, выражает психологическое состояние, чувства и переживания героя. Гармоничная связь поэтическог текста и мелодии, данная в сочетании с повествовательной речью ("историей"), придает удивительну} целостность народной песне, усиливает степень ее весомости и эстетического воздействия. Однако следуе отметить и то, что синкретичность - не единственная форма бытования башкирской народной музыки: каж дая отдельно взятая песня может исполняться и самостоятельно.

В музыкальном плане башкирские народные песни разделяются на долгую протяжную песню (узун кюй), умеренно-протяжную (халмак-кюй) и короткую песни (кыска-кюй)[1]. Как результат взаимосвязи и взаимо действия жанровых форм возникают также смешанные структуры (сочетание протяжной мелодии с короткой)

Кроме того, в музыкально-поэтической системе башкирского народного творчества - напевы эпических сказаний, мунажатов[2], обрядовых причитаний, произведений балладного типа - байтов...

Ведущее положение в народной музыкальной культуре башкир занимает протяжная песня - узун-кюй - "башкирская народная музыкально-поэтическая классика"[3].

[1] Классификация включенного в настоящий сборник материала отражена в указателе, помещенном в конце книги.
[2] *Мунажат* - духовный стих.
[3] *Лебединский Л. И.* Башкирские народные песни и наигрыши. - М., 1962. С. 28.

Протяжную песню отличает широкий диапазон, от дуодецимы до двух октав (в отдельных случаях и больше: например, "Буранбай"). Многие узун-кюй богато орнаментированы. Красота, совершенство мелодического рисунка зависят от мастерства исполнителя, от его искусства к импровизации[1].

Народные песни многообразны и по своей тематике. Собранные воедино и приведенные в определенную систему они представляют как бы единое, крупноплановое, полисемантическое произведение, при изучении которого проливается свет на самые глубинные корни истории народа.

Особенно характерны в этом плане сюжеты о птицах - чудесных покровителях людей ("Журавлиная песнь", "Грачонок"), крылатом коне-тулпаре ("Косогор гнедого коня"), "разумном" иноходце, добывающем невесту эпическому герою ("Вороной иноходец"), и т. п. Бытующие ныне песни-легенды, хотя и передаются на фоне позднейших наслоений, донесли до нас отзвуки мифологических представлений.

Примечательны сведения (свидетельства) Ахмеда Ибн-Фадлана о верованиях башкир: "Мы видели, как (одна) группа поклоняется змеям, (другая) группа поклоняется журавлям *(подчеркнуто нами. - Ф. Н.),* и мне сообщили, что они (некогда) вели войну с одним народом из числа своих врагов, что они (враги) обратили их (башкир) в бегство и что журавли закричали сзади них (врагов) так, что они испугались и сами были обращены в бегство,... и поэтому они (башкиры) поклоняются журавлям и говорят: "Это (журавль) наш господин [Раббы-божество. - *Ф.* /-/.], так как он обратил в бегство наших врагов", и поэтому они поклоняются им (и теперь)"[2]. Со сведениями Ахмеда Ибн-Фадлана созвучна по своему основному мотиву и легенда "Журавлиная песнь" (запись начала XX вв.), публикуемая в настоящем сборнике: птицы и здесь выступают чудесными покровителями башкир, "предупреждая" их о надвигающейся военной опасности.

Имеется ряд этнографических данных, свидетельствующих о культе журавля среди башкир. Например, все четыре рода племени усерген и поныне считают журавля своей родовой птицей и запрещают ее убивать[3].

С древнейшими тотемическими воззрениями связаны, на наш взгляд, и ритуальные журавлиные танцы, бытовавшие до недавнего времени в юго-восточном Башкортостане среди башкир рода теляу. Они исполнялись во время свадеб и других празднеств: согласно поверьям, "участие" родовой птицы в дни важнейших событий в жизни людей способствовало жизнестойкости рода, его благополучию в будущем.

Обрядово-магическую функцию, направленную на "отпугивание" врага, "отвод" беды выполняли, возможно, и журавлиные пляски, исполняемые в условиях войны. На эту мысль наталкивает наличие признаков обрядности в структуре танца (деревянные пластинки, привязываемые к большому и указательным пальцам, имитирующие клюв), а также бытование разного рода суеверных представлений о журавлях (как было сказано выше, мотив отпугивания известен еще по заметкам Ибн-Фадлана).

Следы тотемических воззрений наблюдаются также в песне-легенде "Грачонок", где, кроме мотива "птица-мать", сохранен мотив оборотничества (вера в возможность превращения человека в птицу и наоборот):

[1] Подробно о музыкальной стороне башкирских народных песен см. в указанной выше книге Л. Н. Лебединского: с. 28-47.

[2] *Ковалевский А. П.* Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Статья, переводы и комментарии. - Харьков, 1956. С. 131.

[3] *Кузеев Р.* Г. Очерки исторической этнографии башкир. -Уфа, 1957. Ч. 1. С. 79-80.

...Ты ведь нашим был ребенком,
Но потом ты стал грачонком...

Необычными в представлениях древних людей были и деревья. Согласно мифам многих народов, гнездо и дерево рассматривались в единстве (входили в единый комплекс), сакральное значение имело дупло, ассоциируемое в сознании древних с материнской утробой. Далекие отголоски этих воззрений мы слышим в "Грачонке", а также в генеалогической легенде о происхождении племени Кыпсак: "...Так как Кыпчак родился в пути, в дупле дерева, ему по своему обычаю дали имя "Кыпчак". На старом тюркском языке дуплистое дерево называют кыпчак"[1].

Когда речь идет об архаических корнях песни-легенды "Грачонок", следует помнить и о весеннем празднике Ҡарғатуй" ("Грачиный праздник") или Ҡарға бутҡаһы" ("Грачиная каша"), в основе которого лежат древние верования, связанные с культом тотемических предков, идеей умирающей и воскресающей природы. Трапеза, "угощение" обрядовой пищей грачей, ритуальные пляски, игры, вызывание дождя, моленья в честь умерших сородичей на лоне природы - яркое тому свидетельство.

В изучении верований, их эволюции значение "Журавлиной песни", "Грачонка" и других сюжетов подобного типа исключительно велико. Особенно важно понимание их гуманистической сути, глубокого философского смысла. Эти произведения пронесли через века священность идеи бережного отношения к природе, ко всему живому, что окружает человека.

Мысль о нерасторжимости единства человека и природы заложена в сущности и в ранних вариантах песни "Урал", в которых опоэтизирован образ матери-Земли. В целом же образ Уралтау в песнях многообразен. Он олицетворят в себе и природу как таковую, и понятие Родины целого народа.

В музыкальном творчестве башкир немало песен с региональными топонимическими названиями. Независимо оттого, где они создавались, их объединяют общие, схожие мотивы: описание красот природы, трепетное отношение к своему краю как к месту, где родились и жили предки; чувство тоски по Родине, если человек по разным причинам вынужден жить на чужбине ("Ханайхары", "Агидель", "Уйыл" и др.).

Для лирического героя песен природа - источник философских раздумий о жизни, о судьбе народа, божественная сила, укрепляющая дух человека, обогащающая его чувства ("Хакмар", "Долины Демы", "Долины Мандема").

Говоря о философичности башкирских народных песен, представляется уместным вспомнить высказывание известного собирателя музыкального фольклора башкир в конце XIX в. С. Г. Рыбакова: [башкирские народные песни] "музыкальны, эффективны и дышат какой-то особенной ширью и размашистостью; веет от них своеобразной прелестью и чувствуется стремление к чему-то неопределенному, мечтательному... В общем в содержании башкирских песен заметен элемент житейской философии, склонность к философским взглядам на вещи"[2]. Эти слова относятся ко всем песням, в т. ч. мелодиям, посвященным природе.

Большую тематическую группу составляют собственно исторические песни, песни, отражающие реальные события общественного значения в народном осмыслении. В центре этих песен находятся события, связанные с защитой Родины от внешних врагов, и борьбой башкирского народа за национальную социальную свободу.

[1] Башкирские шежере /Сост., перевод, введ. икоммент. Р. Г. Кузеева. - Уфа, 1960. С. 93.
[2] *Рыбаков С. Г.* Музыка и песни уральских мусульман с очерком их быта. - СПб., 1897. С. 121.

Тема национального гнета особенно ярко выражена в песнях о расхищении башкирских земель русскими заводчиками под предлогом "купли". Они воссоздают ужасающую картину бедственного положения обманутых башкир, их тяжелое психологическое состояние:

... Шарлы урман вовеки не забыть,
До самой смерти горя не избыть.
("Шарлы урман" - "Лес Шарлы")

... К Ямантау теперь не подойти:
Все вокруг - кордон да караул.
("Ямантау" - "Ямаликай гора")

Строки этой же песни из другого варианта:

Когда узнали о продаже мы,
Рыдали все, рыдал весь наш аул[1].

Многочисленны песни, песни-предания, повествующие о борьбе башкир против колониальной политики царизма. Видное место среди таких произведений занимают песни о Крестьянской войне 1773-1775 гг. В данную книгу мы включили лишь два образца песен о национальном герое башкирского народа, поэте Салавате Юлаеве. Увековечение имени батыра в народной памяти связано с его исключительной ролью в освободительной борьбе. Даже враги Крестьянского движения генерал-майор П. С. Потемкин, генерал-аншеф П. И. Панин в своих донесениях к Екатерине II вынуждены были признать Салавата Юлаева "главным предводителем минувшего бунта", назвали его "славным Салаватом"[2].

Мотивы недовольства общественными порядками, социальным неравенством отражены в песнях-преданиях о беглецах, кантонных начальниках ("Бииш-батыр", "Буранбай", "Тухфат-кантон").

Весьма значителен пласт исторических песен о борьбе с внешними врагами. Хронологический диапазон изображенных в них событий довольно широк: набеги казахов и калмыков в период XVI—XVIII вв., войны XIX-XX вв. (Отечественная 1812 г., русско-турецкая, русско-японская).

В памяти народа особенно хорошо сохранились песни об Отечественной войне 1812 г. В них весьма ярко отразился патриотический подъем, охвативший народные массы ("Вторая армия"[3], "Эскадрон", "Кахымтуря", "Ерян-кашка"-"Рыжий конь со звездочкой на лбу").

Героический пафос этих песен, песен-преданий связан со значительностью участия башкир в Отечественной войне 1812 г. Тогда было сформировано 28 башкирских конно-казачьих полков. Башкирские конники сражались под Данцигом, Лейпцигом, Веймаром, Ганау, Шатобрианом и Парижем. Французы прозвали башкир за меткость стрельбы из луков "северными амурами"[4].

[1] Башкирское народное творчество. Т. 8: Песни / Сост., авт. вступ. ст. и коммент. С. А. Галин. - Уфа, 1995. С. 44 (перевод Д. Даминова).

[2] Крестьянская война 1773-1775 гг. на территории Башкирии: Сборник документов. -Уфа: Башкнигоиздат, 1975. С. 262, 264-265.

[3] Башкирское народное творчество. Т. 2: Предания и легенды. / Сост., авт. вступ. ст. и коммент. Фануза Надршина. -Уфа, 1987. С. 289-293.

[4] *Асфандияров А. 3.* Участие башкир в войнах и походах России в период кантонного управления (1798-1865 гг.) //Из истории феодализма и капитализма в Башкирии. -Уфа, 1971. С. 82-86.

2*

Содержательны, исторически достоверны песни, песни-предания, в которых повествуется о событиях, связанных со старинным бытовым укладом и обычаями башкир. Характеры героев проявляются здесь в драматических обстоятельствах, обусловленных феодально-патриархальными отношениями. Несмотря на то, что конфликт в бытовых песнях отражен преимущественно сферой семейной жизни, их направленность против несправедливых общественных порядков, обычаев выражена довольно четко ("Таштугай", "Зульхабира", "Белый ястреб - Яик" и др.).

Глубоким лиризмом проникнуты любовные песни. Удивительная гармония поэтического текста и задушевной мелодии придает этим песням неповторимое великолепие, порою поднимая их до уровня музыкально-поэтических шедевров ("Салимакай", "Кукушечка"). Творческая фантазия носителей фольклора особенно сильна в создании образа любимой девушки, описании ее красоты ("Салимакай", "Ханская дочь").

Какую возвышенность духа, глубину чувств должен иметь лирический герой песни, понявший великий смысл любви и способный выразить это чувство словами, которые фактически не поддаются никакому переводу на другой язык:

Йөрөмә лә, йәнем, күҙ алдымда,
Күҙ алмаҡайҙарым ирейҙер.

Приблизительно можно сказать только так:

...Ой, не ходи, родная, перед глазами,
Мой взор твоя краса огнем палит.

Раскрыть художественную природу башкирских народных песен в пределах вступительной статьи невозможно. Такая цель перед нами не ставилась. Характер сборника - его предназначенность и иноязычному читателю - обусловил круг вопросов, затронутых выше.

В заключение хочется подчеркнуть, что песни, песни-предания являются одним из бесценных достояний, представляющих своеобразное, накопленное веками культурное наследие башкирского народа. В то же время это наследие - самобытный вклад в общечеловеческую культуру, который внесен нашими отцами и дедами и бережно хранится их потомками.

Выражаю глубокую благодарность творческому коллективу, работавшему над этой книгой, музыковеду Гульназ Галиной за консультацию при подборе нотных материалов, а также искреннюю признательность доктору Артуру Вильямсону (Ольстерский университет, Северная Ирландия) за редактирование части переводов на английский язык.

Фануза Надршина,
кандидат филологических нау
лауреат Государственной преми
им. Салавата Юлаева
Республики Башкортоста

THE SONGS AT THE HEART OF THE BASHKORT PEOPLE

Perhaps it won't be a mistake to say that song poetry occupies the main place in the spiritual culture of the Bashkorts, the people inhabiting the South Urals. 'Song Poetry' implies a broader meaning in this context, i. e. we mean epic narratives, glorifying heroes (batyrs), valour, justice and grandeur; the first among them is the famous 'Ural Batyr'. This great invaluable heritage is composed of epic songs, poems, rendering at a high artistic level the peculiarities of national character, philosophical outlooks and spiritual life of the Bashkorts. Songs accompany people in their everyday life, in joy and in trouble, bringing hope and consolation. As the lyrics of a song go: 'The fog doesn't lift until the wind blows, the people's spirits don't rise until they sing a song'.

It should also be mentioned, that it is mainly songs that serve to keep the memory of our ancestors fresh from generation to generation. On reflection, the nature of most Bashkort songs is 'tuned' to convey the historical background in an image-bearing way. Therefore, such songs are called 'songs-traditions' and 'songs-legends'. Their compositional forms and plot structure depend to a great extent on the organic unity of the lyrics of the song and the narrative part of the song - a certain story, tradition or, less frequently, a legend. The crucial points of the plot development are usually interpreted through the lyrics of the song and its tune, whilst the viewpoints on the protagonist's personality and his activity are conveyed through the narrative.

The poetic and artistic images of songs-traditions and songs-legends arise from their nature, i. e. each one comprises the features inherent to both genres: songs and traditions (legends). The events which have given birth to this or that song are depicted as real and non-fictitious. This peculiar feature of traditions to render facts as actual is most clearly observed in the narration of the bygone events, which occurred at a certain place and period of time, and also in the portrayals of historical figures. The place and the time here are deliberately stressed.

Normally the narrative part of the song-tradition or the song-legend is performed by a singer or a kurai-player, either before the song itself or after it. Sometimes, however, the narration is introduced between the couplets of the song.

Verse and music play the major part in revealing the character's state of mind and his intense emotional life. For illustration we'll turn to the song-monologue of the heroine of the song-tradition 'Ghilmiyaza'. It represents at an artistic height the anguish of the homesick girl, who was kidnapped as a child and was dentined to live in a strange land, far from home.

The Hakmar runs its waters towards qiblah
On the sunny side of the Ural ridge.
I wish I could return to my beloved motherland,
If my feet wore out, I would keep crawling.

The tune of this song is regarded as a classic of Bashkort folk music. This melody 'abundant in rises and falls, meaningful pauses and contrasting registers...' lets the intense emotional powers of the lyrics reach the utmost height.

Generally, in an artistic sense, the songs-traditions and the songs-legends are distinct from the plots of common stories. The dramatic or lyrico-dramatic part of the song, the verse, affects to a certain extent the narrative part.

The literary works created after certain historical events traced to the times of old, undergo considerable changes with the passing of time: the mixing-up of facts, the substitution of historical periods - the phenomena occurring frequently in folklore, including the songs-traditions. Despite this, the historical background of the depicted events is better preserved in songs-traditions than in common traditions and legends due to a relatively fixed structure of the lyrics. The perfectly arranged poetic lines of a song (especially when matched with the tune) are less submitted to alterations than the narrative. Such renowned pieces of folklore as Tashtughai' and 'Buranbai' vary considerably in their narrative parts. As for the meaningful lines, Tashtughaikai, there is no cuckoo to be found here. I wish I could go back to my own Urals', or 'When reading letters sent by Buranbai, so bitterly were crying our old folks', they remain invariable in all those versions. The poetic form plays an important part in arranging the plot-structure of a literary work as well as in keeping the historical background "attached" to it. The harmonious unity of poetic texts and tunes provides an amazingly perfect integrity of folk songs, and adds to their worth and ideo-aesthetic value.

At the same time it should be mentioned that syncretism is not essentially inherent to the Bashkort folk songs. Each song can be performed separately from its legend or tradition, and recently this way of performing has been observed most frequently.

According to their way of performing Bashkort folk lyrico-epic, lyrico-dramatic and lyric songs are subdivided into extended tunes, moderate tunes and short tunes. Very often the interrelations of the genres result in the appearance of mixed forms (extended tunes interwoven with short ones).

Besides these forms the national musical system of Bashkort folklore is represented by tunes of epic narratives, monazhats (religious verse set to music), lamentations and 'baiets' - ballad-type forms. But on the whole, the Bashkort national musical art is predominated by extended tunes, which-are 'the classical expression of the musical-poetic system of the Bashkort people'[1]. Most of the extended tunes are of wide range (from duodecimo to two octaves). Some of them have a range even exceeding two octaves ('Buranbai'). Undoubtedly, it requires great talent and grace to perform extended tunes, for apart from the skill of drawing the tune out long enough, one should possess the ability to preserve the inner integrity of the song along with its intellectual potential (so much characteristic of Bashkort songs). Besides, the performer should be skilled enough to arrange the musical pattern of the song and the succession of long and short sounds in such a way as to convey most impressively the depth of both the meaning and the "soul" of the song.

' Bashkort folk songs also vary greatly in their subject-matter. In the present collection they are respectively subdivided into four parts: 'Songs Related to Nature and Ancient Beliefs', 'Historical Songs', 'Songs on Everyday Life, Monazhats', 'Love and Friendship Songs'.

Лебединский Л. Н. Башкирские народные песни и наигрыши. - М., 1962. С. 28.

The songs comprising the first part, represent the ancient times and man's state of mind at that time: The Singing Crane', The Babyrook', The Cuckoo', The Bay Horse Hillside', 'Kara-Yurgha', The Brown Cow'. The images of merciful birds who in the rough times 'warned' people of an impending disaster or saved a child from death, and the notions of the white-winged 'tolpar' horse who helped his master through his seek of happiness, or the sensible Kara-Yurgha who brought his master a bride from a far-off tribe - are, undoubtedly, based on the mythological consciousness of ancient people. Such narratives, though imbued with modern associations, preserve archaic elements in their core. The singing cranes were regarded by the Bashkorts as miraculous patrons of people, as sacred birds. This is clearly seen from the writings of Ibn-Fathlan associated with the beginning of the X-th century: 'Cranes are our Rabby (Deity). They made our enemy flee', say the Bashkorts. That's why they worship cranes"[1].

The legend which entered the present collection (it was recorded at the beginning of the XX-th century), agrees on its basic motif with the data obtained from Ibn-Fathlan's writings: the cranes here also 'warned' the Bashkorts of the forthcoming battle and, thus, were looked upon as birds-protectors.

There is also some ethnographic material suggesting the idea that the crane was worshipped. The four subdivisions of the Uthargan tribe, for instance, regard the crane as the bird of their tribe. Killing it is banned altogether[2]. The Bashkorts of the Tilau tribe during their wedding feasts and other celebrations conducted the rite of 'cranes' dancing. They also considered the bird as the tribe's ancestor, the symbol of happiness. The dance performer disguised himself as a 'crane', wearing a wooden crane head topped on a stick and a white furcoat, turned inside out, on his back.

The ancient notions of worshipping animals and birds is also observed in The Babyrook' song-legend. The archaic part of the plot is not only restricted to the 'bird-mother' motif. As is seen from the poetic lines of the legend (the least subject to changes in the course of time), ancient people saw little difference between themselves and nature, or between themselves and animals. The verses reflect another motif characteristic of totemic notions - the ability of a human being to transform him/herself into an animal and vice versa:

Oh, my baby, oh, my dear,
You've become 'Babyrook', 'Babyrook'.

The trees that housed sacred birds on their tops were perceived by ancient people not just as ordinary trees, but as the birth-place of living beings, their sacred abode. This phenomenon is reflected in myths of many peoples, including Bashkort mythological legends and pedigrees. Mythological legends about the origin of the name of the Kypsak tribe are echoes of ancient notions. The prospective forefather of the tribe was born in a hollow of a tree. In the Turkic language a tree with a hollow in it is called 'kypchak'[3].

The search for evidence that the song-legend The Babyrook' originated from ancient beliefs inevitably calls to mind such folklore rites as the holidays of 'Karghatuy' or 'Karghabutka' (the rook's holiday, the rook's porridge). On closer examination the ritual dancing and playing, or prayers held during that holiday for our ancestors' peace, disclose in full the sacral meaning of the 'Karghatuy'. It is not merely a hearty welcome to a new year beginning and nature wakening, wishing for the rain, but, most likely, a desire to immortalize our forefathers' spirit. The ancient peo-

[1] *Ковалевский А. П.* Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Статья, переводы и комментарии. - Харьков, 1956. С. 131.

[2] *Кузеев Р.* Г. Очерки исторической этнографии башкир. - Уфа, 1957. Ч. 1. С. 79-80.

[3] Башкирские шежере /Сост., перевод, введ. и коммент. Р. Г. Кузеева. - Уфа, 1960. С. 93.

pie believed that their forefathers' spirit woke up along with the nature in spring, and the birds incarnated that spirit. Strange as it may seem, the people's worship of rooks may be understood through their life experience. Thus, the rooks' flying back home each year was a token of the forthcoming spring, warmth and fertility.

A study of how different attitudes commonly occur and develop in people's minds essentially involves such songs-legends as "The Singing Crane", "The Babyrook" and other invaluable sources. Significantly, all these literary sources are of purely humanistic character. What else would render so accurately that great philosophical meaningfulness of the relationship between man and nature? The famous song 'Ural' which has stood the test of time and adjusted the present-day motifs still preserves that philosophical attitude as its core. Through the image of Uraltau (the Ural mountains) the mother-land is presented as a living being. However, that image should not be interpreted merely through the verse lines of the song. In people's minds it stands for a symbol of the Native Land. That accounts for the traces of historical events supporting the plot of the song.

The song poetry of the Bashkorts abounds in songs glorifying Nature. No matter what part of the land they might take their origin in, the subject matter of these songs is similar: the admiration of the landscapes' beauty and the worship of Nature. Thus the Nature itself, the earth and water, were perceived by our forefathers as a sacred abode and native home. Those, who were for some reason torn away from their homeland or suffered a disaster, grieved for it and longed to return (The Hanaihary Hill', The Aghithel', The Uyil River'). For the lyrical hero of the songs Nature is a constant source of philosophical reflections on the surrounding world and everyday life, an unmatched spiritual power of support and a wonderful source of inspiration (The Hakmar', The Dim Riverside', The Mandem Riverside').

In the XIX-th century the Russian scholar S. G. Rybakov wrote concerning the Bashkort songs and their philosophical essence, 'Bashkort songs are distinguished by the widest range and scale of performance, the sweet tune being charged with dreams of something better. All in all, the plots of Bashkort songs are marked with a philosophical attitude to life"[1]. Sergei Rybakov's words can equally be applied to all Bashkort extended tunes.

The historical songs comprising the present collection depict mainly historical events and personalities. Most of the songs and songs-legends have similar subject matter - Motherland and its protection from foreign invaders, social injustice and struggle against national and class oppression.

Freedom concepts are most distinct in the works of folklore reflecting the opposition to the tsarist Russia's colonial policy. The songs reveal the misappropriation of the Bashkort lands and the "people's rough luck, misery and deep sense of injustice.

...A general came to buy our land,
Yamantau is being circled by the guard.
('Yamantau' 'Mount Yamalekai')

...The Sharly forest has been lost forever.
There'll be no end of grief until we die.
(The Sharly Forest')

[1] *Рыбаков С. Г.* Музыка и песни уральских мусульман с очерком их быта. - СПб., 1897. С. 121.

It should be noted that the Bashkort people did not restrict themselves to displaying their utter resentment towards the oppressors. They fought for their native lands. Within the period of the XVII-XIX-th centuries numerous Bashkort uprisings broke out and were ruthlessly crushed. The Bashkorts also participated in the Peasant War of 1773-1776.

In that Peasant War, which nearly toppled the tsarist throne, the Bashkort people's honoured son Salawat Yulaiev came out as one of the leaders of the rebellion and Yemelyan Pugachev's brother-in-arms. Salawat's leadership hadn't even been doubted by the rebels' foes General-Major P. S. Potyomkin and General-in-Chief P. I. Panin. They described him in their letters and dispatches as 'the renowned Salawat', 'the main rebel', 'the chief leader of the uprising'. P. S. Potyomkin, in one of his dispatches to Catherine II, mentioned that 'the name of Salawat really deserves being revered and honoured by the Bashkorts'[1]. The tsarist general was right in his judgement: the name of the warrior and poet Salawat is memorialized in numerous songs, epic poems and legends. In this anthology one of the two songs represented here is a song of glory to the batyr's heroic deed, the other represents the people's infinite grief over the capture of their great son fighting for their freedom.

The songs of stout-hearted fugitives, exiled people, cantonal chiefs reveal such phenomena of social life as inequality and injustice ('Beiesh', 'Buranbai', Tohfat Canton').

The other historical songs convey the struggle against foreign invaders. The chronology of events described in the songs varies greatly: the raids of the Kazakhs, Kalmyks in the XVI-XVIII centuries, Russia's wars against France, Turkey and Japan in the XIX-XX centuries. These songs reproduce the episodes of the Bashkorts' participation in military acts and battles under the colours of the Russian army.

The people's memory proved infallible for the songs and songs-legends created within the period of the Patriotic War of 1812. The songs of those French battles are marked with the vigour of patriotic feelings shared by people who rose as one to fight the enemy (The Second Army'[2], 'Cavalry Squadron', 'Kahym Tura', 'Yeran Kashka'). That patriotic spirit and heroic pathos resulted from the great role played by the Bashkorts in the Patriotic War of 1812. As is known, twenty eight regiments were formed out of Bashkort cavalrymen, most of which fought in the ranks of the Russian Army under the command of Kutuzov at the cities of Dancig (Gdansk), Leipzig, Paris and others. The French warriors in respect for the Bashkorts' bravery and marksmanship called them 'Northern Cupids'[3].

A considerable number of songs deal with everyday life. Though they can't be referred to 'purely' historical songs, their origin may be traced to real events in the past. The peculiar feature of these songs is that, through the portrayal of certain historical figures, they expose the social life of people. Thus, it may be observed that the people's life (especially women's) in the times of the feudo-patriarchal society was, for most part, rough and miserable (Tashtughai', 'Zolhabira', 'Mahuba'). The injustice and cruelty of the social order; the customs and the rites of those times gave rise to opposition. This is the motif manifested through the description of the protagonists' deeds and their behaviour in songs-legends (The White Hawk - Yaiik', Tashtughai').

[1] Крестьянская война 1773-1775 гг. на территории Башкирии: Сборник документов. -Уфа: Башкнигоиздат, 1975. С. 262, 264-265.

[2] Башкирское народное творчество. Т. 2: Предания и легенды. / Сост., авт. вступ. ст. и коммент. Фануза Надршина. - Уфа, 1987. С. 289-293.

[3] *Асфандияров А. З.* Участие башкир в войнах и походах России в период кантонного управления (1798-1865 гг.) // Из истории феодализма и капитализма в Башкирии. -Уфа, 1971. С. 82-86.

The love and friendship songs (in the present collection) are imbued with deep lyricism and tenderness. The true feeling of love shared by a young man and a girl is rendered through perfect lyrical patterns and a tuneful melody, creating harmonious unity of the song. The folklore creators especially drew on their imagination when describing the beauty of a girl ('Khan's Daughter', 'Salimakai'). The lyrical hero who relied on his own feelings, his love sufferings and his spiritual power was glorified in love songs.

Heavy clouds, hey, overcast the sky,
The fields are covered with melting rime.
Oh, sweetheart, don't come into my sight,
Or else your striking beauty will make me blind.

This song recalls the lines written by a poet in exile.

There's no greater composer than folk,
There's no greater singer than folk...

It was not the purpose of the present introduction to dwell on the artistic methods helping to create perfectly arranged songs and songs-traditions. Rather we aimed at offering some general information concerning the Bashkort song poetry and at providing historical background for some literary works. This collection is quite unique in its intention to serve the needs of foreign readers. Bashkort folk songs are in a true sense invaluable spiritual treasure of the people and the historical heritage of our ancestors, the poetical history of the Bashkorts. At the same time these songs can be regarded as the contribution of the Bashkort people to the culture of the whole world.

The author-compiler expresses her gratitude to the editor-composition-translator team, who helped to bring this project to fruition, as well as to the musicologist Gulnaz Galina for her advice on compiling the notations, and special thanks are due to Dr Arthur Williamson, University of Ulster (Northern Ireland) for editing the major part of the English texts.

Fanuza Nadrshina,
Dr Philology
The Salawat Yulaiev Prize Laureate o
Republic of Bashkortostan

ТӘБИҒӘТКӘ, БОРОНҒО ЫШАНЫУҘАРҒА БӘЙЛЕ ЙЫРҘАР

ПЕСНИ, СВЯЗАННЫЕ С ПРИРОДОЙ И ДРЕВНИМИ ВЕРОВАНИЯМИ

SONGS RELATED TO NATURE AND ANCIENT BELIEFS

1. ИҪКЕ УРАЛ

Башҡорт борон-борондан мәғрүр Урал тауҙары араһында, Уралға һыйынып йәшәгән. Уралда тыуып, Уралда үҫкән. Ырыу-ырыу булып хозур тәбиғәт ҡосағында иркенләп көн иткән. Иҫәпһеҙ-һанһыҙ йылҡыларын дөбөрләтеп, һыйырҙарын мөңрәтеп, Урал буйы далаларында күсеп йөрөгән беҙҙең ата-бабалар.

Урал тауының ҡуйы урмандары, мәғрүр ҡаялары уларҙы дошмандарҙан һаҡлаған. Ата-бабаларыбыҙ үҙҙәре лә изге төйәктәрен күҙ ҡараһылай һаҡлар булғандар. Ер-һыуын, тау һәм далаларын килгән яуҙарҙан һаҡлап, әллә күпме батыр башын һалған.

Уралды, батырҙарҙы данлап, башҡорт сәсәндәре йыр сығарған. Барлыҡ башҡорт ырыуҙары араһында таралып киткән был йырҙы "Урал" тип атағандар.

Көйө тора-бара төрлөсәрәк йырлана башлаған. Шуға ла исемдәрендә лә айырма бар: "Урал", "Иҫке Урал"... "Иҫке Урал"ды былай тип йырлайҙар ине:

Умеренно подвижно ♪ = 116

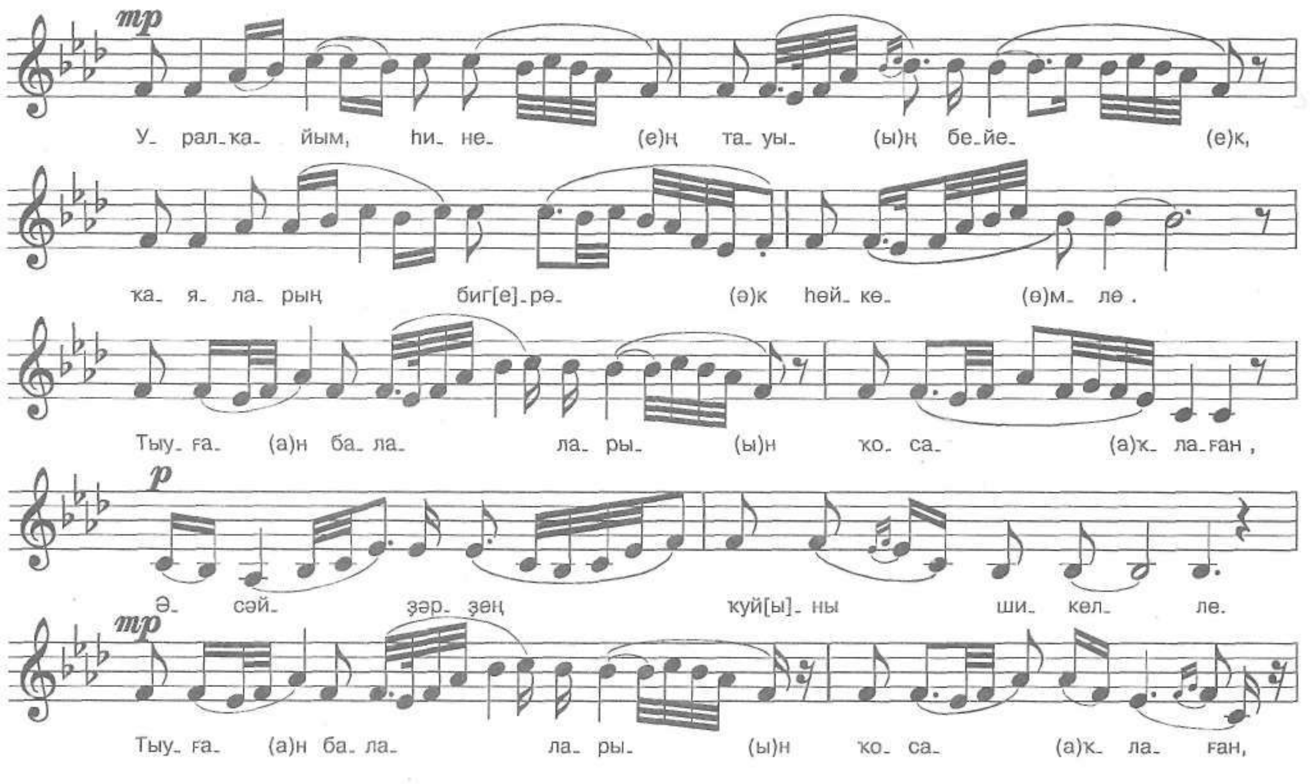

Уралҡайым, һинең тауың бейек,
Ҡаяларың бигерәк һөйкөмлө.
Тыуған балаларын ҡосаҡлаған
Әсәйҙәрҙең ҡуйыны шикелле.

Уралҡайым, һинең күкрәгең киң —
Ете лә ырыу илдең төйәге.
Һине генә һаҡлап яуҙар сапҡан —
Ҡуйынында ирҙәр һөйәге.

(III, 45; VII, 9.)*

* Йәйә эсендәге тәүге һан сығанаҡты, икенсеһе шул сығанаҡтағы текстың ниндәй биттә урынлашҡанын күрһәтә. Сығанаҡтар исемлеге китаптың аҙағында бирелгән.

1. СТАРЫЙ УРАЛ

С древних времен жил башкир у величавых гор Урала. Здесь он родился, здесь рос, здесь привольно жил на лоне девственной и прекрасной природы. Наши предки кочевали по степям Приуралья. Земля дрожала от топота их несметных табунов и стад.

Густые леса Урала и утесы-великаны надежно защищали башкир от вражеских набегов. Да и сами наши предки оберегали свои священные пределы, как зеницу ока. Сколько батыров сложило голову за родную землю!

Славя Урал и его батыров, башкирские сэсэны[1] слагали песни.

Эта песня распространилась среди всех башкирских родов под названием "Урал". В мелодию ее со временем вошли новые оттенки. Поэтому и названия разные: "Урал", "Старый Урал"... "Старый Урал" так звучит:

Урал, тебя и взором не объять нам,
Нет скал твоих прекрасней и светлей.
Твои объятья - матери объятья,
Что прижимает ласково детей.

Грудь широка твоя, и даль безмерна,
Страна семи родов родной земли!
Храня тебя и правдою и верой,
Сложили головы сыны твои.

(Ill, 45; VII, 9.)*

[1] *Сэсэн*- народный поэт-импровизатор, создатель эпических сказаний.

* Римская цифра указывает на источник, откуда взят текст для перевода; арабская - на страницу (сведения об источниках - в конце книги).

1. THE OLD URALS

The Bashkorts have been nestling against the majestic Ural mountains since olden days. They were born and bred here. The Bashkort tribes lived leisurely in the lap of beautiful rich nature. Our forefathers roamed about the plains at the foothills of the Ural mountains, their countless horses and cows grazing in the wilderness.

Thick forests and high rocks protected them from their enemies. Our forefathers too cherished their sacred land as if it were the apple of their eye. Many batyrs[1] laid down their lives to keep the land, its waters, mountains and plains free from invasion. The Bashkort sasans[2] composed songs to glorify the Urals and the batyrs.

This song that spread among all the Bashkort tribes was called 'Ural' - the Urals. As time went on the tune changed. The song came under different names 'Ural', The Old Urals'.

These days people sing The Old Urals' like this.

My Urals, your mountains are high,
Your rocks are so endearing.
They are like a mother's arms
Thrown around her dear children.

My Urals, your chest is broad -
The seven tribes, the backbone of the land.
Your men defended you in battles,
Forever they remained in your embrace.

(III, 45; VII, 9.)*

[1] *Batyr* - hero.

[2] *Sasan* - folk-tale narrator, improvisator.

* The first figure in the brackets indicates the source, the other one stands for the page where the text is. The list of the sources is at the end of the book.

2. СЫҢРАУ ТОРНА

Борон Урал арты башҡорттары илендә бик көслө батыр йәшәгән. Уның етәм тигән еренә еткерә ала торған күк толпары булған. Был ҡаһармандың көсөнә тиң булыр батыр, зирәклегенә, аҡыллылығына оҡшаш кеше булмаған, ти. Иленә килгән яуҙарҙы кире ҡайтарған, үҙ халҡын, ерен-һыуын дошманға бирмәгән. Тыуған иле өсөн йәнен ҡорбан итергә әҙер торған, ти, ул. Шундай бәһлеүән булыуы өҫтөнә ул шәп ҡурайсы ла, йырсы ла булған, ти. Ирәндеккә менеп ҡурай уйнаһа, тауышы тау буйлап ултырған ауылдарға гөрләп ишетелеп торған.

Был батыр өйләнеп оҙаҡ ғүмер иткәс, ҡатыны ҡурғаш кеүек ауыр кәүҙәле ул таба. Бала ай үҫәһен көн үҫә, йыл үҫәһен ай үҫә. “Атаһынан да батыр булыр был”, — тип һоҡланыр булғандар быға.

Егет ҡорона еткәндә ул, ысынлап та, атаһына ҡарағанда ла көслөрәк, мәргәнерәк була. Атанан күргән ук юна, тигәндәй, шәп ҡурайсы булып та даны тарала.

Һау сағымда башлы-күҙле итеп ҡалайым тип, атаһы уға кәләш тә әйттерә. Күк толпарҙан тыуған күк дүнәнде бирә. Яҙҙың матур бер көнөндә йәш батыр ҡайны йортона китә. Ыҙмаға етер алдынан толпарын туғайға ебәрә был. Таң менән атын алырға тип барһа, ғәжәп моңло тауыш ишетеп, аптырап ҡала. Түҙмәй, йүгерә-атлай тауыш килгән яҡҡа китә. Яҡынлашып, күренмәй генә күҙәтә башлай. Ни күрһен, бер төркөм ваҡ ҡына күк торналар аҡлан уртаһында түңәрәкләп теҙелгәндәр ҙә уйнайҙар. Урталарында яңғыҙ торна баҫып тора. Ул, ҡанаттарын ҡағып, моңло тауыш сығарып ҡысҡырыуы менән, ҡалғандары, уға ҡушылып ҡысҡырып, ҡанат ҡағып, түңәрәк буйлап әйләнәләр. Егет торналарҙың сыңрап сыҡҡан моңло тауыштарын йотлоғоп, йөрәгенә һеңгәнсе, отоп алғансы тыңлай. Шунан, онотолоп ҡуймаһын тип, ҡабатлай-ҡабатлай, тиҙ генә күк толпарын менә, уктай атылып, ҡайны йортона ҡайта. Аттан һикереп төшөү менән, ҡурайын алып, инде көй булып етешкән торна сыңрауын уйнап та ебәрә.

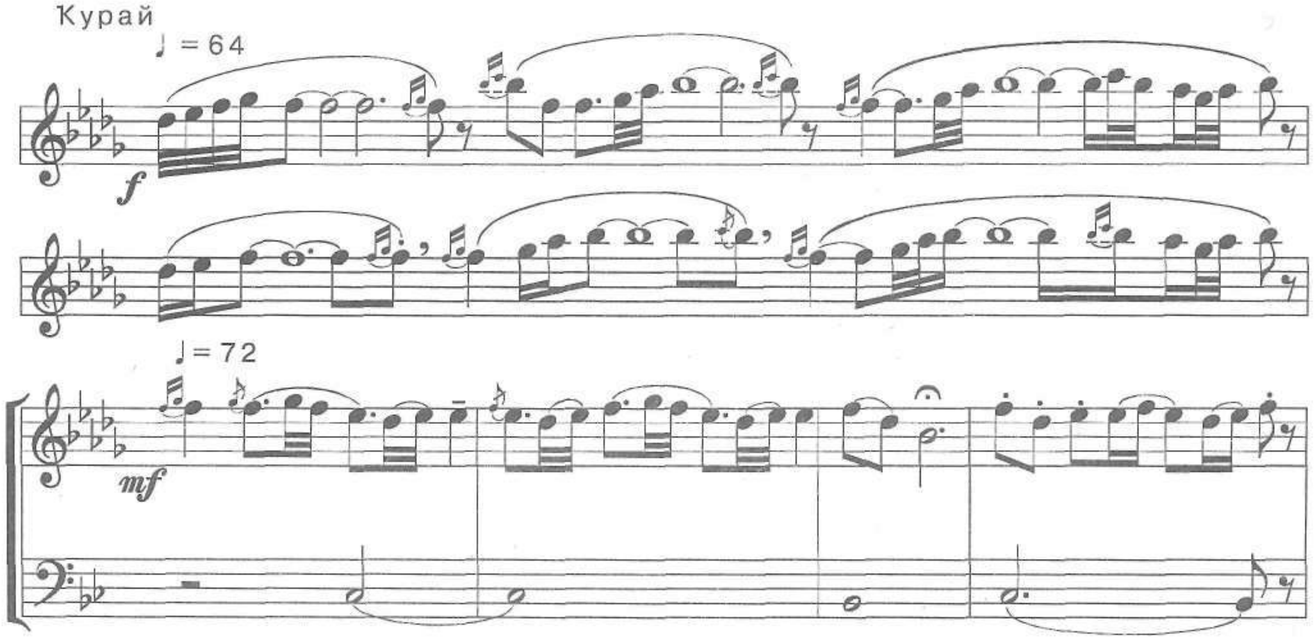

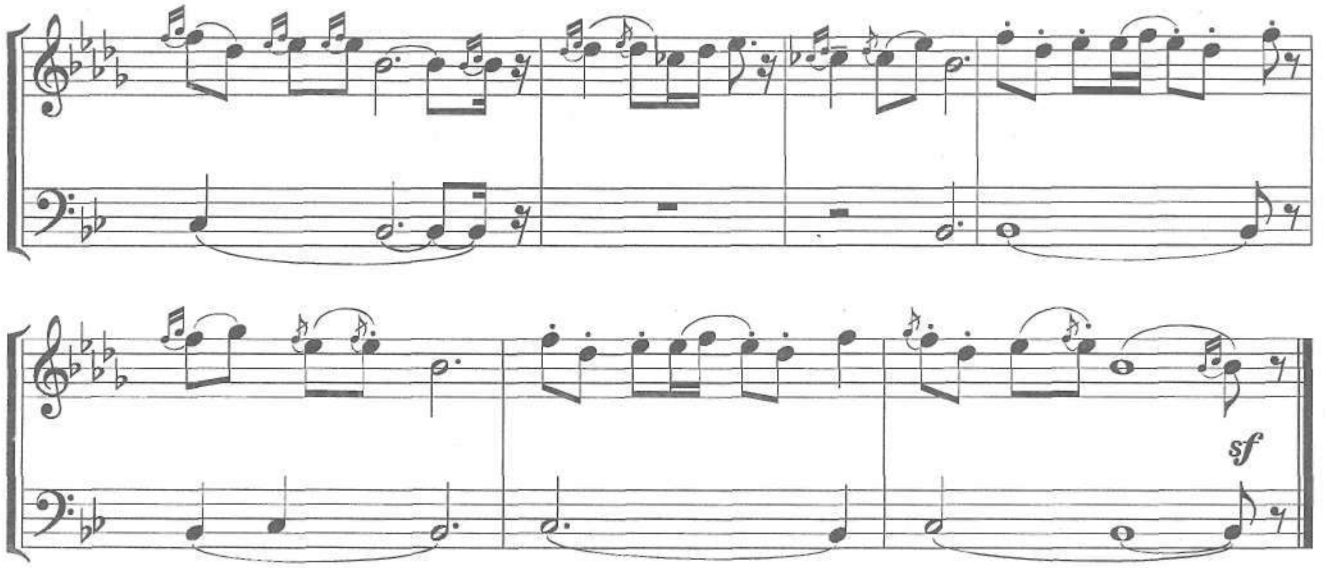

Халыҡ йыйыла. Олоһо ла, йәше лә, бала-саға ла ҡалмай. Бер аҡ һаҡаллы ҡарт:

— Быңдай ғәжәп моңло көйҙө ҡайҙан өйрәндең? Әллә үҙең сығарҙыңмы? — тип һорай.

— Юҡ, олатай, — ти егет, ишеткән-күргәндәрен һөйләп бирә. Халыҡ үҙ-ара геүләшеп китә, күңелдәренә шик-шөбһә төшөп, йорт-илгә бәлә-ҡаза килмәһә ярар ине, тип борсола башлайҙар.

— Был бит сыңрау торналар тауышы. Улар уйнаған ерҙә яу булыр, халыҡ ҡырылыр, тигән ата-олатайҙар, — ти аҡ һаҡаллы ҡарт.

Был һүҙҙәрҙе ишеткәс, батыр ашығыс рәүештә атаһы янына ҡайтып китә. Атаһына ҡайны йортонда күргән хәлдәрҙе түкмәй-сәсмәй һөйләп бирә.

— Дөрөҫ, улым, сыңрау торна уйнаған ерҙә яу булыр, илгә бөлгөнлөк килер, тигән боронғолар. Быңдай яуҙарҙы атайың да күп күрҙе, — ти ҡарт батыр. — Хәҙер мин ҡартайҙым, көсөм дә ҡайтты, ҡоралымды һиңә тапшырам. Батыр бул, тоҡомға тап төшөрмә, илеңә, ырыуыңа тоғро бул, шунда ғына бәхетле булырһың. Васыят был. Хәҙер үк иң ышанысты кешеләрҙән ғәскәр тупла...

Йәш батыр, тирә-яҡҡа оран һалып, ғәскәр туплаған, яуға әҙерләнгән, ти. Ысынлап та, күп тә үтмәй, илде яу баҫа. Батыр егет уҡсылары менән яуға ҡаршы сыҡҡан, дошмандарҙы, күҙ күреме ерҙән уҡ менән атып, аяуһыҙ ҡырған.

Яуҙы баҫтырғас, бер нисә көн буйы байрам булған. Егетте ил батыры итеп данлағандар. Шунан бирле сыңрау торналарҙың моңо, ҡурайға һалынып, "Сыңрау торна" исеме менән йөрөтөлә. Ә яғаһында һуғыш барған күл Яугүл[1] булып ҡалған. Ул Баймаҡ районында, Сибайҙан 10—15 саҡрымда көньяҡта ята.

(IV, 46—47.)

[1] Күлдең икенсе исеме — Ҡылтабан.

2. ЖУРАВЛИНАЯ ПЕСНЬ

В древности среди зауральских башкир жил один могучий батыр. Был у него конь – сивый тулпар[1], который мог стремглав перенести хозяина куда только тот пожелает. Не было равного этому батыру в силе, храбрости и уме. Если на его родной край нападали враги, он бесстрашно вставал на их пути, защищая сородичей. К тому же, батыр был прославленным кураистом и певцом. Когда он, взобравшись на Ирендык, играл на курае[2], звуки его инструмента были хорошо слышны в окрестных аулах. Батыр этот женился, но только спустя много лет жена родила ему сына-крепыша. Дитя росло не по дням, а по часам. "Храбрее отца будет", – говорили о нем люди с восхищением. И в самом деле, став юношей, сын во всем походил на отца, а кое в чем и его превзошел. Как говорят в народе: что птенец воспримет в гнезде, то в полете скажется.

Прославился егет[3], как и отец, в игре на курае. "Женю-ка я его, пока сам жив", – подумал отец и сосватал ему невесту. Отдал ему сивого трехгодовалого жеребца, рожденного от сивого тулпара, и в один из солнечных весенних дней егет отправился в дом будущего тестя. Приехав, оставил жеребца на лугу, неподалеку от дома. Утром, когда пришел за жеребцом, услышал столь прекрасную мелодию, что застыл в изумлении. Затем устремился в ту сторону, откуда доносились звуки. Притаившись, стал наблюдать. На поляне кружилась в хороводе стая маленьких журавлей. В центре круга стояла журавушка. Стоило ей, взмахнув крыльями, начать мелодичное курлыканье, как маленькие журавли тут же присоединились к ней и принялись кружиться. С упоением слушал егет звенящую мелодию журав-

[1] *Тулпар* – крылатый конь. Здесь в значении хороший конь, славный скакун.

[2] *Курай* – башкирский национальный музыкальный инструмент.

[3] *Егет* – парень, молодец.

2. THE SINGING CRANE

In the ancient land of the Transural Bashkorts lived a powerful batyr. He had a grey tolpar[1] that coud take him to anywhere he wished. No one could equal the batyr for power, wit and wisdom. If enemies invaded his country he would destroy them ruthlessly, defending his people and his land. He would readily have sacrificed himself for the sake of his motherland. He was not only a vigorous man but a skilful kurai player and singer as well. When he climbed an Irandek peak and played his kurai[2] there, the sound echoed in the villages at the foot of the mountains.

When he had married and had lived with his wife for a long time, she gave birth to a baby son whose body was as heavy as lead. The baby grew as big in a day as he ought in a month and he grew as big in a month as he ought in a year. People admired the baby. 'He will be even stronger than his father', they said.

Indeed, the boy grew up to be more powerful and a better archer than his father. The proverb says: 'He can whittle an arrow, who saw his father do it'. So the young man learned from his father to play the kurai and became well-known for his skill.

His father wanted, while he himself was alive, to make his son 'headed and eyed', i.e. married. He obtained a bride for the young man and gave him a grey colt born from a grey tolpar. One fine spring day the young man rode to his prospective father-in-law's home. Before reaching the village he left his horse in the meadows. At dawn the next day when he was going to take his horse back, the young man was surprised by extremely tuneful sounds. Anxiously, running, he made straight for the place from which the sounds were coming. Coming closer and hiding himself he began watch-

[1] *Tolpar* – mythical winged horse, here – a very nice horse.

[2] *Kurai* – flute-type national musical instrument, made of a plant, called kurai.

лей. Слушал до тех пор, пока не запомнил ее. Боясь, как бы не забыть песню птиц, вскочил на коня и стрелой помчался к дому тестя. Спешившись, взял свой курай и заиграл журавлиную песнь. Народ собрался – и стар, и млад.

– Откуда ведома тебе эта странная, удивительная мелодия? Уж не сам ли ты ее сложил? – спросил егета аксакал[1].

– Нет, олатай[2], – ответил егет и поведал о случившемся. Взволновался народ: как бы беда какая не нагрянула. А старец промолвил:

– Это ведь песнь журавлей. Там, где они играют, суждено случиться большому сражению, в котором много людей погибнет, – говорили в старину наши деды.

Услышав такое, егет тут же отправился домой. Дома все как есть рассказал отцу. "Да, сынок, в старину говорили, что там, где играют журавли, будет побоище, нагрянет на страну бедствие. Таких битв отец твой на своем веку повидал немало. Теперь я стар, силы мои не те. Свое боевое снаряжение тебе вручаю", – сказал отец. – "Будь храбрым, не запятнай честь рода. Будь беспощаден к врагам и верен роду своему и родной земле, только тогда будешь счастливым. Это мой тебе завет. А сейчас собери войско из самых надежных людей".

И тот егет бросил клич, собрал войско, готовое к любой битве. Прошло немного времени, и на землю его рода напали чужеземцы. Он поднял своих лучников, и те стали поражать врагов на расстоянии, видимом глазу. Когда же бой стих, несколько дней праздновали победу. Прославляли и егета как настоящего батыра. А напев, услышанный им от журавлей, с тех пор называют "Журавлиной песнью". Озеро, возле которого прои-

[1] *Аксакал* – досл.: белобородый; почтенный старец.
[2] *Олатай* – дедушка.

ing. What did he see? A flock of tiny blue cranes had gathered in a clearing among the trees and were playing. A lone crane stood in the middle. It flapped its wings and cried mournfully. At once the rest of the birds joined in, flapped their wings, cried and circled around. The man stood with bated breath and listened to the doleful, ringing cranes' song till it sank to his heart and imprinted itself in his memory. Not to forget it he kept repeating the song when mounting his grey tolpar. He galloped back to his father-in-law's home. He dismounted from his horse, took his kurai and began playing the cranes' song which he had already turned into a melody.

People began to gather; old, young and little ones. An old man with a grey beard asked.

'Where did you learn to play such a tuneful song? Maybe you composed it yourself?'

'No, olatai[1],' said the young man and told them what he had seen and heard. The people began murmuring. They were afraid that a disaster might come to their land, to their home.

'That was a song of singing cranes. The place where they played will become a battlefield. A lot of people will die. That's what our fathers and forefathers used to say,' said the old man with a grey beard.

Hearing that, the young batyr hurried home to his father. He told everything he had seen in his father-in-law's house word for word.

'It's true, my son,' said his father, 'that our ancestors said that there would be warfare where singing cranes played and the land would be devastated. Many a battle like that has your father waged', said the old hero. 'I'm too old now, my strength is gone. I'm handing down my weapons to you. Be brave, don't bring disgrace upon your descendants, be merciless to the enemies who invaded your country, be faithful to your land, to

[1] *Olatai* – grandfather.

зошло побоище, называют Яукуль[1]. Оно находится в Баймакском районе, в 10–15 километрах от Сибая.

(IV, 46–47.)

[1] *Яукуль* – озеро битвы (досл. озеро-побоище). Другое название – Кылтабан.

your people – only then you will be happy. This is my testament. Start gathering an army of most loyal men right away.

The young batyr made an appeal to the young people of the neighbourhood, raised an army and got it ready for the battle. Indeed, soon after that a war broke out in the land. The arrows of the hero and his archers destroyed many of their enemies at an eye's distance. When the attack was repulsed, there was a feast for several days. The young man was celebrated as a national hero. Since then the song of the cranes came to be known as 'The Singing Crane'. The lake near the former battlefield was called 'Yaughul'[1]. It is in the Baimak region, 10–15 km to the south of the town Sibai.

(V, 46–47.)

[1] *Yaughul* – The Battle Lake.

3. БАЛАҠАРҒА

Элек, барымта-ҡарымта[1] замандарында, башҡорт араһында бер атаҡлы батыр йәшәгән. Ул үҙе ҡурайсы, йырсы, сәсән булған. Егет ҡорона кергәс, был үҙе һымаҡ данлы бер батырҙың ҡыҙына өйләнә. Татыу ғына донъя көтә башлай былар.

Бер заман шулай тыныс ҡына йәшәп ятҡанда, ҡаҙаҡтар яу менән килә. Былар нисек кенә булһа ла башҡорт батырын ҡулға төшөрөп, ҡаҙаҡ батыры яһарға уйлайҙар икән. Тик был ниәттәре барып сыҡмай. Әлеге батыр егетте күреү менән, һырт биреп ҡасалар.

Көндәрҙең берәһендә ҡаҙаҡтар башҡорт батырының тоҡомон ҡалдырыу ниәтенән тегенең йөклө ҡатынын урлап алып китә. Ырыу башлығы уны өсөнсө ҡатынлыҡҡа алып, үҙен бер айырым тирмәлә тота башлаған.

Башҡорт батыры һунарҙан ҡайтыуына — бисәкәйе юҡ. Тиҙ генә баҡыр һөңгөһөн ала ла юлға сыға. Ҡаҙаҡ батыры йәшәгән йәйләүгә барып етә был. Һаҡлыҡ менән генә тирмә һайын тыңлап йөрөй торғас, бер аҡ тирмә эсендә әкрен генә илаған тауыш ишетә. "Бәй, был минең ҡатыным даһа, йәһәтерәк тауыш бирәйем", — тип, шыбырлап ҡына өндәшә быға. Ҡатыны: "Ни күрһәм дә, ирем менән күрәйем", — ти ҙә, ғыр-шыр йоҡлап ятҡан ҡаҙаҡ ҡуйынынан шым ғына ысҡынып, тирмә алдына сыға.

Шул уҡ төндө улар байтаҡ ҡына ер үтә. Икенсе төндө лә арыу ғына ер артта ҡала. Тик өсөнсө төндә ҡатын, ауырып китеп, хәлдән тая. Былар бер ҡыуаҡлыҡҡа килеп етеп йәшеренәләр. Бер аҙҙан сабый ир бала донъяға килә. Арттарынан ҡыуып килгән һыбайлы ҡаҙаҡтар быларҙы күрмәй үтеп китә.

Бала тауышлана, илай. Әсәнең хәле ауырлаша. Баланы күтәреп барған килеш ҡасыу хәүефле. Ошо саҡ ир менән ҡатын ҡыуаҡлыҡта бер ҡарға ояһы күреп ҡалалар ҙа, баланы шул ояға һалып ҡалдыралар. Үҙҙәре төн буйы китәләр, көн булһа, ҡыуаҡлыҡ-шырлыҡтарҙа боҫоп яталар икән, ти. Былар көс-хәл менән шулай килеп, Яйыҡ[2] йылғаһын аша сығып өлгөрәләр. Ҡаҙаҡ ҡыуғынсылары, йылғаға етеп, бер аҙ ҡарап торалар ҙа, кире ҡайтып китәләр. Был ваҡытта Яйыҡ йылғаһы ике халыҡтың ер сиген айырып торған була.

Ир менән ҡатын, байтаҡ мәшәкәттәр күреп, тыуған ауылдарына ҡайтып етә. Бер аҙ ваҡыт үтеп, йорт-ил тирәһе тыныслана башлағас та, балабыҙҙың һөйәк-һаяҡтарын булһа ла ерләп киләйек тип, сабыйҙарын ҡалдырған урынға килһәләр, ни күҙҙәре менән күрһендәр — балалары, ағас ботағына тотоноп, баш осонда йөрөгән ҡарғаларға ҡарап, талпынып ултыра, ти.

Ҡарғалар баланы ата-әсәһенә бирмәй маташҡан. Нисек етте шулай сабыйҙы ҡулға алып, юлға сыҡҡас та, ҡарғалар уны ҡурсалап, ҡарҡылдашып, хәтһеҙ ер оҙатып киләләр. Бала ла үрҙә осоп килгән ҡарғаларға ҡарап, ҡыҫҡыра-ҡыҫҡыра илап барған, ти.

Балаларының тере булыуына ғәжәпләнеп, ата-әсә берсә ҡыуанышҡан, берсә илашҡан. Ошо саҡ балаға "Балаҡарға" тип исем дә ҡушалар. Ауыр кисереш быларҙың күңеленә моң һалып, көй

[1] *Барымта* — мал-мөлкәтте талап алыу өсөн сит ырыуға яһалған һөжүм; *ҡарымта* — ҡанға ҡан менән яуап биреү йолаһы.

[2] *Яйыҡ* — 1775 йылда Әбей батша Екатерина II указы менән Урал исеменә үҙгәртелгән.

булып ағыла. Балаларын берсә әсә ҡулында, берсә ата ҡулында күтәреп, һамаҡлай-һамаҡлай ауылдарына ҡайтып инһәләр, бөтә халыҡ ғәжәпкә ҡала. “Балағыҙҙың исеме кем?” тигән һорауға “Балаҡарға” тип яуап бирәләр ҙә, булып үткән хәлдәрҙе түкмәй-сәсмәй көй менән әйтеп бирәләр:

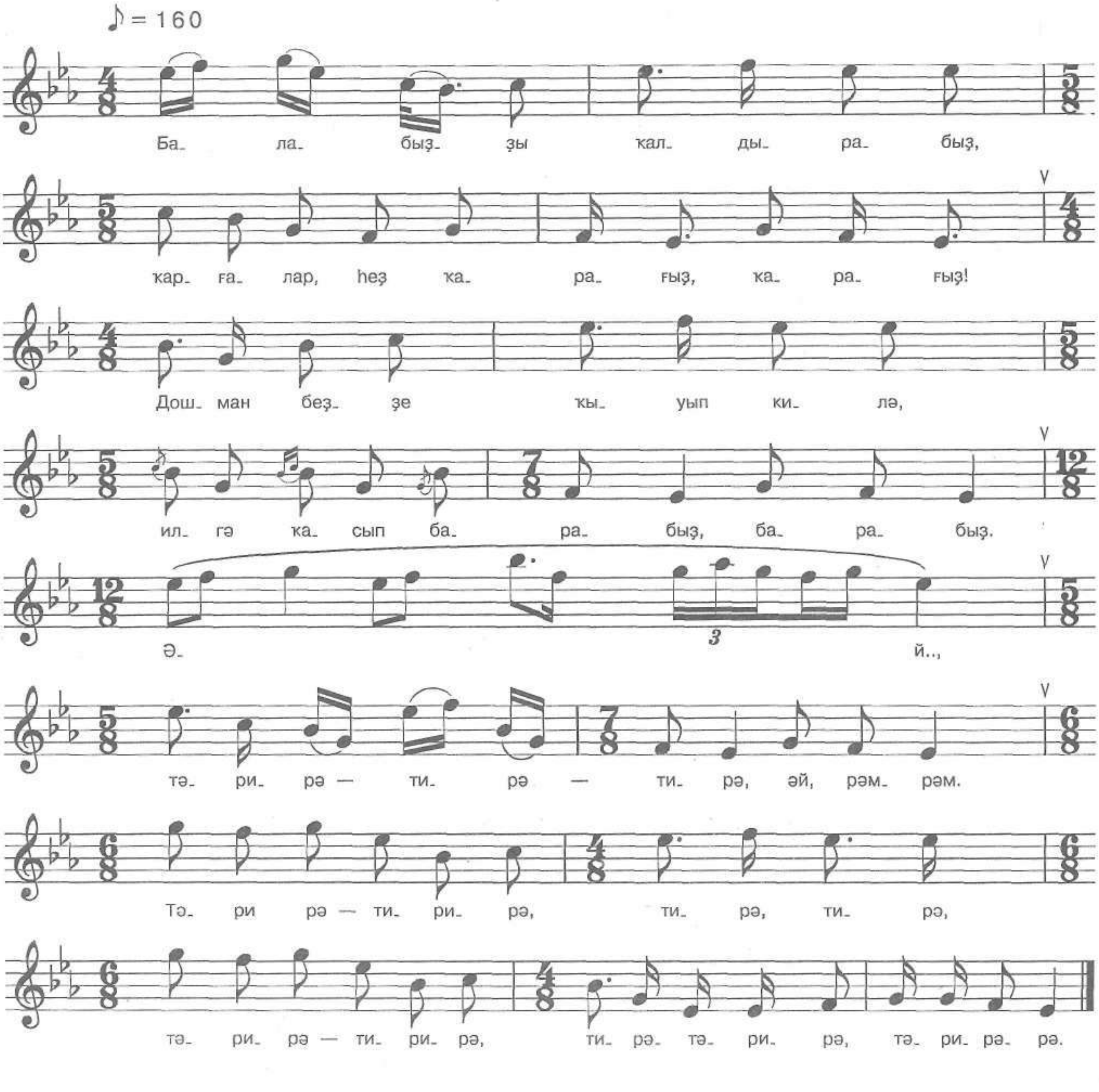

Балабыҙҙы ҡалдырабыҙ,
Ҡарғалар, һеҙ ҡарағыҙ, ҡарағыҙ!
Дошман беҙҙе ҡыуып килә,
Илгә ҡасып барабыҙ, барабыҙ.
Эй.., тәрирә-тирә-тирәрәм дә,
Тәрирә-тирә-тирәрәм, тирәрәм!

Эй, ҡарғалар, мең рәхмәт,
Үлмәгән бит балабыҙ, балабыҙ.
Берегеҙсе балабыҙҙы —
Ҡулыбыҙға алабыҙ, алабыҙ!
Эй.., тәрирә-тирә-тирәрәм дә,
Тәрирә-тирә-тирәрәм, тирәрәм!

Балаҡайым, ғәзизкәйем,
Булғанһың бит балаҡарға, балаҡарға,
Атаң-әсәң ҡулындаһың,
Әйләнеп беҙгә ҡара, беҙгә ҡара.
Эй.., тәрирә-тирә-тирәрәм дә,
Тәрирә-тирә-тирәрәм, тирәрәм!

Ҡулдәй күҙ йәштәрен түктем,
Күҙ керпегем ҡаҡманым, ҡаҡманым,
Өмөтләнеп һине көттөм,
Күкрәк һөтөн һаҡланым, һаҡланым.
Эй.., тәрирә-тирә-тирәрәм дә,
Тәрирә-тирә-тирәрәм, тирәрәм!

(IV, 47—49.)

3. "ГРАЧОНОК

В старину, во времена барымты и карымты[1], жил один славный башкирский батыр. Был он искусным кураистом, певцом, сэсэном. Когда возмужал, женился на дочери известного старого батыра. Мир и согласие их жизни были нарушены нашествием казахов. Те хотели во что бы то ни стало захватить этого башкирского батыра и склонить его на свою сторону. Но ничего у них не вышло. Едва увидев батыра, на которого посягали, казахи не решились напасть и повернули назад. Тогда они задумали лишить батыра будущих наследников и однажды похитили его беременную жену. Глава их рода взял ее себе третьей женой и поселил в отдельной юрте.

Возвратился башкирский батыр с охоты домой, а жены нет. Взял он тогда медное копье и отправился в путь. Добрался до яйляу[2], где жил казахский батыр. Ночью крадучись он стал подбираться к каждой юрте, прислушиваться. Дошел он до белой юрты и услышал, что кто-то там тихо плачет. "Боже, да ведь это моя жена, подам-ка я ей голос",- подумал он и шепотом позвал ее. "Что бы ни пришлось испытать, лишь бы быть рядом с моим мужем", - решила молодая женщина и, выскользнув из объятий казахского батыра, выбежала из юрты.

В ту ночь они пробежали по степи большое расстояние. Немалый путь одолели они и на другую ночь. Но на третью ночь жена батыра почувствовала себя плохо, совсем выбилась из сил. Добрались они до зарослей кустарника и спрятались. Там же, в зарослях, родился у них сын. Преследовавшие их всадники-казахи проехали мимо, не заметив беглецов. Мальчик надрывался в плаче, а состояние его матери становилось все хуже. Бежать с ребенком на руках было опасно. В кустах они приметили грачиное гнездо и положили в него ребенка, а сами отправились в путь, скры-

[1] *Барымта* - набег на территорию иноплеменников с целью угона скота и ответное нападение на грабителей; карымта -обычай кровной мести.

[2] *Яйляу* - летнее кочевье, летовка.

3. THE BABYROOK

In the days of plundering raids and blood feud a notable batyr lived among the Bashkorts. He was a kurai player, a singer and a sasan. Coming of age he married the daughter of a famous batyr like himself. They began their married life in concord.

All of a sudden their peaceful life was shattered by a Kazakh attack. The Kazakhs were anxious to capture the Bashkort batyr and turn him into a Kazakh batyr. But they didn't succeed in their intention. Hardly had the warrior appeared, when they took to their heels.

One day the Kazakhs kidnapped the batyr's pregnant wife in order to leave his offspring with them. The head of the Kazakh tribe made the woman his third wife and began keeping her in a separate tirma[1].

When the Bashkort batyr came home from hunting he found out that his beloved wife was missing. He quickly picked up his copper lance and set off. He arrived at the place where the Kazakh tribe was camping. Cautiously pacing their tirmas he stopped to listen behind each of them and heard someone crying softly in the white tirma. 'Why, it's my wife, isn't it?' he thought and called her in a whisper. The wife, 'Come what may, I will, at least, be with my husband.' She carefully freed herself of the arms of the Kazakh, who was fast asleep and snoring, and escaped.

That night they covered quite a distance. The next night they went still farther away. But on the third night the wife felt sick and was unable to continue on her way. They found some shrub growth and hid there. Soon a baby boy was born. The Kazakh pursuers on horseback took no notice of them and passed by.

The baby was restless. It began crying. The mother grew worse. It was dangerous to continue the flight, baby in arms. So the man and his wife noticed a rook's

[1] *Tirma* - nomadic tent made of felt, in which the Bashkorts used to live.

ваясь в кустах да оврагах. Таким образом им удалось добраться до Яика[1] и переправиться на другую сторону. В это же время на противоположном берегу показались преследователи. Потоптались они возле реки, да и повернули обратно: в те времена река Яик была границей между казахами и башкирами. Обессиленные, измученные переживаниями муж и жена достигли, наконец, родимого дома.

Когда межплеменные раздоры на время прекратились и установился мир, батыр с женой решили поехать туда, где оставили своего ребенка, чтобы схоронить хотя бы его косточки. Приезжают и глазам своим не верят: сидит их дитя на ветке и тянется ручонками к летающим над его головой грачам. Стали они забирать малыша, а грачи не хотят его отдавать: кружат над ними, кричат во все горло. Даже когда муж с женой запеленали ребенка и поехали с ним домой, грачи все не унимались - долго сопровождали их, пронзительно горланя. И малыш тоже тянулся к ним, плакал. Изумленные тем, что ребенок их жив, радовались и плакали от радости его родители. Находясь в пути, назвали они своего малыша Балакарга - Грачонком. Печальные раздумья навеяли на них воспоминания о пережитом, пока не излились песней. Попеременно несли они на руках своего чудом выжившего ребенка, а когда вернулись в родной аул, пришел черед удивляться односельчанам. На вопрос: "Как зовут вашего ребенка?", они отвечали: "Грачонок" и песней поведали удивительную историю младенца:

Мы ребенка оставляем -
Вам, грачам, его вверяем!
Враг за нами по пятам -
Мы бежим к родным краям.
Эй.., тирэ-тирэ, тирэ-рэм,
Тирэ-тирэ, тирэ-рэм!

Ты ведь нашим был ребенком,
Но потом ты стал грачонком.

[1] *Яик* - река, которая в 1775 г. указом Екатерины II переименована в Урал.

nest in the bushes and left their baby in it. They themselves resumed their flight, walking by night and hiding in the thicket by day. When they reached the Yaiik river and crossed it, they were quite exhausted.

The Kazakh pursuers rode up to the river, stood watching them for a short while, then they turned their horses and rode back. The Yaiik[1] river at that time was a borderline separating the two peoples' lands.

The man and his wife had to overcome a lot of hardships before they got back to their native village. Soon after, when the country was at peace again the parents decided to find the remains of their baby and bury them.

They arrived at the place where they had left it. What did they see? There it was, holding tight to a branch, trying to reach for the rooks flying above its head.

The rooks tried to hold the baby back from the parents. Even when they managed to take their baby in their arms and started on their way, the worried rooks still tried to protect it and crying loudly flew after them. The baby too cried aloud looking up at the rooks.

Seeing their baby safe and sound, the parents first rejoiced, and then wept with happiness. They named their child Babyrook. Their sufferings merged into a song. When singing the song and carrying their baby in turns they entered their village, the people were stunned. When asked what their baby's name was, they said 'Babyrook' and told all that had happened to them with the song.

We are leaving our baby to you.
You, rooks, look after it, look after it.
Enemies are riding after us.
We try to flee to our land, to our land.
Hey... Tareera-teera-teeraram da,
Tareera-teera-teeraram, teeraram!

Hey, rooks, many thanks,
Our baby hasn't died, hasn't died.

[1] *The Yaiik* - river which in 1775 was renamed the Ural by the decree of Catherine II.

Снова рядом мать, отец,
Улыбнись же нам, "птенец"!
Эй.., тирэ-тирэ, тирэ-рэм,
Тирэ-тирэ, тирэ-рэм!

Вам, грачи, мы шлем спасибо,
Что ребеночка спасли вы.
Мы спасителей молили,
Чтоб дитя нам возвратили!
Эй.., тирэ-тирэ, тирэ-рэм,
Тирэ-тирэ, тирэ-рэм!

Слезы я лила ручьями,
Не смыкала глаз ночами,
Не тебе ль верна была -
Молоко уберегла?
Эй.., тирэ-тирэ, тирэ-рэм,
Тирэ-тирэ, тирэ-рэм!

(IV, 47-49.)

Give our baby back to us,
We'll hold it in our arms, in our arms!
Hey... Tareera-teera-teeraram da,
Tareera-teera-teeraram, teeraram!

Oh, my own sweet baby,
You've become 'Babyrook', 'Babyrook'.
You are united with your mother and father,
Turn your head and look at us, look at us.
Hey... Tareera-teera-teeraram da,
Tareera-teera-teeraram, teeraram!

I have shed a lake of tears,
I could not bear to sleep, bear to sleep,
I never lost hope of seeing you,
I've stored my bosom milk for you, milk for you.
Hey... Tareera-teera-teeraram da,
Tareera-teera-teeraram, teeraram!

(IV, 47-49.)

4. КӘКҮК

Элек бер егет менән бер ҡыҙ, ситтән генә күҙ ҡыҫышып, ҡаш һикертешеп йөрөп, танышып алғандар, тик осрашып һөйләшергә мөмкинселектәре булмаған. Ни өсөн тигәндә, ул заман йәш елкенсәктең осрашып һөйләшеүе шәриғәт буйынса зина ҡылыу һаналған. Егет менән ҡыҙҙы йә атаәсәһе, йә күрше-күләндәре бергә күрһәләр, зина ҡылаһығыҙ, тип яза бирер булғандар. Шулай ҙа йәштәр төрлө хәйлә менән осрашып, әмәлен табырға тырышҡан. Теге егет менән ҡыҙ ҙа осраша.

Бер ваҡыт, яҙ булғас, тоғай-болонда үләндәр үҫеп, сәскәләр атҡан саҡта, ҡыҙ-ҡырҡын, әбейһәбейҙәрҙе ҡарауылсы итеп алып, күл йыуаһы йыйырға туғайға китә. Егеттәр, ҡыҙҙар менән аҫтыртын хәбәр алышып, һүҙ беркетеп, икенсе яҡтан, тал араһында көтөп ятҡан. Әбейҙәргә ундайбындай бүләк биргеләп, юхалап, ҡыҙҙар менән бергә уйнарға рөхсәт алған былар. ("Аҡ тирәк, күк тирәк" уйынын яратып уйнай торған булғандар.) Әбейҙәр көндөң матурлығына, ҡояштың йылылығына кинәнеп, баштарын тарап, үҙ-ара һөйләшеп ултырған арала, егеттәр үҙҙәренең яратҡан ҡыҙҙары менән берәм-берәм таралышып, һөйләшә башлағандар. Баяғы егет менән ҡыҙ ҙа Төйәләç[1] һыуы буйлап китеп, бер тирәк төбөнә ултыра. Күп тә үтмәй, тирәккә кәкүк килеп ҡуна. Бер-ике мәртәбә саҡыра ла, туҡтап ҡала. Шул саҡ боронғолар һөйләгән бер ырым келт итеп егеттең иҫенә килеп төшә. Егет ҡыҙға ҡарап:

— Мин ошо кәкүктән нисә йәш йәшәүемде һорайым әле, — ти.

Ҡыҙ:

— Ҡуй, ярамай! Бер-ике мәртәбә саҡырып ҡуйһа, күңелеңә ауыр булыр, — ти.

Егет үҙ һүҙен һүҙ итеп, кәкүктән һорай. Кәкүк ун ике мәртәбә генә саҡыра ла, тирәктән осоп китә. Егет егерме йәшендә булған була. Боронғоларҙың һүҙе буйынса, кәкүктең ун ике саҡырыуын ҡушһаң, ул утыҙ ике йәшендә үлергә тейеш була. Ҡыҙ күңелһеҙләнә, ә егет шулай ҙа уға һис тә күңелһеҙләнергә ирек бирмәй. Иптәштәре янына алып барып "Аҡ тирәк, күк тирәк" уйынын уйнай башлай.

Байтаҡ ҡына уйнап-көлгәндән һуң, ҡыҙҙар ауылға табан йүнәлә, ә егеттәр Төйәләçтә һыу инеп ҡайтмаҡсы булып, тороп ҡалалар. Егеттәр шаулашып һыу инә. Шул ваҡыт теге егет һыуға батып үлә. Уны ауылға күтәреп алып ҡайтып күмәләр. Был егеттең яратҡан ҡыҙы уның иҫтәлеге итеп йыр сығара:

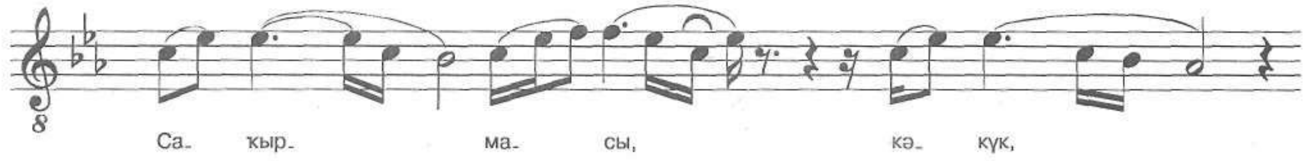

[1] *Төйәләç* — Баймаҡ районында Ирәндек тауҙарынан баш алған йылға.

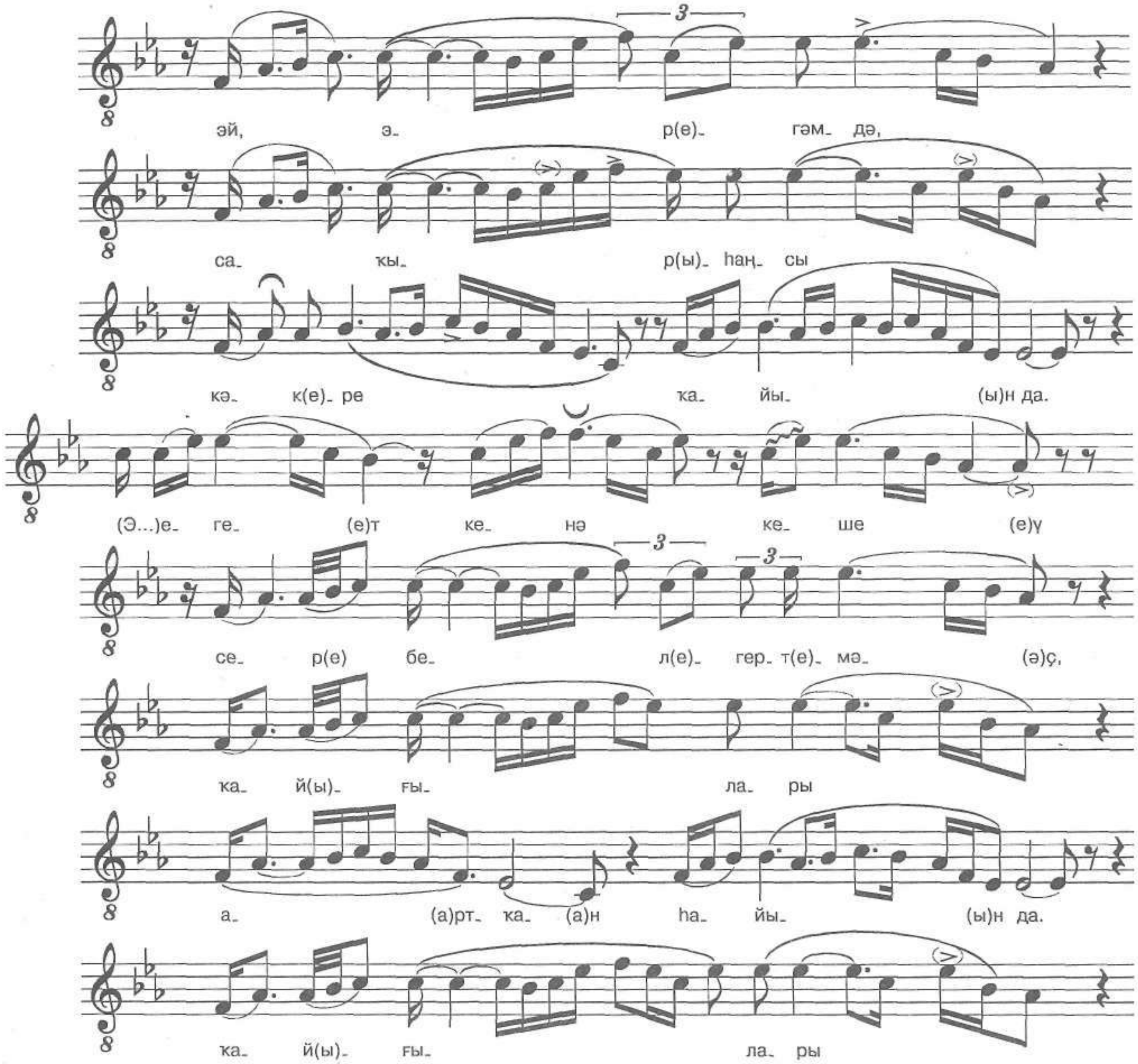

эй, э- р(е)- гәм- дә,
са- ҡы- р(ы)- һаң- сы
кә- к(е)- ре ҡа- йы- (ы)н да.
(Э...)е- ге- (е)т ке- нә ке- ше (е)ү
се- р(е) бе- л(е)- гер- т(е)- мә- (ә)ҫ,
ҡа- й(ы)- ғы- ла- ры
а- (а)рт- ка- (а)н һа- йы- (ы)н да.
ҡа- й(ы)- ғы- ла- ры

ч V / V

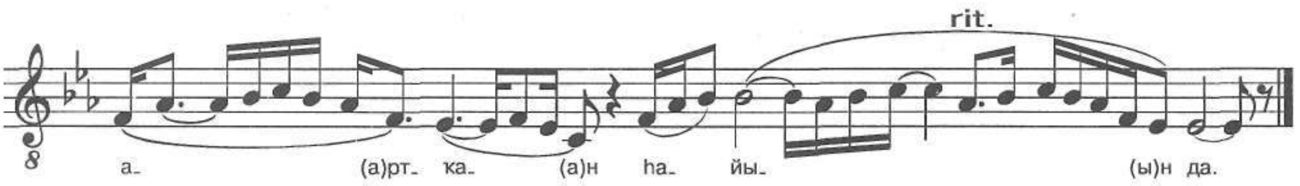

Саҡырмасы, кәкүк, эй, эргәмдә,
Саҡырһаңсы кәкре ҡайында.
Егет кенә кеше сер белгертмәҫ,
Ҡайғылары артҡан һайын да.

(IX. Ф. 3. Оп. 12. Д. 269. Л. 3.)

4. КУКУШКА

В прежние времена двое молодых людей - егет и девушка - знакомились украдкой, объясняясь взглядами. Но вот встретиться, постоять рядом не было никакой возможности - запрещал шариат. За такие дела молодых людей строго наказывали. Но влюбленных тянуло друг к другу. Так познакомились и эти двое.

Однажды весной, когда проросла трава на лугах и расцвели цветы, девушки под присмотром старух и пожилых женщин отправились к озеру собирать дикий лук. А егеты, договорившись через посредников со своими девушками, стали ждать в ближних тальниках. Подсунув старухам мелкие подарки и подношения, они получили их согласие поиграть на лужайке вместе с девушками (тогда особенно любили играть в игру "Белый тополь, серый тополь"). Пока молодые играли, старухи, наслаждаясь теплом, красотой вечера, расчесывали свои волосы и нехотя между собой переговаривались, егеты вместе со своими девушками разбрелись кто куда.

Молодые влюбленные - егет и девушка - тоже пошли на берег Туяляса[1] и сели под прибрежные тополя. Вдруг на тополь уселась кукушка, прокуковала пару раз и замолкла. Тогда егет взглянул на свою девушку и сказал:

- Спрошу-ка я у этой кукушки, сколько мне осталось жить.

- Не надо! - испугалась девушка. - Нельзя. Вдруг опять прокукует только раз или два. Тяжко нам будет.

Но егет стал упорствовать и спросил кукушку, сколько он будет еще жить. Кукушка прокуковала двенадцать раз и улетела прочь. Егету было тогда двадцать лет. Значит, если верить кукушке, ему предстояло умереть в тридцать два года.

[1] *Туяляс* - река в Баймакском районе Башкортостана, берущая начало с гор Ирендыка.

4. THE CUCKOO

Once upon a time there lived a young girl and a lad who were very much attracted to each other. Whenever they met they could not help casting glances at one another and, incidentally, they came to seeing more and more of each other though well they knew it was not allowed by the religious laws of the Moslem community against which they thus sinned. But the young would be the young, they would always try to find a way to get round the law, and so it was with the lad and the girl.

Once in spring, when the new grass shot up and the meadows were bright with first spring flowers, the village girls, with elderly women chaperoning, went out to the riverside meadow to gather wild-growing herbs there. They had it so arranged that their young men awaited them there in the willow growth. By promises and entreaties and by giving them presents, they cajoled their chaperons into letting them meet, and talk, and play games together.

The game 'White poplar, dark poplar' was much favoured then. While the women sat combing their hair, talking and enjoying the warmth and the beauty of the day, the young people left in different directions to have their private talks, and so did our young couple. They came to the bank of the Teyalath[1] and sat down in the shade of a poplar-tree there. After a while a cuckoo sat down on the top of the very same tree and gave a call, then another... All at once the young man remembered a popular belief as connected with a cuckoo calling and decided to try his luck and ask the bird how many more years he was destined to live. The girl begged him not to, but he would not listen. The cuckoo gave twelve calls and flew away. That would mean that the then twenty-year old lad would die at thirty-two. The girl was very much upset but he tried to comfort and to soothe her. Soon afterwards the young people resumed their games and making merry.

[1] *Teyalath* - river in the Baimak region flowing from the Irandek mountains.

Девушка опечалилась, а егет старался казаться веселым, шутил с ней, а потом повел ее к друзьям и стал играть вместе со всеми в игру "Белый тополь, серый тополь".

Порезвившись вдоволь, девушки отправились домой, а парни решили искупаться в Туялясе. Шумно бросились они в воду, и тут наш егет хлебнул воды и утонул. На руках принесли его в аул и похоронили. Его любимая девушка в память о егете сложила песню, которую стали называть "Кукушка".

Не кукуй, кукушка, эй, рядом со мной,
Лучше на березе кукуй да на кривой.
Настоящий егет не покажет вида,
Хоть его душа и наполнена тоской.

(IX. Ф. 3. On.12.fl. 269. Л. 3.)

Some time later the girls went back to the village while the lads stayed by the river. They went for a swim there, and then, like a bolt from the blue, a terrible thing happened. The young lad got drowned, and his friends carried the dead boy to the village where they had him buried. Overwhelmed with grief, the young girl composed a song in memory of her beloved,

Don't give your call, the cuckoo, on the tree by my side,
Fly away to some crooked birch-tree and call from afar.
Yeget[1] will not show his grief and sorrow,
May he all but bum with the feeling inside.

(IX. Ф. 3. Оп.12. Д. 269 П. 3.)

[1] *Yeget*- young man, a Bashkort youth.

5. ҠАРА ЮРҒА

Башҡорттар борон ырыу-ырыу булып йәшәгән осорҙарҙа ырыуҙар араһында башҡорт егеттәре, яҡшы кейенеп, һылыу аттарға менеп, ҡыҙ күҙләгәндәр. Шул арҡала ҡоҙа булышҡандар. Ырыуҙар араһында туғанлыҡ, татыулыҡ көсәйә барған. Был һәр ырыу өсөн ҙур шатлыҡ, дан ҡаҙаныу булып һаналған.

Бөрйән ырыуы башҡорттарының бер егете, тирә-яҡҡа дан алған Ҡара юрғаһын эйәрләп менеп, Күбәләк ырыуында һылыу бер ҡыҙҙы күҙләп ҡайта. Яусы ебәреп ҡыҙҙы әйттерәләр. Егеттең атаһы данлыҡлы Ҡара юрға айғырҙы бер өйөр йылҡы менән мәһәр итеп бирә. Был йылҡыларҙы Күбәләк ырыуына алып ҡайтҡас, Ҡара юрғаны аҡ ҡаҙыҡҡа арҡанлап тотҡандар. Ҡара юрға ябыға, торған урынында сапсынып, ерҙе саңдауға әйләндереп бөтә. Егеттең кәләше һәр көн арҡанлы көйө Ҡара юрғаны эйәрләп менеп, юрғалатып йөрөй. Шул саҡта Ҡара юрғаны маҡтап, яратып көй сығарып, һамаҡлай торған булған.

Йәйге матур көндәрҙең береһендә ҡыҙ ҡәҙерле кейемдәрен, селтәр-ҡашмауҙарын кейеп ала ла Ҡара юрғаны көмөш йүгән менән йүгәнләтә. Көмөш күмелдерек, көмөш ҡойошҡанды һалып, көмөш эйәр менән эйәрләтә лә уны аҡ ҡаҙыҡлы арҡандан ысҡындырып менә. Менә лә тирмәләр алдында юрғалатып йөрөмәксе була. Иркенлекте тойған Ҡара юрға, ярһып китеп, өҫтөндәге киленсәкте үҙ иленә алып ҡайтып китә. Артынан ҡыуып ҡарайҙар, тик етә алмайҙар. Ошо саҡ киленсәк Ҡара юрғаға үтенеп һамаҡлай:

Ҡара оҙон ялдарыңды
Һис тә үрмәм, юрғам.
Йомро йомшаҡ билкәйеңде
Ҡамсыламам, юрғам.
Өҫтөңдәге киленсәкте
Алып ҡайтма, юрғам!
Һайт, Ҡара юрғам,
Тайт, Ҡара юрғам!

Аҡ ҡаҙыҡтар теҙеп ҡуйып,
Арҡанламам, юрғам.
Йомро йомшаҡ билкәйеңә
Эйәр һалмам, юрғам.
Өҫтөңдәге киленсәкте
Алып ҡайтма, юрғам!
Һайт, Ҡара юрғам,
Тайт, Ҡара юрғам!

Икенсе көн, таң менән, Ҡара юрға киленсәкте ҡайны йортона — егет янына килтереп еткерә. Тымыҡ таңды яңғыратып кешнәп ебәреүгә бындағы йылҡылар сыр-сыу килеп кешнәшәләр. Бөтә кешеләр, йоҡоларынан уянып, тирмә алдына сыға, ә егет, өҫтөндәге киленсәк менән тирмә алдында юрғалап йөрөгән Ҡара юрғаны күреп, уларға табан йүгерә. Ярһып юрғалаған Ҡара юрғаны туҡтата алмай, һамаҡлай башлай:

Һай, йомро матур тояғыңды,
Дағаларбыҙ, юрғам.
Ҡырас матур ялдарыңды
Уҡаларбыҙ, юрғам.
Өҫтөңдәге киленсәкте
Төшөрсәле, юрғам!
Һайт, Ҡара юрғам,
Тайт, Ҡара юрғам!

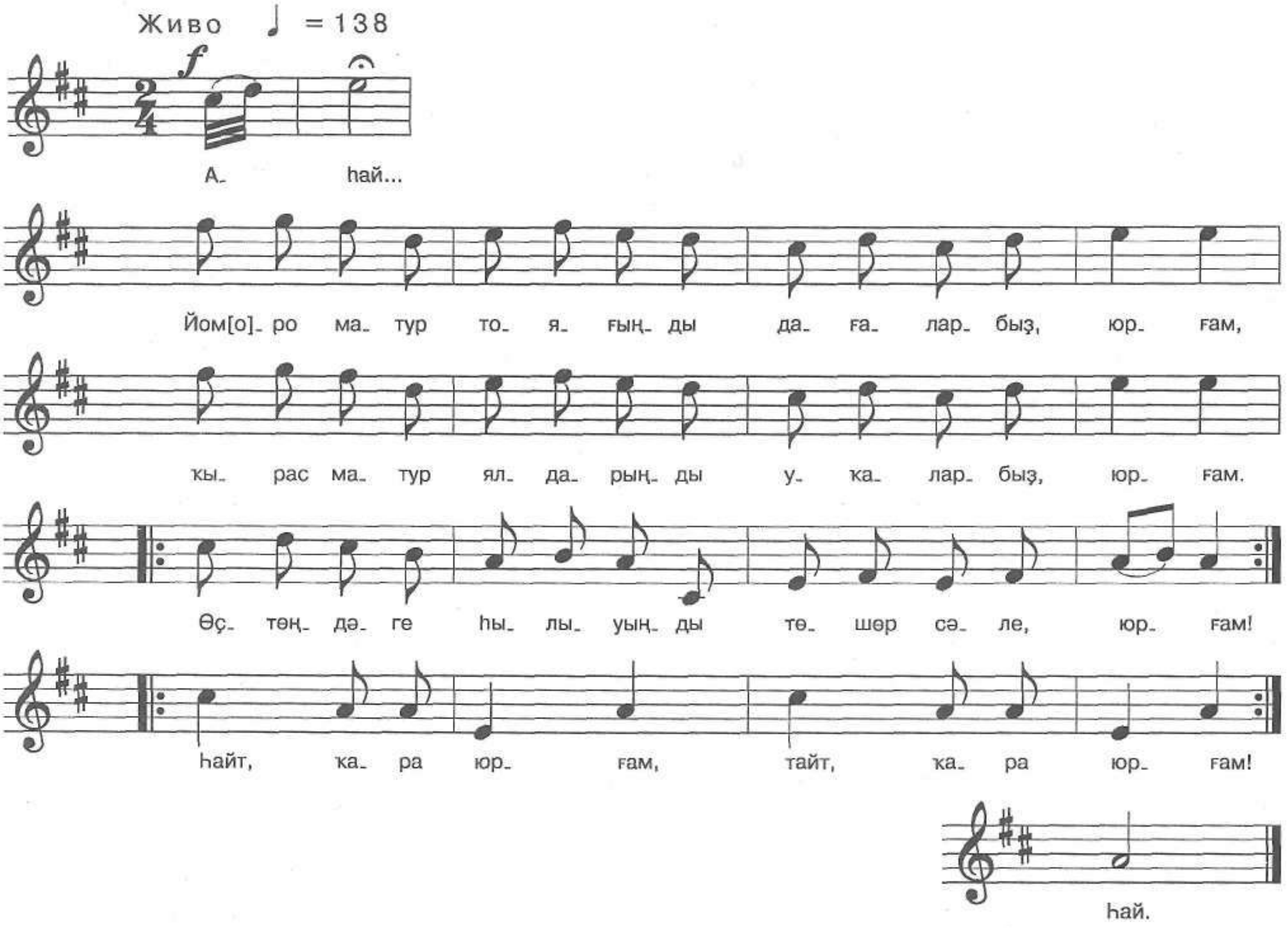

Таштан ҡаты тояғыңды
Дағаларбыҙ, юрғам.
Ҡара ҡырпыу үңлегеңде
Нағышларбыҙ, юрғам.
Өҫтөңдәге һылыуыңды
Төшөрсәле, юрғам!
Һайт, Ҡара юрғам,
Тайт, Ҡара юрғам!

Ҡырас ҡара ялдарыңды
Уҡаларбыҙ, юрғам.
Ҡабырсаҡтай ҡолағыңа
Суҡ тағырбыҙ, юрғам.
Өҫтөңдәге киленсәкте
Төшөрсәле, юрғам!
Һайт, Ҡара юрғам,
Тайт, Ҡара юрғам!

(VII, 22—24.)

5. КАРА-ЮРГА
(ВОРОНОЙ ИНОХОДЕЦ)

В прежние времена, когда башкиры жили родами, егеты одного рода, нарядившись в лучшие одежды и оседлав лучших скаковых лошадей, высматривали себе девушек в других родах. Когда такие девушки находились, начиналось сватовство. Таким образом между родами возникали родственные связи, дружеские отношения. Это приносило радость и удовлетворение каждому роду.

Некий прославленный егет бурзянского рода выехал на своем Вороном иноходце и высмотрел себе красивую девушку в соседнем Кубалякском роде. Вернувшись домой, он заслал сватов к ее родителям и получил их согласие. Отец егета отдал в числе махара[1] табун лошадей и прославленного повсюду Вороного иноходца. В доме невесты иноходца держали на белой привязи. Кара-юрга начинает худеть на глазах; он фыркал и ржал, без конца бил копытами землю, поднимая клубы пыли. Невеста егета каждый день взбиралась на иноходца, ездила на нем верхом, напевая в такт его рыси сочиненную ею песню, восхваляющую достоинства коня.

В один из погожих летних дней она облачилась в роскошную одежду, надела на себя украшения, кашмау[2]. На иноходца накинула серебряную уздечку и серебряное седло. Она отвязала коня от белой коновязи и, вскочив в седло, решила погарцевать перед юртами. Однако возбужденный иноходец взял да унес девушку в родные края, к дому своего настоящего хозяина.

Сородичи невесты пытались догнать, но бесполезно - Вороной иноходец умчался как ветер.

Тогда девушка взмолилась:

Гриву черную и длинную твою
Заплетать не стану, мой юрга.
Спину круглую и мягкую твою

[1] *Махар* (мәһәр) – выкуп за невесту.

[2] *Кашмау* – женский головной убор, украшенный кораллами и серебряными монетами.

5. KARA-YURGHA1
(THE BLACK AMBLER)

In olden times when the Bashkorts lived in tribes, young men used to put on their best clothes and mount their fine horses and go away in search of brides among different tribes. Through marriage they found many new relatives among different tribes, and that contributed much to the strengthening of relationship between the tribes and every tribe rejoiced in it. A youth of the Bashkort Beryan tribe mounted his famous Black ambler horse one day and went to the Kubalak tribemen and there he found a pretty girl for a wife. As was the custom, his kinsmen then came to the village to talk the matter over with the girl's parents.

The lad's father gave the girl's parents a herd of horses and his famous Black ambler. They brought those horses to the Kubalak tribe and the Black ambler was tethered to a white post. The Black ambler grew thin and bony and stamped the ground into a fine dust. The lad's bride would mount the tethered Black ambler and pace him. She would fondle the ambler horse and praise him with her song.

One fine summer day the girl put on her best clothes, covered her head and got the Black ambler saddled with a silver saddle, and of silver was the bridle too. She meant to ride the steed in front of the people of her tribe. But the Black ambler grew very excited and darted off, with the bride on his back, to his native land. The people rode after him but soon they fell behind. The bride then started pleading with the Black ambler horse.

I will not plait your black long mane,
Nor will I give your gentle side the whip.
Hait, Kara-Yurgha,
Tait, Kara-Yurgha!
I shall not tie you to a white post
If you take me away.

[1] *Kara-Yurgha* - black ambler horse.

Я не трону плетью, мой юрга,
Не увози ж меня, невестку, на тебе верхом сидящую.
Хаит, Кара-юрга,
Таит, Кара-юрга.

Колья белые да в землю я вобью,
Но тебя не привяжу к ним, мой юрга,
Спину круглую и мягкую твою
Я седлом не потревожу, мой юрга.
Не увози ж меня, невестку, на тебе верхом сидящую.
Хаит, Кара-юрга,
Таит, Кара-юрга.

На рассвете следующего дня Кара-юрга принес невесту в дом будущего мужа. Пронзительным ржанием разорвал он утреннюю тишину, и хозяйские лошади дружно отозвались. Все люди проснулись и вышли из своих юрт. Увидев Вороного иноходца с девушкой-красавицей в седле, двинулись в их сторону. Пытаясь успокоить разъяренного иноходца, его молодой хозяин стал напевать так:

Хей, копыта круглые, красивые,
Подкуём тебя мы, мой юрга,
Гриву твою длинную, красивую,
Позументами украсим, мой юрга.
Опусти ж на землю ту, что на тебе верхом.
Хаит, Кара-юрга,
Таит, Кара-юрга.

Пусть твои копыта будут камня твёрже,
Подобьем тебе их, мой юрга,
Потник черный в бархате ли, в коже
Вышивкой украсим, мой юрга.
Опусти ж на землю ту, что на тебе верхом.
Хаит, Кара-юрга,
Таит, Кара-юрга!

Холку черную и жесткую твою
Позументом мы украсим, мой юрга,
Твои уши, что с ракушками сравню,
В кисти уберем мы, мой юрга.
Опусти ж на землю ту, что на тебе верхом.
Хаит, Кара-юрга,
Таит, Кара-юрга!

(VII, 22-24.)

Hait, Kara-Yurgha,
Tait, Kara-Yurgha!

If you don't take the bride away.
Nor will I put a saddle on your gentle back.
There, my Black ambler, there.

The following day, at dawn, the Black ambler brought the bride to her father-in-law's. The moment the steed neighed in the still of the morning, the herd of local horses neighed noisily in return. All the people awakened from their sleep and rushed out from their felt tents. When the young man saw the still excited Black ambler with his bride on his back, he ran toward them. Unable to quiet the Black ambler, he started singing a song,

Hey, we will have your pretty hooves shod, my ambler.
With golden ribbon we'll decorate the black and shaggy mane of yours, my ambler.
Hait, Kara-Yurgha,
Tait, Kara-Yurgha!

We will shoe your stone-hard hooves, my ambler.
We will have your saddle-cloth of felt embroidered, my ambler.
Do let the beauty on your back descend, my ambler.
Hait, Kara-Yurgha,
Tait, Kara-Yurgha!

We will decorate your thick black mane, my ambler.
We will decorate your pretty shell-shaped ear, my ambler.
Hait, Kara-Yurgha,
Tait, Kara-Yurgha!

There, my black ambler, there.
Do let the beauty of a girl you brought dismount, my ambler steed, do!
Hait, Kara-Yurgha,
Tait, Kara-Yurgha!

(VII, 22-24.) .

6. ҠУҢЫР БУҒА

Элек ялан яғынан урман яғына Ҡәнифә исемле бер килен төшкән. Артынан эйәреп килгән ҡуңыр буға һыйыры ла булған уның. Туғыҙ йыл торғандан һуң, ҡуңыр буға туғыҙ быҙауын эйәртеп, урман яғын ерһенмәй, тыуған яғына ҡайтып киткән. Килен уны эҙләй сыҡҡан, үҙе бара икән, үҙе моңая икән:

Ҡуңыр буғам, һин ҡайҙа?
Ҡуңыр буғам, һин ҡайҙа?
Туғыҙ быҙау эйәрткән,
Муйынсағын һөйрәлткән.
Ҡуңыр буға, һәү, һәү, һәү,
Ҡуңыр буға, һәү, һәү, һәү!

Ҡәнифә килен һыйырын эҙәрләп барған юл Урал һыртынын һуҙыла. Уны "Ҡуңыр буға юлы" тип йөрөтәләр. "Ҡәнифә юлы" тигән атамаһы ла бар.

(IV, 320.)

* * *

Хәҙерге ваҡытта "Ҡуңыр буға" көйөн күберәк ошондай һүҙҙәр менән йырлайҙар:

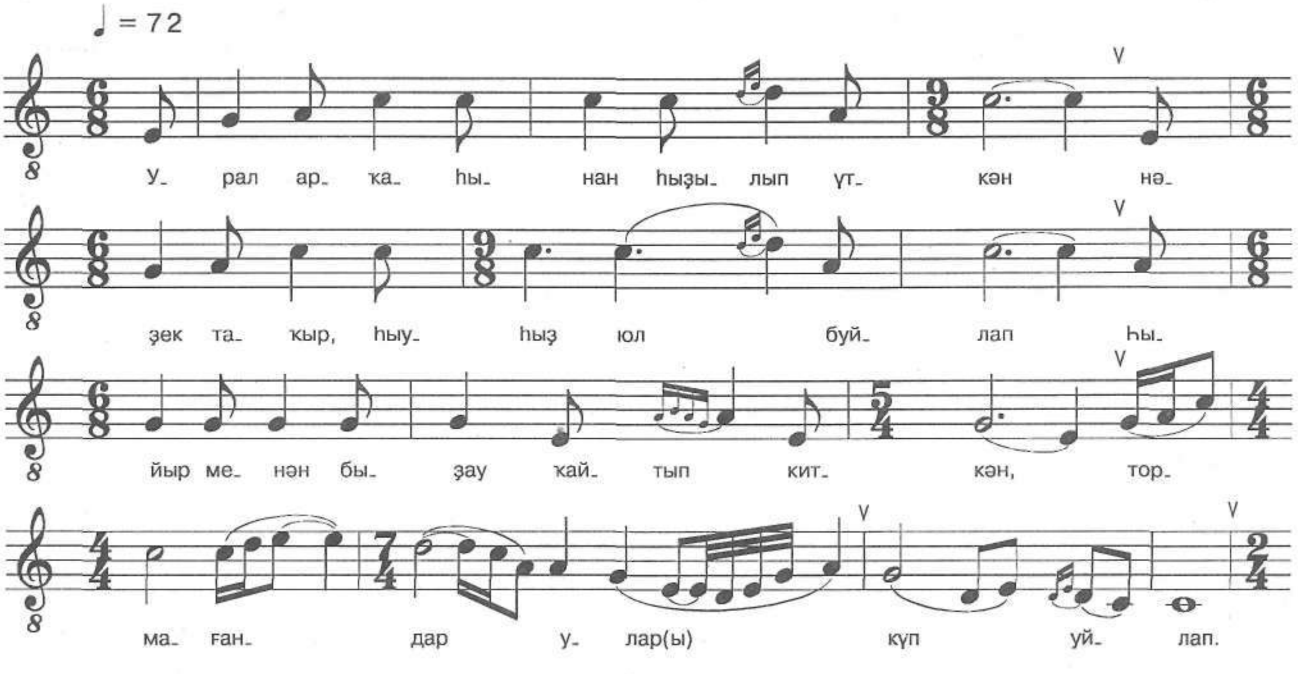

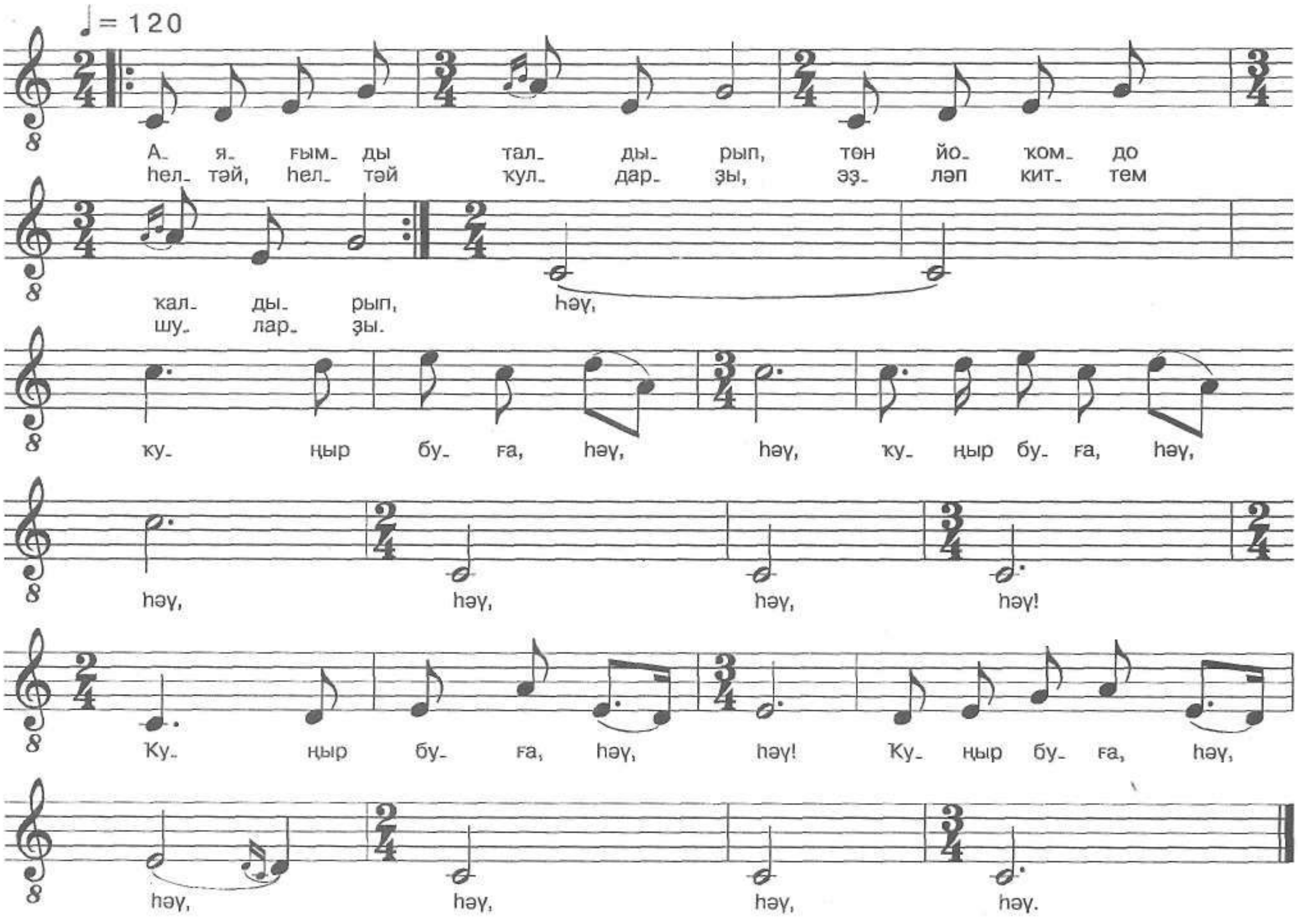

Һай, Урал арҡаһынан һыҙылып үткән
Нәҙек, таҡыр, һыуһыҙ юл буйлап
Быҙау менән һыйыр ҡайтып киткән,
Тормағандар улар күп уйлап.
Аяғымды талдырып,
Төн йоҡомдо ҡалдырып,
Һелтәй-һелтәй ҡулдарҙы,
Эҙләп киттем шуларҙы.
Һай, ҡуңыр буға, һәү, һәү,
Ҡуңыр буға, һәү, һәү, һәү, һәү, һәү!
Ҡуңыр буға, һәү, һәү,
Ҡуңыр буға, һәү, һәү, һәү, һәү, һәү!

(V, 98—99.)

6. КУНГЫР-БУГА
(БУРЕНКА)

В далекие времена со степной стороны в лесные края пришла невеста по имени Канифа. Вместе с собою привела и бурую корову - Кунгыр-буга. Спустя девять лет бурая корова Канифы, не прижившись в лесном краю, вновь ушла в родные степи, прихватив с собой девятерых своих телят. Хозяйка вышла их искать. Идет она, идет, а сама тоскливо напевает:

Кунгыр-буга, где ты?
Кунгыр-буга, где ты?
Девять телок вместе с ней,
Веревка с шеи тянется за ней.
Кунгыр-буга, хау-хау-хау,
Кунгыр-буга, хау-хау-хау.

Дорога, по которой шла Канифа следом за своей скотиной, тянется по Уральским хребтам. Ее называют "Дорогой Кунгыр-буга". Иногда называют и "Дорогой Канифы".

(IV, 320.)

* * *

Вариант:
Ой, дорожкой узкой, через Урал,
Дорожкой узкою, бездонною
Ушла буренушка с теленочком,
Ушла в сторонушку родную.
Бегу по дорожке я,
Истомила ножки я,
За буренушкой вослед,
Истомилась, мочи нет.
Эй, буренка, эй, эй[1],
Буренушка, эй, эй,
Эй, эй, эй...

(V, 98-99.)

[1] В оригинале возглас в форме "һэу", "һэу".

6. KUNGYR BUGHA
(THE BROWN COW)

Long ago there lived a girl named Kanifa. Born in the vast plains, she was married off to a man who lived in the wood land. Along with her other belongings she brought a brown cow named Kungyr Bugha to her new house. After nine years of life in the woods, nine calves were born to the cow. Nevertheless, having a strong dislike for the place, Kungyr Bugha headed homewards with the nine calves at her heels. Kanifa went in quest of the runaways along the road singing dolefully and calling,

Kungyr Bugha, where are you?
Kungyr Bugha, where are you?
With nine calves to follow you,
Tether trailing behind you.
Kungyr Bugha, hau, hau, hau,
Kungyr Bugha, hau, hau, hau!

To track down her cow Kanifa chose her way along the Ural ridge; nowadays it is known as The Kungyr Bugha road. Sometimes it is also referred to as Kanifa's road.

(IV, 320.)

* * *

Version:
Hey, by the narrow, smooth and waterless track
That threads along the Ural ridge,
The cow and the calf have gone back,
They did it without a moment's thought.
Wearing my feet,
Without a night's sleep,
Waving my arms,
I went after them.
Hey Kungyr Bugha, hau, hau, hau
Kungyr Bugha, hau, hau, hau!
Kungyr Bugha, hau, hau, hau
Kungyr Bugha, hau, hau, hau!

(V, 98-99.)

кш\

7. ТУРАТ САҒЫЛЫ

Борон заманда Бөрйән башҡорттары араһында бик шәп ҡурайсы, йырсы, сәсән һүҙле, мөһабәт кәүҙәле һылыу бер егет йәшәгән. Уны яратмаған кеше булмаған. Егеттең туры толпар аты ла булған, ти.

Үҫеп, егет ҡорона тулғас, атаһы уға Үҫәргән ырыуынан барып кәләш әйттергән. Йола буйынса, егет йәйҙең матур көндәренең береһендә туры толпарына атлана ла ҡайны йортона кәләш кейәүләргә бара. Бында ул толпарын ҡарауҙы, уны ашатып, һуғарыуҙы бер кешегә лә рөхсәт итмәгән. Иртәле-кисле үҙе генә туры аты янына барып, уны ҡарап-күреп йөрөй торған булған. Егет толпарын көн һайын бер сағылдың көнсығыш битенә, кеше күҙенә күренмәй торған ергә ебәргән. Толпарҙың, имеш, ҡанаты булған, был ҡанаттарҙы эйәһенән башҡа кеше күреп ҡалһа, турыҡай, күҙегеп, үлеүе бар икән. Толпар аяҙ көндәрҙә яңы ҡалҡып сыҡҡан ҡояш йылыһына ҡыҙынып, ҡанаттарын йәйеп, һуҙылып ятып йоҡлай торған булған.

Көндәрҙең береһендә ҡыҫыраҡ йылҡыларҙы эҙләп йөрөгән бер көтөүсе ҡанаттарын йәйеп, ҡояшҡа ҡыҙынып йоҡлап ятҡан туры ат янына барып сыға һәм һоҡланыуынан ҡысҡырып ебәрә. Туры толпар тауышҡа һиҫкәнеп уяна ла, шунда уҡ ҡанаттарын йәйгән килеш тылпырап ятып үлә лә ҡуя, ти. Көтөүсе, был хәлде күреп, аптырай. Тиҙ генә тирмә янына сабып килеп, кейеү егеткә туры толпарҙың үлеүе тураһында хәбәр итә. Кейәү егет, сағылға йүгереп барып, атын ҡосаҡлап ятып илаған, ҡайғыһынан көй сығарып, ҡурайҙа уйнаған.

Шул көндән башлап толпар ятып үлгән тауға “Турат сағылы”, уның янындағы ауылға “Турат ауылы” исемен бирәләр. Егеттең йырын “Турат сағылы” тип йөрөтәләр:

Ҡурай

Неторопливо ♩= 56-58

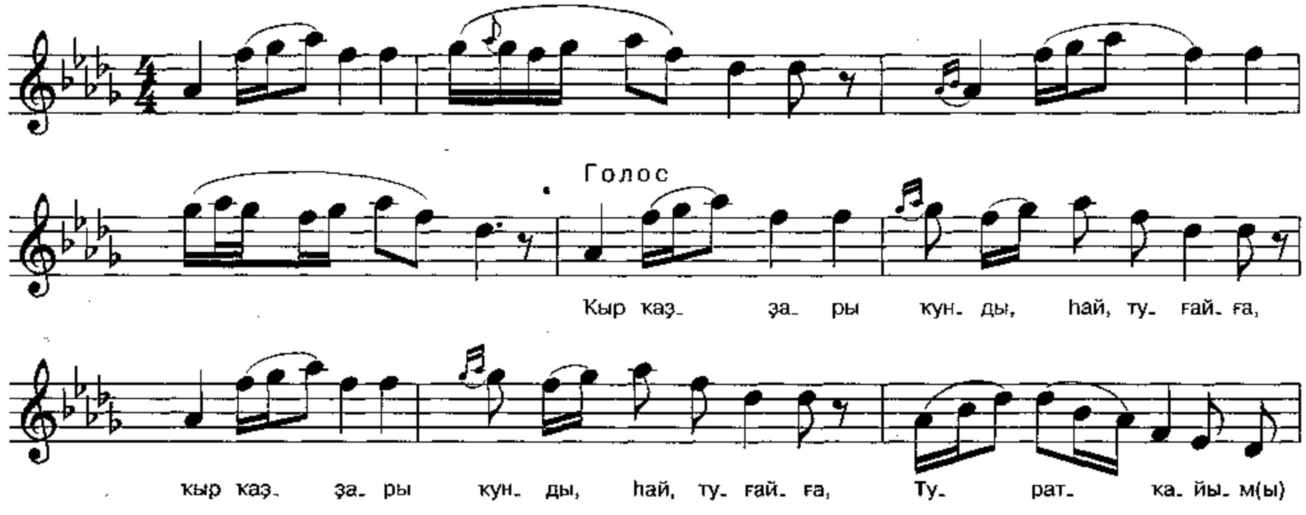

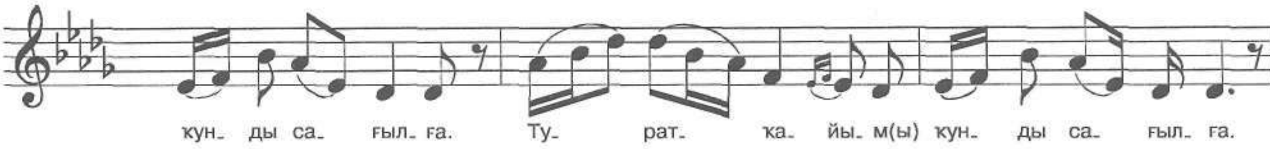

Ҡыр ҡаҙҙары ҡунды, һай, туғайға,
Тураҡкайым ҡунды сағылға.
Әжәл елен һиҙеп кешенләне,
Бер боролоп килгән яғына.

Сылтыр-сылтыр көмөш йүгәндәре,
Эйәр ҡашҡайҙары алтынлы.
Сит-ят ҡарап харап ҡына итте
Аҡ ҡанатлы толпар атымды.

(VII, 43—44; X, 33.)

7. КОСОГОР ГНЕДОГО КОНЯ

В прежние времена среди бурзянских башкир проживал некий егет, отменный кураист, певец, острослов, красавец могучего сложения.

У него был гнедой конь тулпар. Когда егет достиг совершеннолетия, отец сосватал ему невесту из рода усерген. В погожий летний день егет сел на своего гнедого коня и отправился в дом будущего тестя, как требовал обычай, чтобы увидеть свою невесту. Там он никому не позволял ухаживать за своим конем. Утром и вечером он сам приходил к своему коню, кормил и поил его. Он отпускал коня пастись на восточном склоне горы, чтобы никто из посторонних не увидел его крылья. В противном случае - конь мог погибнуть от сглаза. Тулпар обычно грелся в лучах восходящего солнца и расправлял свои крылья.

Однажды пастух, разыскивающий кобылиц, набрел на дремлющего тулпара. Увидев необычного коня, он вскрикнул от восторга. От его крика тулпар вздрогнул, затрепыхал крыльями и тотчас испустил дух. Пастух был потрясен таким оборотом дела, быстренько прискакал к егету и сообщил ему о смерти коня. Егет сразу же побежал на склон той горы, обнял своего умершего коня и горько расплакался. В скорбной тоске сочинил он песню, наиграл ее на курае и спел. С тех самых пор песню ту называют "Косогор гнедого коня"; косогор, где пал его тулпар, стали называть "Косогором гнедого коня", а находящийся рядом с ним аул - Турат ("Гнедой конь"). Есть и песня под тем же названием.

Вот гуси дикие на берег сели стаей,
Мой конь гнедой прилег на косогор.
Заржал гнедой, свой смертный час встречая,
К родным краям с тоской направил взор.

Лука седла посверкивает златом,
Уздечка блещет, серебром звеня.
От сглаза принял смерть тулпар крылатый -
Не пощадили люди моего коня.

(VI, 43-^4; X, 33.)

7. THE BAY HORSE HILLSIDE

Long long ago among the Beryan Bashkorts there lived a yeget. He was a skilful kurai player, a singer and a narrator. He was a man of powerful build and very handsome too. Everybody loved him. They say he had a bay-coloured tolpar. One day his father went to the Uthargan tribe to obtain a bride for him. According to custom one fine summer day the yeget mounted his bay horse and rode to visit his prospective wife's family. There he allowed no one to look after his horse, to feed or water it. Each morning and evening he went to his horse to take care of it and guard it. The yeget let his horse forage on the eastern side of a hill where no one could see it. People said the horse had wings and, if anyone but its master saw the wings, it might die bewitched with the evil eye. On fine days the horse liked to awaken and stretch its legs and wings in the warm rays of the morning sun.

One morning a herder searching for lost mares came across the horse, basking in the sun. He cried out in amazement. The poor horse was startled and fell to the ground dead with trembling wings. The astonished herder galloped to the village and told the yeget that his horse had died.

The yeget ran up the hill, threw his arms around his horse's neck and lay weeping. Then he composed a song of grief and played his kurai. Since those days it has been known as The Bay Horse Hillside Song'. The hill was also renamed The Bay Horse Hillside', and the village near it was called The Bay Village'. Here is the song.

Wild geese came flying to the water-meadow.
My Bay Horse lay down on the hillside;
He felt the breath of death and neighed.
And turned his head towards his land.

'Clank-clank' went the silver bridle;
The pommel was gold-plated.
With one glance a stranger has felled
My beloved white-winged tolpar.

(V, 43-^4; X, 33.)

8. УҘҒАН ҒҮМЕР[1]

Ҡайны, күмәк йылҡы араһынан теләгән атыңды һайлап тот та мен, тигәс, кейәү егет ҡайныһына: “Йылҡың араһында толпар юҡ, әгәр рөхсәт итһәң, толпар тыуғанын көтәйем”, — тип үтенгән. Ҡайны быға риза булған, ти.

Өлкәр (Иләк йондоҙ) ҡалҡмай, толпар тыумай, тиелә халыҡ ырымында. Шуға күрә кейәү егет йыл һайын яҙ менән Өлкәр ҡалҡҡан мәлдә йылҡы араһына барып, толпар тыуыуын күҙәткән, ти. Бер йыл көтә, ике йыл көтә, ниһайәт, толпар тыуа. Егет был хаҡта ҡайныһына әйтеп ҡуя. Унан һуң бер йыл үткәс, егет ҡайныһынан: “Толпар менергә эшкинде, беҙгә кәләшем менән икәүләп ҡайтырға рөхсәт ит инде, ҡайным”, — тип үтенгән, ти. Ҡайныһы быға ризалыҡ биргән.

Ҡыҙ өйөрҙән иң яҡшы айғырҙы тотоп эйәрләткән, ә егет мал араһындағы иң алама, яҙғы баҡтаһын да ҡойоп бөтмәгән, күҙен саҡ асып торған бер тайға көмөш йүгән кейҙереп, тирмә янына килтергән. Ҡыҙ: “Был йолҡош, алама тай менән нисек ҡайтып етмәк булаһың? Юл оҙон бит, өйөрҙән иң яҡшы айғырҙы тотоп мен”, — тип илаған. Тик егет быға ҡарамаған, тайҙы эйәрләй башлаған. Шул мәлде тай, ер тетрәтеп һелкенеп, өҫтөндәге баҡтаһын ергә һалды ла һылыу, яҡшы атҡа әйләнде, ти.

Шулай итеп, егет толпарына, ҡыҙ үҙе һайлап алған айғырға атланған да ҡайтырға юлға сыҡҡандар. Эй баралар, эй баралар икән. Бара торғас, ҡыҙҙың аты аҡ күбеккә төшкәнсе тирләп, сәсәй башлаған. Ул арала егет менән ҡыҙҙың алдында, бик алыҫта, бер ҡара ҡараҫҡы уларҙың юлын ҡыйып үтергә ынтыла икән. Ошо саҡ егет кәләшенә: “Ана-а... алда бер ҡараҫҡы беҙҙең юлды ҡыйып үтергә маташа, ул ҡараҫҡы уҙған ғүмер булыр. Әгәр ул юлыбыҙҙы ҡыйып үтһә, икебеҙ ҙә үләбеҙ. Артҡа ҡалма, ҡыу атыңды!” — тип әйткән, ти. Ҡыҙ атын ҡыҫтап ҡыуа торғас, аты, юлда сәсәп, йән биргән. Хәҙер улар икәүһе бер толпарға атланып, һаман алға табан баралар икән. Барған һайын уларға уҙған ғүмер ҡараҫҡыһы нығыраҡ яҡынлашҡан, ти. Юлда, толпар өҫтөндә, егет менән ҡыҙ һамаҡлап, көй сығарып әйтемләп барғандар. Шул ваҡыттан алып был көй “Уҙған ғүмер” тип исемләнеп киткән:

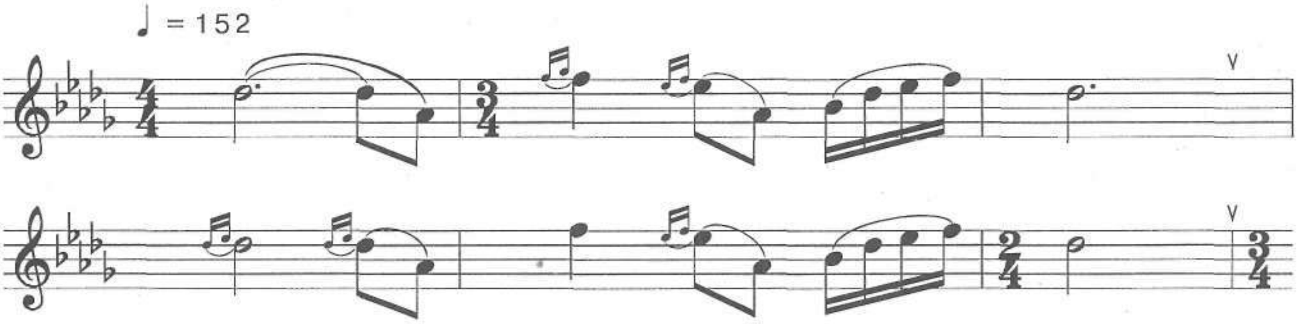

[1] Был сюжет “Турат сағылы”ның логик дауамы.

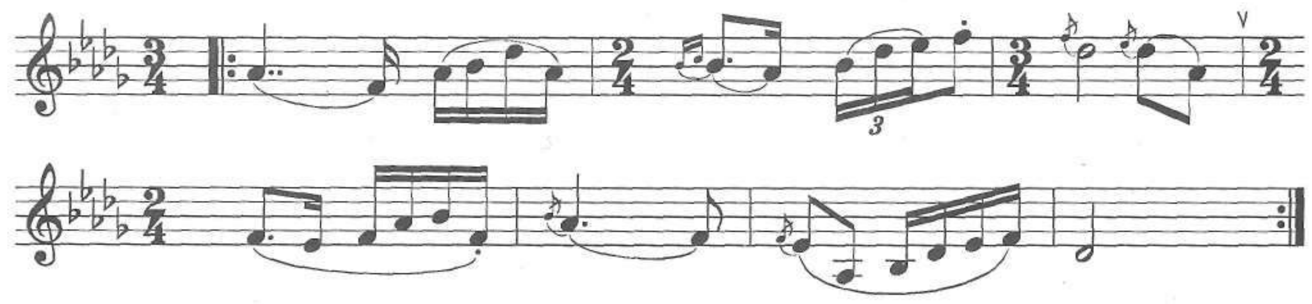

Күгәреп кенә ятҡан күк арҡаға
Сабып менһәң, атҡа ла көс була.
Үткән ғүмеркәйҙең юҡ билдәһе,
Таң ата ла дәхи[1] лә кис була.

Был ике йәш йөрәктең бер толпарға атланып, уҙған ғүмер ҡараҫҡыһынан юлдарын ҡыйҙырмай барыуы уларҙың тиң һәм татыу йәшәгән ғүмер юлдарын аңлата, тип һөйләйҙәр ине ҡарттар[2].

(VII, 44—45.)

[1] Дәхи — тағы.
[2] Легенданың икенсе вариантында егет өйөнә ҡайтып етә алмай, юлда үлеп ҡала (IV, 260).

8. ПРОШЕДШАЯ ЖИЗНЬ

После того, как тесть предложил: "Выбери в табуне коня по душе и оседлай его", - зять ему ответил: "В твоем табуне нет коня-тулпара. Если позволишь, подожду, когда родится тулпар". Тесть с ним согласился.

Жеребенок из породы тулпаров, как известно, не рождается, пока не взойдут в небе Стожары, так говорят в народе. Поэтому молодой егет каждой весной, когда всходили Стожары, шел к табуну и смотрел, не родился ли заветный жеребенок. Год ждет, другой, наконец родился тулпар. Зять сообщил о том тестю, а через год вновь пришел к нему и сказал, что тулпара можно седлать, попросил разрешения уехать вместе с молодой женой. Тесть и на это дал согласие.

Молодая жена выбрала самого лучшего жеребца, а зять подошел к самому худосочному стригунку в табуне, который даже не успел сбросить по весне линялую шерсть, и накинул на голову его серебряную уздечку. Когда он подвел его к дому, девушка стала сетовать и умолять: "Как ты поедешь на такой кляче? Выбери самого лучшего коня". Но зять стал седлать стригунка, не обращая внимания на ее увещевания. В это время стригунок встрепенулся, сотрясая землю, вмиг сбросил со спины линялую шерсть и обернулся прекрасным конем.

Егет сел на своего тулпара, девушка - на выбранного ею жеребца, и направились они в далекий путь. Ехали они, ехали, и постепенно конь девушки стал покрываться белой пеной, всхрапывать и фыркать. В это время в отдалении появилось нечто, похожее на тень, это нечто двигалось, намереваясь пересечь им дорогу. Егет сказал своей молодой жене: "Гляди, какой-то черный всадник хочет

[1] Этот сюжет является логическим продолжением предыдущего текста.

8. THE LIFE THAT PASSED[1]

One day the young man's father-in-law told him to pick a horse from his herd to keep for himself. The young man declared there was no tolpar among the horses, but asked if he might pick a horse later, after the foals were born. His father-in-law agreed.

People believed that tolpar horses were born when the star constellation of the Pleiades rose in the night sky. Each spring, when the Pleiades rose, the young man went to see if a winged foal had been born. Years passed. Finally a birth took place. He claimed the horse to be his own. In a year, when the foal grew up and was ready to be ridden, the young man went to his father-in-law and asked if he could take his young wife home. The permission was given to him.

The young woman chose the finest stallion of all the foals. Then her husband arrived leading the poorest foal in the herd. Its coat was ragged with the spring growth of hair and its eyes were half closed and sleepy. He put on a beautiful silver bridle and led it to his father-in-law's tirma.

'How are you going to ride that home?' complained his wife and began to weep with shame of it. The man ignored her and continued to saddle the foal.

Just at that moment the foal quivered violently, shaking the very earth upon which they stood. As it quivered, its old hair flew off and there before them stood a truly beautiful horse, his eyes bright and alert. Expressing their thanks and farewells, they set off on their long, hard ride home.

After some time his wife's fine stallion was lathered and blowing hard with the pace of the ride. Then in the distance they saw an evil spirit, black and terrifying, rushing through the air.

[1] The plot is a further development of the previous legend.

перерезать нам дорогу- А может это Прошедшая Жизнь? Если ему удастся это сделать, нам обоим смерть. Не отставай, гони своего коня".

Девушка изо всех сил стала погонять коня, но он совершенно обессилел, захрапел напоследок и испустил дух. Молодые вместе сели на оставшегося тулпара и продолжали скакать вперед. И чем больше они отдалялись, тем ближе становился к ним черный всадник Прошедшей Жизни. С тех пор песня об этом стала называться "Прошедшая жизнь".

Если в гору гнать коня беспечно,
Задохнется конь, замедлит ход.
У Прошедшей Жизни путь извечный -
За рассветом вечер настает.

То, что эти молодые все время скакали вперед, не давая черному всаднику Прошедшей Жизни перерезать им дорогу, объясняет их долгую совместную жизнь, которая проходила в любви и согласии, рассказывали старики[1].

(VII, 44-45.)

[1] По другому варианту легенды егет погибает еще в дороге (IV, 260).

There,' cried the man to his wife, 'is the spirit of time past. If it crosses our path we will die and have no future. Hurry and ride hard!'

She urged her horse forward, but it was too exhausted. Grasping for breath, it fell down and died. Now they had to ride the tolpar together. They still managed to advance.

Meanwhile the spirit had gained ground. Together with the young couple it raced for the same spot. Above the drumming of the hooves, they sang a song they had composed together, later to be named The Life That Passed'.

If you race up a blue ridge in blue haze,
It will be too hard for your horse.
Time leaves no footprints, it just passes,
Day breaks and then night falls.

When the old folk gather and tell the story of the two young peolple riding one horse to beat the dreaded spirit, they say theirs was a love match for life[1].

(VII, 44-^5.)

[1] According to another version the young man died on his way back home (IV, 260).

9. ТОМАН

Тау башындағы энәлек ағасына томан ятһа, был ерҙә толпар ат йоҡлаған була, тип һөйләй торғайнылар олатайҙар. Егет кешегә ошо толпар йоҡлаған ергә баҫырға ярамай. Ҡыҙ кеше баҫһа, бер ни ҙә булмай. Әгәр егет кеше баҫһа, уны һағыш, ҡайғы баҫа, сит ергә китһә, тыуған ерен һағынып һарғая.

Ҡансыра[1] ауылынан Һиҙиәт исемле бер ир-егет ошо толпар йоҡлаған ерҙән үтә. Күпмелер ваҡыттан һуң был һарғая башлай. Ҡатыны Хәмиҙә бер көн иренә ҡарап йыр йырлай:

Иртә лә генә томан, кис тә томан,
Был томанҡайҙарға ни булған?
Ап-аҡ ҡына егет, һарғайҙың да,
Быйылғы йыл һиңә ни булған?

“Хафаланма, Хәмиҙәм, минең бер ерем дә ауыртмай. Тик ниңәлер эсем бошҡолай”, — тигән Һиҙиәт.

Бер мәл, Йәйсән йылғаһы буйында бесән сабып ятҡанда, Һиҙиәткә әрме хеҙмәтенә китергә саҡырыу ҡағыҙы килтерәләр. Ул осорҙа хеҙмәткә саҡырылған кеше үҙенең аты, ҡоралы менән китергә тейеш була. Һиҙиәт менән Хәмиҙә икәүләп бик яҡшы ат, уҡ-һаҙаҡ әҙерләй. Юлға сығыр алдынан әйләнеп ҡайта алмаҫын һиҙенгәндәй, ҡатынына төбәп, былай тип йырлай:

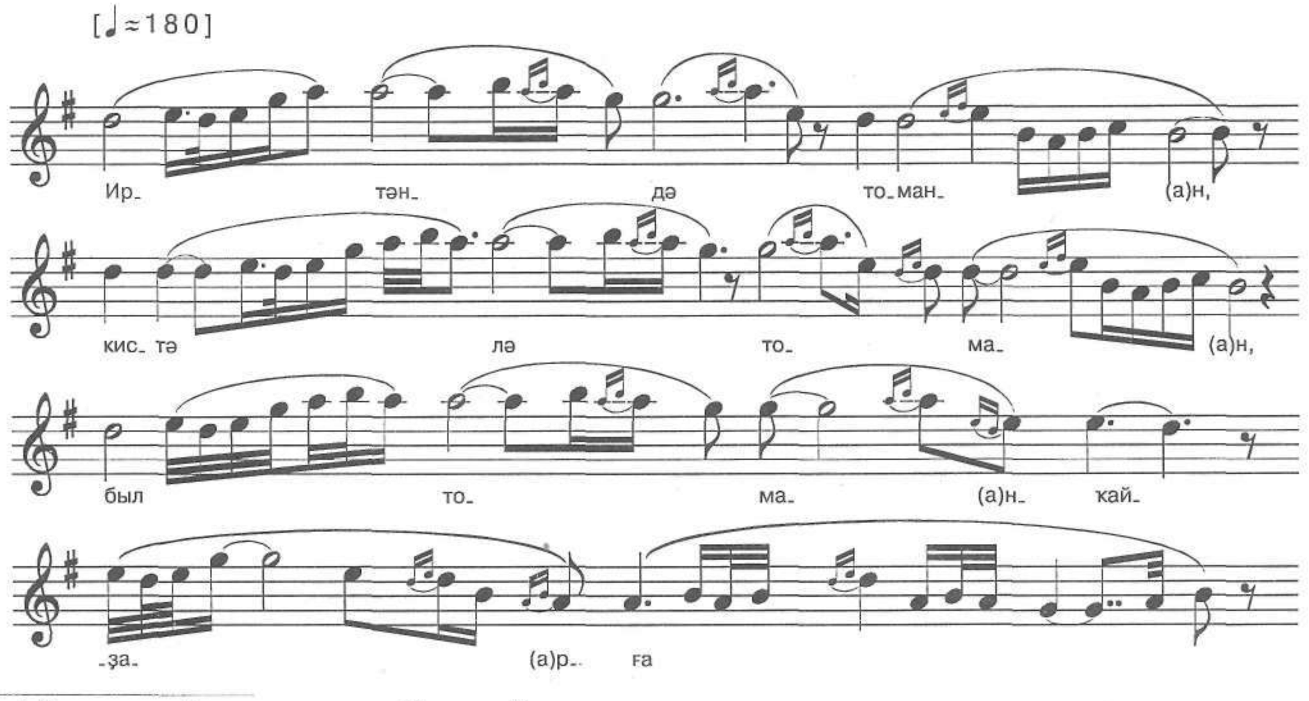

[1] *Ҡансыра* — Башҡортостандың Учалы районындағы ауыл.

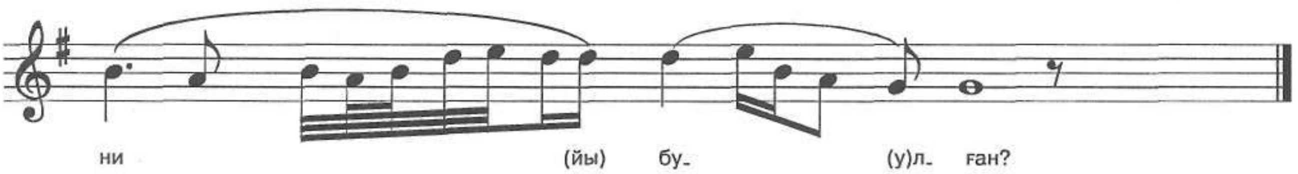

Иртән дә томан, кистә лә томан,
Был томанҡайҙарға ни булған?
Тауға ла менеп, ташҡа баҫып,
Һин ҡарарһың, йәнем, мин булмам.

Хәмиҙә һығылып илай-илай ирен оҙатып ҡала.

Әрмелә йөрөгәндә Һиҙиәт тағы ла ныҡыраҡ һарғая. Бер ваҡыт һағышына түҙә алмай ҡатынына хат яҙып ебәрә:

Саҡыра ла кәкүк, һайрай былбыл,
Талдар араһында ҡағынып.
Ауырып та ятып һарғайманым,
Мин һарғайҙым һине һағынып.

Һиҙиәткә иленә ҡайтырға насип булмай: әрме ерендә донъя ҡуя.

(XI.)

9. ТУМАН

"Когда туман опускается на боярышник, растущий на вершине горы, это означает, что там в это время спит тулпар," - так говорили наши деды. Егету ходить в тех местах нельзя. Девушка пройдет - ей ничего. А егет пройдет - охватит его грусть-кручина. А уж если уедет он в чужие края, то непременно зачахнет, тоскуя по родине.

Однажды Хидият из деревни Кансыра[1] как-то забрел в эти места. Вскоре стала одолевать его печаль. Глядя на него, жена его Хамида пропела ему такую песню:

И по утрам туман, и вечерами,
И день он застит мутной пеленой,
Затосковал егет мой белолицый,
Скажи, что стало в этот год с тобой?

"Не тревожься, Хамида, здоров я. Только что-то не по себе мне," - сказал Хидият.

Как-то в летний день, когда они косили траву на берегу Яйсана, Хидияту принесли бумагу об отправке его в армию. В то время мужчина, уходивший на армейскую службу, должен был иметь при себе коня и оружие.

Хидият с Хамидой приготовили добротное снаряжение, коня и оружие. Перед дальней дорогой, как бы предчувствуя, что не вернется, Хидият пропел своей жене:

И по утрам туман, и вечерами,'
Все укрывает мутной пеленой.
Все очи проглядишь с горы высокой,
Но мы уже не свидимся с тобой.

С горькими рыданиями проводила Хамида мужа.

[1] *Кансыра* - деревня в Учалинском районе Башкортостана.

9. THE MIST

'If a hawthorn tree at the top of a mountain is enveloped in mist, then a tolpar horse is sleeping there under it,' our forefathers used to say. A yeget should never step at the spot where a winged horse slept. If a girl chances to do it, it'll do her no harm. But if a yeget steps there, he will be overcome by grief and sorrow. If he travels to other lands, he will start missing his native place and pining for it.'

A young man from the village Kansyra[1] named Hithiat happened to cross the place where a tolpar had slept. After a while he grew withered. One day, looking at him, his wife Hamitha sang a song.

Mist in the morning, mist in the evening,
What has become of the day in the mist?
You used to be a fair-faced yeget - you've paled,
What has become of you this year?

'Don't worry, Hamitha, I'm not ill, though I do feel sick at heart, don't know why.'

One day when they were cutting hay by the Yaisan riverside a call-up paper was brought to Hithiat. At that time people went to the army with their own horses and arms.

Hithiat and Hamitha prepared a very nice horse and weapons for him together. Before leaving for the army Hithiat sang a song to his wife, as though having a premonition that he wouldn't be able to come back.

Mist in the morning, mist in the evening,
What has become of the day in the mist?
You'll climb a mountain and stand on the rock,
Looking for me, but I won't be there.

Hamitha cried bitterly when they parted.

[1] *Kansyra* - village in the Uchaly region of Bashkortostan.

На службе совсем закручинился Хидият. Написал он в письме такие слова:

Соловей в ивняке распевает,
Зов кукушки звучит вдалеке.
От болезней не чах никогда я,
Без тебя весь я высох в тоске.

Не суждено было Хидияту вернуться на родину из тех краев, где он служил.

(XI.)

In the army his grief grew still worse. Overwhelmed by pain he wrote a letter to his wife.

A cuckoo's calling, a nightingale is singing,
Rustling in the willow growth.
Even when I was ill, I never paled,
As I'm paling now, pining for you.

Hithiat wasn't destined to return from the army as he died shortly after.

(XI.)

10. АҒИҘЕЛ[1]

Ағиҙелкәй ҡайҙа? Ай, туғайҙа.
Ағиҙелкәй һымаҡ һыу ҡайҙа?
Ағым һыу, Ағиҙел буйҙары...
Ағиҙелкәй һыуҙың, ай, буйҙары
Йәмле сағы уның яҙғы айҙа[2].
Ағым һыу, Ағиҙел буйҙары...

Ағиҙелкәйҙәрҙең ай, буйында
Һандуғастар һайрай муйылда.
Ағым һыу, Ағиҙел буйҙары...
Иҙел һыуын эскән ир-арыҫлан
Яман теләк йөрөтмәҫ уйында.
Ағым һыу, Ағиҙел буйҙары...

Ағиҙелкәй һыуы, ай, тын икән,
Яр ситтәре бигерәк ҡомло икән.
Ағым һыу, Ағиҙел буйҙары...
Ағиҙелдә үҫкән, ай, ҡыҙҙарҙың
Тауыштары бигерәк моңло икән.
Ағым һыу, Ағиҙел буйҙары...

(V, 88.)

Певуче ♩ = 88

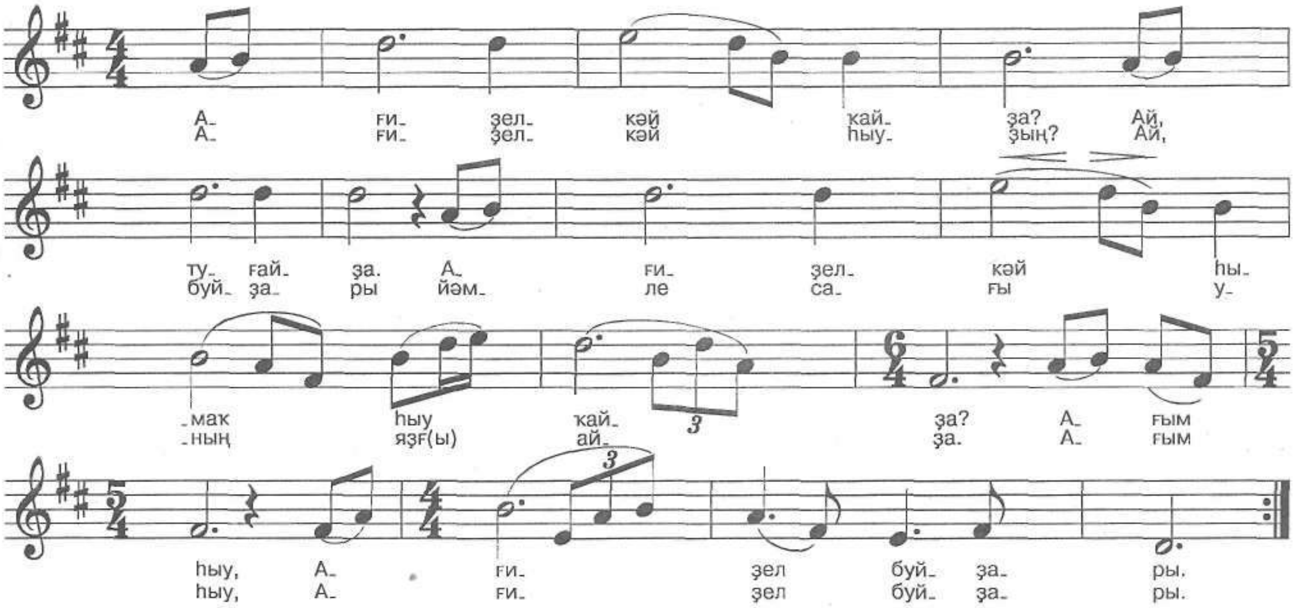

---

[1] *Ағиҙел* – Башҡортостандағы иң ҙур йылға, Каманың һул ҡушылдығы.
[2] Һуңғы ике юлдың варианты: *Ағиҙелкәйҙәрҙең саф һауаһы,*
Йәнгә рәхәт, тәнгә ҙур файҙа.

10. АГИДЕЛЫ

Вдоль по Агидели - луговины,
В луговинах травы хороши.
Текучая вода, долины Агидели...
И вода, и воздух здесь чудесны -
Хороши для тела и души.
Текучая вода, долины Агидели...

Соловья укрыл черемух цвет,
Плещет под черемухой вода.
Текучая вода, долины Агидели...
Тот, кто воду пил из Агидели,
Не свершит дурного никогда.
Текучая вода, долины Агидели...

В Агидели тихая водица,
У воды - песочка полоса.
Текучая вода, долины Агидели...
У девчат, живущих на Идели,
До чего ж певучи голоса.
Текучая вода, долины Агидели...

(V, 88.)

[1] *Агидель* (Белая) - самая большая река в Башкортостане, левый приток Камы.

10. THE AGHITHEL

There are meadows green all along
the Aghithel river,
Soft and beautiful is the grass in the meadows.
Flow quiet the waters of the Aghithel,
Fresh is the water, fragrant is the air,
Generous both they are to the mind and the body.
Flow quiet the waters of the Aghithel,
Oh, quiet they flow by the meadows.

All aglow is the blooming black-cherry where
the nightingale sings,
Flow quiet the waters of the Aghithel,
All aflow is the water below the black-cherry
where the nightingale sings.
If you tasted but once the Aghithel waters,
No evil thought will enter your mind.
Flow quiet the waters of the Aghithel,
Oh, quiet they flow by the meadows.

Quiet are the waters of the Aghithel river,
Fine is the sand by the Aghithel river.
Flow quiet the waters of the Aghithel,
Tuneful and sweet are the maidens' voices,
The voices of maidens who live by the river.
Flow quiet the waters of the Aghithel,
Oh, quiet they flow by the meadows.

(V, 88.)

[1] *The Aghithel* - one of the largest rivers in Bashkortostan.

11. ЗАЯТҮЛӘК

Бер ҡарттың ете улы булған. Иң кесеһе – Заятүләк. Атаһы уны бик яратҡан. Уландарының бөтәһе лә һунарға йөрөгән. Һәр ҡайһыһының ҡарсығаһы булған.

Бер ваҡыт, һунарға ебәрер алдынан, улдарына ат һайларға ҡушҡан. "Аттар янына сығып, йүгәнегеҙҙе шылтыратығыҙ. Ҡайһы ат ҡарай, шул атҡа атланып, һунарға китерһегеҙ", – тигән. Аталары ҡушҡанса эшләгәндәр былар.

Заятүләккә бер алама ғына ат ҡараған. Егет бик ҡыйынһынған, ти. "Ағаларым ғына түгел, хайуан да кәмһетә", – тип уйлаған. Ағалары быға бер байғош ҡош бирә. "Алама ябағаға байғош та ярар", – тип көлгәндәр. Заятүләк атаһына зарланып:

– Атай, бик алама ат ҡараны миңә, – тигән.

– Ҡайғырма, улым, ул алама ат һинең дөлдөлөң (ҡанатлы атың) булыр, – тигән атаһы. – Байғошоң да ҡарсығаға әйләнер.

Ысынында шулай була ла. Һунарға сыҡҡандар. Заятүләк айыу-бүре ала.

Заятүләк атлы ул
Ауыҙы ҡанлы бүре алды, ти;
Алпан-толпан атлаған
Һоро айыу алды, ти;
Күл яғалап йөрөгән,
Һылыу ҡыҙҙай биҙәнгән
Ҡолағы миңле төлкөнө
Тағы ул аны алды, ти...

Бер ваҡыт Заятүләк Асылыкүлдең[1] Ташморон тигән урынына килгән. Шунда Өҫтәлташта сәсен тарап ултырған бер һылыуҙы күрә. Ҡыҙ оҙон-оҙон сәсен алтын тараҡ менән тарап ултыра, ти. Егет хайран булған ҡыҙҙың матурлығына. Ул арала ҡыҙ һыуға сумып та киткән.

Заятүләк ошо көндән башлап, ҡыҙҙың яңынан сығыуын ҡарауыллай башлай. Бына бер заман йәнә сәсен тарап ултырған Һыуһылыуҙы күрә. Йәһәт кенә сәсенән эләктереп ала ҡыҙҙы. Урай бара, урай бара ҡулына быһың сәсен. Ни тиклем ысҡынырға теләһә лә, ҡотола алмай. Егет ныҡ тотҡан. Һыуһылыу күлгә сума. Унын артынан Заятүләк тә төшөп китә. Ҡыҙ менән егет яратыша бер-береһен. Һыуһылыу илай-илай атаһының ризалығын һорай.

Заятүләк һыу төбөндә ҡала. Бергә йәшәйҙәр. Тик күпмелер ваҡыт үткәс, Заятүләктең йөҙө һарғая: тыуған ерен һағына был. Һыу аҫты батшаһы кейәүенең күңелен күрергә теләп, унын алдына бер йомро тау яһаттырып ултырта. Тауға ҡарап, Заятүләк былай тип һамаҡлай:

Тауҙы тауға оҡшатып,
Тимер менән ҡоршатып,
Алып килгән тауығыҙ –
Балҡантауым[2] был түгел.
Бүлә-бүлә йөрөгән
Бүреһе күп Балҡантау.
Алпан-толпан атлаған
Айыуы күп Балҡантау.
Ҡыҙ балалай биҙәнгән
Төлкөһө күп Балҡантау.

---

[1] *Асылыкүл* – Башҡортостандың Дәүләкән районына ҡарай.
[2] *Балҡантау* – шул уҡ райондағы тау. Асылыкүлдән бер нисә саҡрым алыҫлыҡта ята.

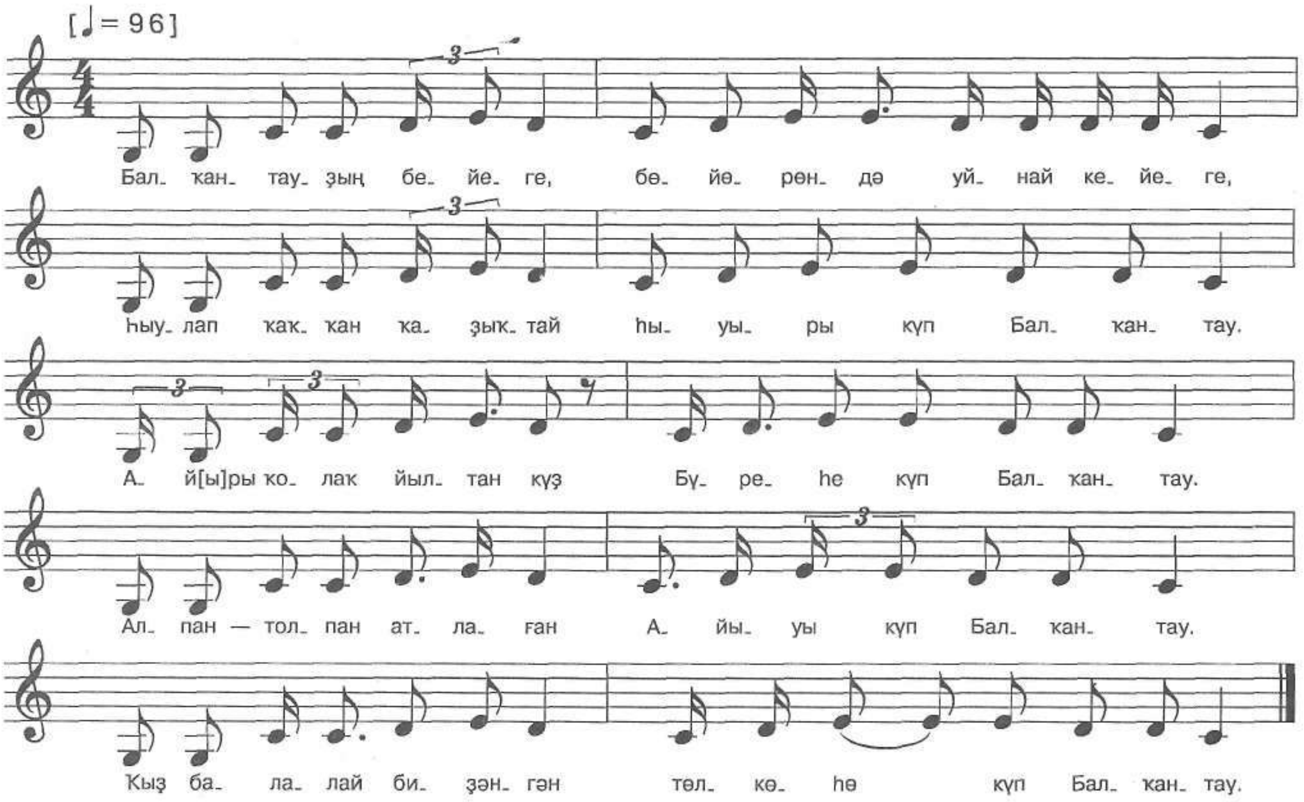

Оя яһар, түл йәйер
Ҡоштары күп Балҡантау.
Майлап һалған ҡайыштай
Йыланы күп Балҡантау.
Йәйеп ҡуйған бәрхәттәй
Урманы күп Балҡантау.
Тауҙы тауға оҡшатып,
Тимер менән ҡоршатып,
Алып килгән тауығыҙ ҙа —
Балкантауым был түгел.

Һыуһылыуҙың атаһы кейәүенең хәлен аңлай: ер өҫтөнә сығырға ризалыҡ бирә, тик Балҡантауға етмәйенсә, арттарына әйләнеп ҡарамаҫҡа ҡуша. Былар китәләр егеттең иленә. Уларҙың артынан һыу аҫты батшаһы бик күп йылҡы малы сығара. Тояҡ тауыштарына, ат кешнәүенә — ғәләмәт нык итеп килгән тауышҡа түҙә алмайынса, Заятүләк артына әйләнеп ҡарай. Йылҡыларҙың яртыһы сығып өлгөргән була. Ҡоро ергә аяҡтары тейеп өлгөрмәгән малдар Асылыкүлгә кире сума. Сыҡкан һыртлы ҡола аттар — ана шул Асылыкүлдән сыҡҡан тоҡом. Заятүләктең сығыуына Ҡарағас тауы янында ҡалған аты эштән сығып ябыҡҡан, эйәр ҡашында көткән ҡарсығаһы үлгән. Ағалары ҡартайышып бөткән, ата-әсәһе донъя ҡуйған була.

Заятүләк менән Һыуһылыу Балҡантауҙа донъя көткәндәр. Ҡәберҙәре Балҡантау башында, ти торғайнылар.

(VIII, 11—13.)

11.ЗАЯТУЛЯК

В окрестностях Балкантау[1] жил один старик. Было у него семеро сыновей. Младшего звали Заятуляк. Очень любил его отец. Все сыновья - охотники, у каждого - свой ястреб.

Однажды, перед охотой, собрал отец сыновей и велел им выбрать коней: "Выйдите к табуну да позвените уздечкой. Который конь обернется, того и седлайте". Сыновья так и сделали.

На звон заятуляковой уздечки обернулась плохонькая лошаденка. Опечалился егет: "Не только братья надо мной насмехаются, но даже и эта скотинка". Братья дали ему неясыть. "Для твоей облезлой клячи и эта птица сгодится", - посмеялись они. Пожаловался Заятуляк отцу: "Совсем никудышная лошаденка мне выпала..." Но тот его успокоил: "Не печалься, сынок, твоя лошаденка тулпаром обернется, а неясыть - ястребом".

Так все и вышло. На охоте добыл Заятуляк волка и медведя.

Заятуляк прозывают его,
Медведя он взял косолапого,
Никто не сумел уйти от него -
Даже волка добыл кровожадного.
С ушами в крапинах лисица,
Которая красится словно девица,
Да над озером ходит, резвится -
И та не сумела скрыться...

Как-то раз случилось Заятуляку выйти к озеру Асылыкуль[2] в местечке, именуемом Ташмурун - Каменный мыс. Видит: на плоском камне красавица сидит, волосы золотым гребнем расчесывает. Изумленный красотой ее застыл егет. Красавица же по прошествии недолгого времени нырнула в озеро и была такова.

[1] *Балкантау* - гора в Давлекановском районе Башкортостана.
[2] *Асылыкуль* - озеро в том же районе.

11.ZAIATULAK

An old man had seven sons. Zaiatulak was the youngest of them. His father loved him dearly. All the seven sons used to go hunting. Each of them had a hawk.

One day, before he let his sons go hunting, the man told each of them to choose a horse for himself. 'On entering the stables clink your bridle, one of the horses will turn its head to you. You mount the horse and go hunting', he said. His sons did as they were told.

The horse that turned to look at Zaiatulak was very poor. The young man felt hurt. 'Not only my brothers belittle me but a beast too', he thought. His elder brothers gave him a tawny owl. 'The owl is good enough for your poor spring foal', they said. Zaiatulak complained to his father.„That's a very poor horse that looked at me'. 'Don't worry, Sonny, this poor horse will become a winged tolpar. Your owl, too, will turn into a hawk'. It all came true. The yegets went hunting. Zaiatulak got a bear, then a wolf.

His name is Zaiatulak,
He got a bloodthirsty wolf,
He got a clumsy brown bear,
A fox that walks around the lake,
All painted bright like a young girl,
The tips of ears of brown hue,
They say he got her too.

One day Zaiatulak came to a place called Tashmoron - Rock Cape - by Lake Asylykul[1]. There on a flat rock he saw a beautiful girl, who was combing her very long hair with a golden comb. The young man was stunned by her beauty. Meanwhile the girl dived into the water. Since then Zaiatulak began watching the place to see if the lake maiden would appear once more. One day he saw her again. She sat combing her

Asylykul - lake in the Daulakan region of Bashkortostan.

С того дня потерял покой Заятуляк, стал караулить, когда же снова появится она из глубины озера. И вот дождался: вышла красавица из воды, села на камень и опять принялась косы свои длинные расчесывать. Подкрался егет, схватил ее за волосы, да быстрехонько намотал их на руку. Как ни вырывалась она - ничего не вышло. Крепко держал Заятуляк. Тут красавица эта возьми да и нырни в озеро. Не успел егет опомниться, как следом за ней оказался на самом дне озерном.

Полюбились друг другу земной егет и водяная красавица Хыухылу. Слезами да мольбами выпросила она у отца благословения. Остался Заятуляк при ней. Стали они жить в царстве подводном.

Мало ли, много ли времени утекло, только закручинился Заятуляк, затосковал по родным местам, совсем с лица спал. Решив хоть как-то развеять тоску егета, повелел владыка подводного царства возвести на дне большую гору, напоминающую Балкантау. Поглядел Заятуляк на нее, пуще прежнего запечалился, стал припевать да приговаривать:

Гора, что обручем железным обхватив,
Все перепутав, все перезабыв,
Перенесли ко мне сюда вы -
Совсем не Балкантау.
Бродящим стаями по склонам круглый год
Волкам на Балкантау есть ли счет?
Медведи неуклюжи и мохнаты
По Балкантау бродят косолапо;
Разряженные, словно как девицы,
По Балкантау стелятся лисицы;
Там много птиц и мест, где гнезда вить,
Птенцов на Балкантау выводить;
Подобные блестящим ремешкам
Во множестве клубятся змеи там;
И, уподобясь бархатным коврам,

hair. He managed to catch hold of her hair and began winding it round his hand. Try as she would, she could not escape, the young man held her tight. Unable to break away she dived into the water, Zaiatuiak followed her.

Zaiatuiak and the lake maiden fell in love with each other. With tears in her eyes, she begged her father to give his consent to their marriage. Zaiatuiak stayed at the bottom of the lake and lived in wedlock with the lake maiden. But after a while Zaiatuiak grew wistful: he was homesick. To please his son-in-law, the underwater King had a round -topped hill brought and placed at the bottom of the lake. Looking at the hill, Zaiatuiak sang the song.

The hill you took for Balkantau[1],
And tied it up with iron hoop,
And carried here with mighty jerk -
This hill is not my Balkantau.
Wolves roam in packs on Balkantau
In-toed bears waddle there,
Balkantau is full of foxes
Painted-faced like pretty girls.
Birds in plenties nest and brood
On the slopes of Balkantau,
Serpents shine like oiled belts
In the grass of Balkantau.
Forest spreads on Balkantau
As though dark-green velvet cloth.
The hill you took for Balkantau,
And tied it up with iron hoop,
And carried here with mighty jerk -
This hill is not my Balkantau.

The underwater King felt sorry for his son-in-law. He allowed him and his daughter to leave for the land. But he told them not to look back until they reached Balkantau. So they set off for the young man's native

[1] *Balkantau* - mountain in the Daulakan region of Bashkortostan, several kilometres away from lake Asylykul.

Лежат леса, и нет числа лесам.
Гора, что обручем железным обхватив,
Все перепутав, все перезабыв,
Перенесли ко мне сюда вы -
Совсем не Балкантау!

Отец девушки, видя уныние егета, решил отпустить его и свою дочь на землю. При этом строго наказал не оглядываться, пока не доберутся до Балкантау. И вот отправились они на родину Заятуляка. А им вслед владыка подводного царства направил несметные табуны лошадей. Услыхав за спиной страшный шум - топот копыт, ржанье лошадей - не сдержался егет, обернулся. Половина табунов уже вышла на землю, остальные же тотчас исчезли в водах Асылыкуля. Саврасые кони с полосой мышиного цвета по хребту - и есть порода, вышедшая из озера.

Добрался Заятуляк до горы Карагас и увидел, что верный конь его, не выдержав долгой разлуки с хозяином, умер. Умер и ястреб, прежде всегда ожидавший егета, сидя на луке седла. К тому времени братья Заятуляка уже стали стариками, а родители отошли в мир иной.

Заятуляк и царевна озера (Хыухылыу) до конца дней своих жили на Балкантау. Там их и схоронили.

(VIII, 11-13.)

land. The king sent a lot of horses after them. Zaiatulak couldn't help looking back at the deafening sound coming from behind: hooves clinking, horses neighing. Half of the horses had come out of the water by then. The animals whose hooves hadn't stepped on the dry land, dived back into the lake. The light bay horses with mouse-colour backs are the breed from Lake Asylykul. By the time Zaiatulak returned to the land from the lake bottom his starved-to-bones horse and his hawk perched on the saddle had already died. His elder brothers had grown old, and his parents had passed away.

Zaiatulak and the lake maiden lived on Balkantau till the end of their lives. They were buried at the top of it.

(VIII, 11-13.)

12. ҺАНАЙҺАРЫ[1]

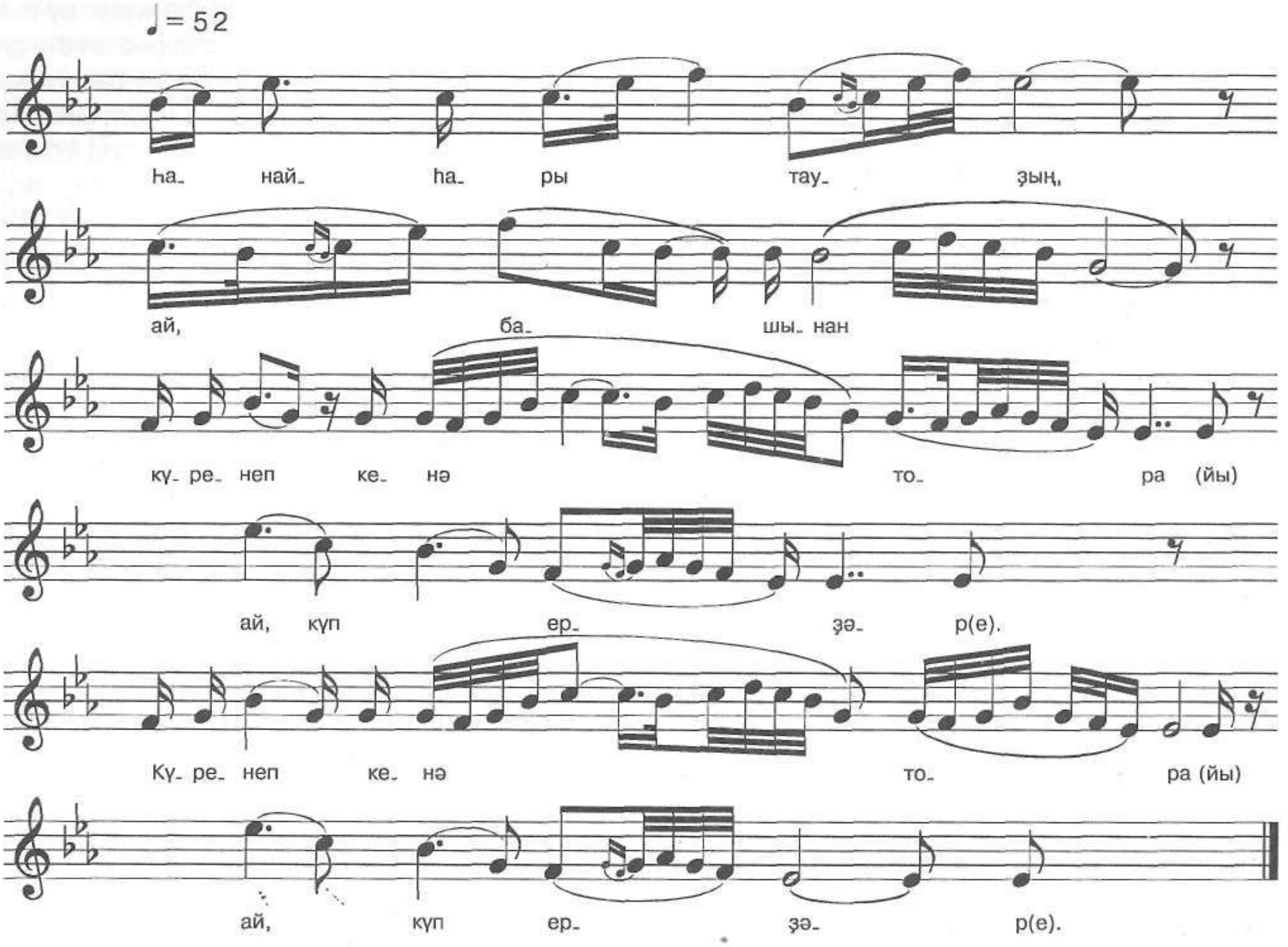

Һанайһары буйы бигерәк йәмле
Тирә-яғы болон булғанға.
Үҙ еркәйҙәрем дә бигерәк яҡын
Ата-бабам шунда тыуғанға.

Һанай ғына тауҙың, ай, башынан
Күренеп кенә тора күп ерҙәр.
Ғәзиз еркәйенән айырылып,
Һәләк кенә була күп ирҙәр.

(VIII, 29—30.)

---

[1] *Һанайһары* — Башҡортостандың Әлшәй районындағы тау.

12. ХАНАЙХАРЫ

Ханайхары, твои прекрасны долы -
Луга ковром зеленым растеклись.
Мне дорог край родной не оттого ли,
Что предки здесь мои все родились.

Ханайхары, иных земель немало
С твоей вершины можно увидать.
Как много тех, чья голова пропала,
Решивших родину на край чужой сменять.

(VIII, 29-30.)

12. THE HANAIHARY HILL

The Hanaihary hill impresses the eye with grandeur
As the grass sways on it in the breeze.
To me this land is precious in its splendour,
The land of my forefathers, that's what it is!

Upon the Hanaihary hill top,
The view is far and wide.
From his land separated,
The man is doomed to perish.

(VIII, 29-30.)

[1] *Ханаихары* - гора в Альшеевском районе Башкортостана.

[1] *Hanaihary* - mountain in the Alshai region of Bashkortostan.

13. АЛАТАУ[1]

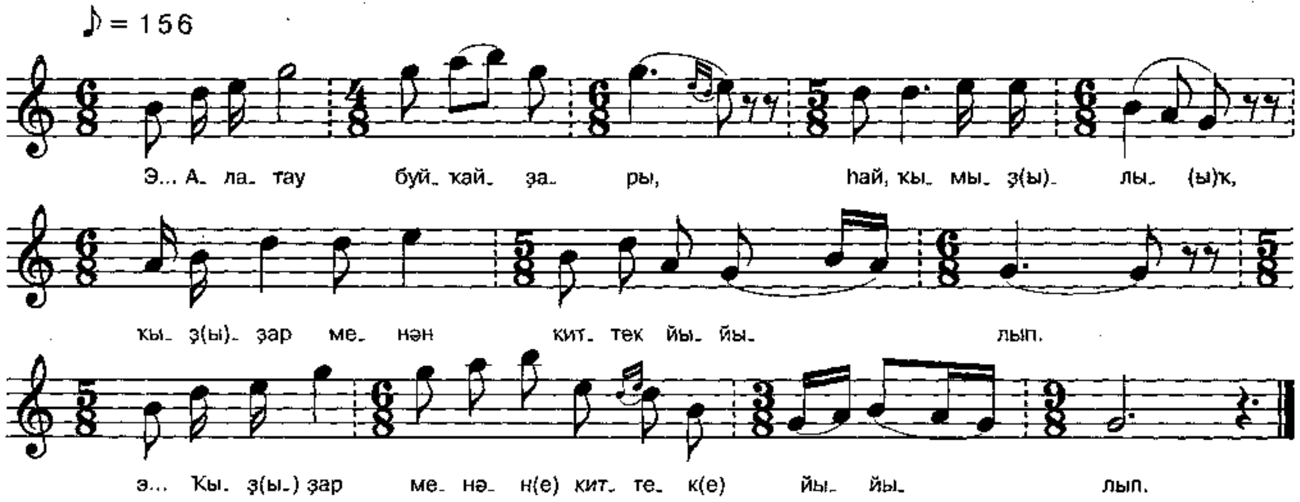

Алатау буйҡайҙары, һай, ҡымыҙлыҡ,
Ҡыҙҙар менән киттек йыйылып.
Ҡымыҙлыҡтар йыйып ҡайтып киттек,
Алатау буйы ҡалды ҡыйылып.

(VIII, 35.)

[1] *Алатау* — Башҡортостандың Ишембай, Ғафури районларындағы тау.

13. АЛАТАУ1

Под Алатау кымызлык[2] растет,
Собравшись, девушки пришли все вместе,
Набрали кымызлык, ушли... и вот
Вновь Алатау одинок, невесел.

(VIII, 35.)

13. ALATAU1

Alatau mountainside is so rich in 'Kymithlyk'[2],
To the mountainside all we went.
For the 'Kymithlyk' to pick and home to take,
Leaving Alatau all a-glowing behind.

(VIII, 35.)

[1] *Алатау* - гора в Ишимбайском и Гафурийском районах Башкортостана.

[2] *Кымызлык* - растение, употребляемое в пищу; горец альпийский.

[1] *Alatau* - mountain in the Ishimbai and Ghafury regions of Bashkortostan.

[2] *Kymithlyk* - mountain herb, edible grass with sour taste.

14. ҠУРТАШ[1]

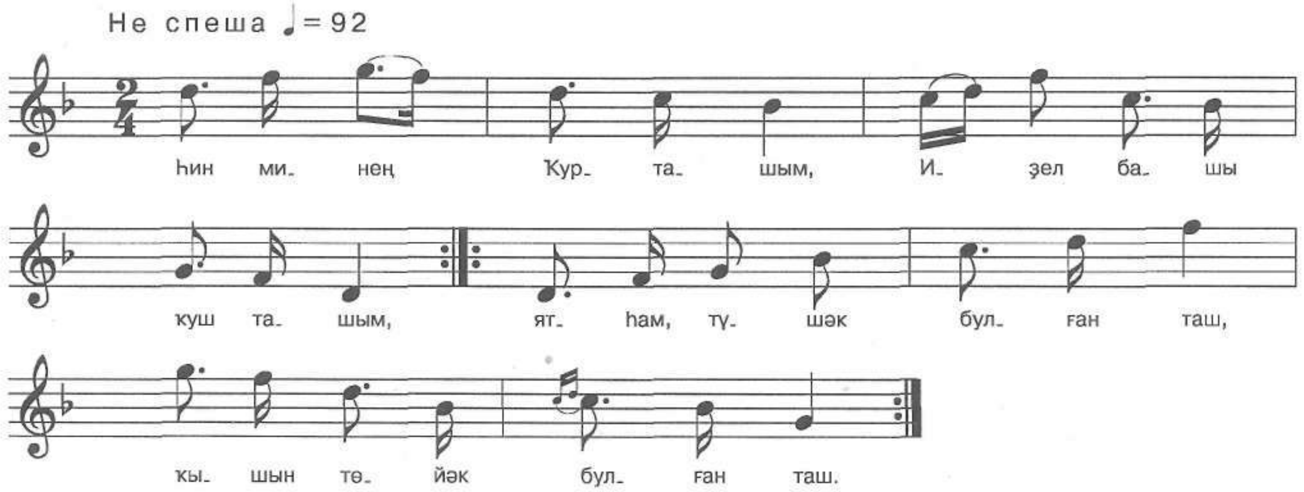

Һин минең Ҡурташым,
Иҙел башы ҡуш ташым.
Ятһам, түшәк булған таш,
Ҡышын төйәк булған таш.

Дошман килһә, меналмаҫ,
Аша сабып уҙалмаҫ.
Менеп, еген табалмаҫ,
Мине һаҡлар ҡуш ташым.

Тик мин мендем башыңа,
Һыйындым мин ташыңа,
Дошманымдан һаҡлаған,
Төйәк, тинем, башыма.

Дошман килеп ҡамаған,
Тирәмде ут ялмаған,
Уҡ та булдың, Ҡурташым,
Һаҡ та булдың Ҡурташым.

Дошман башын юймайсы,
Инде килмәм ташыңа.
Үс алмаһам дошмандан,
Антым етһен башыма.

(V, 177.)

[1] *Ҡурташ* — Башҡортостандың Белорет районындағы тау.

14. КУРТАШ[1]

О, Курташ мой, вечно стой
Над Иделью дорогой!
Если лягу, мягче пуха
Камень твой под головой.

Если недруг нападет -
По Курташу не пройдет.
За меня Курташ - горою:
Враг костей не соберет.

На Курташ-скалу взойду,
Камень голубой найду.
Знай же, враг, что ты явился,
Ой да, на свою беду.

Неприятель окружил
И огнями обложил.
Был Курташ всегда со мною,
Он в бою мне другом был.

Я клянусь тебе, Курташ,
Не предам в борьбе, Курташ.
Если клятву не исполню,
Прокляни меня, Курташ!

(V, 177.)

Курташ - гора в Белорецком районе Башкортостана.

14. KURTASH[1]

You are my own Kurtash,
A rock by the Aghithel.
You are soft as a pillow to me,
Giving warmth in winter, my Kurtash.

No enemy will pass by you,
No enemy will pass, with you
Keeping watch, my Kurtash.
My shelter and my haven you are, my Kurtash.

When the enemy came,
When all was ablaze,
To you I turned, my Kurtash.
You were my weapon,
My arrow and my bow, my own Kurtash,

I will take my revenge upon the enemy,
I swear to you, my Kurtash.
May the curse be mine,
If I fail to keep my word, my Kurtash.

(V, 177.)

[1] *Kurtash* - mountain in the Beloret region of Bashkortostan.

15. УЙЫЛ

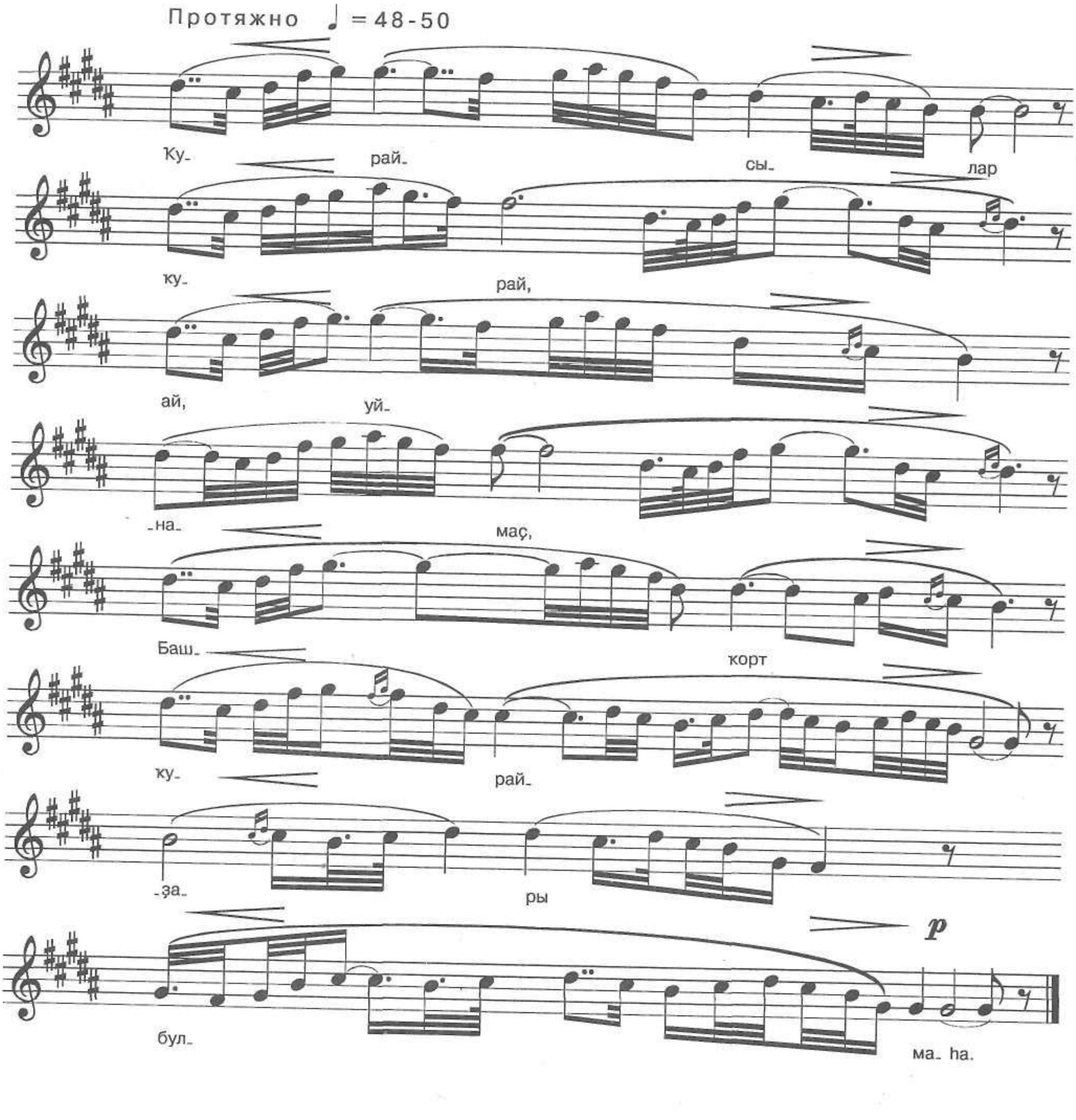
Протяжно ♩ = 48-50
Ҡу- рай- сы- лар
ҡу- рай,
ай, уй-
-на- маҫ,
Баш- ҡорт
ҡу- рай-
-ҙа- ры
бул- ма- һа.
p

Ҡурайсылар ҡурай, ай, уйнамаҫ,
Башҡорт ҡурайҙары булмаһа.
Егет кенә кеше йыр йырламаҫ,
Йөрәгендә дәрте булмаһа.

Уйылып ҡына аҡҡан Уйыл һыуы
Уйландыра уйсан да ирҙәрҙе.
Уйландырып ҡалмай, моңландыра,
Һағындыра тыуған да ерҙәрҙе.

(VIII, 25—26.)

15. УЙЫЛ[1]

Заиграть не смогут кураисты,
Коль башкирского курая нет,
Да и песню не споет егет,
Коль в груди томленье не родится.

Плавный бег глубоких вод Уйыла
Дарит думы всем задумчивым,
Вслед за думами приходит с новой силой
Грусть-кручина по местам родным.

(VIII, 25-26.)

15. THE UYIL RIVER[1]

The pensive waters of the Uyil river
Set a-brooding scores of lads.
They are deep in thought upon the river,
Their hearts ache for their native lands.

No musician will play the kurai
If there's none in the woods to seek.
Nor can a lad sing his song of sweet nostalgia,
If there is no tunefulness in his heart.

(VIII, 25-26.)

[1] *Уйыл* - название реки.

[1] *The Uyil* - river which flows from Kazakhstan towards the Urals. The Uyil fortress was located there to which the Bashkorts were sent to serve.

16. ҺАҠМАР[1]

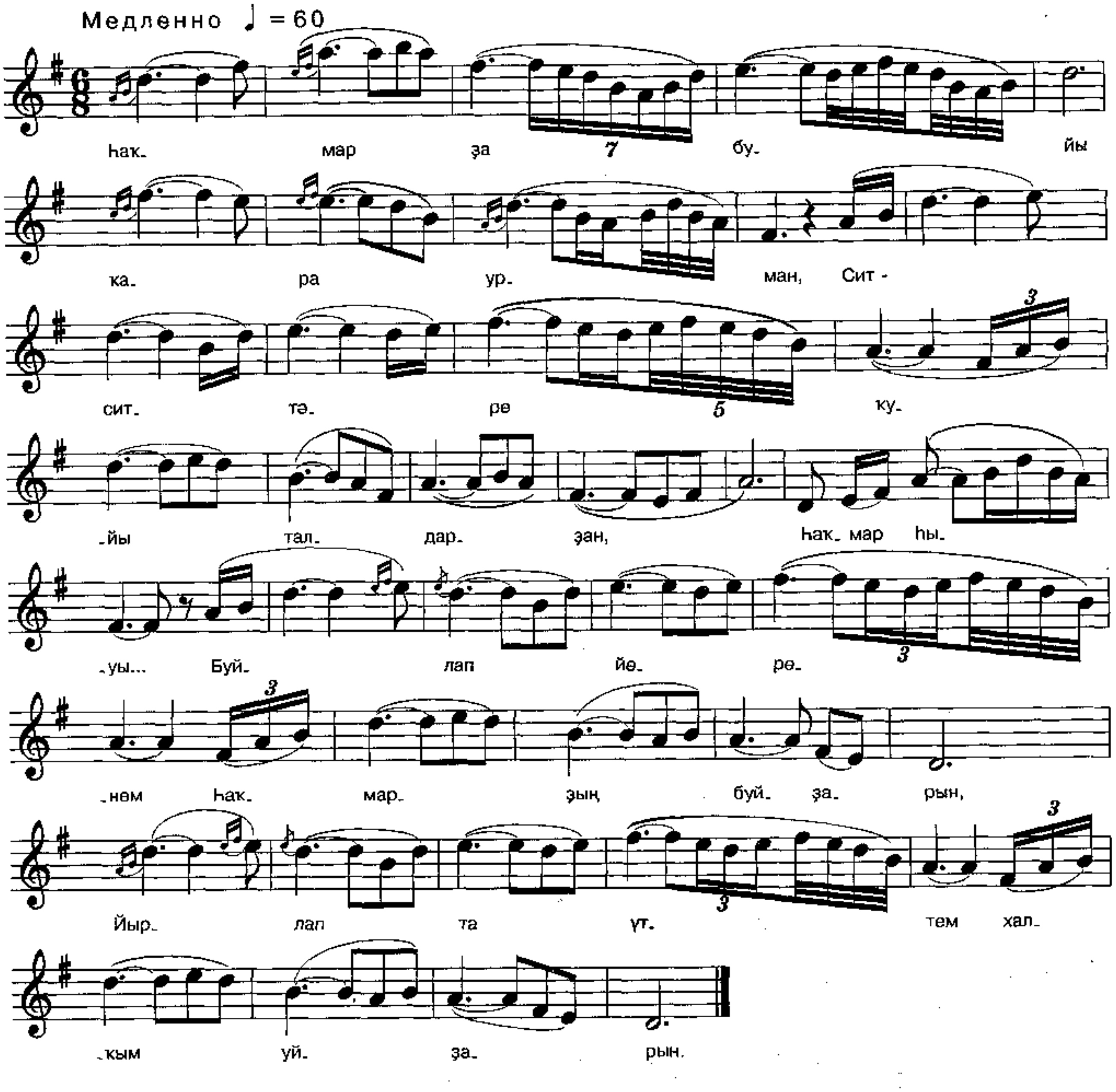

[1] *Һакмар* — Көньяҡ Башҡортостан менән Ырымбур өлкәһендәге йылға, Уралдың уң ҡушылдығы.

Һаҡмар ҙа буйы ҡара урман,
Сит-ситтәре ҡуйы талдарҙан,
Һаҡмар һыуы...
Буйлап йөрөнөм Һаҡмарҙың буйҙарын,
Йырлап та үттем халҡым уйҙарын.

Боролоп та аҡҡан беҙҙең Һаҡмар,
Ташып та ята бейек ярҙарҙан,
Һаҡмар һыуы...
Үҫәлер талдар Һаҡмарҙың буйында,
Йөҙәм дә йөҙәм Һаҡмарҙың һыуында.

(II, 44.)

?М./й

16. ХАКМАР1

Берега Хакмара - темный бор,
По краям - тальник туманит взор,
Хакмара берега.
По хакмарским берегам бродил,
Дух народа песней в сердце жил.

Наш Хакмар извилисто течет,
Полнятся разливом полых вод
Хакмара берега.
Тальники растут на берегу,
По воде Хакмара я плыву.

(II, 44.)

16. THE HAKMAR1

The Hakmar river banks are a thick forest,
Bushy willows grow at the edge,
The water of the Hakmar...
I've walked on foot all the Hakmar riverside,
In my songs I've followed the thoughts of my people.

Our Hakmar twists and turns,
It overflows its high banks,
The water of the Hakmar...
Willows grow on the banks of the Hakmar,
I swim and swim in the water of the Hakmar.

(II, 44.)

[1] *Хакмар* - река на юге Башкортостана и Оренбургской области, правый приток Урала.

[1] *The Hakmar* - river in the south of Bashkortostan and in the Orenburg region, the right tributary of the Ural river.

17. ДИМ БУЙҠАЙҘАРЫ

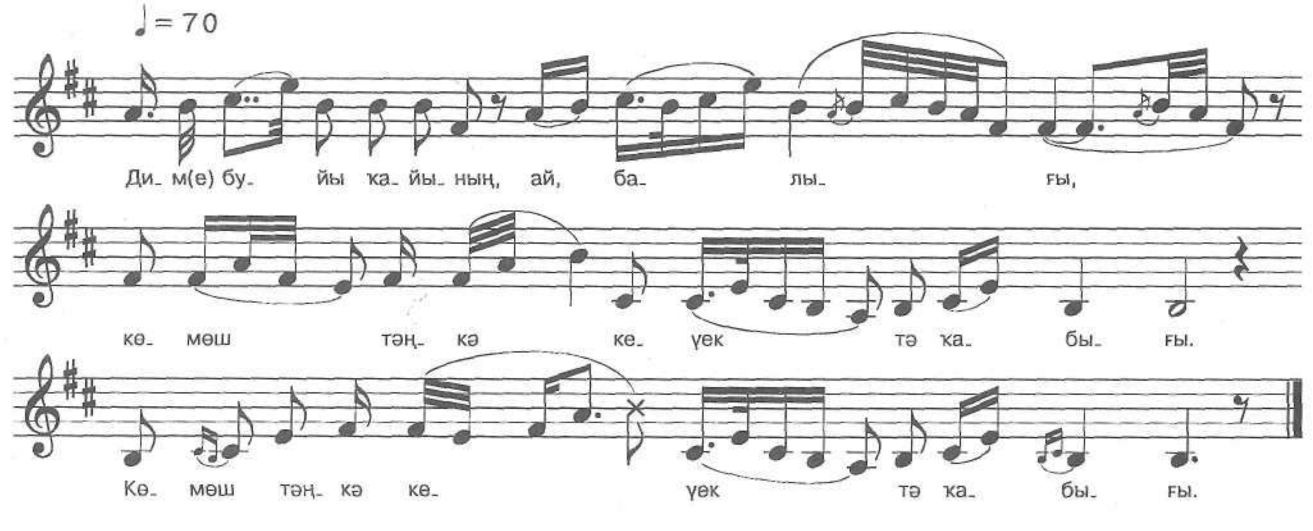

Дим буйҡайының, ай, балығы,
Көмөш тәңкә кеүек тә ҡабығы.
Буйҡайҙары зифа, йөҙө лә күркәм
Дим буйҡайының халығы.

Димкәй буйҡайҙары бигерәк йәмле,
Һыу өҫтөндә уйнай ваҡ балыҡ.
Ошо тормоштарҙың ҡәҙерен беләйек,
Таҙалыҡтар, дуҫтар, ҙур байлыҡ.

Тауҙарыңа менеп, эй, ҡарайым,
Димкәй буйҡайҙары йәмлегә.
Ошо тормоштарҙың ҡәҙерен беләйек,
Беҙ тыумағанбыҙ бит мәңгегә.

Дим буйҡайҙары бигерәк йәмле,
Туғайында үҫә йыуаһы.
Ашайыҡ та эсәйек, дуҫтар, уйнап-көләйек –
Ата-бабаларыбыҙ йолаһы.

(VIII, 32–33.)

17. ДОЛИНЫ ДЕМЫ

Знаменита рыбой Дема моя,
Серебру монет под стать чешуя.
Лик прекрасен, горделив, строен стан
У людей, ведущих жизнь свою там.

Хороши долины Демы-реки,
На воде от мелкой рыбы круги.
Жизнь бесценна - мы должны понимать,
А здоровье в ней - богатству под стать.

Я на гору поднимусь, постою,
Чтоб на Дему наглядеться свою.
Так давайте ж будем жизнь мы ценить,
Ведь не вечно в этой жизни нам жить.

Хороши долины Демы родной -
Дикий лук растет в лугах сам собой.
Взвеселимся же, друзья, пир горой -
В том обычай наших предков святой.

(VIII, 32-33.)

17.THE DIM RIVERSIDE1

Silvery fish in the Dim river waters
Swim a-sparkling with their silvery scales.
Tall and spruce are the people on the Dim riverside,
Fair of face are the people who live on the Dim riverside.

The Dim riverside is a glorious sight,
The tiny fish sparkle in the light.
Let us cherish this life,
Let's enjoy our lives.

From the mountain top I look afar,
So beautiful is the sight.
Let us cherish this life,
It is given but once to enjoy.

The Dim riverside is a beautiful sight,
And the grass grows green and bright.
Let's make merry and sing,
Our forefathers to memory bring.

(VIII, 32-33.)

[1] *Дема* (Дим) - река на юго-западе Башкортостана, левый приток Агидели (Белой).

[1] *The Dim* - river in the south-western part of Bashkortostan, the left tributary of the Aghithel river.

18. ҠАРЛЫ УРМАН[1]

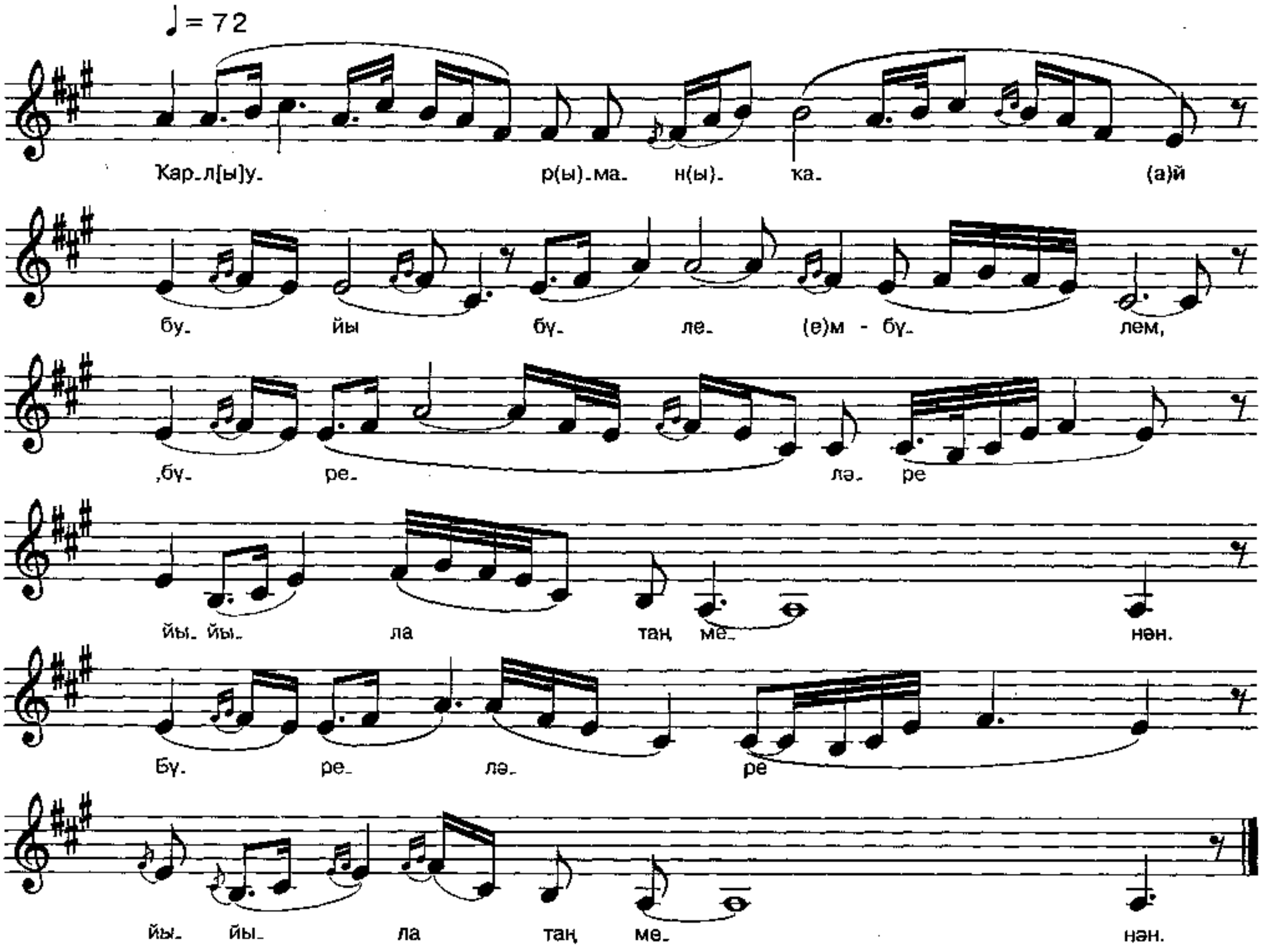

Ҡарл(ы)урманҡай буйы бүлем-бүлем,
Бүреләре йыйыла таң менән.
Яҡшы аталарҙың балаһы икәнһең,
Ғүмерҙәрең үтһен (шул) йыһаз да мал менән.
Их, миленьки нурлы йөҙөгөҙ,
Күребүк[2] туймай (шул) ике лә күҙебеҙ.

Ҡарл(ы)урманҡай буйы бигерәк йәмле
Аҡ тирмәләр ҡороп йәйләргә.
Ҡайҙа ғына барма, дуҫ-иш кәрәк
Ҡаршы сығып атың бәйләргә.
Их, миленьки нурлы йөҙөгөҙ,
Күребүк туймай (шул) ике лә күҙебеҙ.

(VIII, 33—34.)

---

[1] *Ҡарлы урман* — Башҡортостандың Әлшәй районындағы Ҡыпсаҡ-Асҡар ауылына яҡын урын. Ҡар оҙаҡ ятҡан өсөн исемен шулай атағандар (информатор аңлатмаһы).

[2] Күреп үк.

18. КАРЛЫ-УРМАН1

Снежны чащи Карлы-урманкая[2],
По утрам волки сходятся тут.
Ты из славной семьи, я смекаю,
Дни твои пусть в довольстве пройдут.
Лучезарен и приветлив лик у вас,
От него не отвести нам наших глаз.

Нет прекрасней Карлы-урманкая
Для яйляу, где у юрт цвет снегов.
Всюду друг нужен, чтобы, встречая,
Принял повод коня твоего.
Лучезарен и приветлив лик у вас,
От него не отвести нам наших глаз.

(VIII, 33-34.)

[1] *Карлы-урман* - лес, что неподалеку от Кыпсак-Аскарова (Альшеевский район). Название, по словам информатора, происходит от "карлы" - снежный.

[2] *Карлы-урманкай* (кай - суффикс, дающий ласкательный оттенок).

18. THE KARLURMANKAI

In the thick of the Karlurmankai
Wolves will gather at dawn.
Of parents good you are, my lad,
May you prosper and thrive.
Eh, milenki[2], what a sight you are to the eye,
The eye will never weary of rejoicing in you.

The Karlurmankai clearings are so fine,
For putting up white tirmas there.
Wherever you go you need a friend
To come out to meet you and
tie your horse to a tethering post.
Eh, milenki, what a sight you are to the eye,
The eye will never weary of rejoicing in you.

(VIII, 33-34.)

[1] *Karlurmankai* - forest in the vicinity of the village of Kypsak-Askar in the Alshai region of Bashkortostan.

[2] *Milenki*- colloquial for 'my darling' in Russian.

19. МӘНДЕМ[1] БУЙЫ

Ҡурай

[♩= 120]

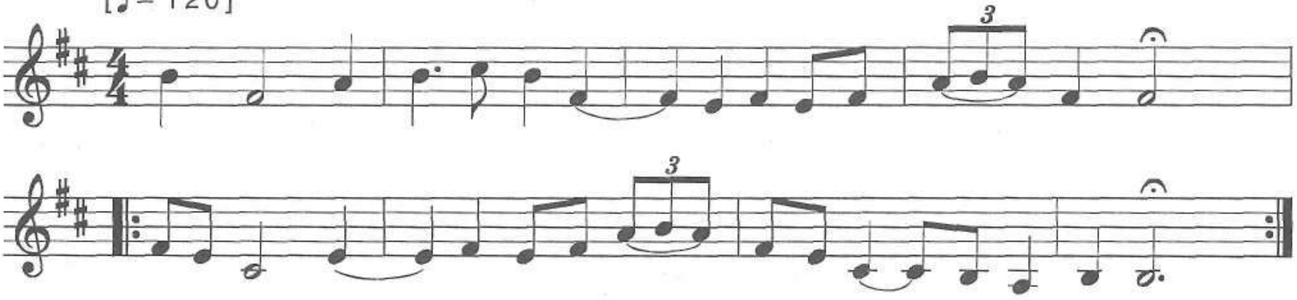

Мәндем һыуҡайына мин төшәйем,
Ҡоластарым ташлап йөҙәйем.
Саҡыра ла кәкүк, һайрай былбыл,
Йырламайынса нисек түҙәйем?

Мәндем генә буйы, ай, киң ялан,
Бесән сабыр инем — тал яман.
Был донъяҡайҙарҙа, ай, ни яман?
Малһыҙ, йәрһеҙ йөрөһәң, шул яман.

(XI.)

[1] *Мәндем* — Башҡортостандың Ғафури районындағы йылға.

19. ДОЛИНЫ МАНДЕМА[1]

Войду я в воды чистые Мандема
И весело вразмашку поплыву.
Зовет кукушка, соловей засвищет -
Как не запеть, подобно соловью?

Реки Мандема широки долины,
Косил бы травы - под косой ивняк.
Что плохо, мне скажите, в этом мире? -
Нет хуже, коль любви нет и добра.

(XI.)

[1] *Мандем* - река в Гафурийском районе Башкортостана.

19. THE MANDEM[1] RIVERSIDE

I'm going down to the Mandem waters,
With a breast stroke to swim there now.
A cuckoo's calling, a nightingale is singing,
Can I help singing at this hour?

The Mandem side is a vast field,
I'd cut the grass if it weren't willow-grown.
Oh, what is wrong in this our world?
To have no cattle and no one to love.

(XI.)

[1] *The Mandem* - river in the Ghafury region of Bashkortostan.

20. ҺАНДУҒАС

Певуче не спеша ♩= 60

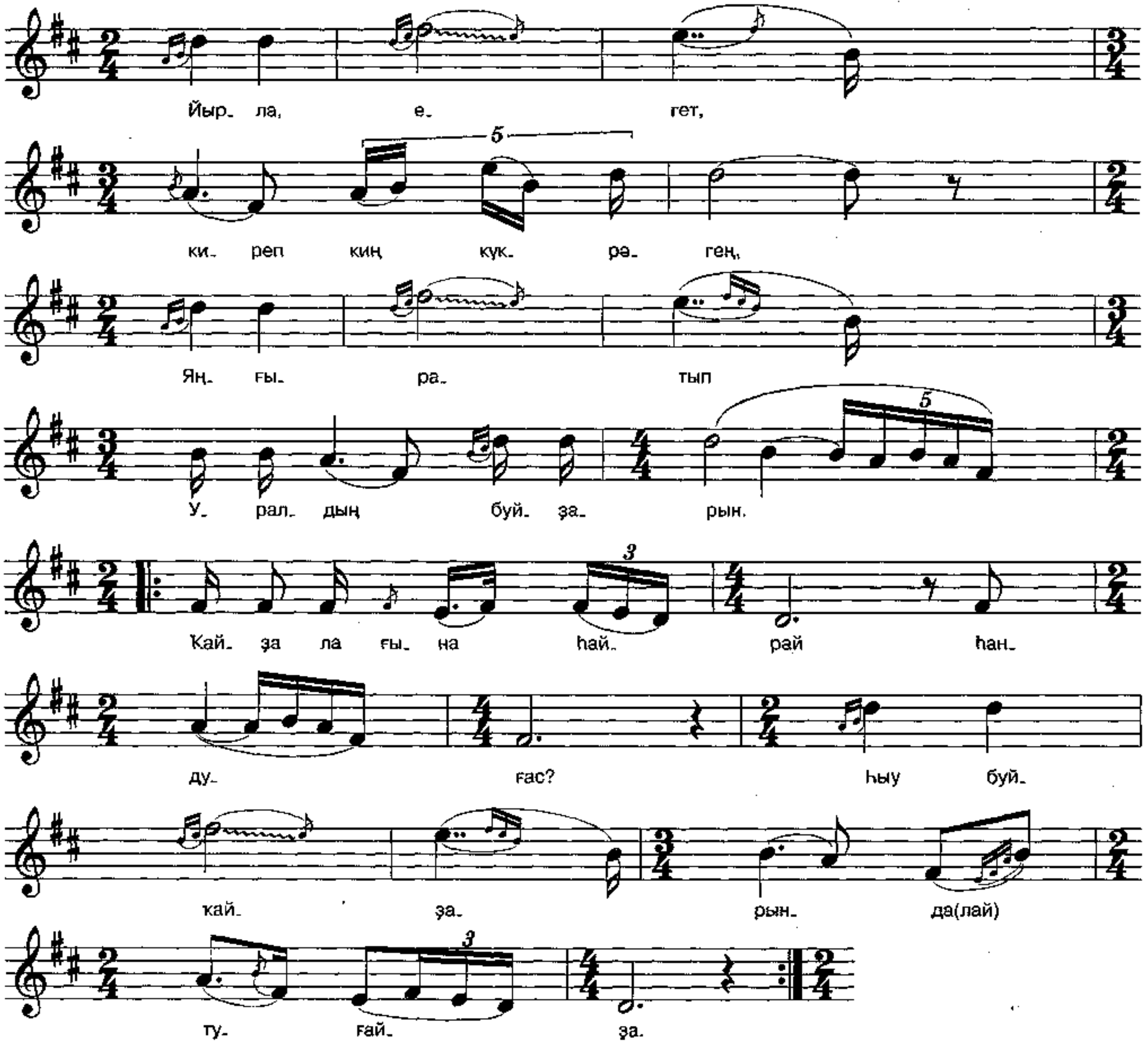

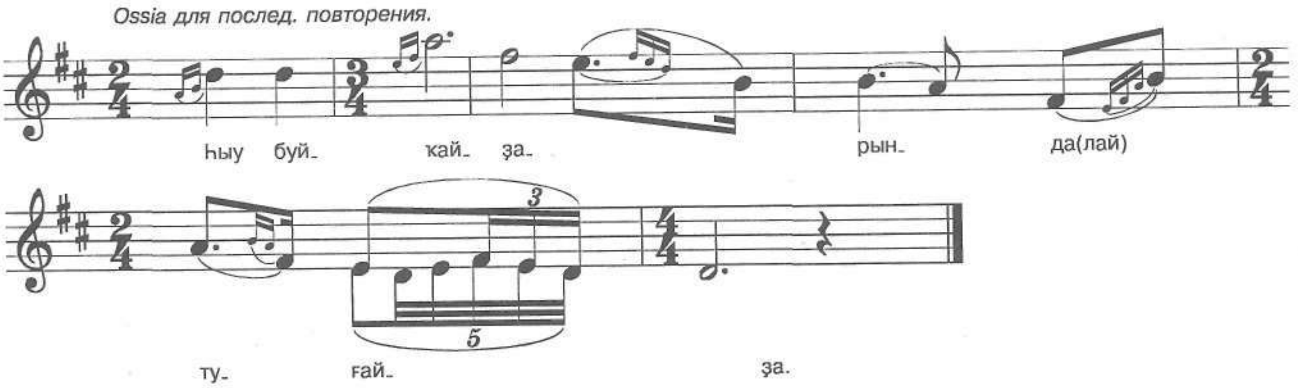

Йырла, егет, киреп киң күкрәгең,
Яңғыратып Уралдың буйҙарын.
    Ҡайҙа ла ғына һайрай һандуғас?
    Һыу буйҡайҙарында туғайҙа.

Йәш йөрәккәйеңдән сыҡҡан йырҙар
Дәртләндерһен Уралдың улдарын.
    Ҡайҙа ла ғына һайрай һандуғас?
    Һыу буйҡайҙарында туғайҙа.

(V, 166.)

20. СОЛОВЕЙ

Пой, егет, расправив грудь широко,
Пусть услышит песнь твою Урал.
Где поет соловушка вечерний?
Он поет в тугае[1] у реки.

Пой, егет, чтоб каждый сын Урала
Чувство вдохновенья познал.
Где поет соловушка вечерний?
Он поет в тугае у реки.

(V, 166.)

20. THE NIGHTINGALE

Sing, you lad, with all your might,
Send the air a-ringing.
Oh, the nightingale,
Where does the nightingale sing?
In the meadows it sings, by the riverside.

Let the songs that come from within
the young heart,
Send a thrill of delight and inspire the sons
of the Ural land.
Oh, the nightingale,
Where does the nightingale sing?
In the meadows it sings, by the riverside.

(V, 166.)

[1] *Тугай* - луг.

21. АЛТЫН УРҘА

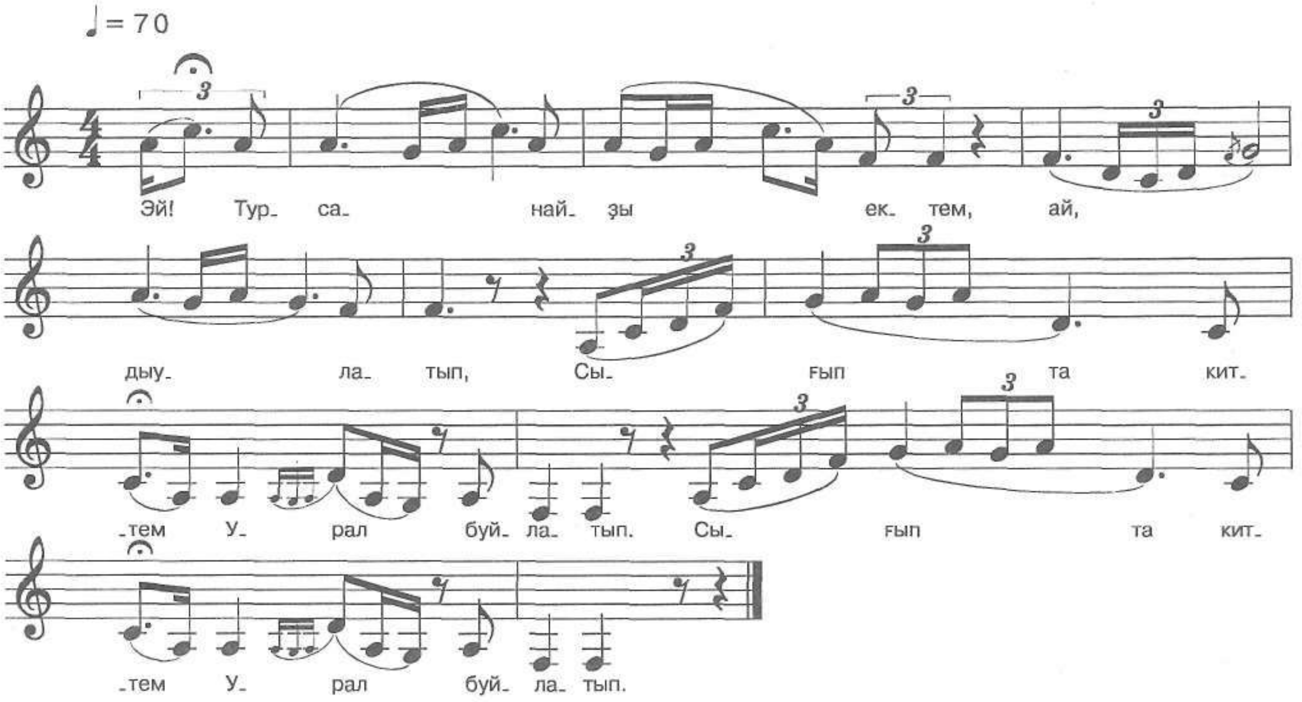

Турсанайҙы ектем, ай, дыулатып,
Сығып та киттем Урал буйлатып.
Бара ла торғас, бер йырлап ебәрҙем,
Үҙ күңелемде үҙем йыуатып.

Алтын Урҙа шәһәренә[1] кергән саҡта,
Ҡояш нуры төштә битемә.
Алтын Урҙа шәһәренән киткән саҡта,
Ағай-энем төштә иҫемә[2].

(X, 50—51.)

---

[1] Ниндәй ҡала тураһында һүҙ барғаны аныҡ ҡына билдәле түгел. Ихтимал, Алтын Урҙа дәүләтенең баш ҡалаһы Һарай-Бату күҙ уңында тотолғандыр. Ул Волганың түбәнге ағымында урынлашҡан булған.

[2] Йыр был бүлеккә шартлы рәүештә индерелде: тарихилыҡ, асылда, уның исемендә генә. Көйҙөң элек икенсерәк йөкмәткеле йырҙар менән йырланған булыуы мөмкин.

21. ОРДА ЗОЛОТАЯ[1]

Коня гнедого быстро оседлал
И по Уралу лихо поскакал.
Был долог путь, но я не унывал -
Свою я душу песней согревал.

В стан Золотой Орды[1] когда въезжал,
Луч солнца на лицо мое упал.
Когда же стан Ордынский покидал
По близким и родным затосковал.

(X, 50-52.)

[1] Предположительно речь идет о столице Харай Бату или Харай Берке.

21. ALTYNURTHA
(THE GOLDEN HORDE)

Harnessing my bay, I drove it wild
And set off along the Ural ridge.
As I rode at leisure, I began to sing,
With a song I wished to unburden my heart.

When entering Altyn Urtha town[1],
A sun ray touched my face.
When leaving Altyn Urtha town,
The memories of my brothers touched my heart.

(X, 50-52.)

[1] Supposedly it is either Harai Batu or Harai Berke, the main towns of The Golden Horde.

-

>k

ТАРИХИ ЙЫРҘАР
(Тарихи ваҡиғалар, шәхестәр)

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕСНИ
(Исторические события, личности)

HISTORICAL SONGS
(Historical events, figures)

22. ЯМАНТАУ

(Йәмәлекәй тауы)

Борон замандарҙа, башҡорттар рус батшалығына буйһоноп, байтаҡ йылдар үткәс, беҙҙең олатайҙарҙан алпауыттар, генералдар осһоҙ ғына хаҡҡа ер һатып ала башлағандар. Олатайҙар, аҙаҡҡыларын уйлап тормай, ерҙе осһоҙлай ғына биргәндәр. Йә әллә ни ҡәҙәр ерҙе бер ҡаҙаҡ такта сәйгә һатҡандар, йә тире ҙурлығы ер һатабыҙ тип, отолғандар. Бик хәйләкәр ҙә булғандар шул ер алыусылар. Башҡорт түрәләрен иҫертеп, тире ҙурлыҡ ер һатырға килештергәндәр ҙә, тирене, ҡылдай ғына итеп телгеләп, һуҙып алып киткәндәр. Шулай итеп, әллә ни саҡлы дисәтинә ерҙе уратып та алыр булғандар. Унан инде шул ергә йорт-ҡураларын ҡорғандар, заводтар төҙөткәндәр. Беҙҙең эскерһеҙ халыҡ ауыҙ асып торған да ҡалған. Ҡайһы саҡ былай ер һатыуға ҡаршы сығыусылар ҙа булған.

Шулай бер ваҡыт Мәскәү яғынан бер алпауыт килә лә, башҡорттарға ҡара сөгөндән ҡойолған оҙон һемәкле сәйнүктәр тараттыра. Башҡорт түрәләрен, байҙарҙы эсерә. Араҡы менән һыйлап ултыра, Ямантауҙы һорап ултыра, ти, был. Ул саҡта ул ер Тамъян-Ҡатай кантонының Ҡатай олоҫона ингән. Әлеге эсеп, ҡыҙып алған башҡорт түрәләре ер һатыу ҡағыҙына тамғаларын да баҫалар. Шул саҡ бер егет килеп сыға ла, ҡарттарға:

— Ни эшләп һеҙ, олатайҙар, беҙҙең ерҙе һатаһығыҙ? Үҙегеҙҙең балаларығыҙҙы йөрөр ерҙән, эсәр һыуҙан, аулар кейектән, һоҡланыр сәхрә Ямантауҙан мәхрүм итәһегеҙ? — тип әйтә.

— Йәш башың менән ололарға арҡыры төшәһең, — тип, егеттең һүҙенә ҡолаҡ та элмәгәндәр тегеләр.

Яҡлаусы таба алмаған егет тауҙарға киткән. Күккә олғашып, болоттарға тейеп торған Ямантауға алыҫтан ғына ҡарап торған-торған да, шул яҡҡа юл алған. Егет тырмаша-тырмаша үрмәләгән. Менеп еткәс, әсәһенән айырылырын белгән сабый һымаҡ, мүкле таштарҙы ҡосаҡлап ятып, үкһеп-үкһеп илаған. Оҙаҡ йәш түккән егет. Ҡайғы моң менән йәнәш йөрөй бит. Егеттең дә хәсрәте күкрәгенән ташып, моң булып бәреп сыҡҡан:

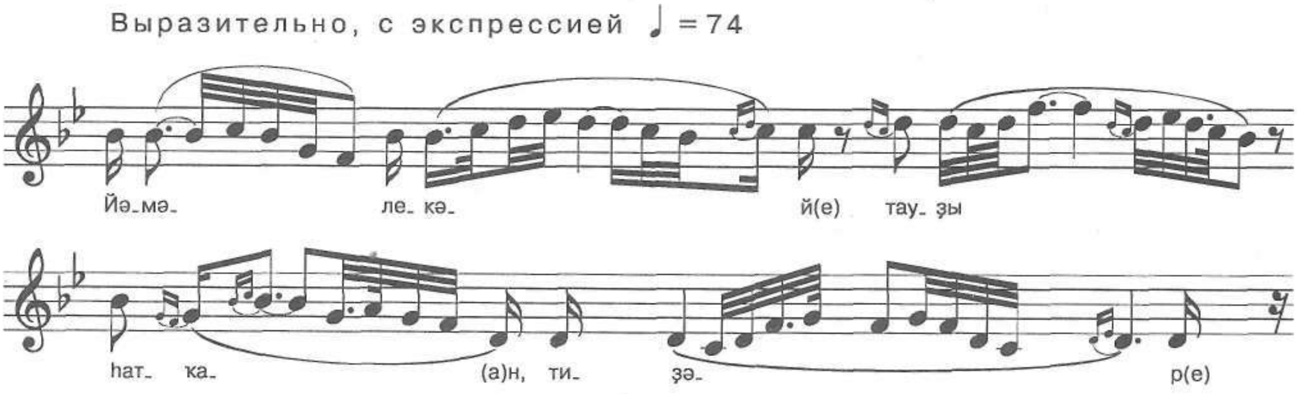

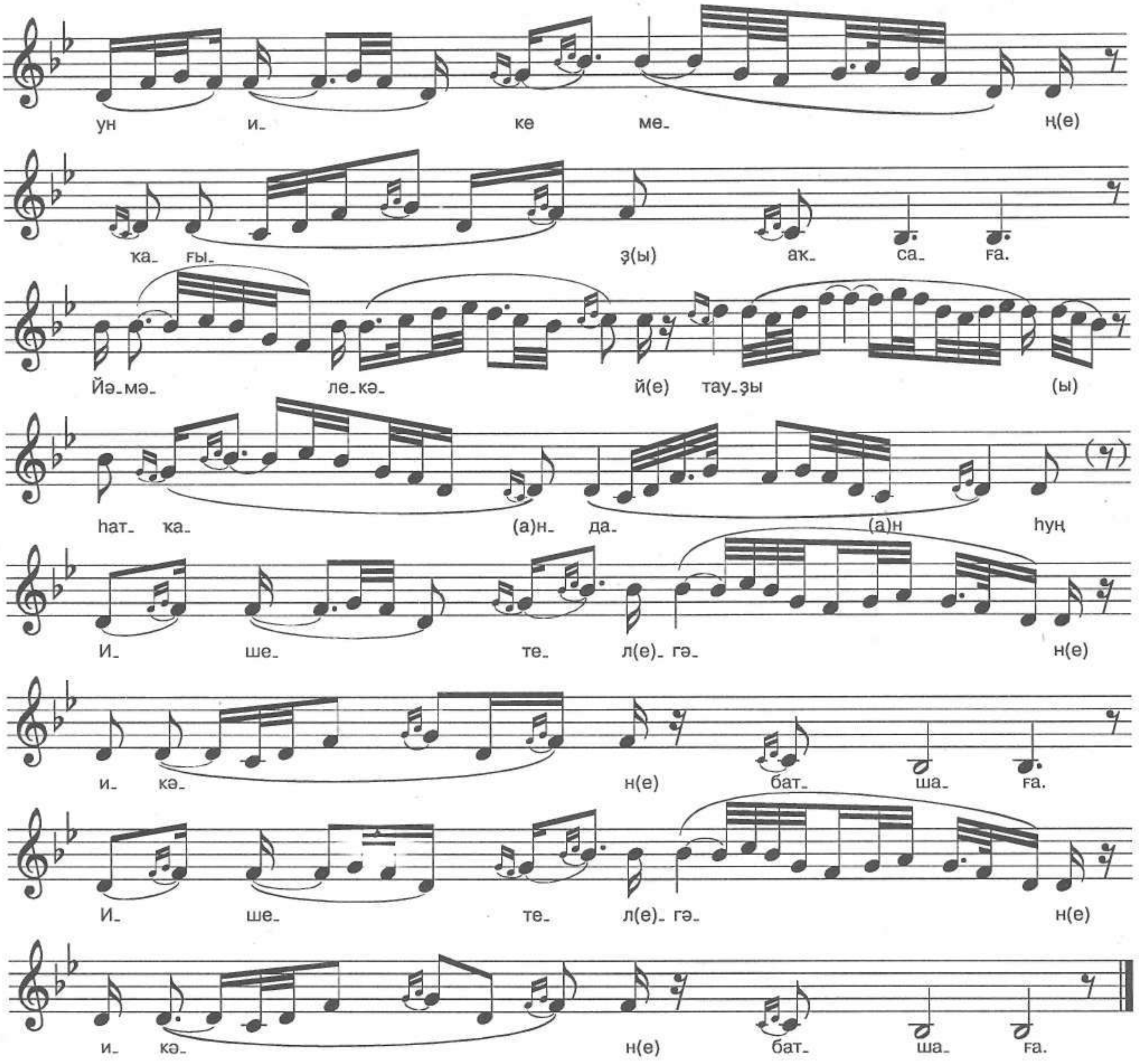

Йәмәлекәй тауҙы һатҡан, тиҙәр,
Ун ике мең ҡағыҙ аҡсаға.
Йәмәлекәй тауҙы һатҡандан һуң,
Ишетелгән икән батшаға.

Ер алам тип килгән генерал,
Йыйылып-йыйылып килде күп ауыл;
Ямантауға инде барып булмай,
Түңәрәге — кордон-ҡарауыл.

Яман ғына тауҙың үңәрендә
Йондоҙ кеүек ыуаҡ таштар бар,
Ямантауҙы һатып, әрәм үк иттегеҙ,
Һеҙҙән түбән ғәййәр йәштәр бар.

Яман ғына тауҙың үңәрендә —
Бөтә хайуандарҙың төйәге.
Ямантауҙы һатып, әрәм иттек —
Ятып ҡалды батырҙар һөйәге.

(I, 77—78.)

22. ЯМАНТАУ1
(ЯМАЛИКАЙТАУ)

После того, как башкиры приняли подданство Белого царя, русские помещики и генералы стали за бесценок скупать башкирские земли. Бывало, что земли продавались за плитку чая, обманывались наши предки и бычьей шкурой. Хитрые были эти скупщики. Спаивали башкирских начальников, вынуждали их соглашаться на продажу земли со шкуру величиной, а потом разрезали ту шкуру на тонкие шнурочки и растягивали на неимоверную длину. Таким образом отхватывали много десятин земли. Затем на той земле строили свои усадьбы, воздвигали заводы. А наш бесхитростный люд оставался в стороне разинув рот. Иногда, правда, находились и такие, что выступали против продажи земли.

Однажды прибыл со стороны Москвы некий помещик и велел раздать башкирам литые из чугуна длинноносые чайники, поить башкирских начальников, баев. Сам поит их, сам упрашивает продать гору Ямантау. В ту пору эта земля принадлежала Катайской волости Тамъян-Катайского кантона. Захмелевшие башкирские начальники поставили свои подписи - знаки-тамги на купчую бумагу. Тогда поднялся один егет и сказал старикам: - Почему вы, деды, продаете наши земли? Лишаете своих детей возможности ходить по своей земле, пить свою воду, охотиться на дичь, лишаете прекрасной горы Ямантау?

Но те и ухом не повели.

- Ишь, идет поперек старшим, несмышленыш!

Егет, не нашедший поддержки, ушел в горы. Постоял, глядя на восходящую к небесам вершину горы Ямантау, тонущую в облаках, и направился в ту сторону. Он вскарабкался на ее макушку, лег на замшелый камень, обняв его, как обнимает отлу-

[1] *Ямантау* - горный массив на Южном Урале.

22. YAMANTAU
(MOUNT YAMALEKAI)

Long ago the Bashkorts submitted to the Russian Tsar. Years passed. Russian landlords and generals began to buy our land cheap from our forefathers. They thought little of what would come of it and sold their land for a trifle. Sometimes they gave a good piece of land for a brick of tea. They were also fooled by being asked to sell just a 'hide-size' piece of land. Those purchasers were very cunning. They plied the Bashkort chiefs with wine till they got drunk. Then they struck a bargain to buy a 'hide-size' land. They cut a hide into a strip, as thin as a hair, and drew it forth. Many a dessiatina (2,7 acres) did they manage to measure up with it. First they built estates, then factories on this land. Our artless people stood there open-mouthed. But there were some people who did protest against those bargains.

Once a wealthy man came from the Moscow region. He brought cast iron kettles with long spouts with him and gave them out to the people. Then he gave drinks to the Bashkort chiefs and to the rich men. He treated them to vodka and asked for Yamantau. At that time the land belonged to the Katai volost of the Tamyan-Katai canton. Having drunk a good deal, the Bashkort chiefs signed the bargain.

Just then a young man came in and said.

'Why are you, our grandparents, selling out our land? You are depriving your children of the land to walk on and the water to drink, of the game to hunt and the beautiful Yamantau mountain.'

'You are too young to interfere with the elder people's affairs,' they said and remained deaf to the young man's warning.

The discouraged young man went to the mountains. From afar he gazed at the Yamantau mountain that soared to the skies, reaching for the clouds. He set out towards it. He climbed hard, clung tight: On top he threw

[1] *Yamantau* - mountain range in the South Urals.

ченный от матери сын, и горько зарыдал. Долго лил он слезы. Горькое чувство, кипевшее в груди егета, прорвалось песней:

Двенадцать тысяч денежных бумаг -
Цена горе. Её продали зря.
Весть о продаже родовой горы
Дошла, сказали люди, до царя.

Землю взять приехал генерал.
За аулом прибывал аул.
К Ямантау теперь не подойти:
Все вокруг - кордон да караул.

Мелкий камень под горой рассыпан,
Пестротою звезд тревожит глаз.
Ямантау продав, вы обделили
Молодых, кому жить после вас.

На отрогах Ямантау гнездовье
Всех животных диких и зверей.
Ямантау продав, вы зло свершили,
Кости там лежат богатырей.

(I, 77-78.)

his arms around the moss-grown stones and sobbed like a baby torn away from his mother. He wept for a long time. They say, song and sorrow walk side by side. The young man's grief weighed so heavily on his heart that he composed this lament.

They say, Yamalekai has been sold
For paper - for twelve thousand roubles.
When Mount Yamalekai was sold,
The Tsar came to know of the news.

A general has come to buy our land,
The villages have gathered around;
No one can approach Yamantau,
Yamantau is being circled by the guard.

On the slopes of Yamantau
There are star-like tiny stones.
You've wasted Yamantau by selling it -
It belonged to the younger people as well.

Yamantau slopes are a refuge
For all kind of beasts and birds.
Yamantau has been lost forever -
Its defenders are lying there dead.

(I, 77-78.)

23. ӨЙҘӨРӘКӘЙ БУЙЫ[1]

Өйҙөрәкәй буйы ғүмер баҡый Дим буйы башҡорттарының йәйләүгә сыға торған урыны булған Бейәләр һауып, ҡымыҙ эсеп, кинәнеп йәшәгән ата-бабаларыбыҙ. Ерҙәре киң булған. Йәйләү урындары Асылыкүл буйына тиклем һуҙылып ятҡан. Рәсәй хөкүмәте ерҙәрҙе "һатып алыу" рөхсәтен биргәс, рус баярҙары килеп, башҡорттарҙан ирекһеҙләп ер алып, иген сәсә башлағандар. Йәйләү-ҙәре китеүгә әрнеп, ата-бабаларыбыҙ йыр сығарған:

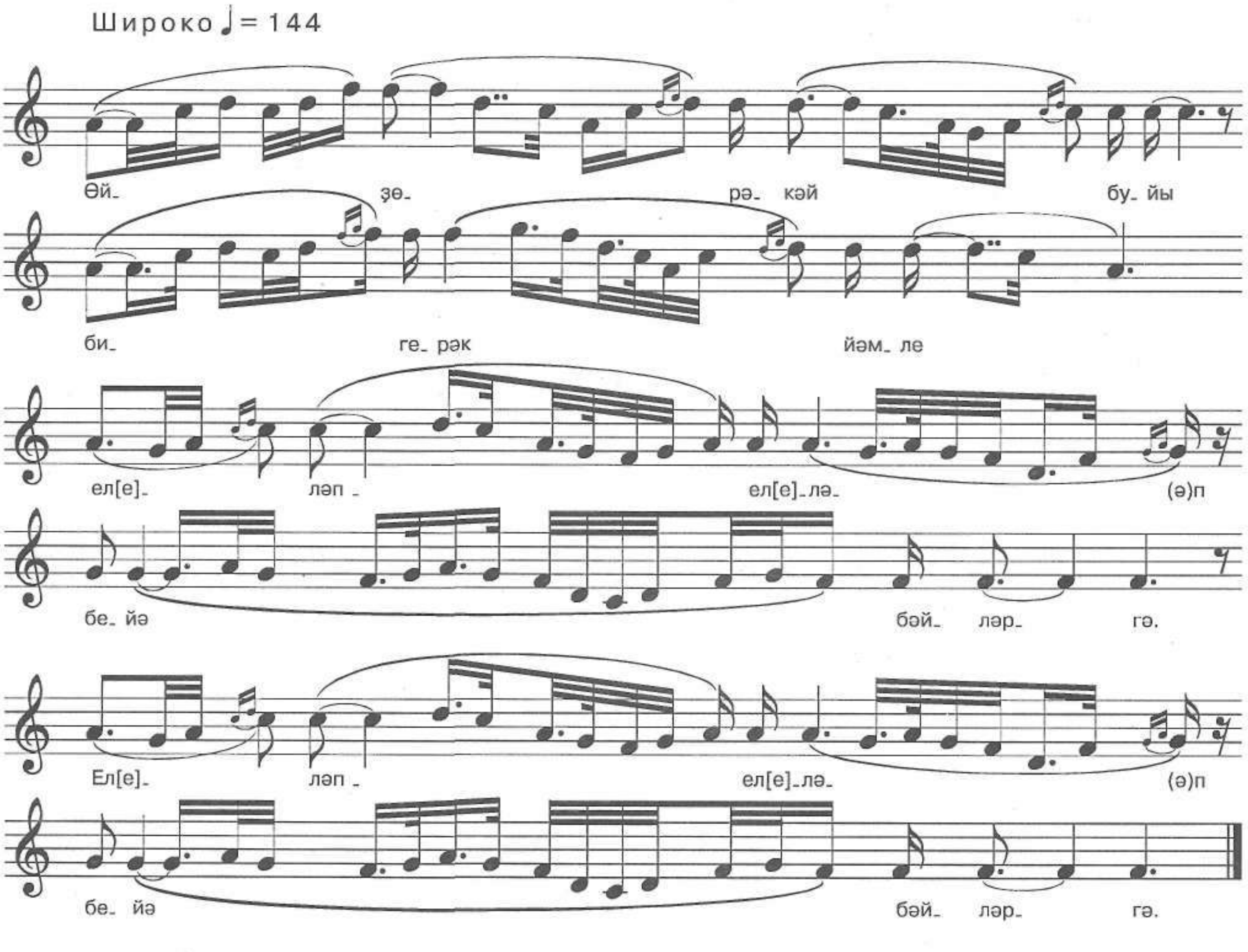

[1] *Өйҙөрәк* — Башҡортостандың көньяҡ-көнбайышындағы йылға.

Өйҙөрәкәй буйы бигерәк йәмле
Елеләп-елеләп[1] бейә бәйләргә.
Шул Өйҙөрәкәй буйынан китке килмәй,
Тағы ла бер йәй шунда йәйләргә.

Өйҙөрәкәй буйҙары бит, әй, берләм[2] юл,
Саң ғынаһы осоп ҡалды инде.
Йәмле Өйҙөрәкәйҙәрҙең йәме бөттө,
Дан ғынаһы сығып ҡалды инде.

(VIII, 27.)

[1] *Еле* — ҡолондарҙы бәйләү өсөн суҡмар башлы тәпәшәк ҡаҙыҡтарға тартылған бау.
[2] *Берләм юл* — йәйәү кеше юлы, һуҡмаҡ.

23. ДОЛИНЫ УЙЗУРАКА1

Долины Уйзурака издавна были местом летовок демских башкир. Жили наши деды и прадеды привольно, доили кобылиц и пили кумыс[2]. И владения у них были просторными - протянулись они до самого Асылыкуля. После того, как Российские власти разрешили "покупать" земли, сюда стали прибывать русские бояре. Они вытесняли башкир с пастбищ и пахали эти земли. Печалясь тому, что приходится покидать родные края, прадеды наши сложили песню:

Вдоль Уйзурака вьется путь устало,
Седая пыль за нами вслед летит.
О, Уйзурак, краса твоя пропала,
Ее лишь память наша сохранит.

Долины Уйзурака - нет мест лучше,
Где кобылиц на привязи держать.
Оставить край родной - чего уж хуже?!
Еще б хоть лето здесь нам простоять.

(VIII, 27.)

[1] *Уйзурак*- река на юго-западе Башкортостана.
[2] *Кумыс* - целебный напиток из кобыльего молока.

23. THE EYTHERAKAI RIVERSIDE

The Eytherakai side had always been used as pasture and summer camping place by the Dim-river Bashkorts. Our forefathers enjoyed their life there milking mares and drinking kymyth[2]. The pastures spread far and wide reaching as far as Lake Asylykul. When Russian authorities 'permitted to buy' the land, Russian boyars came and made the Bashkorts sell their land. They sowed corn on it. Grieving for their lost pastures our forefathers composed a song.

The Eytherakai riverside is a lovely place
To tie up milking mares at leisure.
We wish we had never left the place
And could camp but another summer there.

A path threads by the Eytherakai,
A puff of its dust has remained.
The Eytherakai side is no longer lovely,
Only the glory of it has remained.

(VIII, 27.)

[1] *The Eytherakai* - river in the south-western part of Bashkortostan.
[2] *Kymyth* - fermented mare's milk.

24. ШАРЛЫ УРМАН

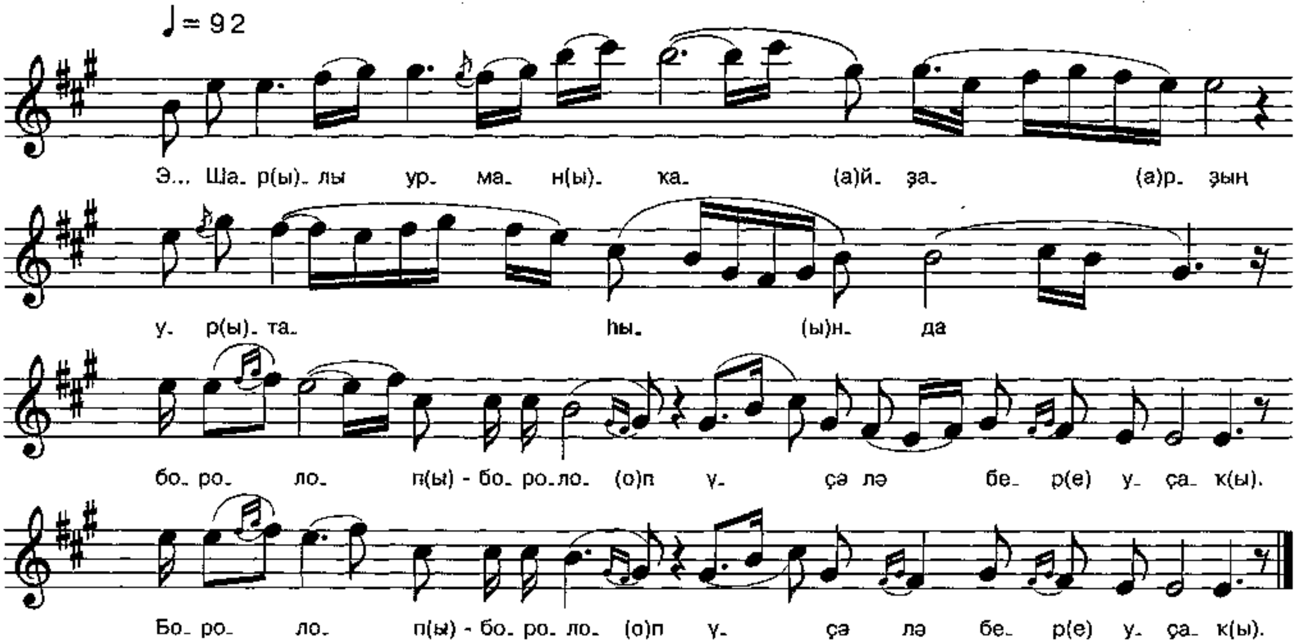

Шарлы урманҡайҙарҙың[1] уртаһында
Боролоп-боролоп үҫә бер уҫаҡ.
Шарлы урманҡай ҡулдан китмәҫ ине,
Йыйын Яйыҡһыбы[2] бер булһаҡ.

Шарлы урманҡайҙарҙың, ай, бейеге,
Һыҙғырһам да сыҡмай кейеге.
Шарлы урманҡайҙары ҡулдан киткәс,
Үлмәйенсә китмәҫ көйөгө.

(VIII, 26.)

[1] *Шарлы урман* — Башҡортостандың Әлшәй, Бәләбәй райондарына ҡарай. *Шар* — фин-уғыр һүҙенән, һаҙлыҡ тигәнде аңлата.
[2] *Яйыҡһыбы* — Мең ҡәбиләһенең бер тармағы.

24. ШАРЛЫ-УРМАН 1

Шарлы-урман стоит, а посредине
Кривой осинки тоненький стволок.
Не потеряли б мы Шарлы-урман -
Яик-сыбы[2] единым быть не смог.

Шарлы-урман! Высок он и тенист.
Свищу, но зверя не поднимет свист.
Шарлы-урман вовеки не забыть,
До самой смерти горя не избыть.

(VIII, 26.)

24. THE SHARLY1 FOREST

Just in the middle of the Sharly forest
A crooked aspen tree grows up.
The Sharly forest wouldn't have been lost
If the Yaiik[2] stock hadn't been split up.

Tall are the trees of the Sharly forest.
Despite one's whistles game won't come in sight.
The Sharly forest has been lost forever-
There'll be no end of grief until we die.

(VIII, 26.)

[1] *Шарлы-урман* - лес в Альшеевском и Белебеевском районах Башкортостана. Название происходит от финно-угорского слова *шар,* что означает болото, в данном случае "Болотистый лес".

[2] *Яик-сыбы* - родовое подразделение племени Мин (Мен, Менле).

[1] *Sharly* - marshy.

[2] *The Yaiik stock* - branch of the Meng Bashkorts, one of the big Bashkort tribes.

25. ҠЫПСАҠ ТАРХАН[1]

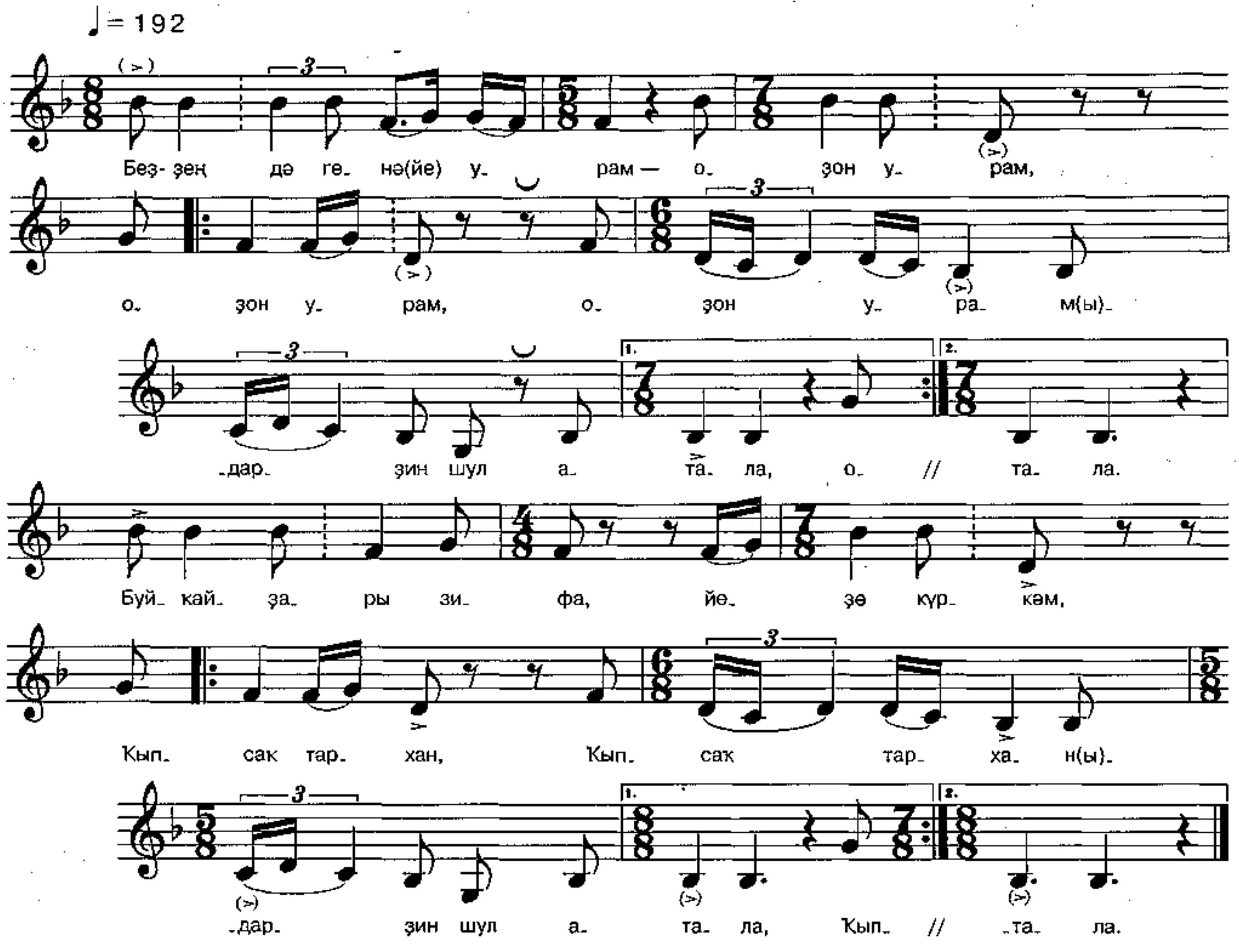

Беҙҙең генә урам — оҙон урам, оҙон урам,
Оҙон урамдарҙин (шул) атала, атала.
Буйкайҙары зифа, йөҙө күркәм,
Ҡыпсаҡ тархан, Ҡыпсаҡ тархандарҙин (шул)
атала.

Ынйыы-мәрйен кеүек теҙелеп киткән
Ҡыпсаҡ тархан, Ҡыпсаҡ тархандарҙың урамы.
Ағастары — ҡарама, ҡошо — бөркөт,
"Туҡҫаба"лыр, "Туҡҫаба"лыр уның да ораны.

(VI, 12.)

[1] *Тархан* — ырыуҙаштары араһында өҫтөнлөк менән файҙаланып, яһаҡ түләүҙән ҡотҡарылған юғары ҡатлам кешеһе һәм шул кешенең нәҫелдән нәҫелгә күсә торған дәрәжә исеме.

25. КЫПСАК-ТАРХАН

Наша улица длинна, ай, длинна,
"Длинной улицей" она названа.
Благороден его лик, строен стан -
Это наш Кыпсак-тархан[1], ай, тархан.

У Кыпсак-тархана избы все в ряд -
Словно жемчуг нанизали подряд.
Птица - беркут, ну а дерево - вяз,
Туксаба - клич у него и у нас.

(VI, 12.)

25. KYPSAK-TARKHAN

Hey, long is our street,
Long-street it is called.
Fair is his face,
Slender is his waist,
Our Kypsak-Tarkhan he is.
Hey, Tarkhan,
Hey, hey, our Kypsak-Tarkhan,
Hey, tarkhan.
Pearls of houses line the street,
The street he lives in.
Golden eagle is our bird,
Elm is our tree.
Tuksaba' is our call-word,
Call word his and ours it is.

(VI, 12.)

[1] *Тархан* - представитель привилегированной верхушки, имеющий право наследования земельных угодий в феодальном Башкортостане.

[1] *Tarkhan* - person of noble rank, possesing a special privilege of inheriting land in feudal Bashkortostan.

26. ТӘФТИЛӘҮ

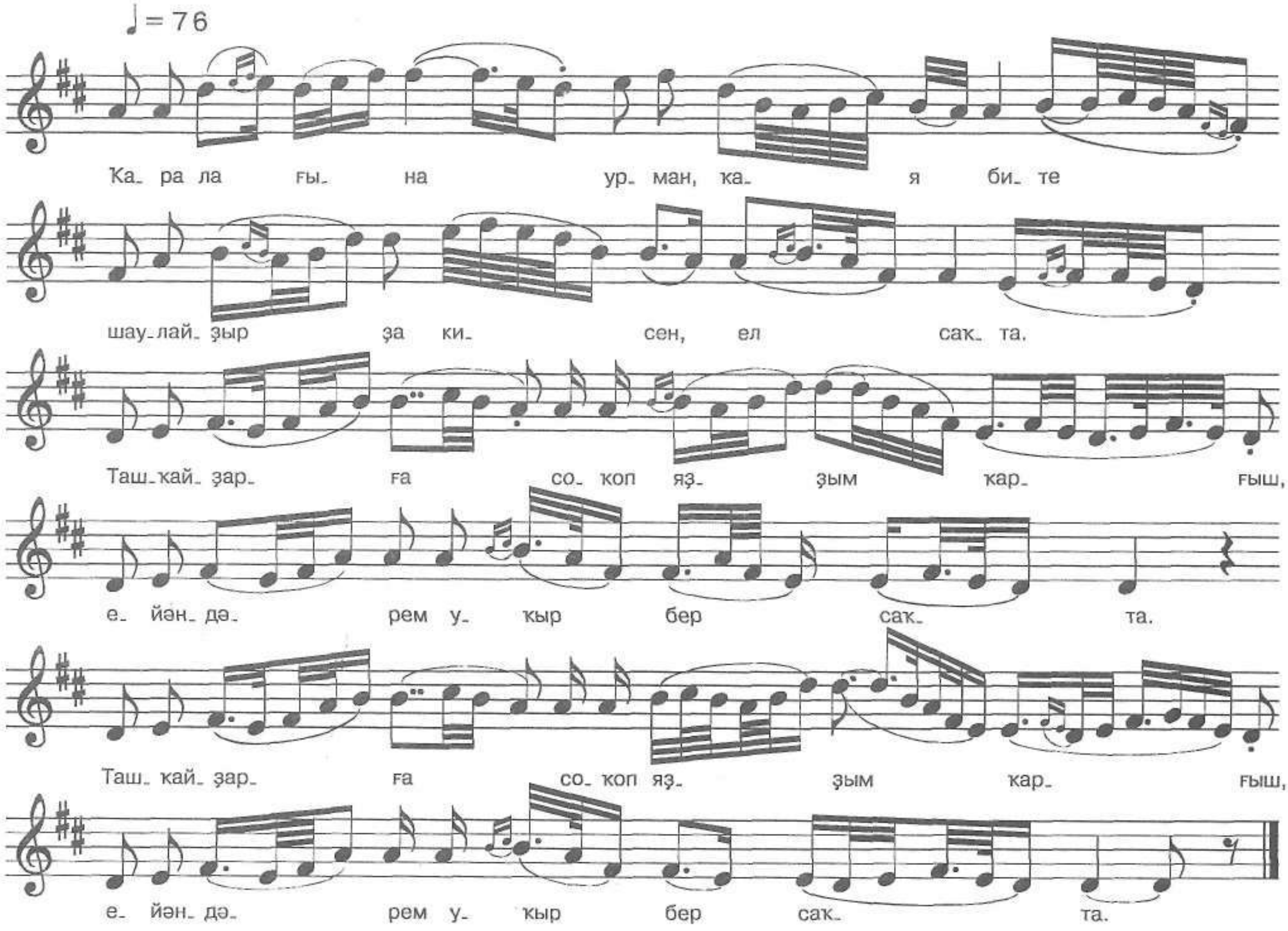

Иҙел буйҡайҙары, ай, ҡаялыҡ —
Полковник Тәфтиләү яу урыны.
Башҡорт илкәйҙәрен утҡа тотҡас,
Алтынланды уның яурыны.

Аҫтындағы эйәр атҡа тейәр,
Эйәре лә белмәҫ, ат белә.
Тәфтиләүҙең ҡылған, ай, ҡәһәрен
Үҙе белмәһә лә, ил белә.

Ҡара ла ғына урман ҡая бите
Шаулайҙыр ҙа кисен, ел саҡта.
Ташҡайҙарға соҡоп яҙҙым ҡарғыш,
Ейәндәрем[1] уҡыр бер саҡта[2].

(VIII, 22.)

[1] Варианты: "...Тәфтиләүҙәр уҡыр бер саҡта".

[2] "Тәфтиләү" көйөнөң тарихы 1735—1736 йылдағы башҡорт ихтилалын баҫтырыуҙа үтә лә ныҡ ҡанһыҙлыҡ күрһәткән Ырымбур крайы башлығының ярҙамсыһы мырҙа Ҡотломөхәмәт Тәфкилевтың (христиан диненә күскәс — Алексей Иванович Тевкелев) исеме менән бәйле.

26. ТАФТИЛЯУ
(ТЕВКЕЛЕВ[1])

Скалисты берега у Агидели,
Где Тевкелев-полковник лютовал.
За то, что в пламя вверг башкиров земли,
Погоны золотые он стяжал.

Седло не чует конского хребта,
Но лошадь чует трущее седло.
Не знал Тевкелев, что он натворил,
Зато народ познал лихое зло.

Скрывает лес скалу до самой выси,
Ветра шумят в деревьях, ветки гнут.
Проклятие, что на скале я высек,
Внуки наши[2] когда-нибудь прочтут.

(VIII, 22.)

26. TAFTILEU
(TEVKELEV[1])

Rocky are the banks of the Aghithel River
Where Tevkelev the Colonel raged once,
To the flames the Bashkort land he committed,
Golden shoulder-straps he'd got for that crime.

No saddle feels a horse underneath,
It's the horse that carries its weight.
Nor does Colonel Tevkelev know his evil deeds,
It's the people who subsequently bleed.

Where the forest of dark adjoins the rock,
And the tree-leaves rustle in the breeze,
There lies my curse, inscribed on its top,
For all of my descendants[2] to read.

(VIII, 22.)

[1] *Тафтиляу* - мурза Кутлумухамет Тевкелев (после принятия христианства - Алексей Иванович), царский сатрап, отличившийся особой жестокостью в подавлении башкирского восстания 1735-1736 гг.

[2] Вариант:"... Тевкелевы когда-нибудь прочтут".

[1] *Tevkelev*- originally Murza Kotlomohammat Tafkilev, deputy-governor of the Orenburg region who was converted to Christianity and later dispatched to suppress the Bashkort revolt of 1735-1736. He was known as an extremely brutal executive.

[2] Version:'... for the Tevkelevs to read.'

27. БАЙЫҠ СӘСӘН ЙЫРЫ

Байыҡ бик атаҡлы сәсән булған. Тапҡырлыҡта, һүҙ ярышында уның алдына сығыр кеше булмаған. Ул ошо беҙҙең яҡта йәшәгән. Уның ҡәбере – Ҡыҙылъярҙа[1]. Иҙелбай тауында – Ҡыҙылъяр, нәҡ Иҙелбайҙан Урмантауға китә торған ерҙә.

Байыҡ сәсәндең улының ҡәбере – Арҡауылдың фермаһы менән келәте араһында. Ҡарт ҡайнатам күрһәтә торғайны. Хәҙер тапалып бөткән инде. Байыҡ сәсәндең шәжәрә быуыны былай:

Байыҡ сәсән – улы Баймөхәмәт – Игембәт – Әхтәм – Вәли – Сәфәрғәле.

“Байыҡ сәсән йыры” тигән бер йыр ҙа бар беҙҙең яҡта. Уның көйө былай:

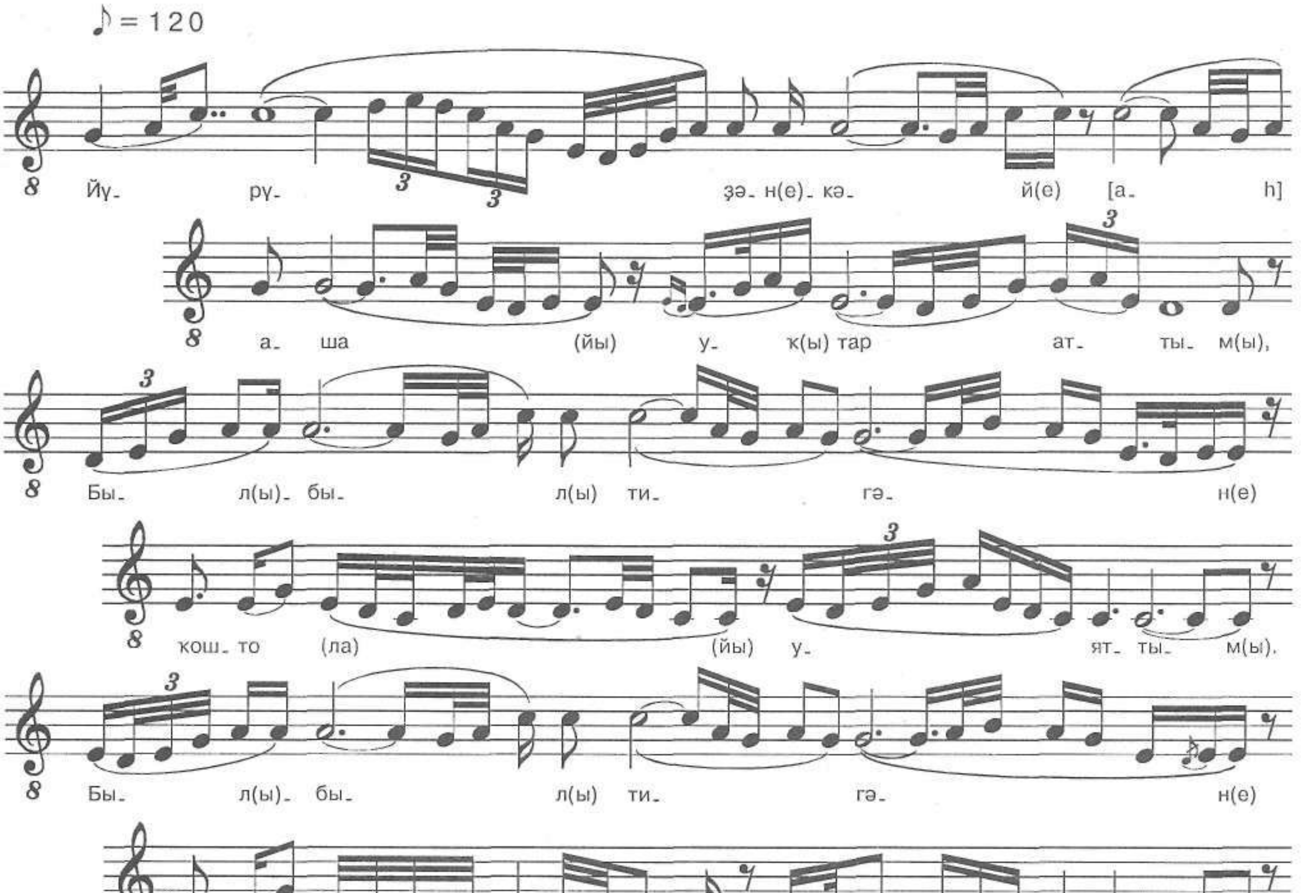

[1] Бында телгә алынған ер-һыу, ауыл исемдәренең бөтәһе лә Башҡортостандың Салауат районына ҡарай.

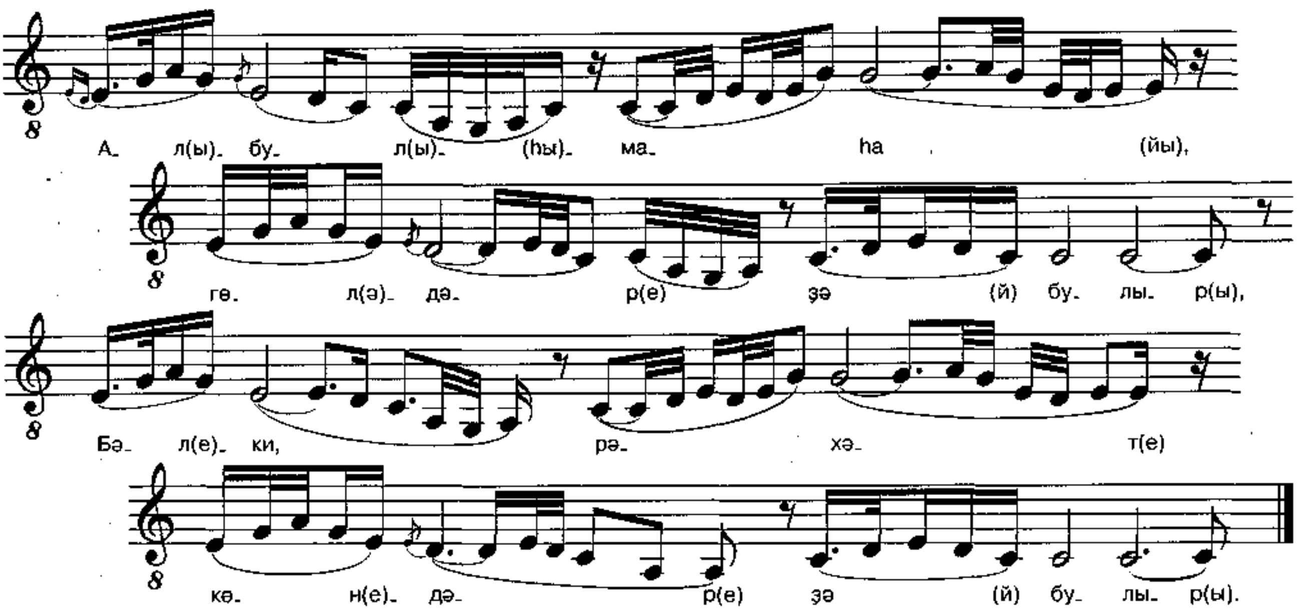

Йүрүҙәнкәй аша уктар аттым,
Былбыл тигән ҡошто ла уяттым.
Ал булмаһа, гөлдәр ҙә булыр,
Бәлки, рәхәт көндәр ҙә булыр.

Һеҙҙең өсөн, дуҫтар, йәндәр аттым,
Булманы ла осор ҡанатым.
Ал булмаһа, гөлдәр ҙә булыр,
Бәлки, рәхәт көндәр ҙә булыр.

(VI, 17—18.)

27. ПЕСНЯ БАИК-СЭСЭНА

Баик был весьма прославленным сэсэном. Не было никого, кто мог взять над ним верх в находчивости и остроумии. Жил он в этих наших краях. Могила его находится в Кызыл Яре[1]. На горе Идельбай - Кызыл Яр, как раз на том месте, откуда уходит дорога из Идельбая в Урмантау.

Могила сына Баик-сэсэна располагается между фермой и амбаром села Аркаул. Мне ее показывал мой старый свекор. Сейчас она окончательно затоптана. Родословная-шэжэре Баик-сэсэна такова:

Баик-сэсэн - его сын Баймухамет - Игембет - Ахтям - Вали - Сафаргали.

Есть в нашей сторонке и песня по названию "Песня Баик-сэсэна". Поется она так:

Я за Юрюзань-реку стрелу послал,
Разбудил там соловья, что спал.
Будут и рассветы, и цветы,
Светлые дни будут впереди.

Всей душой стремился к вам, друзья,
Только нету крыльев у меня.
Будут и рассветы, и цветы,
Светлые дни будут впереди.

(VI, 17-18.)

[1] Все упоминаемые аулы и места находятся на территории Салаватского района.

27. THE SONG OF BAIIK-SASAN

Baiik was a famous folk singer. He was highly noted for his sparkling wit. There was no match for him at contests of folk-singers and narrators. He lived in our region and was buried in a place called Kythyl Yar[1], on the mount Ithelbai, from which a road leads to Urmantau. The place where' his son was buried is also known, but it is now in a state of neglect. His line of descendants comes in the following order: Baiik - his son Baimohammad - Ighembat - Akhtam - Vali- Safarghali.

There is still a song which is known to be his composition. Here is the song.

I shot an arrow across the Yuruthan,
And I woke a nightingale.
Some flowers will come to bloom,
Some happy days the future has in store.

For you, my friends, I crave with all my heart,
Should wings I have, I'd fly to be with you.
Some flowers will come to bloom,
Some happy days the future has in store.

(VI, 17—18.)

[1] All geographical names mentioned here refer to the Salawat region of Bashkortostan.

28. САЛАУАТКА ДАН ЙЫРЫ

Юлай ҡарт, Салауаттың атаһы, ҙур кеше, старшина булған. Ил болғана башлағас, батша Салауаттың атаһынан ғәскәр һората. Юлай старшина тиҙ арала биш йөҙ кеше йыйып биргәс, Салауат: "Атай, яңылыш ул эшең. Беҙгә ирек кәрәк. Еребеҙҙе талатып, урыҫ байҙарынан үҙебеҙҙе мәсхәрәләтеп йөрөү эш түгел", — тигән.

Юлай биш йөҙ башҡортҡа биш йөҙ ат бирә. Салауат ошо ғәскәрҙе Пугачев сиреүенә илтеп ҡуша. Батырлыҡтары өсөн Пугачев Салауатҡа полковник (бригадир) исемен бирә.

Юлай ҡарт улының теләгенә ҡаршы килмәй. Аҙағыраҡ үҙе лә батшаға ҡаршы Пугач яғында һуғышып йөрөй. Пугач Юлайға ла полковник исеме бирә.

Халыҡ Юлай улы Салауаттың батырлығын данлап йыр сығарған:

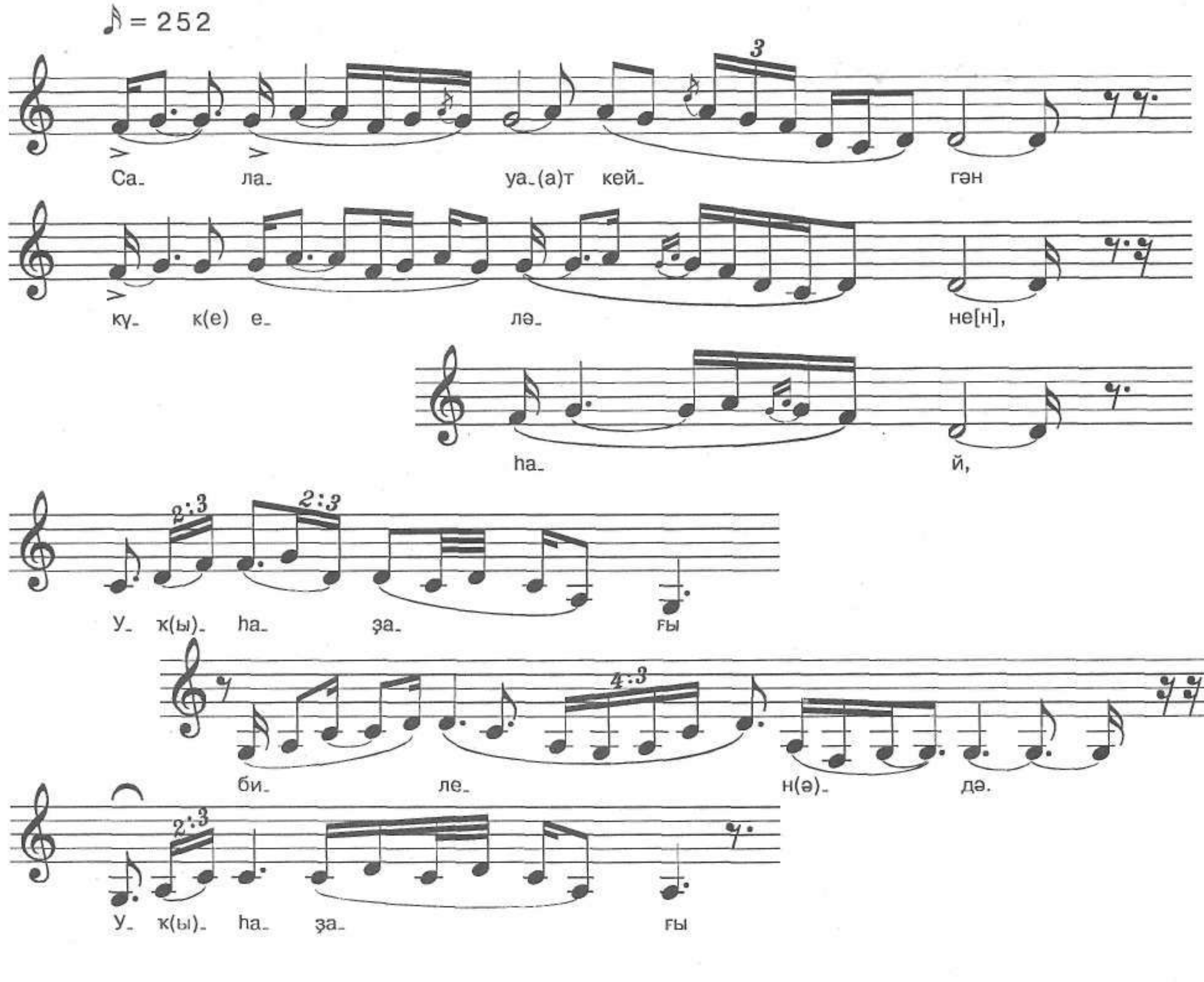

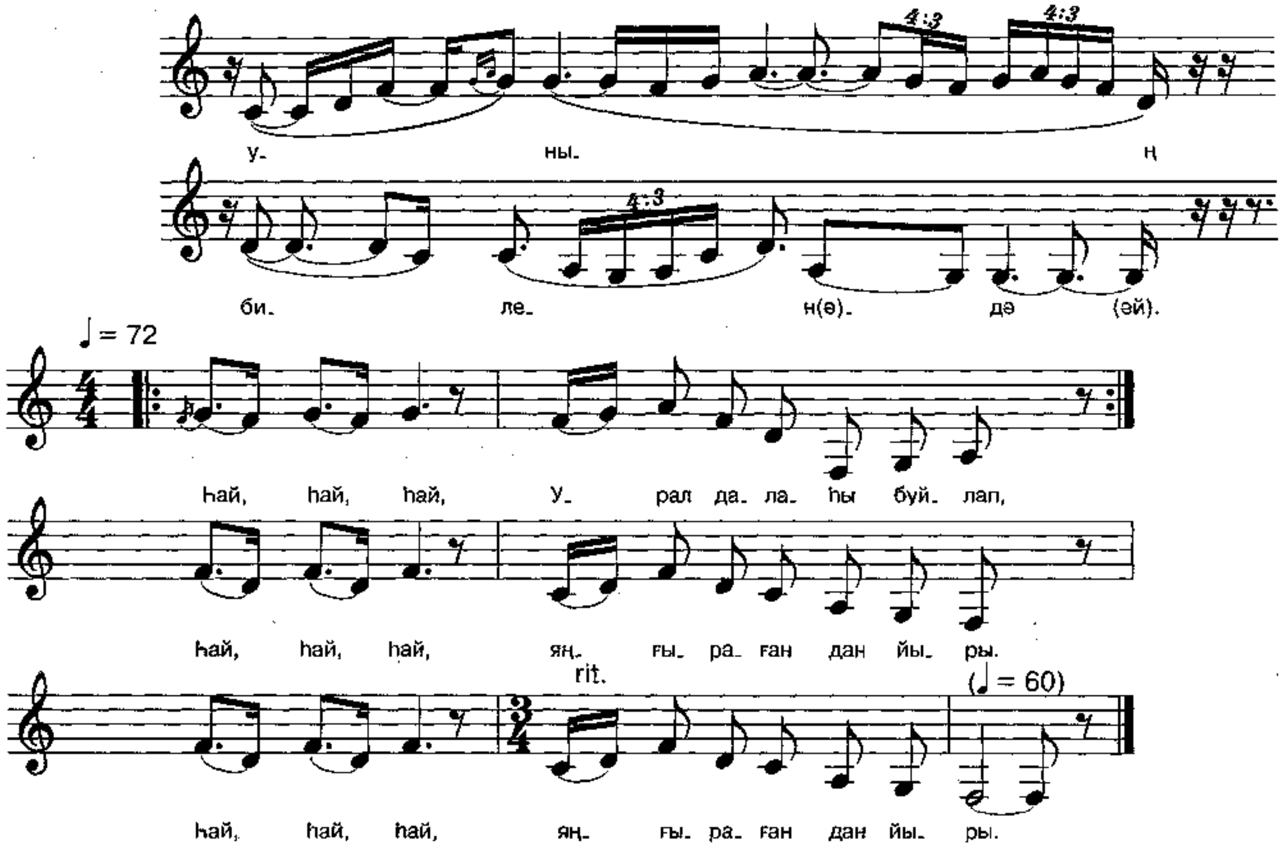

Салауат[1] кейгән күк еләнен,
Уҡ-һаҙағы [унын] биләндә.
Уҡ-һаҙағы унын да биләндә.

Кушымта:
Һай, һай, һай, дошман ҡырҙы Салауат,
Һай, һай, һай, башҡорт халҡы батыры,
Һай, һай, һай, башҡорт халҡы батыры.

Яуҙарҙа ул үҙен йәлләмәне,
Һай, дан ҡаҙанды иләндә,
Дан ҡаҙанды башҡорт иләндә.

Кушымта:
Һай, һай, һай, Урал далаһы буйлап,
Һай, һай, һай, яңғыраны дан йыры,
Һай, һай, һай, яңғыраны дан йыры.

(IX, Ф. 3, Оп. 73. Д. 25. Л. 64.)

[1] *Салауат* — Салауат Юлаев — башкорт халкының милли геройы, 1773—1775 йылдарҙағы Крәҫтиәндәр һуғышы етәкселәренең береһе, Е. Пугачевтың көрәштәше, шағир.

10*

28. ПЕСНЯ ВО СЛАВУ САЛАВАТА[1]

Юлай Азналин, отец Салавата, был старшиной.

Когда в стране поднялась смута, царь попросил у него войско. Вскоре собрал Юлай пятьсот воинов, тут Салават и говорит ему: "Отец, ты неправ! Нам нужна свобода. Нельзя допустить, чтобы продолжали грабить наши земли, нельзя терпеть издевательства бояр - не дело это ..."

Юлай собрал пятьсот башкир, дал пятьсот лошадей. Салават повел это войско к Пугачеву. За отменную удаль дал ему Пугачев звание полковника.

Отец не пошел против воли сына, позднее он сам сражался на стороне Пугачева. Юлай тоже впоследствии получил звание полковника.

Немало песен сложил народ во славу Салавата.

Салават в еляне синеватом,
На бедре - со стрелами колчан,
На бедре - со стрелами колчан.

Хай, хай, хай, Салават разил врагов подряд,
Хай, хай, хай, богатырь башкирский Салават.
Хай, хай, хай, богатырь башкирский Салават.

Не щадил себя на поле бранном,
Славен на земле башкирской стал,
Славен на земле башкирской стал.

Хай, хай, хай, по степям Урала песнь летит,
Хай, хай, хай, богатырь башкирский Салават.
Хай, хай, хай, богатырь башкирский Салават.

(IX. Ф. 3. Оп. 73. Д. 25. Л. 64.)

[1] *Салават* - Салават Юлаев - сподвижник Емельяна Пугачева в Крестьянской войне 1773-1775 гг., поэт.

28. THE SONG OF GLORY TO SALAWAT[1]

Old Yulai, Salawat's father, was a big man, master sergeant. When the riots spread in the land, the Tsar ordered Salawat's father to raise an army for him. To fulfil the order, Old Yulai gathered five hundred people. Salawat said, 'Father, you are doing a wrong thing. We need freedom. It's no good to let the Russian landlords rob our land and humiliate us'.

Yulai gave five hundred horses to those five hundred Bashkorts. Salawat headed the army and led it to Pugachev. For that brave deed Pugachev[2] bestowed the rank of colonel on Salawat. Old Yulai didn't object to his son's will. Presently he himself joined the struggle against the Tsar on the side of Pugach. Pugach bestowed the rank of colonel on Yulai too. People composed a song, glorifying Salawat Batyr.

Salawat has a sky-blue yelan[3] on,
Bow and arrows are tied to his belt,
Bow and arrows are tied to his belt.

Hai, hai, hai, he destroyed the enemies,
Hai, hai, hai, the Bashkort batyr.
Hai, hai, hai, the Bashkort batyr.

He didn't spare himself in the battle,
Won the glory in his native land,
Won the glory in the Bashkort land.

Hai, hai, hai, in the plains by the Ural range
The song of glory resounded,
The song of glory resounded.

(IX. Ф. 3. Оп. 73. Д. 25. Л. 64.)

[1] *Salawat Yulaiev* - Bashkort national hero, one of the leaders of the Peasant War of 1773-1775 in Russia. Poet and singer.
[2] *Yemelyan Pugachev* - the Russian leader of the Peasant War of 1773-1775.
[3] *Yelan* - men's outdoor clothes of the Bashkorts.

29. САЛАУАТ

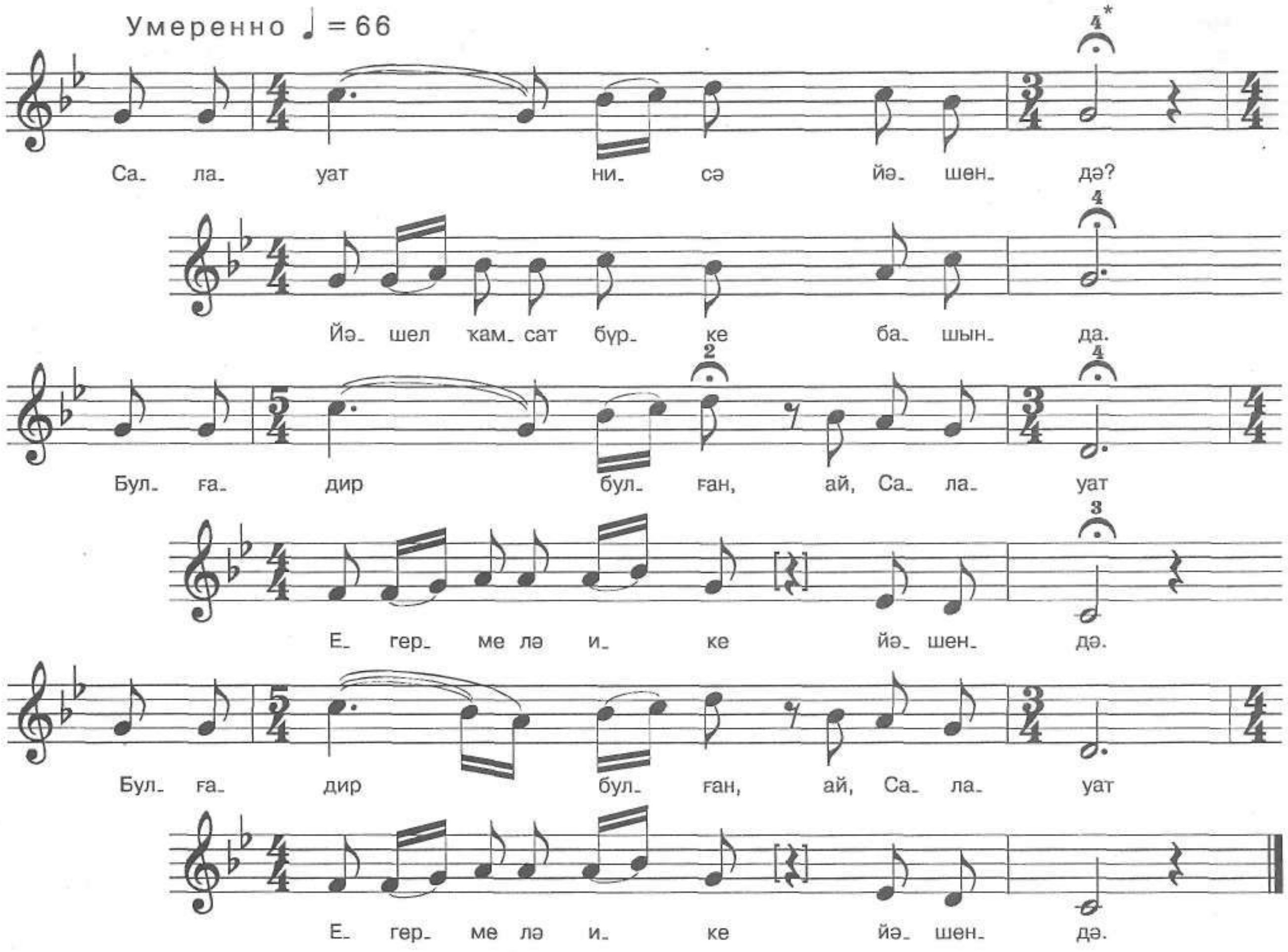

Салауат нисә йәшендә?
Йәшел ҡамсат бүрке башында.
Булғадир булған, ай, Салауат
Егерме лә ике йәшендә.

Яланда йөрөгән йылҡының
Алалары бар ҙа, буҙы юҡ.
Яуҙарҙы ҡырған Салауат,
Аткынайы ҡайтты, үҙе юҡ.

Йүрүҙән һыуы туғайы,
Сырлап ҡына осор турғайы.
Салауат менән Юлайҙың
Сыңғырайҙыр тимер быҒауы.

Салауат йөрөгән кир аттың
Ялғынаһын кемдәр тараған?
Салауаттың һиҙгер күҙҙәре
Алыҫтарға теклəп ҡараған.

(V, 58—59.)

---

* Цифры показывают количество четвертей, которому равна длительность звучания данной ноты в данном исполнении.

29. САЛАВАТ

Впереди Салавата молва,
В выдровой шапке его голова.
Сколько лет ему было, спросите,
Было лет ему - двадцать и два.

Средь коней, заполнивших луга,
Есть лишь пегий, серого-то нет.
Салават уничтожил врага,
Конь его вернулся, всадник - нет[1].

Над долиной Юрюзань-реки
Жаворонки звонкие кружат,
На ногах Юлая с Салаватом
Кандалы железные гремят.

У мухортого коня Салавата
Кто-то нежно гриву расчесал.
Всевидящие очи Салавата
Пристально оглядывают даль.

(V, 58-59.)

[1] Песня связана с пленением Салавата.

29. SALAWAT

How old and how young is Salawat,
With a fur-trimmed hat of green on, Salawat.
At two and twenty a brigadier, Salawat.

Many are horses in the meadow,
But no steed of bay is to be seen.
Woe begone, defeated the rider is.
The steed has come but
His rider has not...[1]

Over and above the Yuruthan
The birds will fly.
The clanking of the chains
In the distance will die.

The steed of bay is lonely,
With no one to smooth his mane.
His master is far and away,
Put in fetters he is, Salawat.
Searches the vast blue all and above
With his far-seeing eyes, Salawat.
What does he see, with his longing eyes, Salawat?

(V, 58-59.)

The song tells of the capture of Salawat.

30. ЭСКАДРОН[1]

Протяжно ♩=52

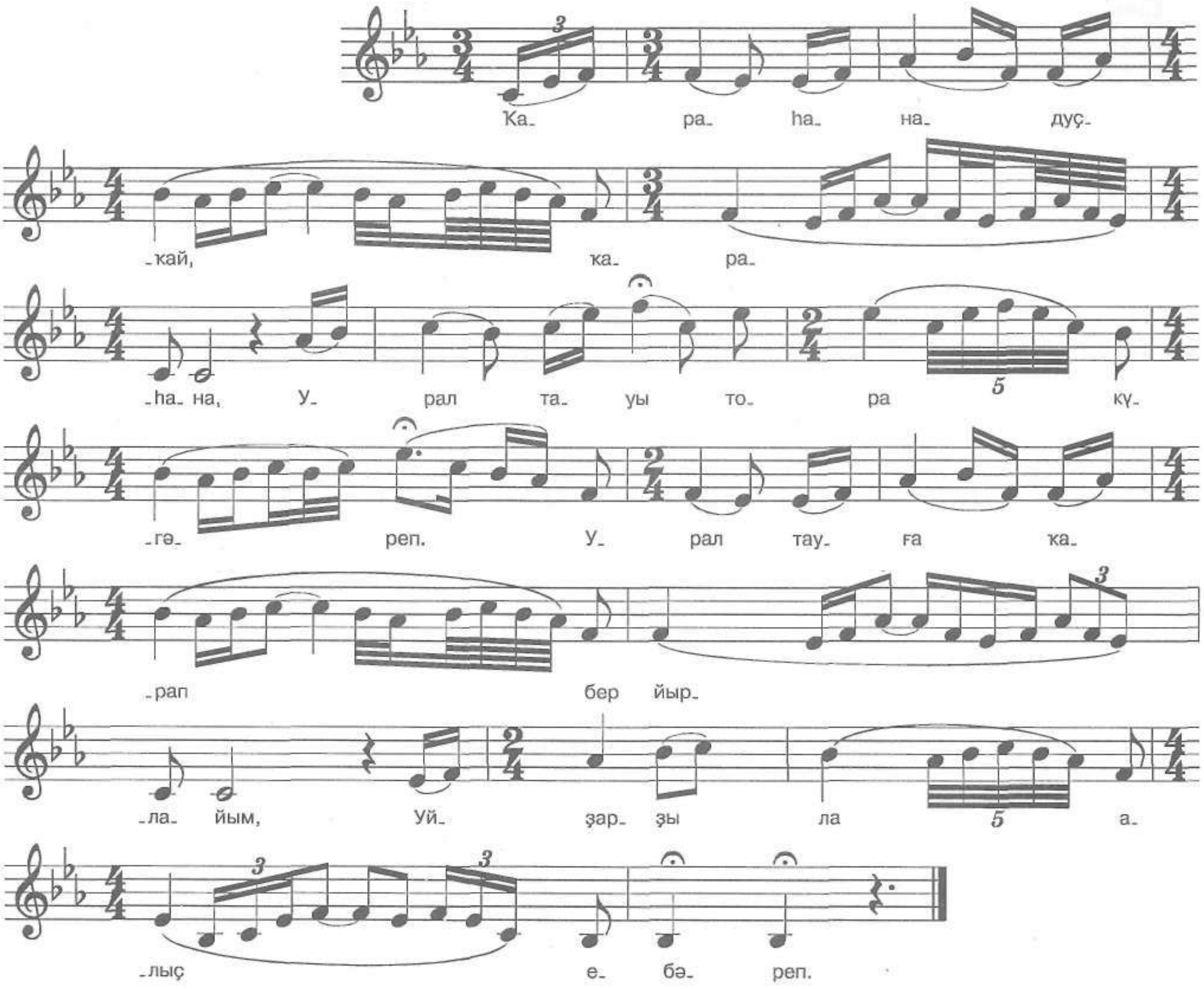

Ҡараһана, дуҫҡай, ҡараһана,
Урал тауы ята күгәреп.
Уралтауға ҡарап бер йырланым,
Уйҙарҙы ла алыҫ ебәреп.

Йырҙар яҙҙым Урал ҡаяһына,
Иҫтәлектәр булып ҡалһын, тип.
Яуға китеп, иҫән ҡайталмаһам,
Урал тауы иҫкә алһын, тип.

(V, 79.)

[1] Риүәйәттәргә ҡарағанда, был йырҙы башҡорт егеттәре 1812 йылғы Ватан һуғышына киткәндә йырлаған.

30. ЭСКАДРОН[1]

Ты посмотри: вершина Уралтау
Синея тонет в облачном краю.
Урал родной, тебя увидев, таю,
И, думою объятый, песнь пою.

Я на камнях Урала высек песни,
Чтобы не стерлась память среди скал.
Коль не вернусь обратно с битвы честной,
То пусть меня помянет мой Урал.

(V, 79.)

[1] По преданию, эту песню пел молодой башкир, уходя на Отечественную войну 1812 г.

30. CAVALRY SQUADRON

My dear friend, look there,
The Ural mountains are lying in blue haze.
I sang a song in admiration,
My thoughts travelled far away.

I carved my songs upon the Ural rocks
To be a keepsake in my memory.
If I'm not destined to come back from war,
I want my Urals to remember me.

(V, 79.)

[1] According to the legend, this song was sung by a young Bashkort, leaving for the Patriotic war of 1812.

31. ЕРӘН ҠАШҠА

Ҡыҙҙар:

Йәйләүҙәргә барҙыҡ, бейәләр һауҙыҡ,
Баш күнәккәй, баш күнәккәйҙәрҙе лә ҡулға элеп.
    Ерән ҡашҡа атҡайым да,
    Башын сайҡай малҡайым.
    Алдарында һолоһо бөтһә,
    Һыҙыла йөрәк майҡайым,
    Эй-й... һыҙыла йөрәк майҡайым.

Иҫән генә йөрөп, һау ҡайтығыҙ,
Китәһегеҙ, китәһегеҙ инде лә ҡуҙғалып.
    Ерән ҡашҡа атҡайым да,
    Елдәр тарай ялҡайын.
    Эйәрләгән егетеңде
    Ташлап ҡайтма, малҡайым,
    Эй-й... ташлап ҡайтма, малҡайым.

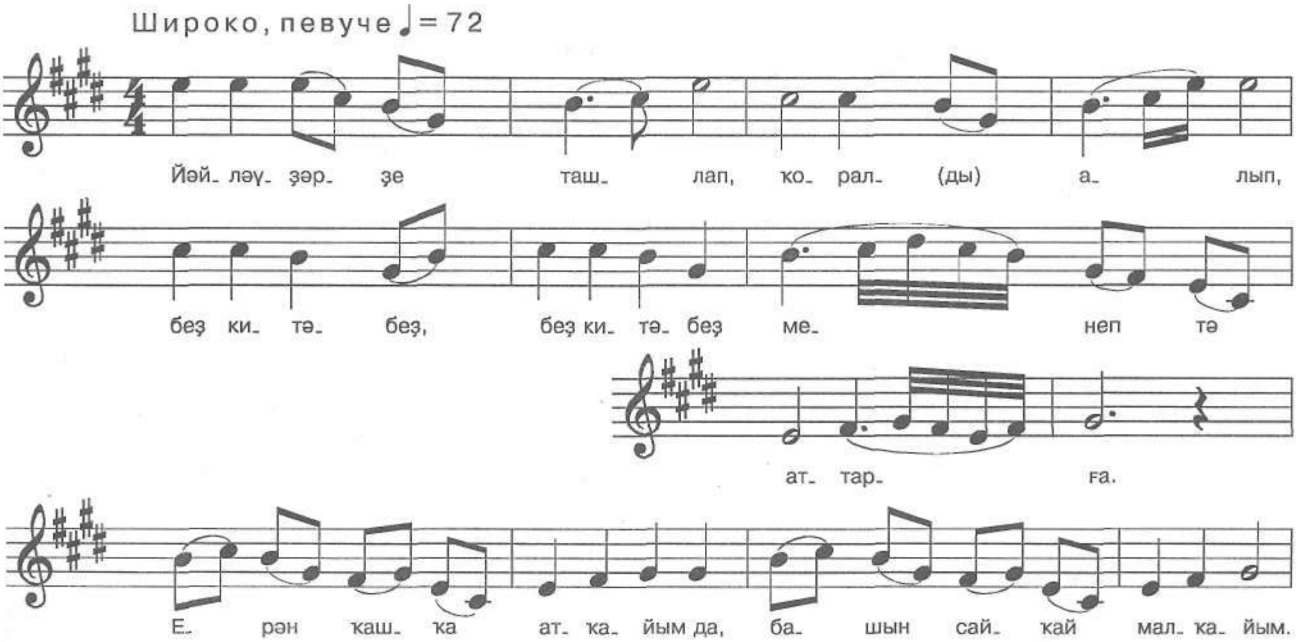

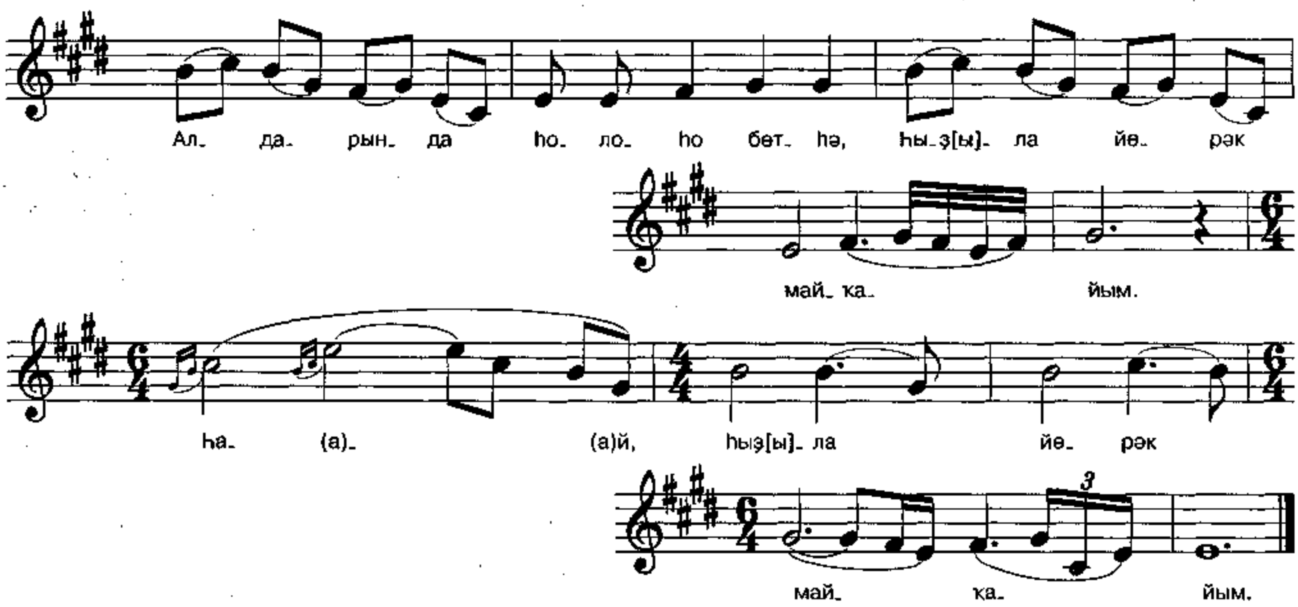

Егеттәр:

Йәйләүҙәрҙе ташлап, ҡорал алып,
Беҙ китәбеҙ, беҙ китәбеҙ менеп тә аттарға.
        Ерән ҡашҡа атҡайым да,
        Алдан елер малҡайым.
        Эйәрендә егете барҙа
        Бойоғоу белмәҫ малҡайым,
        Эй-й... бойоғоу белмәҫ малҡайым.

Иҫән генә торороҙ, беҙ китәбеҙ,
Йыш яҙығыҙ, йыш яҙығыҙ яуап та хаттарға.
        Ерән ҡашҡа атҡайым да,
        Юл ташламаҫ малҡайым.
        Биленән эйәр төшмәһә лә,
        Төҫ ташламаҫ малҡайым,
        Эй-й... төҫ ташламаҫ атҡайым.

(V, 86—87; VIII, 23.)

31.ЕРЯН-КАШКА1

Девушки:

На яйляу[2] мы были, кобылиц доили,
Башкуняк несли мы, башкуняк[3].

Рыжий конь мой, рыжий конь,
Головою водит он.
Если нет пред ним овса,
Ах, душа пылает вся.
Э-эй... душа пылает вся.

Молим, чтоб живыми воротились,
Вы уходите, вы уходите, покидаете нас.

Рыжий конь мой, рыжий конь.
Гриву треплет ветерок.
Пусть при возвращенье вашем
Не падет с седла седок.
Э-эй... не падет с седла седок.

Егеты:

Мы, яйляу покинув, взяв оружье,
На войну уходим на конях.

Рыжий конь мой, рыжий конь,
Впереди всех прочих он.
И пока егет в седле,
Горя знать не будет он.
Э-эй... Горя знать не будет он.

Мы уходим, стан стянув свой туже,
Обещайте чаще нам писать.

Рыжий конь мой, рыжий конь,
Не собьется с тропки он.
Даже под седлом, служа немало,
Стать свою не потеряет он,
Э-эй... Стать свою не потеряет он.

(V, 86-87; VIII, 23.)

[1] *Ерян-кашка* - конь рыжей масти со звездочкой на лбу.
[2] Яйляу- летнее пастбище, место летовки.
[3] *Башкуняк* - сосуд, изготовленный из кожи, для хранения молока, кумыса и т.д.

31. YERAN KASHKA[1]

Maidens:

Upon the yailau[2] we milked the mares,
Bash-kunaks[3] in hand, bash-kunaks in hand.

Yeran Kashka, my racer dear,
You shake your head, my own one.
Yeran Kashka, it sends my heart a-bleeding
When I have no oats to feed to you, my steed!
Hey, it sends my heart a-bleeding.

You leave your land, your land you leave,
Do come, come back alive.

My horse, it shakes its head and body,
Will you bring your rider back again?!
My horse, it shakes its head and body,
Will you bring your rider back again?!
Hey, will you bring your rider back again?!

Yegets:

Armed for a battle, we leave the yailau,
We leave the yailau, we leave it on horseback.

Yeran Kashka, my racer dear,
Ahead you dart.
With your rider on your back,
There is no reason for concern.
Hey, there is no reason for concern.

Live in peace, we have to go,
Write to us, write to us, often write.

Yeran Kashka, my racer dear,
He will never go astray,
Never do I take his saddle off,
But he darts ahead, my racer does.
Hey, he darts ahead, my horse.

(V, 86-87; VIII, 23.)

[1] *Yeran Kashka* - horse of chestnut colour with a white spot on its head.
[2] *Yailau* - summer camp in the pastures.
[3] *Bash-kunak* - kind of leather flask to keep milk in.

32. ҠАҺЫМ ТҮРӘ[1]

1812 йылда француз яуы була. Башҡорттарҙың бер ғәййәре була — ул Ҡаһым түрә. Башҡорттар: "Был француз баҫып алһа, яланда ҡалабыҙ", — тип, үҙ-ара кәңәш итәләр. Улар, ғәскәр төҙөп, Ҡаһым түрә башлығында һуғышҡа китәләр.

Рустар менән бергәләп, французлдарҙы сигендереп, илдәренең башҡалаһын баҫып алалар. Батша Ҡаһым түрәгә полковник исеме бирә.

— Тағы һеҙгә нимә кәрәк? — тип һорай батша.

— Беҙҙе ҡаҙаҡ ыҙалатмаһын ине, — тиҙәр башҡорттар. Шунан Эленйә ерена[2] — Яйыҡ буйына казачий ауылдары һалалар.

Батшаның бер майоры, көнсөллөгө килеп, Ҡаһым түрәгә ағыу эсереп ебәрә. Шунда ул үлеп ҡала. Халыҡ уның тураһында былай тип йырлаған:

Ҡаһым түрә менгән ҡара юрға
Бора-бора килә муйынын.
Ҡаһым түрә, меҫкен, вафат булғас,
Күргәҙҙе лә майор уйынын.

Ҡаһым түрә менгән ҡара юрғаны
Һорашып та майор алалмай.
Өс йөҙ генә кеше — бик күп кеше —
Илашып та кәбер ҡаҙалмай.

(I, 90.)

* * *

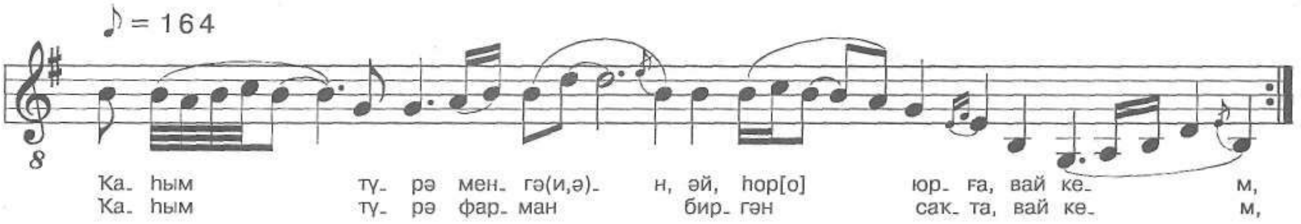

[1] Тарихсы Әнүәр Әсфәндиәровтың тикшеренеүҙәренән күренеүенсә, Ҡаһым түрә — тарихи шәхес. Фамилияһы — Мырҙашев, исеме Ҡасим; элекке Стәрлетамаҡ өйәҙенең Айыусы ауылында тыуған, юрматы ырыуы башҡорто. 1812 йылғы һуғышҡа сотник дәрәжәһендә киткән, 1813 йылда һәләк булған. Тарихсының әйтеүенсә, башҡорт полктарында командирҙар булып ғәҙәттә рус хәрбиҙәре торған, башҡа милләт вәкилдәре, шул иҫәптән башҡорттар, командир ярҙамсылары булып хеҙмәт иткән. Улар ҙа ҡайһы ваҡыт тарихи документтарҙа командир булараҡ теркәлгән ("Совет Башҡортостаны", 1986, 4 фев.) Ҡаһым түрә риүәйәттәрҙең һәр ҡайһыһында командир дәрәжәһендә һүрәтләнә.

[2] *Эленйә* (рус. *линия*) ере — сик ере.

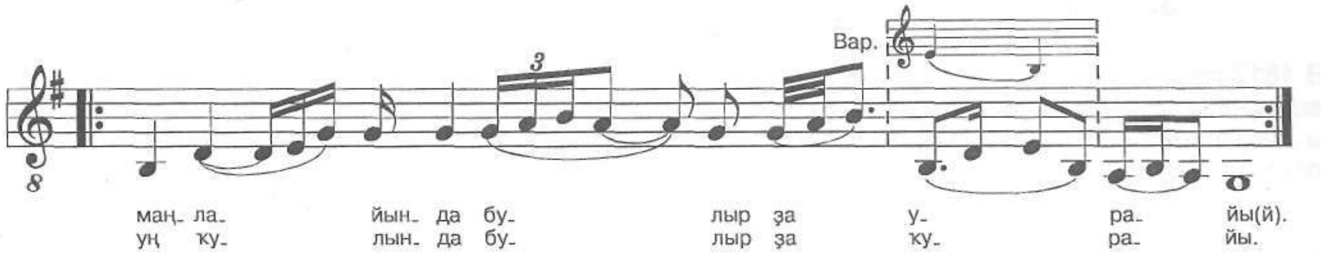

Ҡаһым түрә менгән һор(о) юрғаның, вай кем,
Маңлайында булыр ҙа урайы.
Ҡаһым түрә фарман биргән саҡта, вай кем,
Уң ҡулында булыр ҙа ҡурайы.

(VII, 49.)

32. КАХЫМ-ТУРЯ^

В 1812 году началось французское нашествие. У башкир был отважный муж - Кахым-туря. Башкиры держали между собой совет: "Если француз одолеет нас, останемся без крова". Собрав войско, отправились они на войну. Возглавлял их в походе Кахым-туря.

Вместе с русскими заставили они француза отступить, а там и в Париж вошли. Русский царь пожаловал военачальнику башкир звание полковника.

-Довольны ли вы? - спрашивает царь.

- Все ничего, да когда бы не досаждали нам казахи, - отвечают башкиры.

После этого на границе по реке Яик, разделяющей башкир и казахов, заведены были казачьи поселения.

Один царский майор из зависти подлил Кахымтуре яду в питье, отравил его. Так и скончался славный Кахым-туря на чужой стороне, далеко от родных. Народ сложил о своем герое такую песню:

Конь вороной Кахым-тури был славен,
Дугою шею гнет он на ходу.
Когда Кахым-туря сей мир оставил,
Его сменил майор на том посту.

Не прочь коня Кахыма взять майор бы,
Да не дается конь тот вороной.
Рыдают триста человек, и в скорби
Нет сил могилу рыть в земле чужой.

(I, 90.)

[1] Как показали исследования историка А. 3. Асфандиярова, Кахым-туря - историческая личность. Фамилия его Мырдашев, имя - Касим; уроженец дер. Аюсы Стерлитамакского уезда, башкир племени Юрматы. На Отечественную войну ушел в чине сотника, погиб в 1813 г. Во всех песнях-преданиях Кахым-туря называется командиром. А. 3. Асфандияров отмечает, что тогда во всех башкирских полках командирами назначались русские военачальники, а представители других национальностей, в т.ч. башкир, были помощниками командиров. Но эти помощники даже в некоторых официальных документах значились командирами ("Совет Башкортостаны", 1986.-4 февраля).

32. KAHYM TURA1

In 1812 a war broke out between the French and the Russians. Among the Bashkorts there was a strong and courageous man, named Kahym. The Bashkorts took council among themselves, 'If those French invade our land, we'll lose everything'. They gathered an army, chose Kahym as their leader and went to war.

Together with the Russians they defeated the French and came victoriously to Paris. The Tsar bestowed the rank of colonel on Kahym.

'What else do you want?' asked the Tsar.

'We wish the Kazakhs didn't trouble us,' said the Bashkorts.

So, along the borderline by the Yaiik river a Cossack settlement was founded.

One of the Tsar's majors, who had been jealous of Kahym, put poison in his drink and Kahym died. This is the song that was sung about him.

Kahym Tura's black ambler, vai kern[2],
Is coming forth waving its head.
The Major conducts the exercises, vai kern.
Now that poor Kahym Tura is dead.

Try as he would, the Major can't claim, vai kern,
The black ambler Kahym Tura used to ride.
Three hundred people are unable to dig a grave,
vai kern,
Overwhelmed by grief, they sob and cry.

(I, 90.)

[1] *Tura* - chief, here: military leader. According to the investigations of the historian Anuar Asfandiarov Kahym Tura was a historical figure. He was a Bashkort of the Yurmaty tribe born in the village Aiusy of the Sterlitamak uyezd. His real name was Kasim, his surname was Myrthashev. He went to the War of 1812 in the rank of 'sotnik', and perished in 1813. The historian says that the commanders of Bashkort regiments were Russian, as a rule. Representatives of other nationalities, including the Bashkorts, served as commander's mates. Sometimes those mates were referred to as commanders even in official papers. In all the legends Kahym Tura is portrayed as a commander. ("Совет Башкортостаны", 1986. -4 февраля).

[2] *Vai кет* - words added for rhythm and melody.

Был под Кахымом серый конь всегда, вай-кем,
Колечками спадал вихор со лба.
Когда Кахым-туря приказ давал, вай-кем,
То правою рукой курай сжимал.

(VII, 49.)

Kahym Tura's grey ambler, vai kem,
Would have a whorl on its forehead.
Kahym Tura, when giving orders
Would hold kurai in his right hand.

(VII, 49.)

33. БУТАС[1] ПОЛКОВНИК

Башҡортостан Рәсәйгә ҡушылғас, аҡ батша тарафынан башҡорттарға хәрби йөкләмә һалына: беҙҙең ғәскәрҙәр көнсығыш яҡты һаҡларға тейеш булған. Олатайым шулай тип һөйләй торғайны.

Барын ырыуы башҡорттары (беҙ шул ырыуға ҡарайбыҙ) үҙ ерҙәрен ялан яҡтан һаҡлағандар. Силәбе өлкәһендәге беҙҙең менән сиктәш ерҙәге ҡалғане башҡорт ир-аты төҙөгән. Шунда полк ойошторолған. Полктың башлығы итеп Бутас Төпәев тигән хәрби кеше тәғәйенләнә. Ул элек тә байтаҡ ҡына һуғыштарҙа ҡатнашҡан була. Хәҙерге Учалы районындағы Төпәй ауылының исеме ошо Бутас Төпәевкә бәйле, тиҙәр. Кәрим ауылында ла Төпәевтар бар.

Бутас полковник абруйлы, данлы кеше булған инде. Теләһә кемгә бағышлап йыр сығармайҙар бит. Уның йыры былай:

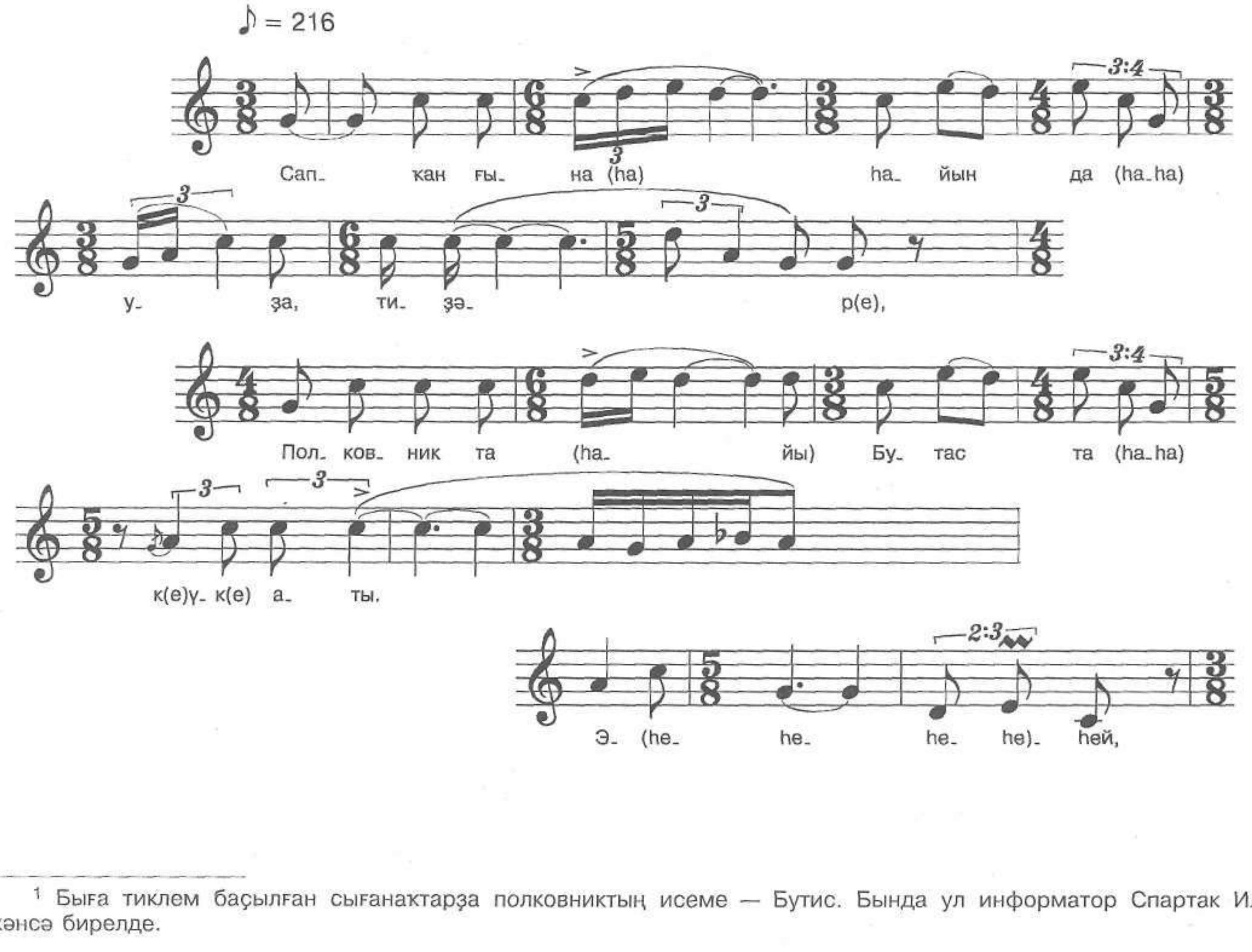

[1] Быға тиклем баҫылған сығанаҡтарҙа полковниктың исеме — Бутис. Бында ул информатор Спартак Ильясов әйткәнсә бирелде.

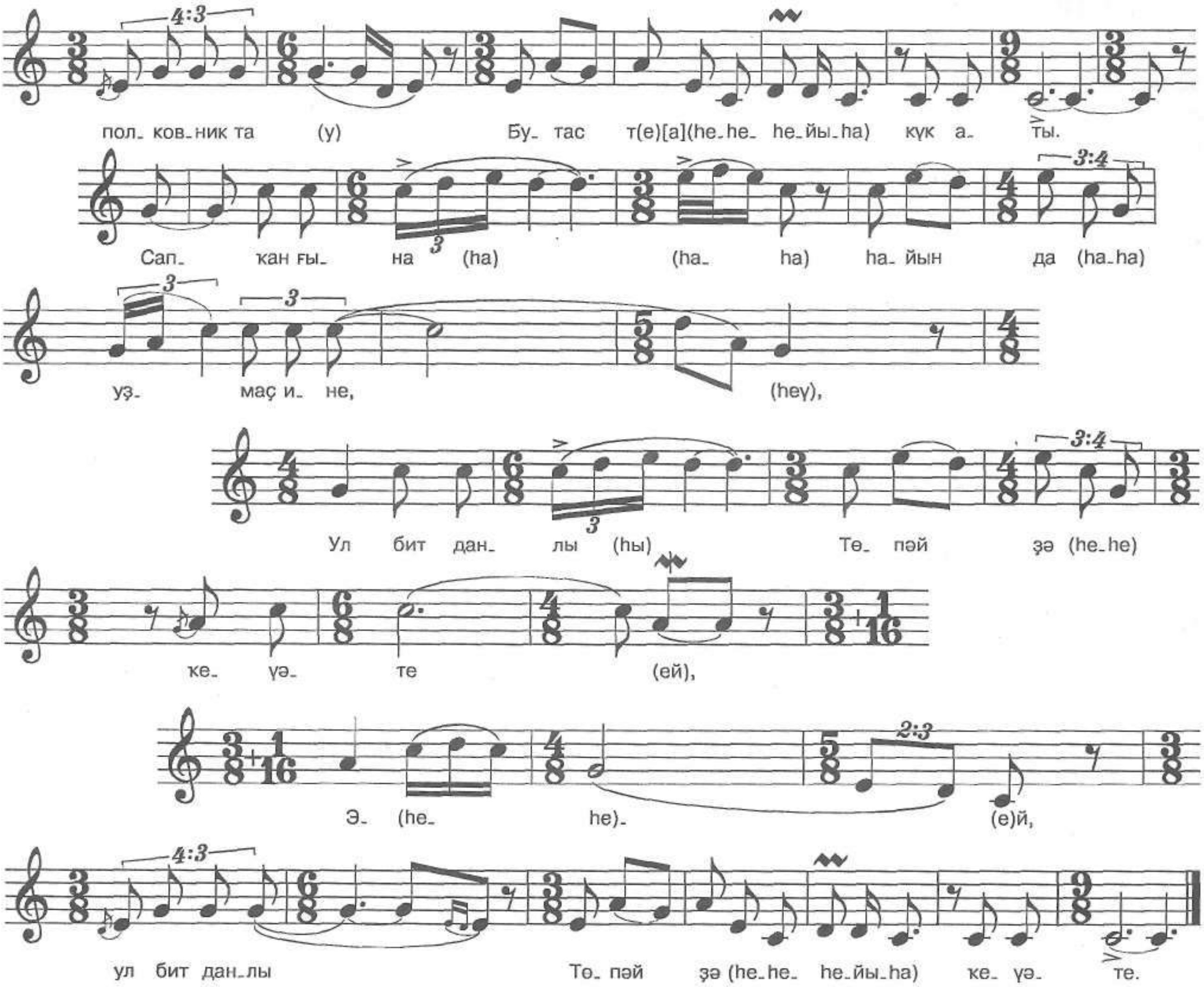

Сапҡан ғына һайын да уҙа, тиҙәр,
Полковник та Бутас та күк аты,
Э-һей, полковник та Бутас та күк аты.
Сапҡан ғына һайын да уҙмаҫ ине,
Ул бит данлы Төпәй ҙә ҡеүәте,
Эй, ул бит данлы Төпәй ҙә ҡеүәте.

(VI, 14—15.)

33. ПОЛКОВНИК БУТАС[1]

После того, как Башкортостан присоединился к России, Белый царь обязал башкир нести воинскую повинность: наши войска должны были охранять восточные границы.

Так рассказывал нам дедушка.

Башкиры рода Барын (мы относимся к этому роду) оберегали свои земли со степной стороны. Приграничную крепость на земле Челябинской области построили башкирские егеты и мужчины. Там же был образован полк. Командиром полка был назначен военный человек по имени Бутас Тупеев. Он принимал участие во многих прежних войнах. Название аула Тупеево в нынешнем Учалинском районе связано как раз с этим полковником Бутасом Тулеевым. Есть Тупеевы и в ауле Карим.

Полковник Бутас был почтенным, прославленным человеком. Кому угодно песни не посвящают. Песня эта звучит так:

Обходит всех на скачках, говорят,
Полковника Бутаса серый конь.
    Эге-ей, полковника Бутаса серый конь.
На скачке бы он всех не обходил -
Когда б не славен всадник был,
    Эй, когда б не славен всадник был.

(VI, 14-15)

По другим вариантам песни - Бутис, Бутисов.

33. COLONEL BUTAS[1]

When Bashkortostan joined Russia, the Russian tsar imposed military duty upon the Bashkort people: our warriors were to guard the eastern frontier. This is what my grandfather would tell me.

The Bashkorts who descended from the Baryn tribe defended their lands from intruders on the plains. On the border of the Chelyabinsk region there was a fortress in which a military regiment was formed, and a military officer named Butas Topayev was appointed its commander. He had a long war experience. They say, his birthplace is the village of Topay which is now located in the Uchaly region. There are still families of the same name in the Karim village.

Colonel Butas was a highly respected man. To honour him, the following song was composed.

In the race he rides the best,
Does the horse of Colonel Butas.
    Hey, the Colonel's grey horse,
Every horse he leaves behind.
The rider and the horse are perfect match,
Deriving their strength from each other.
    Hey, it's the daring Colonel's horse!

(VI, 14-15.)

[1] 1n previously published literary sources the name Butis was used.

34. КАРУАНҺАРАЙ

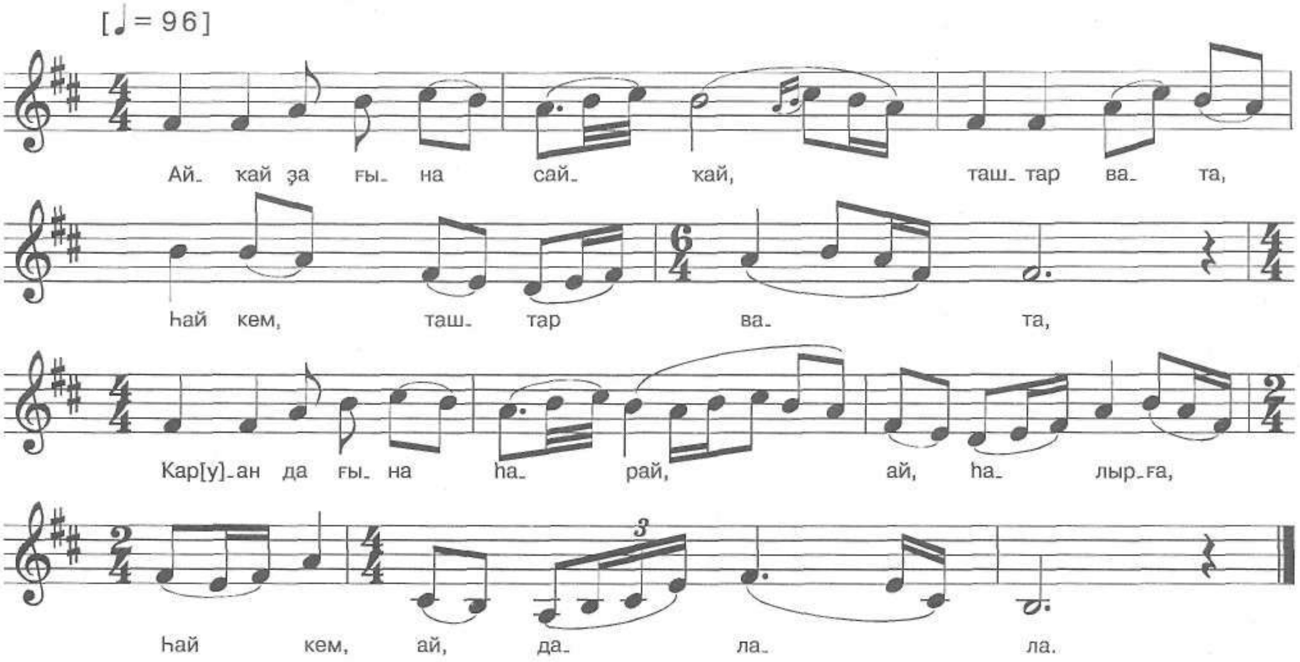

Айҡай ӡа ғына сайҡай таштар вата,
        һай кем, таштар вата,
Каруан да ғына һарай, ай, һалырға,
        һай кем, ай, далала.
Торлаҡ кына булыр, яуӡан ҡайтһа,
        һай кем, яуӡан ҡайтһа,
Атлы ла ғына яуға, ай, ятырға,
        һай кем, ай, ҡалала.

Каруан да ғына һарай, ай, асылғас,
        һай кем, яуӡан ҡайтҡас,
Кантондарға булды, ай, фарман шул,
        һай кем, өс йыл тулғас.
Кантондар ӡа барыһы фарман алғас,
        һай кем, фарман алғас,
Штатский булып, ай, ҡалдылар,
        һай кем, ҡылыс һалғас.

Каруан да ғына һарай, башы ҡалай,
һай кем, башы ҡалай,
Һалған да ғына уны, ай, атайҙар,
һай кем, яу бөткәндә.
Майор ҙа ғына илгә фарман бирҙе,
һай кем, фарман бирҙе,
Атлы ла ғына яуға таралырға,
һай кем, яй киткәнгә.

(II, 131.)

* * *

Айҡай ҙа ғына сайҡай керҙәр йыуа,[1]
һай кем, керҙәр йыуғанда,
Талмаймы икән уның беләккәйҙәре,
һай кем, сайҡағанда.
Күрше генә тороп, күрше йөрөп,
һай кем, күрешә йөрөгәндә,
Янмаймы икән уның йөрәккәйҙәре,
һай кем, кис ятканда?

Яуҙан ғына иҫән ҡайтһам,
һай кем, иҫән ҡайтһам,
Алам да ғына тинем, һүҙҙәр бирҙем,
һай кем, ай, киткәндә.
Яуҙа ғына йөрөп, иҫән ҡайтһам,
һай кем, иҫән ҡайтһам,
Ташлап та ғына киткән, һүҙен боҙған,
һай кем, көн еткәндә.

(V, 83.)

[1] Ырымбурҙағы Кәруанһарай йортоноң төҙөлөү (XIX быуаттың беренсе яртыһы) тарихына бәйле йырҙың лирик варианты.

34. КАРАВАН-САРАИ^

За взмахом взмах по камню бьют кайлом,
Хай кем, по камню бьют кайлом,
Чтобы построить Караван-Сарай,
Хай кем, в краю степном.
Там будет кров вернувшимся с войны,
Хай кем, с войны большой;
Родному войску-дом родной страны,
Хай кем, дом городской.

Когда настал открытия жданный час,
Хай кем, для воротившихся с войны,
Вручен кантонным главам был приказ,
Хай кем, спустя три года с царской стороны.
Начальники, тот получив приказ,
Хай кем, приказ тот получив,
С военных стали штатскими тотчас,
Хай кем, сложили как один мечи[2].

Верх Караван-Сарая кроет жесть,
Хай кем, он жестью крыт;
Тот дом отцами выстроен был весь,
Хай кем, после жестких битв.
По всей округе дал приказ майор,
Хай кем, майор приказ издал,
Чтоб войско конное сошло на нет с тех пор,
Хай кем, служивым срок настал.

(11,131.)

Когда белье стирает и полощет,[3]
Хей-кем, когда полощет,
Не устают ли руки от труда,

[1] Караван-Сарай был построен в г. Оренбурге в первой половине XIX в.
[2] После упразднения системы кантонов на территории Башкортостана' их начальники вынуждены были сдать оружие и стать штатскими людьми.
[3] Лирический вариант песни, связанный с постройкой Караван-сарая (в первой половине XIX в.) в г. Оренбурге.

34. THE CARAVANSERAI

Quarrying stones with a mighty sweep,
Hai kem, quarrying stones,
To build, oh, a caravanserai,
Hai kem, in the plain.
To make a shelter for the men returning from the war,
Hai kem, from the war,
Those warriors on horseback,
Hai kem, to stay in town.

When the caravanserai opened,
Hai kem, for those coming back from the war,
An order was issued for the cantonal chiefs,
Hai kem, three years later.
The cantonal chiefs, when they got the order,
Hai kem, got the order,
All became civilian,
Hai kem, when they laid down the arms[2].

The roof of the caravanserai is tin-plated,
Hai kem, tin-plated.
It was built by our fathers when the war came to an end,
Hai kem, when the war came to an end.
The major gave an order to all our people,
Hai kem, gave an order
For the warriors on horseback to return to civilian life.

(II, 131.)

Splashing water she 's doing the wash.[3]
Hai kem, as she washes,
Aren't her dear arms tired,

[1] The Caravanserai was built in Orenburg in the first half of the XIX-th century.
[2] After the abolition of the cantonal system on the territory of Bashkortostan, the cantonal chiefs had to hand over the arms and become civilian.
[3] This song is a lyrical version of the historical songs connected with that event.

Хей-кем, когда полощет?
Соседа, как всегда, мельком встречая,
Хей-кем, всегда встречая,
Не бьется ль ее сердце иногда,
Хей-кем, без сна вздыхая.

Коль с битвы возвращусь живым, сказал я,
Хей-кем, вернусь, сказал я,
Я обещал, что я на ней женюсь,
Хей-кем, женюсь, сказал я.
Коль с битвы я живым вернусь обратно,
Хей-кем, живым обратно...
Но замуж вышла, не сдержала клятву,
Хей-кем, предала клятву,
Когда пора замужества настала.

(V, 83.)

Hai kern, as she rinses?
We are neighbours and see each other often.
Hai kem, as we meet often,
I wonder if her heart melts with love,
Hai kem, in the evenings.

'If I come back safe from the war,
Hai kem, come back safe.'
I promised to marry her, gave her my word,
Hai kem, when I was leaving.
'If I come back safe from the war,
Hai kem, come back safe,'
She wouldn't wait for me - she broke her promise,
Hai kem, on reaching the age of a bride.

(V, 83.)

35. ПЕРОВСКИЙ

Беҙҙең яҡҡа Ырымбур губернаторы Перовский килергә булғас, Ҡыуатов кенәз[1] быны бик яҡш итеп ҡаршы алмаҡ була. Һый әҙерләтә. Юлдаш[2] ауылынан Шафиҡ тигән ҡурайсы саҡырта. Шафи бик оҙаҡ һалдат хеҙмәтен үтәгән кеше була.

Көнө еткәс, Ҡыуатов бер уяҙ урында (шул урынды әле лә "Перовский уяҙы", тип йөрөтәләр һалдаттарҙы теҙҙерә. Ат өҫтөндә килгән Перовскийҙы күреү менән, Шафиҡ ҡурайсы марш уйна ебәрә. Һалдатта уйнаған маршы булдымы икән, әллә Перовскийҙың үҙенә төбәп сығарған кө булдымы — быныһын өҙөп кенә әйтә алмайым. Губернатор ат өҫтөндә килеш һалдаттар алдына әйләнеп сыға. Шафиҡ ҡурай уйнай. Уның ҡурайына башҡа егеттәр ҙә ҡушылып китә. Марш көйөн Перовскийҙың аты бейегән һымаҡ итеп юрғалай икән.

"Перовский" — өс өлөштән торған көй ул. Бейеүгә һалабыҙ, тип, көйҙөң һөлдәһен генә ҡал дырҙылар хәҙер. Мин уны ҡурайҙа элек ишеткәнсә уйнайым:

Ҡурай

Неторопливо ♩= 58-62

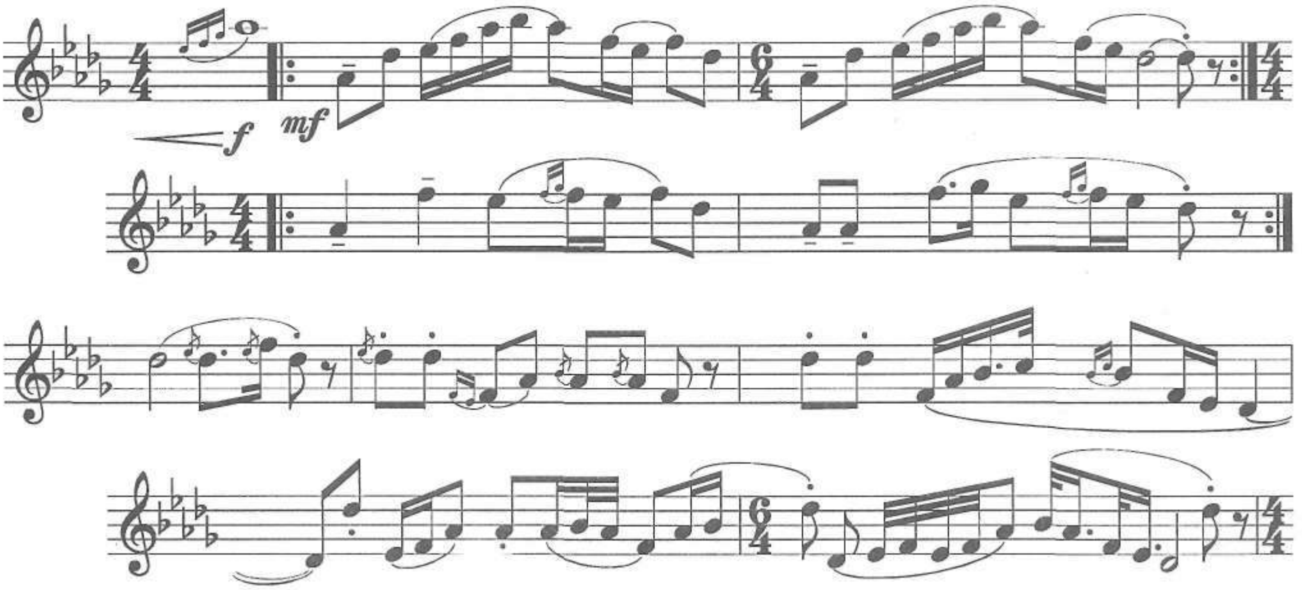

[1] *Ҡыуатов кенәз* — Әлмөхәмәт Ҡыуатов күҙ уңында тотола.
[2] *Юлдаш* — Ейәнсура районына ҡараған ауыл.

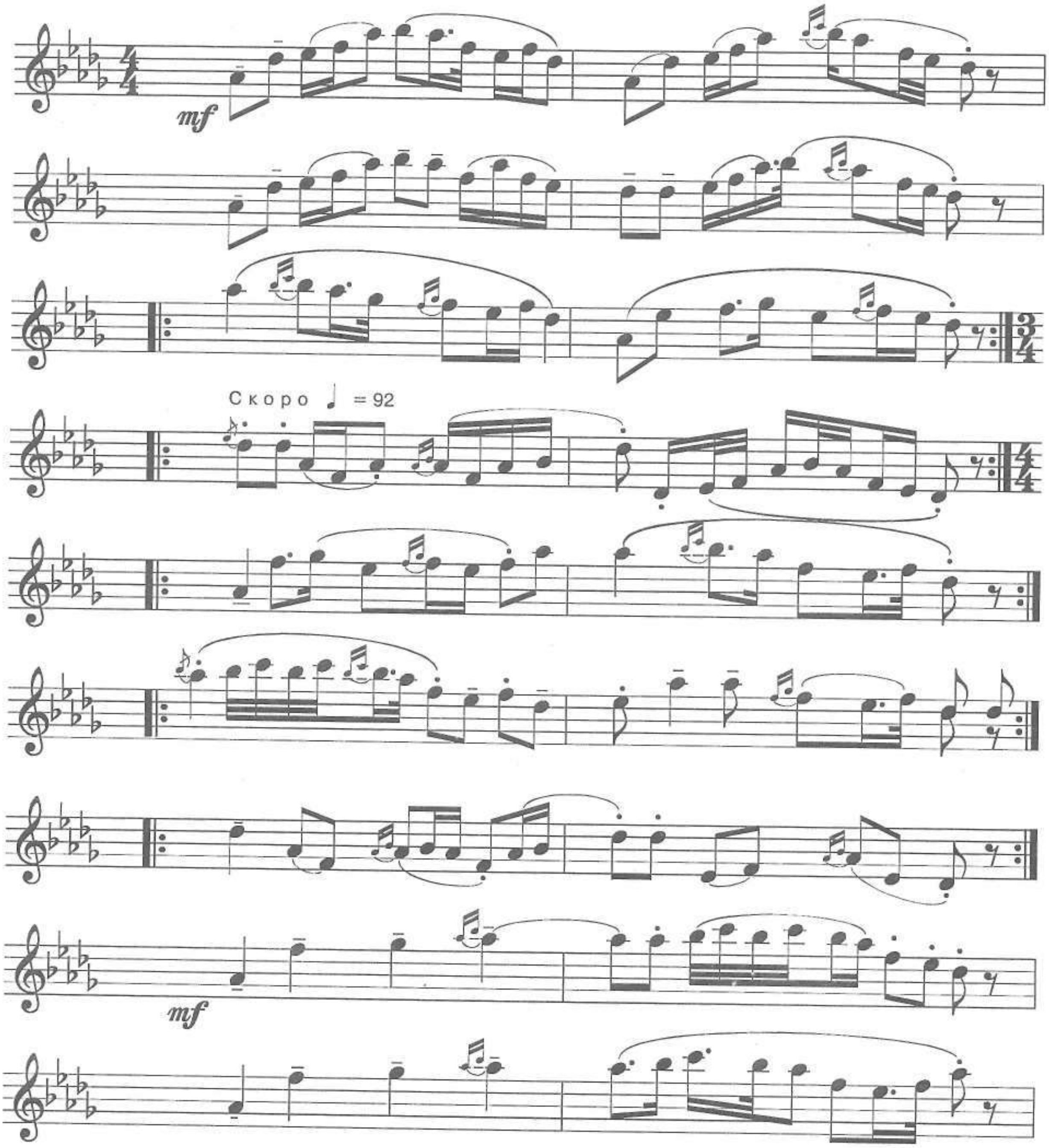
mf
Скоро ♩ = 92
mf

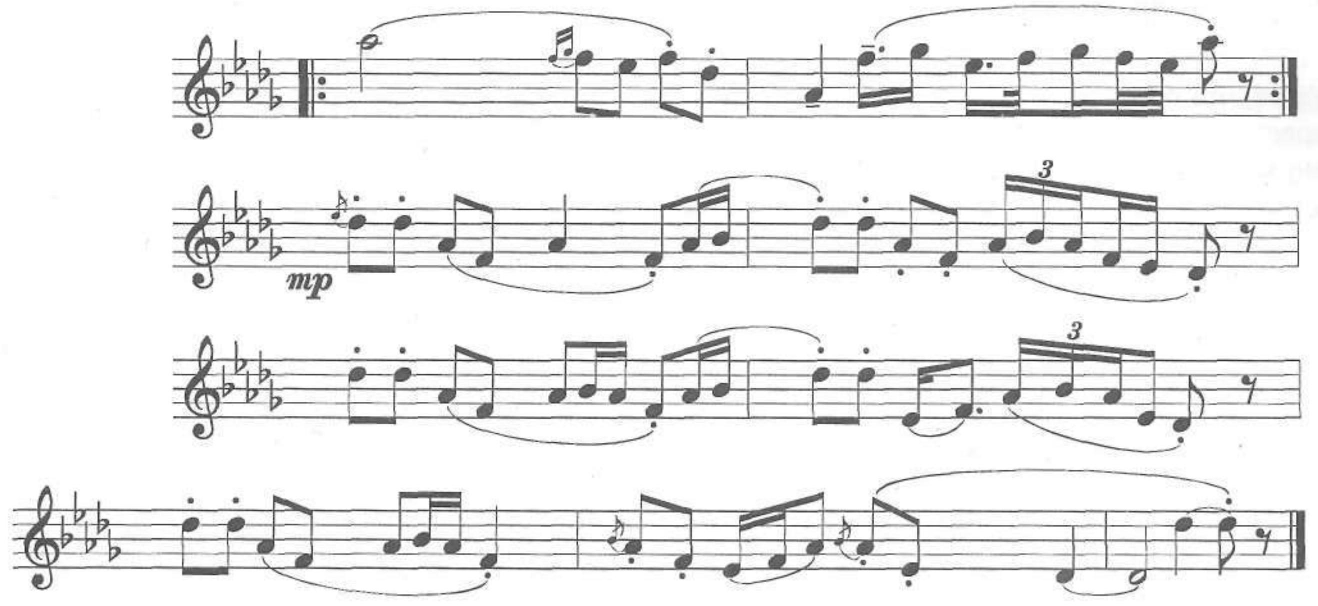

(VI, 18—19.)

35. ПЕРОВСКИЙ

Узнав, что оренбургский губернатор Перовский собирается приехать в наши края, князь Куватов[1] решил как следует его встретить. Велел приготовить угощения. Пригласил из аула Юлдаш[2] кураиста по имени Шафик, который прошел долгую солдатскую службу. Когда настал срок приезда губернатора, велел выстроить солдат в низовье между холмами - уязе (теперь то место называют "Уяз Перовского"). Едва завидев приближавшегося на коне Перовского, кураист Шафик начал наигрывать марш. Был ли это марш, который он исполнял на военной службе, или специально сочиненный в честь Перовского, сказать не могу. Сидя на коне, губернатор проехал перед строем солдат. Шафик все это время играл на курае. Другие егеты также присоединились к его игре. Конь Перовского будто бы вытанцовывал под маршевую мелодию.

"Перовский" - мелодия, состоящая из трех частей. Теперь оставили лишь ее стержневой мотив: мол, создадим танцевальную музыку. Я играю ее так, как когда-то услышал в исполнении на курае.

(VI, 18-19.)

Князь Куватов - имеется в виду Альмухамет Куватов.
Юлдаш - аул на территории Зианчуринского района.

35. PEROVSKY

When Perovsky, the governor of Orenburg, was reported to be coming to our region, Knaz Kuwatov[1] decided to give him a hearty welcome. He arranged for a festive dinner and invited a kurai-player from the neigbouring village of Yuldash[2]. The kurai-player, Shafik by name, had himself been in military service for quite a time.

On the appointed day Kuwatov led his soldiers to a valley outside the village (the place is still referred to as the Perovsky uyath[3]). The soldiers lined up there, waiting for the governor to arrive. The moment Shafik the kurai-player saw Perovsky on horseback, he started playing a military march. Whether it was an old tune he had learned in the army, or whether Shafik had composed it for the occasion, remains unknown.

Perovsky rode along the row of soldiers while Shafik was playing his instrument, and very soon the soldiers found themselves singing, and even Perovsky's horse seemed to have started dancing to the tune.

The song 'Perovsky' comprises three parts. It was later shortened so as to be adapted to a dance. The original 3-part song is represented here.

(VI, 18-19.)

[1] *Knaz Kuwatov*- Almohammat Kuwatov is meant.
[2] *Yuldash* - village in the Yeyansura region of Bashkortostan.
[3] *Uyath* - from 'uyezd' (Russ.), an administrative unit, a region or locality.

36. ӘЛМӨХӘМӘТ КАНТОН

Был йыр Әлмөхәмәт Ҡыуатов тураһында. Ул заманының киң мәғлүмәтле, уҡымышлы кешеһе булған; Ҡазан университетын тамамлап фән кандидатлығы дәрәжәһен алған, күп телдәр белгән. Уҡып ҡайтҡас, Ырымбурҙың хәрби губернаторы Перовский янында эшләгән. Шундай абруйлы, белемле кешене ҙурлап, кантон итеп ҡуйғандар[1]. Йәш кенә булыуына ҡарамаҫтан, ул халыҡта ҙур хөрмәт ҡаҙанған. Уны данлап йыр ҙа сығарғандар:

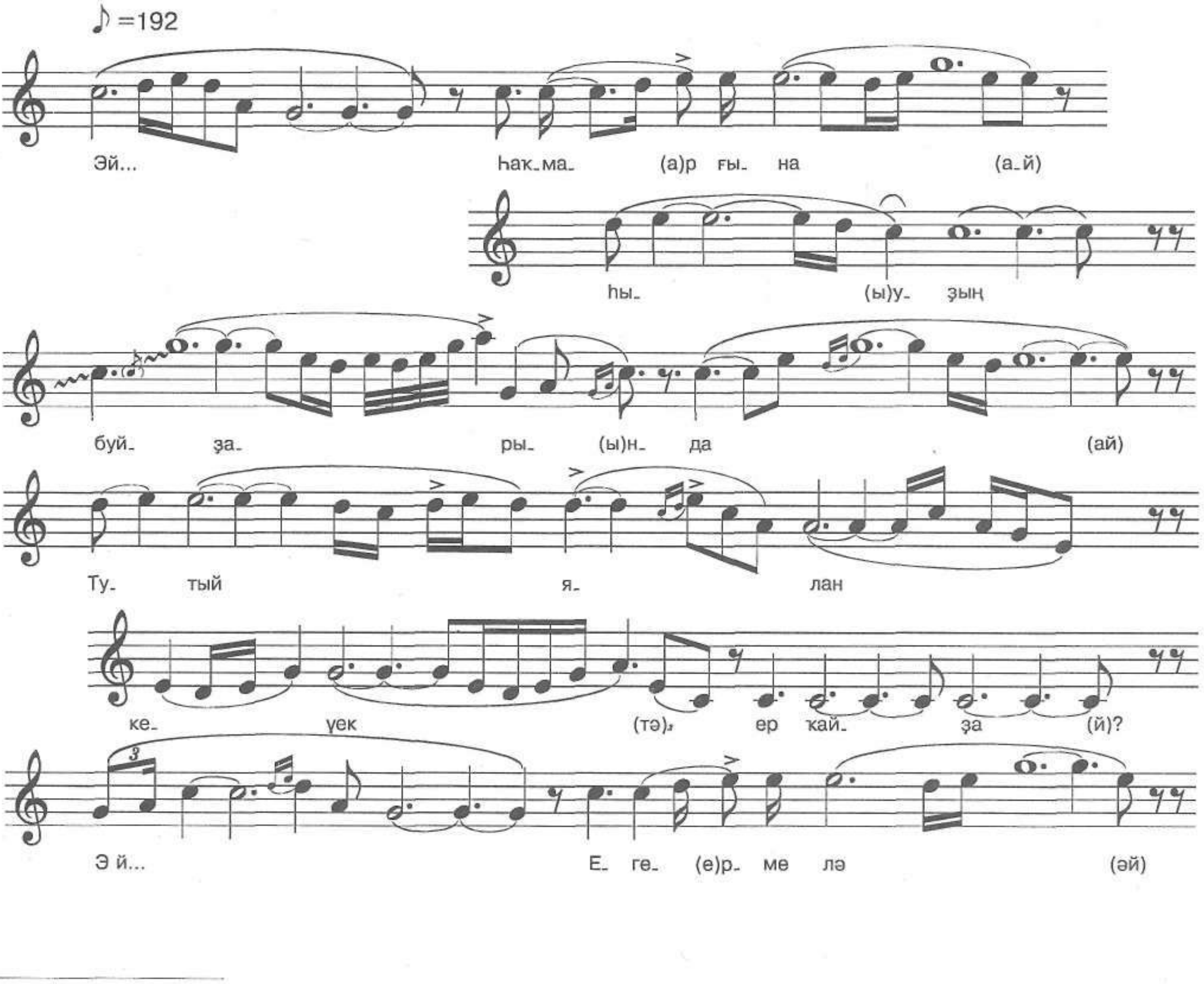

[1] Филми әҙәбиәттән билдәле булыуынса, Әлмөхәмәт Ҡыуатов төрлө кантондарҙа, шул иҫәптән Ырымбур өйәҙенең Юлдыбай ауылында, 1855—1863 йылдарҙа башлыҡ булып торған // Башҡорт халыҡ ижады: Йырҙар. 1-се китап. — Өфө, 1974. 334-се бит.

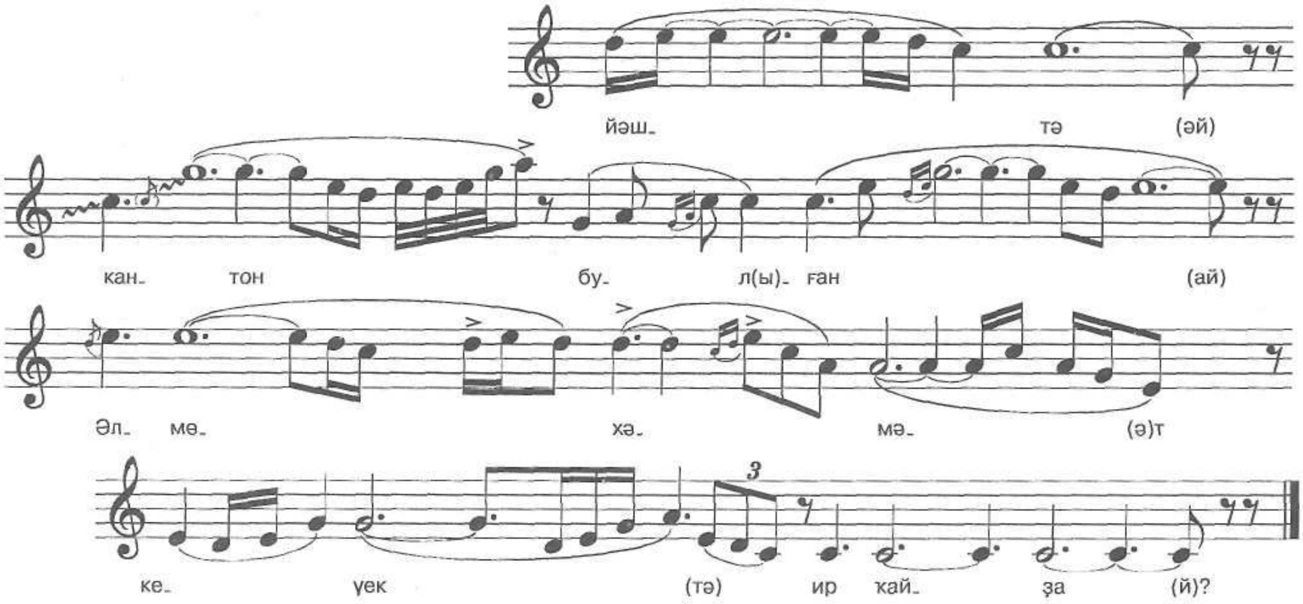

Э-й... Һаҡмар ғына һыуҙың буйҙарында
Тутый ялан кеүек тә ер ҡайҙа?
Э-й... Егерме лә йәштә кантон булған
Әлмөхәмәт кеүек ир ҡайҙа?

Э-й... Әлмөхәмәт менгән тураткай,
Ер ҡыялатып осҡан да ҡош кеүек.
Э-й... Әлмөхәмәт менән бер һөйләшеү,
Таң алдынан күргән дә төш кеүек.

(VI, 19—20.)

36. АЛЬМУХАМЕТ-КАНТОН[1]

Эта песня об Альмухамете Куватове. Для своего времени он был широко образованным человеком. Окончив университет в Казани, стал кандидатом словесности, знал несколько языков. После возвращения с учебы работал при военном губернаторе Оренбурга Перовском. Его как авторитетного, образованного человека назначили кантонным начальником. Несмотря на молодость, он пользовался большим уважением в народе. В его честь сложили песню:

Эй, вдоль реки, вдоль всей реки Хакмара
Как луг Тутый таких не сыщешь мест,
Эй, в двадцать лет кантонным стал недаром,
Где взять такого, как Альмухамет.

Эй, конь гнедой несет Альмухамета,
Летит как птица над землею он.
С Альмухаметом даже и беседа
Так сладостна, как предрассветный сон.

(VI, 19-20.)

[1] *Альмухамет Куватов* был начальником разных кантонов Оренбургского уезда в 1855-1863 гг. // Баш. нар. творч.: Песни.-кн.1.-Уфа,1974, С. 334 (на башк. яз.).

36. ALMOHAMMAT CANTON[2]

This is a song about a man of distinction whose name is Almohammat Kuwatov. He was a learned man who knew many languages. Upon graduating from Kazan University he was awarded the degree of Kandidat of Philology, then he began to work under Perovsky, the then military governor of Orenburg. His profound knowledge was soon deservedly appreciated, and he was made Cantonal Chief. Young as he was, he enjoyed great popularity and won universal acclaim. The following song was dedicated to him.

Hey, is there any other place by the Hakmar riverside
As beautiful as Tutyi field?
Hey, is there any other man, at twenty
The Cantonal Chief?

Hey, Almohammat, swift as a bird he went,
When riding his steed of bay.
Hey, Almohammat, to speak to him but once
Was like having a sweet dream on the morrow.

(VI, 19-20.)

[1] *Almohammat Kuwatov* was the cantonal chief of different cantons in the Orenburg uyezd, of the village of Yuldybai in 1855-1863.

[2] *Canton* - cantonal chief.

37. ТӨХФӘТ КАНТОН[1]

Сдержанно ♩ = 40-42

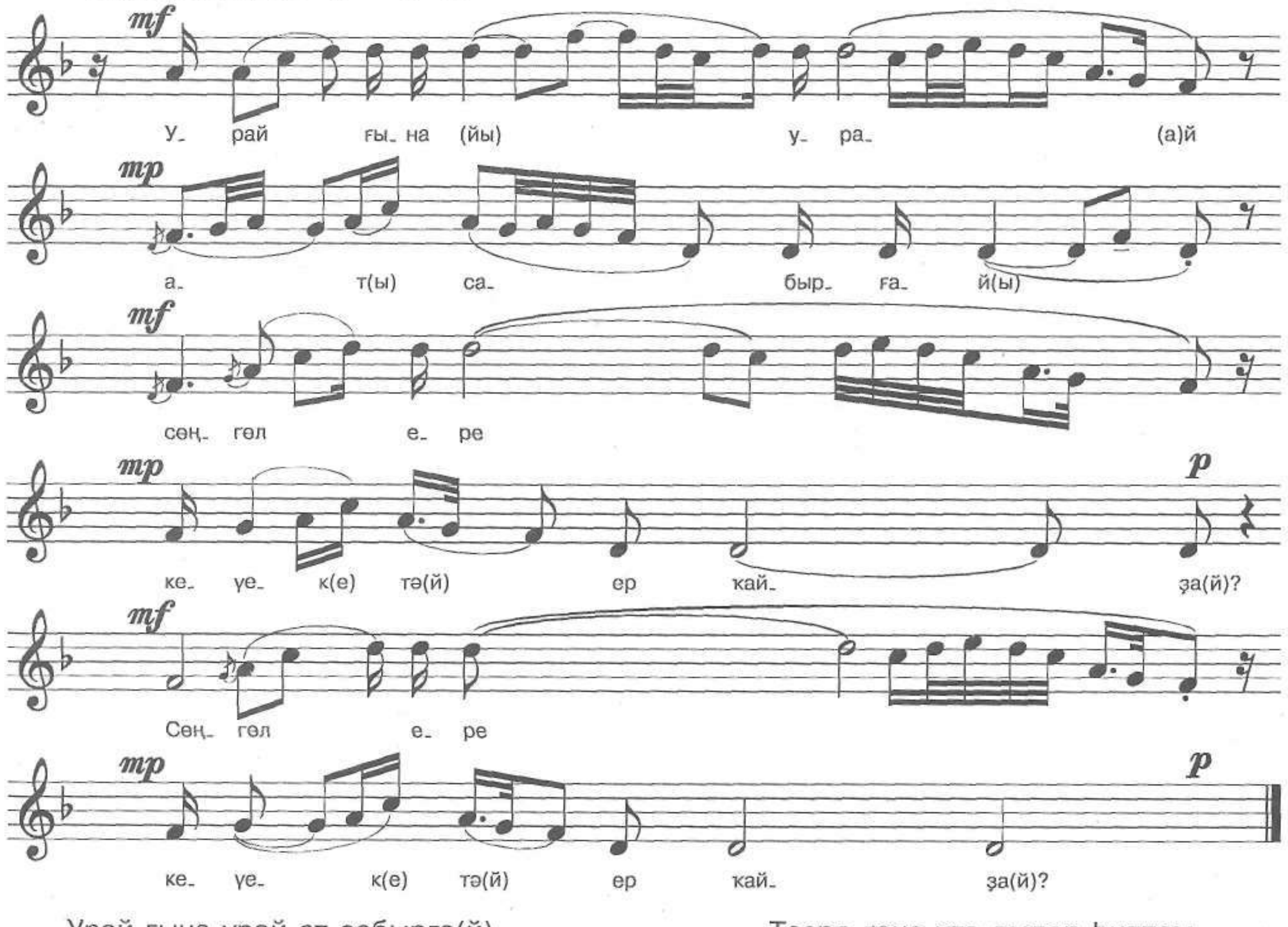

Урай ғына урай ат сабырға(й)
Сөңгөл ере кеүек ер ҡайҙа?
Сыбыҡ менән ҡағыҙ ҡулдарында,
Төхфәт кеүек яуыз ир ҡайҙа?

Тәҙрә генә үтә емдәр һиптем
Үҙем генә һөйгән бөркөткә.
Төхфәт кантон эше палатала,
Китер микән үҙе Иркүткә?

Каруансылар килә, ай, теҙелеп
Бохараның алыҫ юлынан.
Етмеш бер тин хәйер бирер инем,
Ҡотолмаһа хөкөм ҡулынан.

(III, 95.)

[1] *Төхфәт* — фамилияһы — Үтәүи, 1819—1832 йылдарҙа Троицк өйәҙендәге 4-се кантонда (хәҙерге Учалы районы) башлыҡ булып торған.

37. ТУХФАТ-КАНТ0Н1

Ах, сунгуль[2] - найти ль его светлее?
Часто скачки вкруг него шумят.
Кнут в руках, бумага - есть ли злее
В целом свете, чем кантон Тухват?

Распахну широкое окно я,
Покормлю орла я своего.
Занят суд делишками кантона,
Скоро ли в Иркутск сошлют его?

Караван из Бухары устало
Ровным рядом движется сюда.
Семьдесят одну копейку дал бы[3],
Лишь бы не избег кантон суда.

(III, 95.)

[1] *Тухват* - Тухват Утявов в 1819-1832 гг. служил начальником 4-го кантона Троицкого уезда (ныне Учалинского района).
[2] *Сунгуль* - глубокое озеро круглой формы.
[3] Имеется в виду милостыня, пожертвование.

37. TOHFAT CANTON

To gallop your horse all around,
The place like Songol[2] where else can be found?
A switch and a paper[3] in hand,
So savage a man where else can be found?

I gave the feed right through the window
To my eagle, to my own dear pet.
The case of Tohfat Canton is in the court,
I wonder if he will be exiled to Irkut[4].

A caravan is coming in a single file
From far-off Bukhara they started on the way.
I would give seventy-one tin haier[5],
If from the justice he could not escape. -

(III, 95.)

[1] *Tohfat* - Tohfat Utavov was the cantonal chief of the 4-th canton of the Troitsk uyezd of the present-day Uchaly region in 1819-1832.
[2] *Songol* - deep pit filled with water, lake. .
[3] *Paper* - here: register of people's property, income, punishment, etc.
[4] *Irkut* (Irkutsk) - town in Siberia, used to be the place of exile.
[5] *Haier* - alms.

38. БУРАНБАЙ

Широко ♩= 48

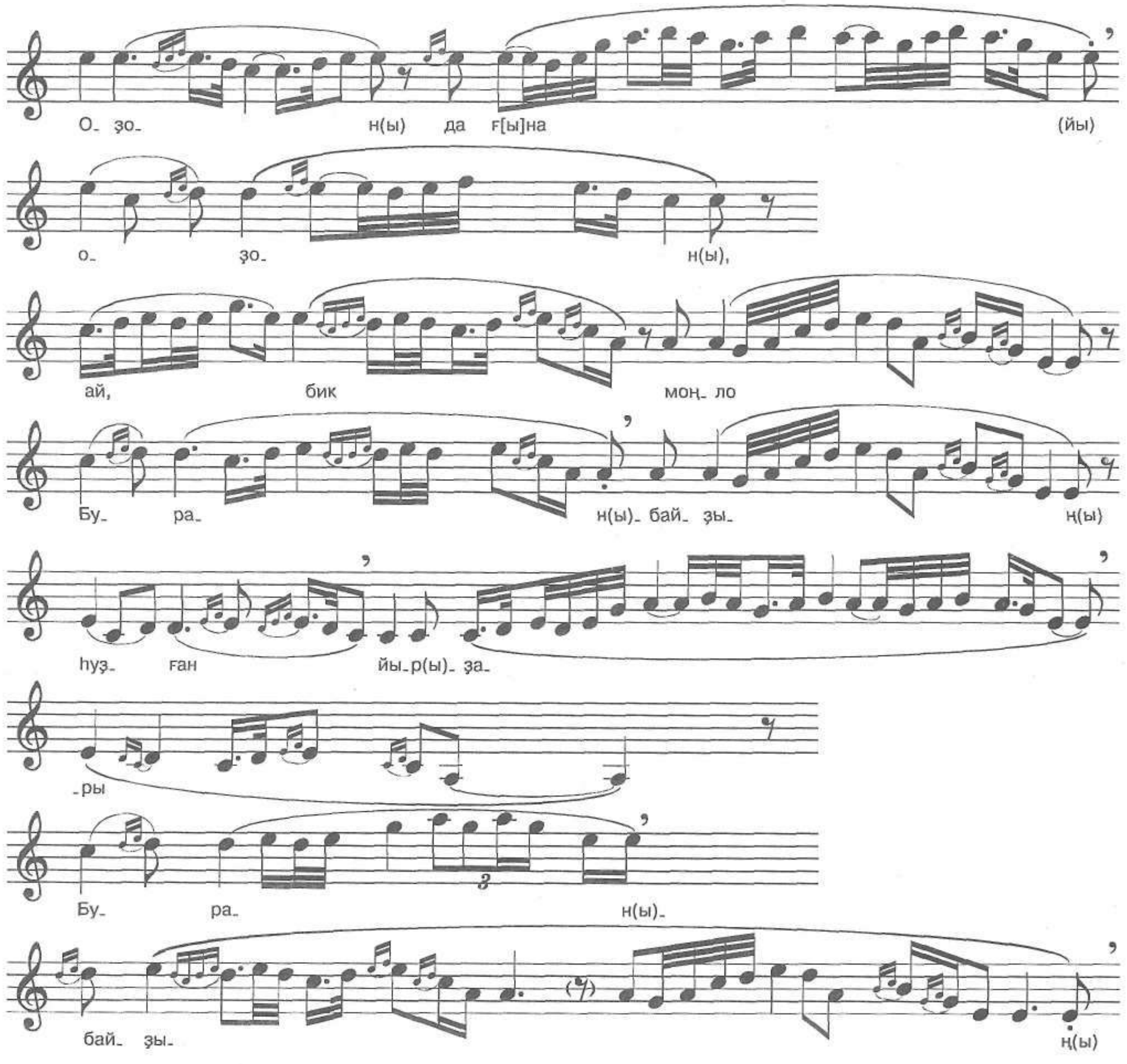

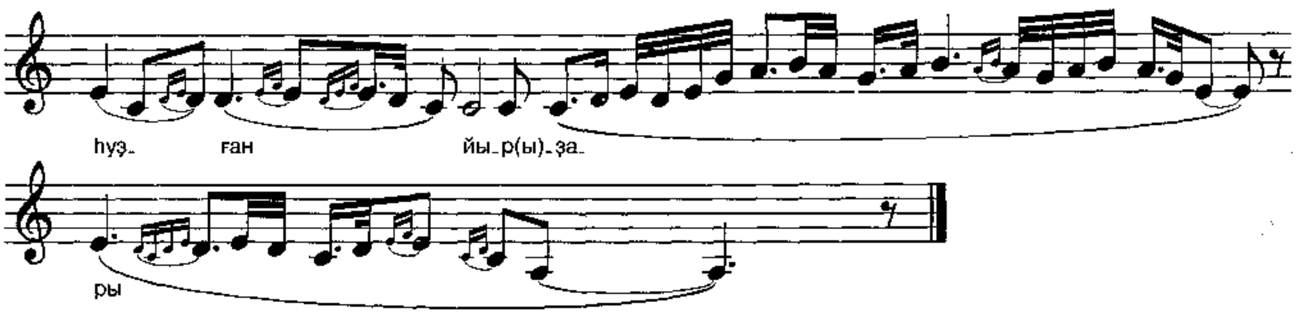

Оҙон да ғына оҙон, ай, бик моңло
Буранбайҙың һуҙған йырҙары.
Буранбайҙың йырын тыңлағанда
Йөрәкһенә ауыл ирҙәре.

Буранбай Ҡотдосов[1] 1800 йылдарҙа йәшәгән. Сығышы менән Баймаҡ районы, Буранбай ауылы (элекке Ырымбур губернаһы, I Бөрйән олоҫо, Кинйәбулат ауылы.) Бик батыр, мәргән, тапҡыр һүҙле, оҫта йырсы, ҡурайсы булған, һунарға йөрөгән, ук-һаҙаҡ менән оҫта эш иткән. Бер күҙе һуҡыр булған. Халыҡ был хаҡта йыр ҙа сығарған:

Буранбайҙы һуҡыр тиҙәр,
Бер күҙкәйе менән ҡарайҙыр...

Атаһы — Зөлкәрнәй, ҡатыны — Тутыйғош. Нәүширбән исемле улдары булған (хәҙерге Нәүширбәновтар шунан килеп сыҡҡан.)

Һаҡмарҙың уң яғындағы Мәкәр урманы ул ваҡытта ҡарағас ағас менән ҡапланған булған. Буранбай шул ҡарағастан өй һалып торған. Нигеҙе 12 бүрәнәнән һалынған.

Буранбай заманына күрә уҡымышлы, ғәрәпсә уҡый-яҙа белгән кеше булған. Шулай уҡ күҙ бәйләү (гипноз) һәләтенә эйә булған. Байҙар алдында һис ваҡыт баш эймәгән, һәр ваҡыт ярлыларҙы яҡлаған. Шулай булғаны өсөн тирә-йүндә ихтирам яулаған. Ярлылар уға кәңәш һорап барғандар. Юғары властар Буранбайҙан бик ныҡ ҡурҡҡандар, унан ҡотолоу сараһын эҙләгәндәр. Ырымбурға ялыу яҙғандар. Әллә нисә мәртәбә саҡыртыуҙарына ҡарамаҫтан, ул Ырымбурға бармай, урманда ҡасып йөрөгән. Шул ҡасып йөрөгәндә, ул Сибай кантон менән дә бәйләнешкә ингән. Сәркәтибе Ибраһим менән йөрөгән. Ирәндектә, унан һуң Үҙәндә йөрөп, бер йыл үткәргән. Ауылға ҡайтырға мөмкинселек тапмаған.

---

[1] Ә. З. Әсфәндиәров тапкан архив яҙмаларынан билдәле булыуынса, Буранбайҙың фамилияһы — Һөйәндеков, атаһының исеме Ҡотос, фамилияға күскәс — Ҡотосов ("Совет Башҡортостаны", 1983, 3 ноябрь).

Шулай ҙа бер төндө ул ауылға ҡайтырға булған. Апрель айының Һаҡмар ташып ятҡан ваҡыты. Ҡайтып, һыйыр һауып ултырған ҡатыны менән күрешкән дә, атын һарайға индереп, өйгә кергән. Һәр ваҡыт күҙ яҙҙырмай аңдып йөрөгән һаҡсылар, быны күреп ҡалып, өйҙө ҡамағандар. Тик улар Буранбайҙы таба алмаған. Һарайҙағы ат та табылмаған. Үҙенең күҙ бәйләү һәләтлеге менән ҡотолоп ҡалған. Иртәнсәк китергә йыйынған. Һағалап торған һаҡсылар тағы ла Буранбайҙы тоторға булып, артынан төшкәндәр һәм Һаҡмарҙа ҡамағандар. Ауылдың уртаһында тирәк бар. Шул тирәк тәңгәленән шаулап киткән боҙға ҡарамаҫтан ул аръяҡҡа сыҡҡан да: "Бына Буранбай мин булырмын", — тип, Шәңгәр юлы (Әлекке Тоҙ юлы) буйлап "Ҡасҡын ҡарағайы"на ҡаса. ("Ҡасҡын ҡарағайы" — хәҙерге Шүлкә ауылы янындағы урман.) Һәр ваҡыт билбауында йөрөткән һәрпәк балтаһы менән ҡарағайға йыр яҙған. Үҙе был ерҙәрҙән бөтөнләй китергә уйлаған. Мораҡҡа (хәҙерге Күгәрсен районы), Ишбирҙе ауылына, дуҫы Суфиян ҡартҡа барған. "Мин илдән киттем, йырымды "Ҡасҡын ҡарағайы"на яҙып ҡалдырҙым. Дәртең булһа, ҡояш төшөп, сайыр (һағыҙ) иремәҫ борон барып яҙып ал", — тип хушлашҡан да, Дим буйына Иҙелбай[1] ауылына барып төпләнгән. Шул ауылдан ҡатын алған (1824 йылдар тирәһе).

Ә Суфиян ҡарт теге ҡарағайға барған, тик сайыр ағып өлгөргән булған. Шулай ҙа бер нисә юлын күсереп алған. Шуларҙың береһе:

Буранбайҙың ғына, ай, баҡсаһы
Ун ике лә төрлө япраҡ...

Буранбайҙың артабанғы яҙмышы билгеле түгел. Тик шуныһы, ул башҡа яҡтарҙа йөрөгәндә, үҙен Буранбай тип түгел, Ялан Йәркәй тип таныҡтан. Бынан Буранбай менән Йәркәйҙең бер үк кеше булғанлығын әйтергә була.

1956 йылда Иҙелбай ауылынан Буранбайҙың ейәне Заһиҙулла килгән, тиҙәр беҙҙең ауылға. Уның һөйләүенсә (йылы билгеһеҙ), олатаһы Дим буйында үлеп ҡала.

Бик күп йылдар буйы Буранбайҙың ук-һаҙағын һаҡлап килгәндәр.

50-се йылдарға тиклем беҙҙең ауыл Кинйәбулат исемен йөрөткән. Шунан һуң, ҡарттарҙың һорауы буйынса, Буранбай иҫтәлегенә ауылды "Буранбай"ға үҙгәртәләр.

Ололарҙың әйтеүенә ҡарағанда, Буранбайҙың йорт нигеҙенең дә урыны билдәле. Хәҙер ауылдағы Буранбаев, Нәүширбәнов, Шәйхисламов, Үтәбаев, Халиковтар Буранбайҙың тамырҙары һанала.

(X, 74—76; XI.)

---

[1] Дим буйында Иҙелбай ауылы булыуы билдәле түгел. Беренсе һәм Икенсе Иҙелбай ауылдары Башҡортостандың хәҙерге Салауат районында бар.

38. БУРАН БАИ

Пленительны напевы Буранбая,
Им, кажется, нет края и конца.
Сердца мужские кровью истекают,
Внимая песням скорбного певца.

Буранбай Котдосов[1] жил в 1800-х годах. Родился он в ауле Буранбай Баймакского района (деревня Киньябулатово Первой Бурзянской волости бывшей Оренбургской губернии). Он был известен как острослов, искусный певец-сэсэн, великолепный кураист. Ко всему он был еще истинным батыром, сильным и смелым человеком. На охоте метко стрелял из арбалета, хотя и был слеп на один глаз. Люди пели об этом:

Буранбай был, говорят, слепым,
Глазом видел, говорят, одним...

Отец его - Зулькарнай, жена его - Тутыйгош. У него был сын по имени Науширбан (от него идут нынешние Науширвановы аула). В те времена Мэкэрский лес на правобережье Хакмара был покрыт сосновыми деревьями, карагасом[2]. Буранбай выстроил свой дом из того карагаса. Фундамент дома был выложен из 12 бревен. Для своего времени Буранбай был образованным человеком, читал и писал по-арабски. Обладал искусством гипноза. Не клонил голову перед богатеями, всегда горой стоял за бедняков. Те шли к нему за советами. Власти искали способа.чтобы отделаться от Буранбая. Они написали на него жалобу в г. Оренбург. Оттуда пришло несколько вызовов, но Буранбай не откликнулся ни на один из них, скрывался в лесу. В это

[1] Согласно архивным материалам, обнаруженным А. 3. Асфандияровым, Буранбай - сын Кутуса (Котос улы), фамилия его - Суюндуков: Он стал носить фамилию Кутусов по имени своего отца ("Совет Башхортостаны", 1983, 3 ноябрь).
[2] *Карагас* - лиственница.

38. BURANBAI

When you are singing, Buranbai,
So very tuneful is your song.
Men can't help being agitated
To hear it sound so sad and long.

Buranbai, the son of Kotdos, lived in the 1800-ies. He came from the village Buranbai of the Baimak region (the former village Kinyabuiat of the First Beryan volost[2] of the Orenburg gubernia).

He was known to be a man of great courage, strength and wit, a real batyr. He was also famed for his poetry, singing and playing the kurai.

He used to go hunting and was a very skilful archer. He was blind in one eye. People sang this song about him.

People say, Buranbai is blind,
He can see but with one eye.

His father's name was Zolkamai, his wife's name was Tuteygosh. They had a son named Nowshirban. The presentday Nowshirbanovs are his descendants. At that time the Makar forest on the right bank of the Hakmar was all larch and pine trees. Buranbai used larch trees to build a house. He laid a foundation of twelve logs for it.

Buranbai was well-educated for his time. He could read and write in Arabic. He had a capacity to hypnotize people. He would never belittle himself with the rich and always protected the poor.

Neighbourhood people respected him and sought his advice. The authorities feared Buranbai and tried to get rid of him. They sent a letter of complaint about him

[1] According to the archive materiai found by A. Z. Asfandiyarov Buranbai was the son of Kutus (Kotos). His surname was Soyondokov. Then he took his father's name for his surname ("Совет Башхортостаны", 1983, 3 ноябрь).

время он общался с Сибай-кантоном, имел отношения с помощником Ибрагимом. Целый год провел на Ирендыке, потом в Узени, не имея возможности вернуться в родной аул.

И все же в одну из ночей он решил воротиться в аул.

Стоял апрель, пора половодья на Хакмаре. Поздоровавшись с женой, доившей в это время корову, он завел коня в сарай и вошел в дом. Соглядатаи, не сводившие глаз с его дома, заметили его приход и окружили жилище Буранбая со всех сторон. Но им не удалось обнаружить ни Буранбая, ни его коня в сарае- это Буранбай использовал свое умение гипнотизировать и стал невидимым для соглядатаев. Наутро он простился с женой, осторожно вывел коня из сарая. Но соглядатаи, продолжавшие за ним следить, пустились в погоню и настигли его у самого Хакмара. Несмотря на ледоход, Буранбаю удалось перебраться на другой берег. Со словами "Вот таков я, Буранбай" он убежал по Шунгурской дороге (бывший соляной путь) в "Кастын карагай" - "Сосняк беглецов" (лес возле деревни Шульке). На сосне он вырубил слова песни топориком, который всегда носил за поясом, и решил отныне навсегда покинуть эту землю. Он поехал в Морак (нынешний Кугарчинский район), в аул Ишбердино к другу своему старику Суфияну. "Я покинул аул и дом, песню свою написал на стволе сосны. Если желаешь, поезжай и перепиши слова, пока не стаяла под солнцем смола", - сказал он старику и отправился в деревню Идельбай[1] на берегу Демы, где и обосновался. Там он женился на девушке этой деревни. Было это около 1824 года. Сыновьям своим дал те же имена (что и в Баймакском аймаке).

Когда старик Суфиян приехал к той сосне, смола успела уже стаять и натечь на вырубленные

[1] *Идельбай* - деревня под этим названием в Демском бассейне (регионе) не числится. Селения Первое и Второе Идельбаево расположены в Салаватском районе Башкортостана.

to Orenburg. He was summoned to Orenburg several times but he wouldn't obey and preferred to hide in the forest. At that time he met with the cantonal chief of Sibai and his assistant Ibrahim. For a whole year he roamed among the Irandek mountains, then on the river Uthan. He dared not return.

One night, however, Buranbai made up his mind to visit his village. It was April, the Hakmar river was flooded. When he came, he first greeted his wife who was milking cows, then he put his horse in the shed and entered the house. The spies, watching his place, noticed him come back and surrounded the house. But they failed to detect Buranbai and his horse in the shed because he used hypnosis and got lost from their sight. In the morning he saddled his horse, bid farewell to his wife and was about to leave, when his watchers, who were still there rushed after him, trying to capture him. They made him ride close to the Hakmar bank. In the middle of the village there is a poplar tree. Just opposite the tree Buranbai managed to cross the river in spite of the drifting ice. Saying 'What a chap am I, Buranbai!', he escaped by the Shongor road (the former Salt Way). Then he went to the Kaskyn[1] Pine Wood (the forest near the village Shulka). He took his light axe tied to his belt and carved a song on a pine tree. Buranbai decided to leave the place forever. He went to Morak (the present-day Kugarsen region) to the village Ishbirtheh to his friend old Sufian. 'I've left my birth place,' he said, 'I've written the words of my song on the Kaskyn Pine Tree. If you wish, you can go there and copy the song before the resin melts in the sun,' he said to the old man and left.

Buranbai reached the village Ithelbai[2] and settled there. He married a woman from that village (it was about 1824). He gave his sons the names of his elder children from the Baimak region.

[1] *Kaskyn* - fugitive.

[2] No village under the name has been registered in the Dim basin. There are two villages: The First Ithelbai and The Second Ithelbai in the Salawat region of Bashkortostan.

Буранбаем слова песни. Тем не менее он сумел различить некоторые из них:

В саду Буранбая зеленеют
Деревья двенадцати разных пород...

Дальнейшая судьба Буранбая неизвестна. Знают только, что он называл себя в других местах не Буранбаем, а Ялан-Еркеем.

Говорят, в 1956 году в наш аул приезжал внук Буранбая. По его словам, Буранбай умер на берегах Демы (год смерти неизвестен). Говорят, потомки долгое время хранили его лук и стрелы.

До 50-х годов наш аул носил название Кинь-ябулатово. Затем, по просьбе наших стариков, в честь Буранбая он был переименован в Буранбаево.

Если верить словам старых людей, известен и фундамент буранбаевского дома. Ныне Буранбаевы, Науширвановы, Шайхисламовы, Утябаевы, Халиковы считаются потомками Буранбая.

(X, 74-76; XI.)

When old Sufian went to the pine tree the resin had already melted and covered the letters. He could make out some of them.

It's only in the garden of Buranbai
That trees grow of a dozen kind.

The further destiny of Buranbai is virtually unknown apart from just one detail. When roaming in other lands he didn't call himself Buranbai but Yalan-Yarkai (Man from Plains). We can say for sure that Buranbai and Yalan-Yarkai is one and the same person.

It is said that in 1956 Zahithulla, the grandson of Buranbai, came from Ithelbai. He said that Buranbai had died on the river Dim, but the date of his death was unknown. His descendants had kept his bow and arrows for a long time. Till the 50-ies our village was called Kinyabulat. Then on the request of the old people it was renamed in the memory of Buranbai. Old people say they know the place where the remains of the foundation of Buranbai's house lie.

The Buranbaievs, Nowshirbanovs, Shaih-al-Islamovs, Utabaievs and the Halikovs are considered descendants of Buranbai.

(X, 74-76; XI.)

39. БАЯС

Һаҡмар буйында мыҡты кәүҙәле, оҫта йырсы һәм ҡурайсы, сәсән телле Баязитдин исемле батыр йәшәгән, ти. Ул үҙенең бер туған апаһы менән бергәләп, билгә һөңгө таҡып, уҡ-һаҙаҡ менән ҡоралланып, иң яҡшы уҡсыларҙы йыйып ала ла, ерҙәрен талаусыларға ҡаршы һуғыш башлай. Баястың (Баязитдинде шулай тип йөрөтәләр) ата-әсәһе лә, яҡын туғандары ла язалап үлтерелгән була.

Баяс та, апаһы ла атта оҫта, йылғыр йөрөй белгән. Ярышта көмөш балдаҡ аша уҡ атып, алмаш-тилмәш беренселекте бирмәгәндәр. Дошманға ҡаршы атҡан уҡтары ла бушҡа китмәгән. Шулай ҙа, мылтыҡ менән ҡоралланған карателдәрҙең ҡыҫымына түҙеп тора алмай, сигенергә мәжбүр булғандар.

Улар Урал арты башҡорттары араһына килеп сығалар. Кешеләр төрлө ауылдарға таралып ултыра. Апаһы менән Баяс Ирәндек буйлап күсеп йөрөй. Ирәндекҭең көнсығыш битендә "Баяс сауҡаһы" тигән урын бар. Һаҡмар буйындағы Түбәнге Яйыҡбай ауылы ерендә бер тау "Апай тауы" тип атала. Һөйләүҙәренә ҡарағанда, батырҙар бына ошо ауылдарҙа тороп киткәндәр.

Ил тыныслана башлағас, Баяс үҙе Күсей[1] ауылына урынлашып йәшәй башлай. Һылыу ғына ярлы ҡыҙына өйләнә. Ә апаһы Басай[2] ауылына кейәүгә сыға.

Йылдар үтеү менән байҙар, Баясты күрә алмай, килмешәк тип мыҫҡыл итәләр. Ялған ғәйеп таҡып, Себер ебәрергә һүҙ беркетәләр.

Баяс, быны һиҙеп, тағы ҡаҫҡынға әйләнә. Өйө тирәһенә көн-төн йәшерен ҡарауыл ҡуйыла. Ҡаҫҡынды тота алмағас, "эҙләүҙе туктатырға" тигән булып, ялған хәбәр тараталар. Шымсылар Баястың ҡатынынан күҙ яҙҙырмайҙар.

Баяс менән ҡатыны шулай ҙа осрашып торғандар. Уларҙы, уңайын тура килтереп, тота ғына алмағандар. Баястарҙың икәү-ара вәғәҙәләре була: аулағыраҡ яҡҡа китергә. Ошо уй менән йәйҙең матур бер көнөндә еңелсә генә кейем-һалым, аҙыҡ ала ла ҡатыны, еләккә киткән кеше булып, йәшеренә-йәшеренә юлһыҙ ерҙән ире янына йүнәлә. Шымсылар һиҙҙермәй генә быларҙың артынан күҙәтеп баралар. Түҙемһеҙлек менән көтөп торған Баяс күреү менән ҡатынын ҡосаҡлап ала. Ҡоралды шымсылар килеп, уларҙы шунда уҡ тоталар. Баястың аяҡ-ҡулын бәйләп, хәлдән тайҙырғансы туҡмап, ауылға килтерәләр.

Ни тиклем ҡаты туҡмаһалар ҙа, Баяс дошмандарына бер һүҙ өндәшмәй. Сырайын да һытмай.

Себергә оҙатҡанда, ике һыбайлы, тимер сынйыр менән етәкләп, урам буйлап үтәләр. Шул саҡта Баяс моңло тауыш менән йырлап ебәрә:

Арҡаларҙа ятып ҡар иремәй,
Ерҙә ятып алтын серемәй.
Әскенәйем бошоп йөрөгәндә,
Бер йырламай күңелем иремәй.

---

[1] *Күсей* – Башҡортостандың Баймаҡ районына ҡараған ауыл.
[2] *Басай* – шул уҡ райондағы ауыл.

Һауаларҙа уйнай, ай, ыласын ҡош,
Тояҡҡайҙары ҡыҙыл буяулы.
Үҙ илкәйҙәренән, ай, һөрөлгәс,
Кем балаһы кемгә аяулы?

Ат ҡушаҡлап йөрөп бында килдем,
Ҡалдырҙым мин тыуған ерҙәрҙе.
Уғыры ла тип, хурламағыҙ
Ирәндеккә ҡаҫҡан ирҙәрҙе.

Ҡурай

Неторопливо ♩ = 52

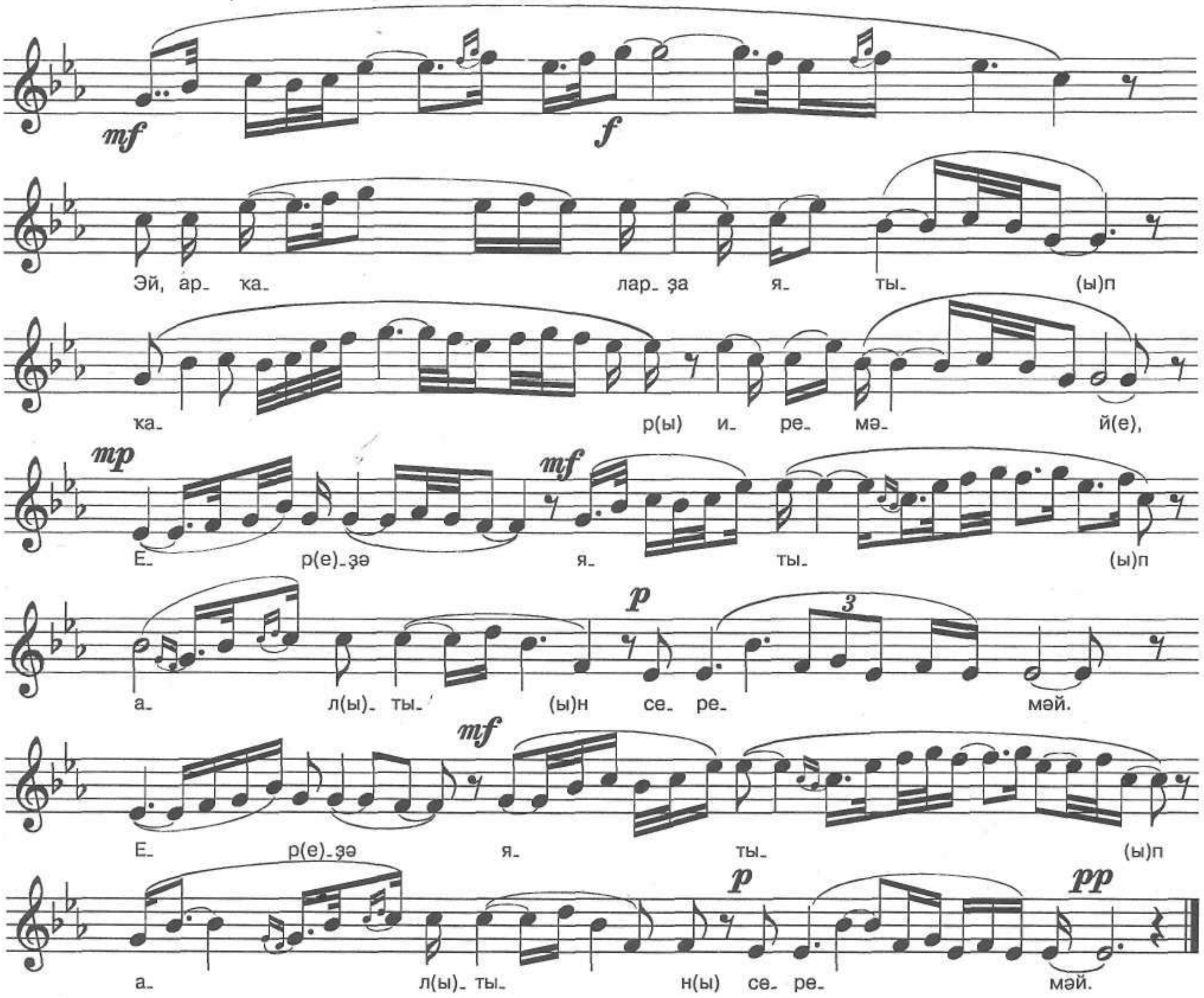

Баястың зарлы йырҙарын ишетеп, ауыл ярлылары, ҡатын-ҡыҙ, бала-саға сыр-сыу килеп илашып ҡала. Шул китеүенән Баяс әйләнеп ҡайтмаған.

(IV, 242—243.)

39. БАЯС

На берегу Хакмара, говорят, жил егет могучего сложения, искусный певец, кураист и острослов. Звали егета Баязитдин. Вместе с родной сестрой вооружился он копьем, луком и стрелами, собрал отряд лучших стрелков и начал борьбу против тех, кто грабил их земли. Родители Баяса (так называли Баязитдина), родные и близкие были замучены, убиты.

И Баяс, и его сестра были искусными наездниками, на состязаниях пробивали стрелою колечко, попеременно побеждая, никому не уступая первенства. Да и выпущенные в сторону врагов стрелы точно находили свою цель. Но устоять против ружей и натиска карателей им было трудно, и они вынуждены были отступить.

Так оказались они среди зауральских башкир. Отряд расселился по разным аулам, а Баяс со своей сестрой стал кочевать по Ирендыку. На восточном приотрожье Ирендыка есть молодой березняк по названию Баяссаука (Березняк Баяса). На земле аула Нижний Яикбай в низовьях Хакмара есть гора, которая называется Апай-тау (Сестрина гора). Это память о пребывании Баяса и его сестры в тех местах.

Когда смутные времена миновали, Баяс стал жить в ауле Кусеево[1]. Там он женился на красивой дочери одного бедняка. Сестра его вышла замуж за егета из аула Басаево[2].

Шли годы, и постепенно баи стали проникаться к Баясу ненавистью, называли его не иначе, как "пришелец". Они сговорились оклеветать его и под ложным наветом отправить в Сибирь.

Учуял это Баяс и решил бежать. К дому его приставили секретный караул, который дни и ночи не смыкал глаз. Но Баяс не появлялся. Так и не

[1] *Кусеево* - дер. в Баймакском районе Башкортостана.
[2] *Басаево* - дер. в том же районе.

39. BAIAS

By the Hakmar riverside there lived a batyr named Baiazitdin. He was stalwart, sharp-tongued and could sing very well. With his elder sister he took his bow and arrows, hung a lance on his belt, gathered a team of the best archers and went to fight against the oppressors of his land. By that time all his close relations and his parents had been tortured and put to death.

Both Baias and his elder sister were very nice horse riders. In turns they won the archers' contests, shooting an arrow through a silver ring. The arrows they aimed at their enemies didn't miss the target either. But they had to retreat when confronted by troops armed with guns.

They settled among the Transural Bashkorts. His former brothers-in-arms scattered themselves among various villages. Baias and his elder sister roamed about the Irandek ridge. On the eastern slopes of the Irandek there is a place called 'Baias' Birch Growth'. By the Hakmar river, near the village Lower Yaikbai there is a mountain called The Mountain of the Elder Sister'. People said that Baias and his sister had lived there for some time.

When life in the neighbourhood grew peaceful, Baias settled down in the village called 'Kusei'. He married a beautiful girl from a poor family. His elder sister began her married life in the village called 'Basai'[1].

As years passed by the rich people came to hate Baias. They mocked at him by calling him 'a foreigner'. They plotted to send him to Siberia on a false charge.

Baias discovered their plans and had to flee again. A secret watch was begun at his house by day and by night. After they failed to capture him, a rumour was spread that the search had been given up. Meanwhile the spies kept watching Baias' wife.

[1] *Kusei, Basai* - villages in the Baimak region of Bashkortostan.

сумев изловить беглеца, баи распространили ложный слух, будто поиски его прекращаются. Но сыщики не спускали глаз с его жены. И все же Баяс ухитрялся встречаться с нею. Происходило это в столь глухом месте, что сыщики никак не могли напасть на их следы.

В один из погожих летних дней жена Баяса, прихватив кое-какую еду, вышла из дому, сказав, что отправляется по ягоды, а сама вскоре свернула с дороги и по безлюдным местам подалась в ту сторону, где ее ждал муж. Сыщики незаметно следовали за ней. Нетерпеливо ожидавший ее, Баяс обнял жену. И тут появились вооруженные преследователи и схватили их. Баяса связали по рукам и ногам, избили до полусмерти и повели в аул. Никакие пытки не могли его сломить - Баяс не произнес ни слова, даже вида не подал, как он страдает.

Когда его отправляли в Сибирь, то сопровождали егета два всадника. Баяса, скрученного железной проволокой, вели по улице аула. И тогда Баяс запел задушевным голосом:

Лежащий на хребтах, не тает снег,
Лежащее в земле, не тлеет злато;
Душа не успокоится вовек,
Пока не запоешь, тоской объятый.

Ветрами поднебесными гонимый,
Летает в небе сокол без конца.
Когда тебя изгонят с мест родимых,
Никто не пожалеет беглеца.

Я родину оставил на закате,
Ах, на свободе вольно я скакал.
Ворами тех мужчин не называйте,
Кто в горы Ирендыкские бежал.

Слушая печальную песню Баяса, все бедняки аула, девушки и женщины, дети и старики плакали навзрыд. Больше Баяса никто не видел.

(IV, 242-243.)

Baias and his wife kept seeing each other. So far the spies had failed to catch them. The couple had decided to leave for some out-of-the-way place. On a fine summer day, having taken some light clothing and food with her, Baias' wife went to his hiding place, pretending to be going to gather berries. She tried to pass unnoticed and kept off the roads. But the spies secretly followed her. Baias, eager to see her, embraced her the moment she came. The armed watchers came out and captured them. They tied up Baias' arms and legs, beat him severely and brought him to the village.

No matter how cruelly they beat him, Baias didn't say a word. He didn't move a muscle.

When he was being sent to Siberia, and two men on horseback led him by an iron chain, Baias began to sing.

Snow never melts on mountain crests,
Gold never rots in the ground,
Overcome by sorrow, I can but sing
To warm my heart.

A falcon bird is playing in the air,
Its talons are painted red.
Banished from my land I'll have to roam,
Who'll spare me, the son of a remote land?

I wandered with my horse and here I came,
I had to leave me native place,
Don't call 'thieves' all those men
Who refuge seek in the Irandek.

When the poor people of the village, the women and the kids, heard Baias' sad song they replied with a hubbab of wailing. Baias never came back.

(IV, 242-243.)

40. БЕЙЕШ БАТЫР

"Бейеш" — башҡортта иң яратып йырланған көйҙәрҙең береһе. Элегерәк беҙҙең Баймаҡ, Әбйәлил яҡтарында атай-олатайҙар уны йырлайҙар ҙа аҙаҡ көйҙөң тарихына төшөп китә торғайнылар.

Уларҙың һөйләүенә ҡарағанда, Бейеш батыр ошо Әбйәлил, Баймаҡ яғы башҡорто булып сыға[1]. Батыр бер ауылда, бер урында ғына йәшәмәгән. Ул күп ғүмерен Ирәндек, Уралтау буйҙарында үткәрә. Ни өсөн тигәндә, Бейеш заманының түрә-ҡаралары, байҙары менән һыйышмаған, уларҙы күрә алмаған. Бына ошо яңғыҙ тормош уны йырларға ла, ҡурайҙа уйнарға ла өйрәткән.

Бейештең ата-әсәһе ярлы була. Шуға ҡарамаҫтан, ул үҙенең тиңдәштәре араһында ҙур кәүҙәле, көслө бала булып үҫә. Ныҡлы, көслө малайҙан өлкәнерәктәр ҙә шыртлаған. Көрәшкәндә, уйнағанда яңылыштан ҡайһы берҙә тиңдәштәренең аяҡ-ҡулдарын да һындырып ҡуя торған булған. Бай балалары илаһа, бәлә һалһа, яза Бейештең ата-әсәһенә төшкән.

Ун-ун ике йәштәрҙә инде ул бик ҙур кәүҙәле малай булып үҫеп етә. Ни тотһа, шуны һындыра, ҡулдары көрәктәй, йоҙроҡтары сүместәй икән. Ә ун алты-ун ете йәшендә киң яурынлы, яҫы маңлайлы, үткер күҙле, ҡара йылтыр йөҙлө һылыу егет була. Урта кәүҙәле берәй кеше Бейеш янында торһа, ултырһа, бала һымаҡ ҡына күренгән. Бәйгеләрҙә көрәштә уны бер батыр ҙа йыға алмаған, күптәр Бейеш менән көрәшеүҙән ҡурҡҡан. Хәҙер егеттең даны тирә-яҡҡа таралған, уны Бейеш батыр тип йөрөтә башлағандар.

Бейеш батырҙың ата-әсәһе ҡартая, инде егет үҙе байҙа тора. Ул эшкә шәп булған. Эшен дә эшләгән, ашын да ашаған, хатта бер ултырғанда бер ҡуйҙы йә биленә ураған ҡаҙыны ашап бөтә торған булған. Шуға күрә лә байҙар, эш хаҡың ашауыңдан артмай, тип, уға бик аҙ түләгәндәр. Ындай саҡта батыр асыуынан байҙы туҡмап китә торған булған. Шуға ла байҙар уны хеҙмәтсе итеп тотмайҙар, нисек тә булһа ҡотолоу юлын эҙләй башлайҙар.

Бейеш батыр ҙа уларҙы күрә алмай, ярлылар менән байҙарҙы айырып ҡарай башлай. Ата-әсәһе ярлы тормошта үлеп тә китәләр.

Бейеш батыр ҡасҡынға әйләнә. Байҙарҙы, батша түрәләрен талап, йорттарын яндырып, үс ала. Талап алған аҡсаларҙы, затлы әйберҙәрҙе ярлыларға таратып бирә. Хәҙер батша властары нисек булһа ла Бейеште юҡ итеү юлын эҙләй. Уға "Бейеш ҡараҡ" тигән исем тағалар.

Бер саҡ түрәләрҙең ярандары батырҙың эҙенә төшәләр, уны Ирәндек тауында осраталар. Батыр артыҡ аптырап тормаған, тирә-яғында үҫеп ултырған баҫырау йыуанлыҡ ағастарҙы йолҡоп алып, ҡыуыусыларҙы туҡмай башлаған. Эҙәрләүселәр, ҡоттары осоп, ҡаса башлайҙар.

Бейеш батыр Ирәндек, Урал тауҙарының ҡая таштары, ҡуйы урмандары араһында көндәрен үткәрә, ә төндәрен байҙарҙан үс ала. Бейеште былай ғына тотоп булмаясағын белеп, байҙар, тирә-яҡҡа һөрән һалып, батырҙар йыя башлайҙар, бик ныҡ әҙерләнәләр. Бөтә түрә-ҡаралар ошо эш менән була.

---

[1] Сығанаҡтарҙан күренеүенсә, Бейеш — реаль шәхес, Ҡыҙыл йылғаһы буйындағы Ҡусҡар ауылында йәшәгән (хәҙерге Әбйәлил р-ны). Фамилияһы — Ишкинин. — Асфандияров А. З. Прототипы образов трех исторических песен // Фольклор народов РСФСР. Межвузовский научн. сборник. — Уфа: БГУ, 1981. С. 151—163.

Бейеш батыр һәр көн юлдарын, эҙҙәрен яңылыштырып йөрөй. Төрлөсә кейенеп, ауылдарға, ҙур баҙарҙарға ла килеп сыҡҡылай. Ул бер ваҡыт Хәлил (хәҙерге Әбйәлил районы) баҙарына килә. Баҙарҙа көсө менән тирә-яҡта дан алған бер Ҡуштан батыр була. "Бейеш ҡараҡты күрһәм, уны тотоп алып, ҡул-аяҡтарын бәйләр ҙә, тештәрен кеҫәһенә һалып ебәрер инем", — тип маҡтана икән был. Уның һүҙҙәрен Бейеш ишетеп-тыңлап торған.

Бына теге батыр ҡайтыу юлына сыға, уның артынан Бейеш тә ҡуҙғала. Улар икеһе лә кырандастарына саҡ һыйып китеп баралар. Бер аҙҙан Бейеш тегене ҡыуып етә. Ҡуштан батыр: "Бейеш ҡараҡты беләһеңме?" — тип һорауға "Беләм", — тип яуаплай Бейеш.

— Ҡайҙа һуң ул ҡараҡ? Мин уның тештәрен йолҡоп, кеҫәһенә һалып ебәрәйем әле! — ти тегеһе.

— Бейеш батыр бына мин булам, — тигән Бейеш. Ике батыр алыша башлаған. Бейеш, тегенең аяҡ-ҡулдарын кырандаска ҡуша бәйләп, тештәрен берәм-берәм һурып алып, кеҫәһенә һалып ебәргән.

Бейеш Урал тауҙарында ҡая таштар араһында йөрөй бирә. Ул ҡайғы-һағыштарын йырлап йә ҡурайҙа уйнап тарата, үҙ күңелен үҙе йыуата.

Көндәрҙең береһендә Бейеш Урал тауы буйлап йөрөгәндә бер рус кешеһен осрата. Ул да ҙур кәүҙәле, киң яурынлы, мөһабәт кәүҙәле, етен сәсле, үткер күҙле ир икән. Улар бер-береһенә өнһеҙ-тауышһыҙ яҡын киләләр һәм үҙ-ара аңлашалар, танышып китәләр. Завод хужаһын үлтерә һуғып, Урал тауҙары буйлап ҡасып йөрөүсе Синцов фамилиялы эшсе икән был. Хәҙер улар икеһе бергә ҡасҡын булып йөрөй, байҙарға ҡаршы көрәшә, үс ала.

Олатайҙарҙың һөйләүенә ҡарағанда, Синцов Бейешкә ҡарағанда ла көслөрәк була. Ул 12 ботлоҡ батман, Бейеш батыр 8 ботлоҡ тимер лом алып йөрөй. Байҙарҙың магазиндарын талағанда йәки һарайҙан аттарҙы урлағанда, батманды ломға таяу итеп, йорт, һарай күтәрткәндәр. Талап алған аҡсаларҙы, затлы нәмәләрҙе ярлыларға таратҡандар.

Бер ваҡыт Бейеш Синцовтан айырылып, ауылдар буйлап сығып киткән. Ул бөтөнләй икенсе кейемдәр кейенеп ала, үҙен танымаҫтар, тип уйлай. Тик быны танып ҡалалар. Бай-түрәләр, күп халыҡ йыйып, батырҙы ҡыуа сығалар.

Бейеш, кырандасын туғарып, атын эйәрләй ҙә һыбай урманға, тау араһына ҡаса.

Ҡыуыусылар, яңынан-яңы аттарға атланып, Бейешкә яҡынлашалар. Батыр Иҙел башы менән Ирәмәл тауға менә башлай. Тегеләр бик яҡынлашкас, Бейеш, атынан төшөп, ҡая тау башына үрмәләп менеп китә. Эҙәрләүселәр ҡая таштың тирә-яғын һырып алалар, артынан үрмәләйҙәр. Бейеш ҡая башындағы бейек ҡарағас башына менә. Тегеләр быға төшөргә ҡушалар.

Батыр тереләй бирелергә теләмәй, шуға ла түбәнгә төшмәй. Ҡуштандар балта менән ҡарағасты тумыра башлай. Хәҙер Бейеш батырҙың башына бер уй килә. Ул йәйелеп үҫкән ике йыуан ҡарағас ботағын беләктәренә урап тота ла, йыуан ботаҡтарҙы айырып алып, уларҙы таяу итеп, Иҙел аша һикерә, ти. Бейеш Иҙелдең икенсе яғына осоп барып төшә икән дә, үҙен ҡыуып килеүселәрҙе мыҫҡыллы һүҙҙәр менән әрләп, йырлай-йырлай Урал урмандары араһына инеп юғала, ти.

Хәҙер инде Бейеш батыр байҙарға, түрәләргә ҡаршы тағы ла уҫалыраҡ көрәшә башлай. Уларға ҙур ҡурҡыу һала. Бейеш батырҙы эҙәрләйҙәр. Бер йылды ҡар иртә яуа. Эҙләргә сығыусылар аҡ ҡар

өҫтөндә Бейеш батырҙың эҙҙәрен табалар. Шул эҙҙәр буйлап йөрөй торғас, бер аҙҙан Бейеште табып, тотоп алалар. Күмәк көс батырҙы еңә. Ҡарттарҙың ҡайһы берәүҙәре, Бейеш батырҙы туҡмап үлтергәндәр, икенсе берәүҙәре, уны һөргөнгә ебәргәндәр һәм шул китеүҙән кире әйләнеп ҡайтмаған, тип һөйләйҙәр. Өсөнсөләре, уны тота алмағандар икән, тип тә әйтәләр.

Халыҡ араһында Бейеш сығарған йырҙар әле лә йырлана. Бына берәүһе:

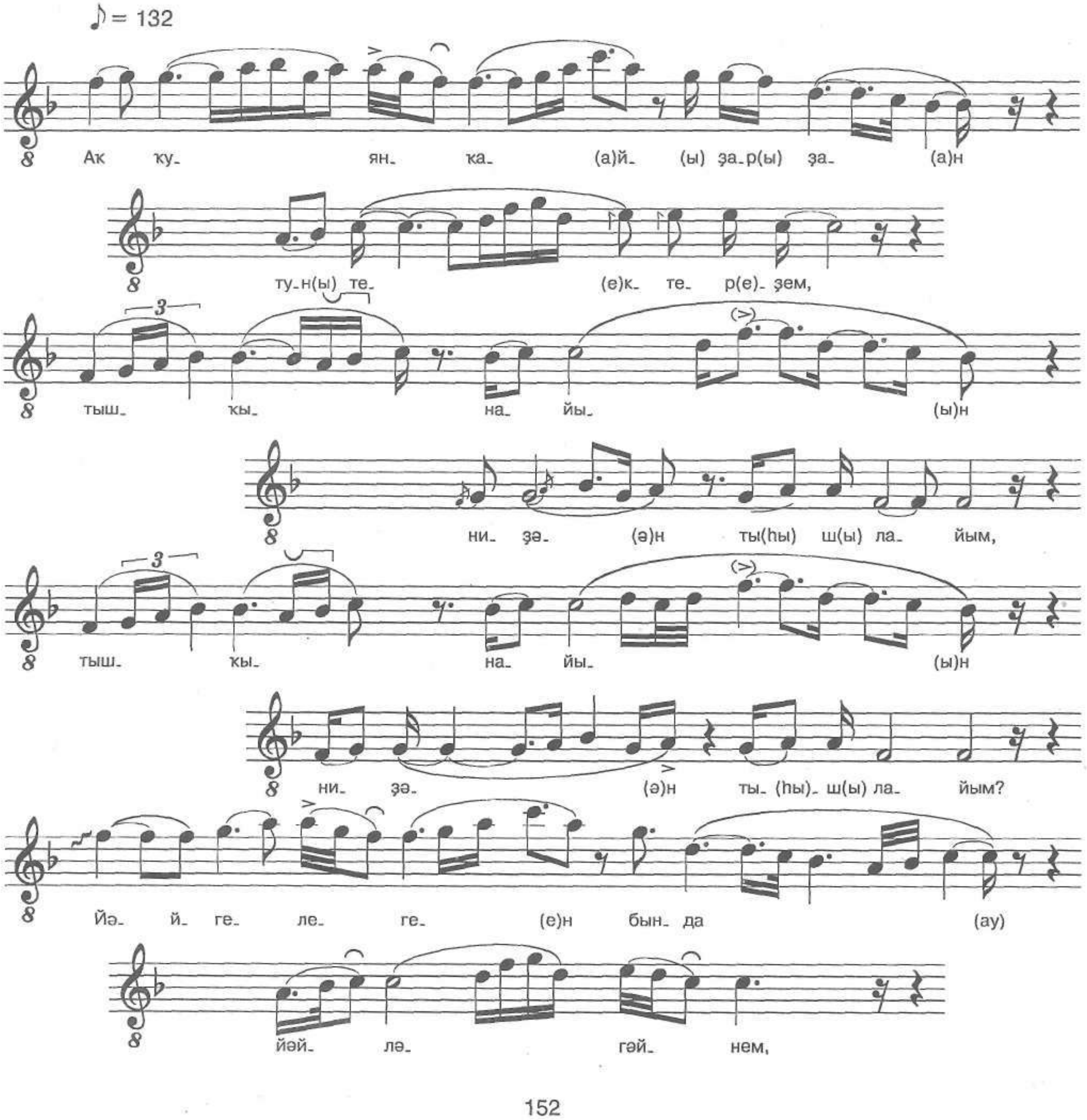

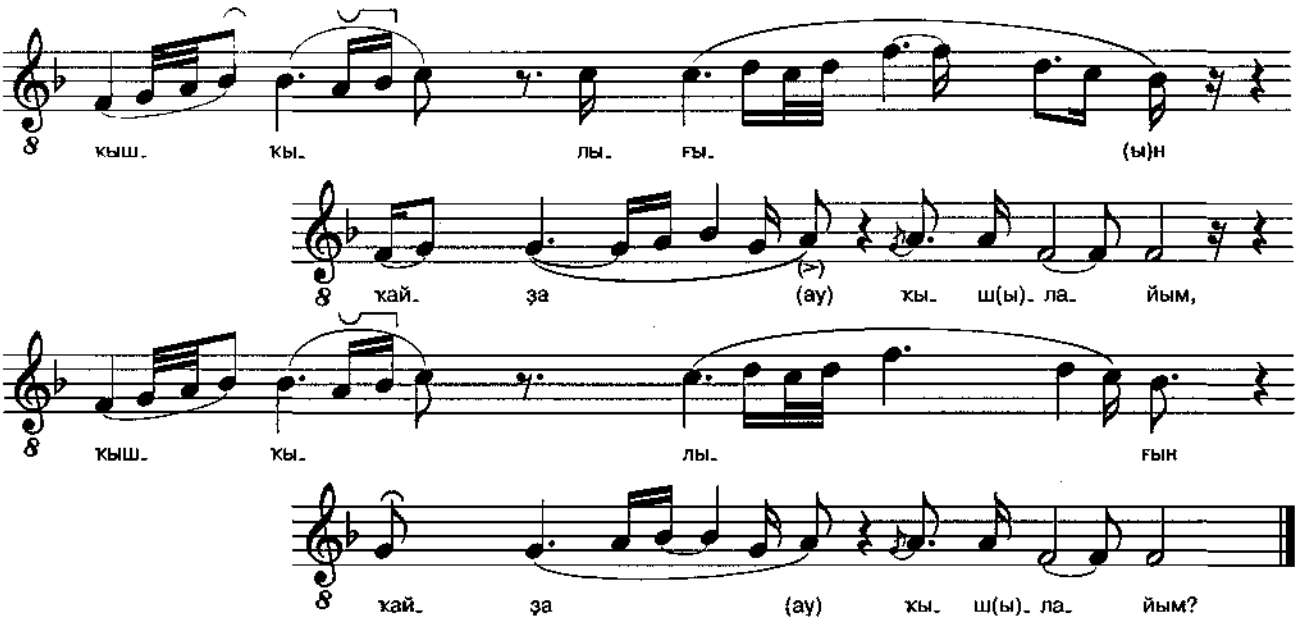

Аҡ ҡуянҡайҙарҙан тун тектерҙем,
Тышҡынайын ниҙән [дә] тышлайым;
Йәйгелеген бында йәйләгәйнем,
Ҡышҡылығын ҡайҙа [ла] ҡышлайым?

(VII, 58—62.)

40. БИИШ-БАТЫР

"Бииш" - одна из любимых песен башкирского народа. В прежние времена в наших баймакских, абзелиловских краях люди старшего поколения после исполнения песни, как правило, рассказывали её краткую историю.

По их рассказам выходило, что Бииш - башкир наших баймакских или абзелиловских мест[1]. Он не задерживался долго на одном месте, большую часть жизни проводил на отрогах Ирендыка и Уралтау. Он не мог ужиться с разными начальниками-турэ и баями. Он их просто-напросто ненавидел. Одинокая жизнь научила его и петь, и играть на курае.

Был он из бедняцкой семьи. Тем не менее среди сверстников он выделялся и ростом, и силой. Его боялись даже подростки гораздо старше его. Во время игр или мальчишеских схваток, бывало, невзначай ушибал или даже ломал руки приятелям. Если это случалось с байчатами и они начинали хныкать и плакать, кара падала на голову родителей Бииша.

В десять-двенадцать лет он превратился в крепкого и сильного отрока, и за что бы он ни брался, все ломалось в его руках, которые были у него, будто лопаты, а кулаки - как половники. А в шестнадцать-семнадцать лет превратился в широкоплечего, смуглолицего красивого егета. Человек среднего роста рядом с ним казался мальчиком. В борьбе не было ему равных, многие боялись против него выходить.

Прошли годы, родители его стали стариться, а сам он нанялся к баю батраком. В работе он также

[1] Согласно документальным архивным материалам, Бииш - реальное лицо, житель дер. Кускарово по р. Кизил, фамилия его - Ишкинин. - Асфандияров А. З. Прототипы образов трех исторических песен // Фольклор народов РСФСР. Межвузовский научн. сборник. - Уфа: БГУ, 1981. С. 151-163.

40. BEIESH BATYR

'Beiesh' is one of the most loved songs of our folk. Our fathers and forefathers used to sing it, and then relate its story. As they told it, Beiesh was born here, in the Baimak, Abyalil area.[1]

Beiesh Batyr didn't live long in one village or one place. He spent much of his time roaming about the Ural and the Irandek mountains. For he couldn't get along with ignorant rich people, he couldn't bear them.

His parents were poor. Nevertheless, he was strong and healthy among the boys of his age. Even the boys, who were older than him, feared him a little. When playing or fighting with his friends Beiesh sometimes chanced to injure or break someone's limb. Beiesh's parents were always punished if a child of a rich family had complained or burst out crying.

By the age of ten or twelve he had become a stalwart boy. Whatever he touched, the thing would break at his touch. His hands were shovel size, his fists were like a scoop. By the age of sixteen-seventeen he had grown square shouldered and handsome. He had a dark-skinned radiant face, an eagle sight and a broad forehead. A man of medium hight would look like a kid beside him. No one could beat him at races and fights. Many batyrs were afraid to fight with him.

Beiesh's parents grew old. He went to work on the farm of a bai - rich man. He was good at work. He ate as much too. He could eat up a whole sheep for a meal, or a belt long strip of horse fat. 'Almost all you earn is wasted on your food,' said his master and paid him very little. So Beiesh beat his master and went away. That's why the bais tried to find a way to get rid of him.

[1] According to the documentary archive material Beiesh was a real person. His surname was Ishkinin, he lived in the village of Kuskar on the river Kythyl. - Асфандияров А. З. Прототипы образов трех исторических песен // Фольклор народов РСФСР. Межвузовский научн. сборник. - Уфа: БГУ, 1981. С. 151-163.

был сноровист. Умел и работать, и поесть: зараз мог справиться с целым бараном или съесть казылык, которым можно было опоясаться. "Ты съедаешь столько, сколько зарабатываешь", - говорили ему баи и платили очень мало. Тогда он порой не сдерживался, избивал скупого бая и уходил из его дома. В конце концов баи стали думать над тем, как избавиться от Бииша.

Так в нем зарождалась ненависть к ним, и он стал разделять всех людей на баев и бедняков. Между тем его родители умерли в бедности и нищете.

Бииш-батыр стал беглецом. Он мстил, грабя байское добро, разоряя царских чиновников, поджигая их дома. Награбленные деньги, разные хорошие вещи раздавал беднякам. Царские власти начали искать пути его поимки и уничтожения, называя не иначе как "Вор-Бииш".

Однажды байским сыщикам удалось напасть на след Бииша. Они настигли его в горах Ирендыка. Но батыр не растерялся, с корнем вырывая деревья, стал он бить своих преследователей. Те в ужасе бежали кто куда.

Бииш-батыр проводил свое время в скалистых горах Ирендыка и Уралтау, в густых лесах их предгорий. Днем он прятался, а по ночам вершил расправу над богачами. Каждый день он постоянно менял жилье, чтобы запутать свои следы. Бывало, в самых разных одеждах появлялся в аулах и на больших базарах.

Однажды Бииш оказался на базаре в деревне Халилово. Там он увидел Куштан-батыра, который славился своей силой. "Попадись мне разбойник Бииш, я бы связал его и выбил ему все зубы", - хвастался он. Бииш слышал эти слова. Когда тот батыр отправился домой, Бииш поехал за ним следом. Вскоре он догнал его. Куштан-батыр спрашивает его: - Ты знаешь разбойника Бииша?

Beiesh, in his turn, hated them too. His parents had died in poverty.

Beiesh turned into a fugitive. He took revenge of the rich and the chiftains, robbing them and burning their houses. The money and the valuable things obtained this way were given to the poor. The rich people tried to destroy him by all means. They called him 'thief.

One day they came upon his tracks. They met him in the Irandek mountains. The batyr didn't lose his head. Having cut some medium-size birch trees growing around, he rained blows on his enemies. The pursuers fled in panic.

Since then Beiesh batyr spent his days among the steep rocks and thick forests of the Ural and the Irandek mountains. At night he took revenge of the bais. Each day he took a different path. Dressed in different clothes, he would even appear in the villages at big markets.

One day he came to the market at the village Halil. There was a batyr there who used to show off, he was known in the neighbourhood for his strength. 'If I met that thief Beiesh, I'd catch him, tie up his legs and arms and fill his pocket with his teeth before I let him go,' he boasted. Beiesh stood there listening to his words.

When the batyr started on his way, Beiesh rose to follow him. There was hardly enough room for each of them in their carts. Soon Beiesh caught up with the man. 'Do you know Beiesh the Thief?' asked the man. Yes,' replied Beiesh. 'But where is he, that thief? I wish I could pull out his teeth and pour them into his pocket, indeed,' said the boastful man. 'Well, I'm the Beiesh batyr.' The two batyrs began wrestling.

Beiesh tied the man's legs and arms to the cart, pulled out his teeth one by one and put them into his pocket.

One day when roaming about the Ural mountains Beiesh met a Russian who had broad shoulders and a powerful build. His hair was flaxen and he appeared to

- Знаю, - говорит Бииш.

- Где же он? Выбить бы ему зубы да сложить ему в карман!

- Вот он перед тобой, я и есть Бииш-батыр.

И схватились два батыра. Бииш привязал Куштан-батыра к телеге, выбил ему зубы и сложил в карман.

Бииш продолжал проводить время среди каменистых скал Уралтау, изливал в песнях и в игре на курае свою грусть-тоску. Тем и тешил свою душу.

Однажды встретил он русского человека. Тот тоже был велик ростом, косая сажень в плечах, льняные волосы; глаза взирали остро и зорко. Молча подошли они друг к другу, словно давно были знакомы между собой. Тем человеком был Синцов, который находился в бегах после того, как убил заводчика. Теперь их стало двое, вместе боролись с богачами, вместе мстили своим обидчикам.

По словам наших отцов, Синцов был даже посильнее Бииша. Они носили с собой двенадцатипудовый батман и восьмипудовый лом. Уперев лом в батман, силачи открывали магазины и конюшни баев, чтобы забрать добро и выкрасть лошадей. Добытое они раздавали бедным.

Как-то раз Бииш, переодевшись, чтобы его не узнали, отправился по аулам один. Однако его узнали. Начальники вместе с баями, собрав людей, отправились за ним в погоню. Бииш оседлал коня и ускакал в горы. Преследователи, на ходу меняя коней, начали догонять Бииша. Батыр добрался до верховьев Агидели и стал подниматься на гору Иремель. Когда погоня была совсем близко, он слез с коня и стал карабкаться по крутому склону на вершину. Преследователи окружили скалу, на которой был Бииш. Тогда он взобрался на высокую лиственницу. Ему велели спуститься вниз.

have a keen sight. They approached each other in silence, then talked for a while and got acquainted. The man's name was Sintsov. He had killed a plant owner with a heavy blow and had to flee and hide among the Ural mountains. So the two fugitives went roaming together, they fought against the rich, took revenge of them. Sintsov was even stronger than Beiesh. He could carry the weight of one batman [450 pounds]. They robbed rich shops and gave the money and the valuable things to poor people.

One day Beiesh chanced to go to a village without Sintsov. He didn't think that anyone would recognize him, for he had changed his clothes. But the rich chiefs recognized him and set off in pursuit. Beiesh saddled his horse and rode off to the forest in the mountains. The pursuers got on horseback and drew close to Beiesh. The batyr rode up the Iramal peak where the river Aghithel begins. When they were quite close to him the batyr dismounted from his horse and climbed up a steep rock clinging tight to it. The pursuers surrounded the rock and began clambering after him. Beiesh climbed a big larch tree at the top of the rock. The chasers told him to descend.

The batyr decided not to yield alive to them. The crawlers began cutting the larch tree with their axes. Then an idea came to the batyr's mind. Having cut two thick larch branches, winding them around his arms and holding tight to them, he used them for wings and flew over the Aghithel. On reaching the opposite bank of the river, he mocked at his chasers, and crooning a song, he went towards the thick Ural forest and disappeared in it.

After that he fought against the rich and the chiefs still more violently. The search of him never ceased.

One year it began to snow rather early. The chasers saw Beiesh's traces on the white snow and followed them. Soon they captured him - the odds were against him.

Батыр не спустился - он не хотел сдаваться живым. Тогда байские приспешники начали рубить лиственницу. И тут Бииша осенила мысль: сломав две толстые ветки, обхватив их руками, чтобы была опора, он взметнулся над рекой. Оказавшись на том берегу, Бииш посмеялся над своими преследователями и, распевая песни, скрылся в уральских лесах.

После этого Бииш-батыр еще яростнее стал мстить баям и начальникам, навел на них великий страх. Его стали выслеживать.

Однажды, в год раннего снегопада, ищейки увидели свежие следы Бииша. Им удалось найти и схватить его. Силы были неравны. По словам некоторых стариков, Бииша избили до смерти. Другие говорят, что его сослали на каторгу, откуда он не вернулся. Третьи убеждены, что Бииша так и не смогли поймать. Народ до сих пор поет его песни:

Из шкур белых зайцев сшил шубу себе -
Чем буду ее лицевать я?
Жить летом здесь было угодно судьбе -
Где буду теперь зимовать я?

(VII, 58-62.)

Some old people said that Beiesh had been beaten to death, others said that he had been condemned to penal servitude and didn't come back. Still others said he had never been captured. When he was hiding, Beiesh composed a song.

I've made my clothes of soft white hare's fur,
What I shall coat it with, I wonder.
I've spent the summer here,
Where I shall spend the winter, I wonder?

(VII, 58-62.)

41. ШАФИҠ

Аҡъюл[1] ауылында Шафиҡ тигән бер кеше була. Ни сәбәп менәндер, уны ҡулға алырға тейеш булалар. Ауылдан алыҫ түгел бер шишмә янына килеп, таң атҡансы шул тирәлә йәшеренгән. Һәр көн иртән ҡатыны, һыуға барған булып, ашарына килтерә торған булған. Күнәген шылтырлатып, Шафиҡҡа үҙенең килгәнен белдергән:

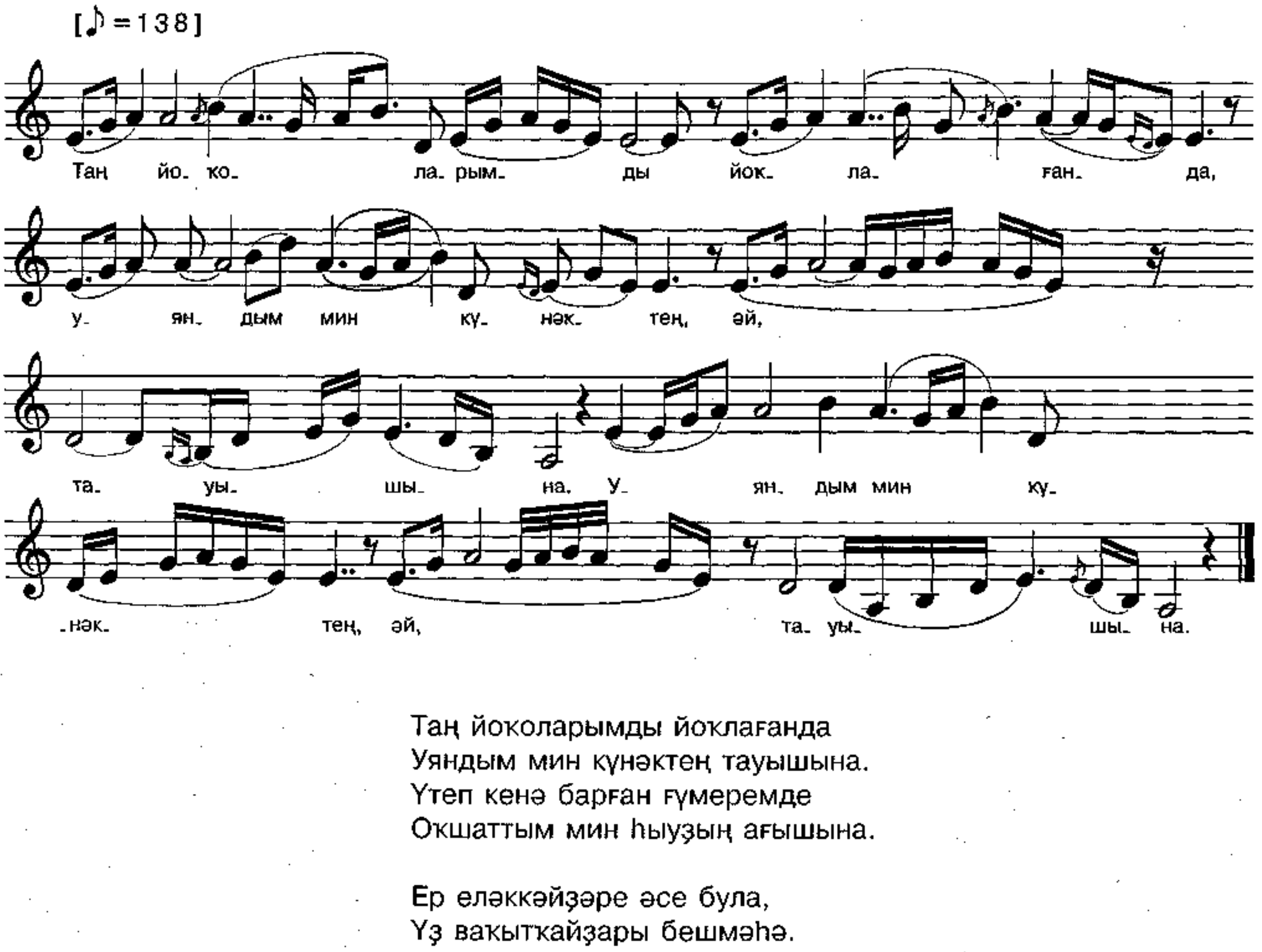

Таң йоҡоларымды йоҡлағанда
Уяндым мин күнәктең тауышына.
Үтеп кенә барған ғүмеремдә
Оҡшаттым мин һыуҙың ағышына.

Ер еләккәйҙәре әсе була,
Үҙ ваҡытҡайҙары бешмәһә.
Кеше хәлкәйҙәрен кеше белмәй,
Үҙ башҡайҙарына төшмәһә.

(I, 103; III, 125.)

---

[1] *Аҡъюл* — Башҡортостандың Хәйбулла районына ҡараған ауыл.

41. ШАФИК

В ауле Акъюл[1] жил человек по имени Шафик. Его за что-то должны были арестовать. Он не дал себя взять, скрылся в лесу. Он приходил к ручью, что неподалеку от аула, и оставался там до рассвета. Каждое утро жена его приходила туда за водой и заодно приносила ему еду. Она подавала знак Шафику звоном ведра:

Еще объятый дремой предрассветной
Проснулся вдруг от звона ведер я.
Судьбу свою сравнить бы мог с течением
Вот этого холодного ручья.

Клубника часто кислою бывает,
Коль сладости в свой срок не наберет.
Никто чужого горя не поймет,
Покуда сам беды не испытает.

(I, 103; III, 125.)

[1] *Акъюл* - деревня в Хайбуллинском районе Башкортостана.

41. SHAFIK

In the village of Akyul[1] there lived a man named Shafik. He was to be imprisoned for some reason. He would go to a water spring not far from the village and stay there till dawn. Each morning his wife would go to the spring as though to fetch water and bring him some food. She would let Shafik know about her arrival by tinkling the pails.

Gentle tinkling of the pails
Wakened me from my dawn dream.
I compared my passing life
To the running water stream.

Meadow strawberries taste bitter
If they don't get ripe on time.
One can't know the griefs of others,
Till he gets in trouble some time.

(I, 103; III, 125.)

[1] The village *of Akyul* is in the Haibulla region of Bashkortostan.

42. АРҒУЖА

Силәбе яғында Арғужа тигән күл бар. Һөргөнгә киткән бер кеше шул күлде һағынып, йыр сығарған:

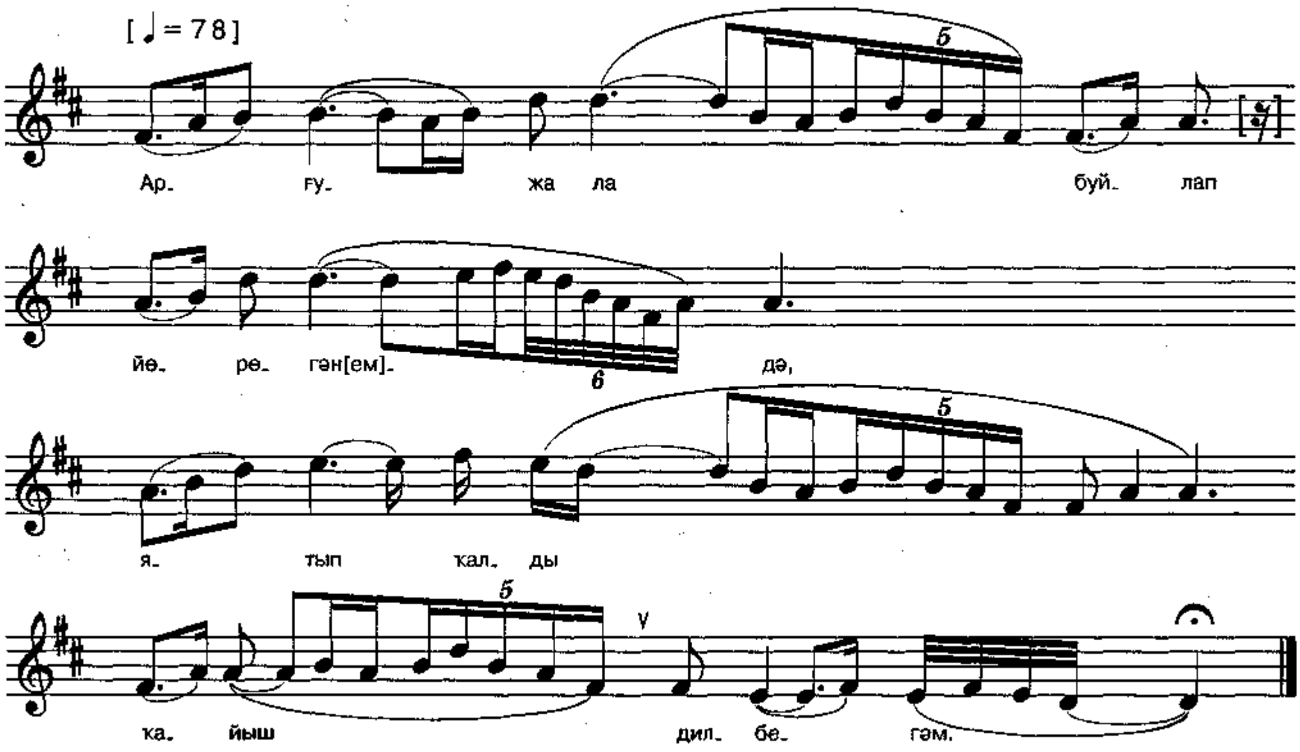

Арғужа ла буйлап йөрөгәнемдә
Яҙыу яҙҙым ап-аҡ ташына.
Ата-инә һүҙен тыңламайынса,
Еттем, буғай, ғәзиз башыма.

Арғужа ла буйлап йөрөгәнемдә
Бер таш табып алдым беләүгә.
Эскенәйем серен һөйләр инем
Үҙем генә кеүек берәүгә.

Арғужа ла буйлап йөрөгәнемдә
Ятып ҡалды ҡайыш дилбегәм.
Дилбегәм дә өсөн ҡайғырмайым, —
Ятып ҡалды тыуған илгенәм.

(XI.)

42. АРГУЖА

В Челябинской области есть озеро под названием Аргужа. Один ссыльный, затосковав по этим местам, сложил песню.

Когда бродил я по аргужским берегам,
То высек надписи на камне белом.
Не вняв святым родительским словам,
Я сам себя навек несчастным сделал.

Когда бродил я по аргужским берегам,
Для оселка нашел я камень, взял с собою.
Все сокровенное поведал бы я сам
Любому, кто со мною схож судьбою.

Когда бродил я по аргужским берегам,
То вожжи обронил там ненароком.
Не жаль вожжей, оставленных мной там,
Жаль родины, оставшейся далеко.

(XI.)

42. LAKE ARGHUZHA

As you travel in the direction of Chelyabinsk, you may see a beautiful lake there, named Arghuzha. There is a song dedicated to this lake by a man who, missing the lake greatly, composed it in exile.

When strolling along the Arghuzha shores,
On a rock I inscribed the words:
'Made a wreck of my life, I did,
Of my father's words taking no heed.'

When strolling along the Arghuzha shores,
I found a stone, I found and picked,
My feeling I would pour out freely,
Should I encounter somebody like me.

When strolling along the Arghuzha shores,
My reins of leather I left behind,
But it's not of them I grieve,
It's of my native land I left behind.

(XI.)

43. ПОРТ-АРТУР

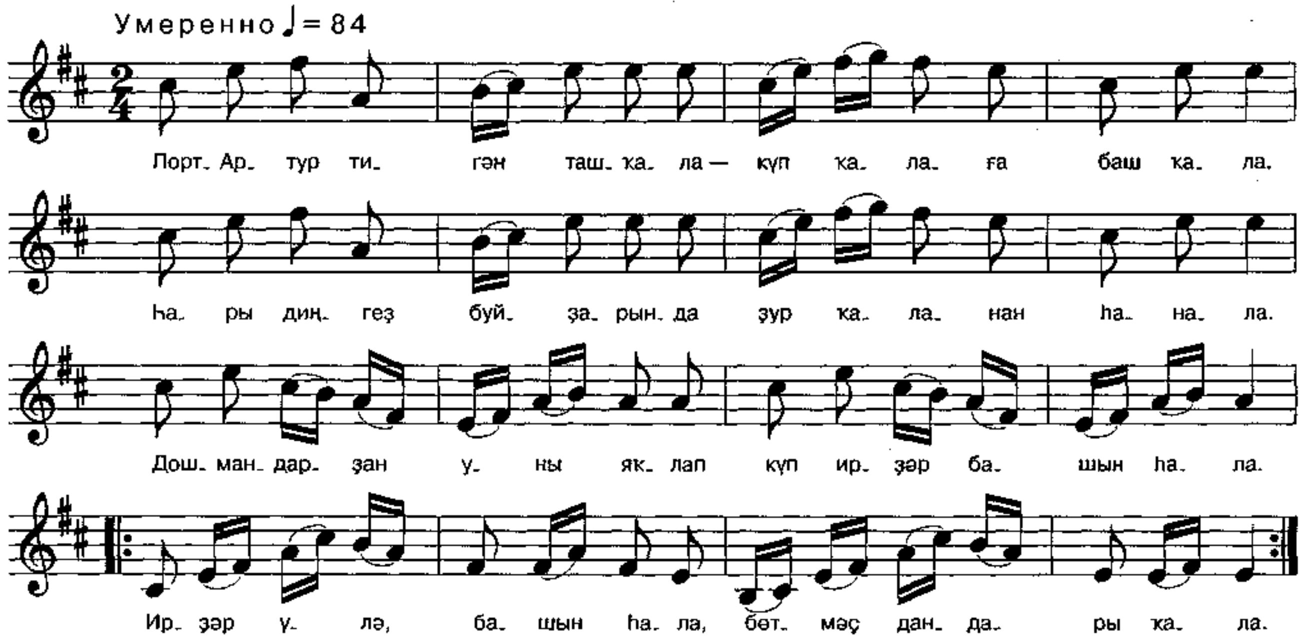

Порт-Артур тигән таш ҡала —
Күп ҡалаға баш ҡала.
Һары Диңгеҙ буйҙарында
Ҙур ҡаланан һанала.
Ай-һай, Порт-Артур,
Була торғайның матур.

Дошмандарҙан уны яҡлап,
Күп ирҙәр башын һала.
Ирҙәр үлә, башын һала,
Бөтмәҫ дандары ҡала.[1]
Ай-һай, Порт-Артур,
Була торғайның матур.

Порт-Артур тигән ҡалаға
Япондар туп алалар.
Аямай дошман, аямай,
Таш ҡойманы ваталар.
Ай-һай, Порт-Артур,
Була торғайның матур.

---

[1] Был куплеттың һуңғы ике юлы ҡушымта рәүешендә лә ҡулланыла (ноталарҙы ҡарағыҙ).

Дингеҙ һыуҙары ҡыҙарған,
Өҫтөндә үлек аға;
Ирҙәр үлә, башын һала,
Балалар етем ҡала.
Ай-һай, Порт-Артур,
Була торғайның матур.

Порт-Артур тигән баш ҡала
Тороп ҡалды дошманға.
Куропаткин һатылмаһа,
Ҡалмай ине дошманға.
Ай-һай, Порт-Артур,
Була торғайның матур.

Караптары ҡыйратылғас,
Ирҙәр ҡалды дошманға.
Ирҙәр үлә, башын һала,
Бөтмәҫ дандары ҡала.
Ай-һай, Порт-Артур,
Була торғайның матур.

(III, 146—147.)

43. ПОРТ-АРТУР

Порт-Артур - чудесный город,
Он достоин высших слов.
Да на всем на Желтом море
Нет подобных городов.
Эй-гей, Порт-Артур,
Славный город Порт-Артур!

Защищая город этот,
Тьма героев полегла.
Далеко по белу свету
Слава их потом прошла.
Эй-гей, Порт-Артур,
Славный город Порт-Артур!

Пушки бьют за Порт-Артуром,
Японцы жалости не знают,
Нам не ждать от них пощады -
Стены города ломают.
Эй-гей, Порт-Артур,
Славный город Порт-Артур!

Покраснело Желто море,
Трупы плавают в воде.
Мрут герои - детям горе:
Сиротинушки - везде.
Эй-гей, Порт-Артур,
Славный город Порт-Артур!

Порт-Артура стены буры -
Бурно кровушка лилась.
Мы б не сдали Порт-Артура -
Куропаткин предал нас.
Эй-гей, Порт-Артур,
Славный город Порт-Артур!

Корабли стоят разбиты.
Сколько нас попало в плен!
Сколько нас лежит убитых!
Славу да не тронет тлен!
Эй-гей, Порт-Артур,
Славный город Порт-Артур!

(III, 146-147.)

43. PORT ARTHUR

Port Arthur is but a wonderful city,
It is worthy of highest praise.
And the like of it is not to be found
On all of the Yellow Sea coast.
Ai-hai, Port Arthur!
The glorious city of Port Arthur!

While defending that city
There perished thousands of people.
All the world rang with their fame,
Worldwide fame it rang with.
Ai-hai, Port Arthur!
The glorious city of Port Arthur!

Cannon fire is everywhere,
Alas, the foe doesn't fear.
And the Japanese cannonry
Smashes up the city walls.
Ai-hai, Port Arthur!
The glorious city of Port Arthur!

Turned the Yellow Sea red
With the blood of those dead.
Die the heroes for their children to grieve,
Orphaned children for to grieve.
Ai-hai, Port Arthur!
The glorious city of Port Arthur!

The town walls with blood are red,
Violently the blood was shed.
Wouldn't have we yielded the city thus
But for Kuropatkin who'd betrayed us.
Ai-hai, Port Arthur!
The glorious city of Port Arthur!

The ships are crashed,
And many of us are captives made,
Many of us are lying slayed,
But the real glory will not flake.
Ai-hai, Port Arthur!
The glorious city of Port Arthur!

(III, 146—147.)

ТОРМОШ-КӨНКҮРЕШ ЙЫРҘАРЫ, МӨНӘЖӘТТӘР
(Донъя хәлдәре, ҡатын-ҡыҙ яҙмышы, йола, байрамдар)

БЫТОВЫЕ ПЕСНИ И МУНАЖАТЫ
(Быт, судьба женщины, обычаи, праздники)

SONGS ON EVERYDAY LIFE, MONAZHATS
(Tenor of life, woman's fate, customs, holidays)

44. ЙӘЙӘҮЛЕ МӘХМҮТ

Мәхмүтте хәҙерге Баймаҡ районының Төрөкмән ауылында бер ярлы ғына ғаиләлә үҫкән егет тип һөйләйҙәр. Уның атаһы атаҡлы ҡурайсы, йырсы булған икән. Улы ла, атаһына оҡшап, моңло, йырға әүәҫ булып үҫә. Ете-һигеҙ йәштәрендә етем ҡалып, яңғыҙ ғына инәһе (атаһының апаһы) ҡулында тәрбиәләнә. Инәһе уны, хәленән килгәнсә, ҡәҙерләп үҫтерә, шулай ҙа фәҡирлек арҡаһында унан бай малын көттөрә. Байҙар егетте мыҫҡыллап, “көтөүсе Мәхмүт” тип йөрөткән, ти. Көтөү көткән саҡтарында Мәхмүт, тәбиғәткә һоҡланып, моңло көйҙәр сығарған, ҡурай уйнаған. Ун дүрт-ун биш йәштәрендә тора-бара ул тирә-яҡта дан алған ҡурайсы булып китә. Уның ҡурай моңдарын бөтә халыҡ яратып тыңлаған. Тормош ауыр булһа ла, егеттең күңеле тулы йыр ҙа моң булған. Ғәҙелһеҙлектәргә, йәбер-золомға йәне әрнегән. Мәхмүт ике һүҙҙең береһендә: “Батшаны күрһәң ине”, – тип һөйләнә торған булған. Батшаны бик яҡшы кеше тип уйлаған инде был. Шуға күрә лә һәр ваҡыт: “Ҡасан да булһа батшаны барыбер барып күрәм”, – тип һөйләнер булған. Был замандың байҙары: “Һин түгел, беҙ күрә алмайбыҙ батшаны, һин йолҡош көтөүсегә ҡалған батшаны барып күреү”, – тип мыҫҡыл итеп көлгәндәр.

Мәхмүт үҙ һүҙендә тороусан, тәүәккәл кеше булған. Бер нисә көн әҙ-мәҙ әҙерләнә лә, инәһенә йүгереп ҡайтып былай ти: “Инәй, мин батшаны күрергә китәм, ысынлап китәм, миңә һаулыҡ телә инде”, – ти. Инәһе аптырап ҡала, уны ебәрмәҫкә маташып ҡараһа ла, булдыра алмай. “Улай булғас, инде һиңә хәйерле юл, бәхет теләйем, мә, бынау икмәкте булһа ла ал, юлда асығырһың бит”, – тип көлгә күмеп бешерелгән бер сөсө икмәк бирә. Мәхмүт икмәкте алып тоҡсайына һала ла, бер ҡулына тоҡсайын, икенсе ҡулына ҡурайын тотоп, юлға сыға.

Беренсе ауылға барып етеү менән үк ҡурайын уйнап ебәрә. Ғәжәп моңло ҡурай тауышын ишетеп, ауыл халҡы, бала-саға уның янына йыйыла. Мәхмүтте тирә-яҡлап һырып алалар. Ауыл халҡы егетте ҡунаҡ итә, ҡайҙа китеп барыуын һорашалар: “Батшаға китеп барам”, – тигән һүҙҙәрен ишеткәс, аптырашҡа ҡалалар. Шулай ҙа юлына уңышлыҡ теләп, Мәхмүтте ат менән оҙаталар. Ошо рәүешле һәр ауыл һайын моңло итеп уйнай-уйнай бара. Һәр ауыл халҡы уны һый-хөрмәт күрһәтеп оҙатып ҡала. Ауылдан ауылға йә ат менән, йә йәйәүләп батшаға барыу юлын дауам итә. Бара торғас, Мәхмүт, башҡорттар йәшәгән ерҙәрҙе үтеп, бүтән халыҡтар йәшәгән ерҙәргә барып сыға. Сыуаш, татар, рус халыҡтары ла Мәхмүттең ҡурай моңон һоҡланып тыңлаған. Улар ҙа егеткә ярҙамлашып, батшаға табан оҙатҡандар. Мәхмүт русса белмәһә лә, “царь” һүҙен ишетеп ҡалған икән. Ул ауылдан ауылға, ҡаланан ҡалаға барғанда иң элек ҡурайын уйнай, унан һуң “царь” һүҙен әйтеп, батшаға китеп барыу яғына ҡулын һелтәп күрһәтә торған булған. Шунан инде башҡа халыҡтар уның батшаға китеп барыуын аңлағандар. Күп урындарҙа, был кешене батша үҙе саҡыртҡандыр, тип уйлап, уға тиҙерәк барып етеү өсөн төрлө ярҙам күрһәткәндәр.

Күп ваҡыттар үткәреп, Мәхмүт батша һарайына барып етә бер заман. Батша һарайының вәзирҙәре, Мәхмүттең батшаға тип килеүен аңлап: “Ғали йәнәптәре, бер ят кеше һинең янына инергә рөхсәт һорай”, – тип хәбәр итәләр. Батша егетте индерергә әмер бирә. Мәхмүт, уң ҡулына ҡурайын тотҡан килеш, батша янына инә лә, ни тип әйтергә белмәйенсә, үҙ телендә: “Бөйөк батшам, мин башҡорт, һине күрә килдем”, – ти ҙә, ҡулындағы ҡурайын ауыҙына ҡуйып, үҙе сығарған көйөн уйнап ебәрә. Батша был хәлгә ғәжәп ҡала, моңло ҡурай тауышын яратып, йотлоғоп тыңлай. Уның һуңында

батша рус һәм башҡорт телен белеүсе кеше табырға, Мәхмүтте ҡунаҡ итергә, кейендерергә әмер бирә. Батша әмере буйынса рус, башҡорт телдәрен белгән кешене табып, һарайға килтерәләр. Мәхмүтте янына саҡыртып алып, батша уның менән һөйләшмәксе була. Мәхмүт: "Батшам, һине күрәм тип килдем", – тиеүҙән башҡа бер ни ҙә әйтә алмаған. Ошоноң һуңында батша Мәхмүтте бер нисә көн үҙ һарайында тота, һәр көн ҡурай моңо тыңлай. Батша, башҡорт халҡы алдында үҙен мәрхәмәтле, бөйөк түрә итеп күрһәтеү өсөн, был кеше үҙ иленә ҡайтҡас та, үҙ халҡына, батша мәрхәмәтле, изге кеше, башҡорт халҡын ярата, тип һөйләп бирер тигән маҡсат менән, Мәхмүтте оҙаҡ ваҡыт ҡунаҡ итә, бик яҡшы кейемдәр кейендерә. Мәхмүт танымаҫлыҡ булып таҙарып та китә. Аҙаҡ килеп батша Мәхмүткә күп аҡсалар биреп, бер төҫтәге матур сбруйҙар, дуға һәм муйын ҡыңғырауҙары тағып егелгән тройкаға ултыртып, Мәхмүтте иленә оҙата. Юлда тотҡарлыҡ яһамаһындар өсөн батша уның ҡулына танытма ҡағыҙы ла бирә. Мәхмүт ҡара тройкаға эре генә ултырып, дуға һәм муйын ҡыңғырауҙарын төрлө тауыштар менән яңғыратып, юлда саң-туҙан туҙҙырып, ҡаланан-ҡалаға, ауылдан-ауылға килә. Ҡалаларҙы, ауылдарҙы үткәндә бөтә халыҡ Мәхмүттең кейгән кейемдәрен, еккән аттарын күреп, таң ҡалып ҡарап ҡала. "Был батша тарафынан ебәрелгән бик ҙур түрәлер, бындай яҡшы тройкалы, яҡшы кейемле түрәләр яҡын-тирәлә юҡ шикелле", – тиешәләр.

Йәйҙең матур бер көнөндә, иртәнге таң мәлендә, Мәхмүт ауылына ҡайтып төшә. Тәрән тынлыҡта ятҡан Төрөкмән ауылының урамы буйлап, ҡыңғырау моңдарын яңғыратып, Мәхмүт тройкала елдереп үтеп китә. Унан һуң Төйәләҫ йылғаһы буйлап йәйләүгә табан елдерә. Төйәләҫ буйына теҙелеп ултырған аҡ тирмәләр һырты буйлатып ҡыңғырау тауыштарын яңғыратып үтә лә, Туғажман тауының һөҙәк битенән тау башына ҡарай юрттыра. Тау башына менеп еткәс аттарҙы туҡтата ла үҙе тройкаһы алдына сығып баҫа. Аттар баштарын сайҡап, эйәктәрен ҡағып тын алалар, ҡыңғырауҙар төрлө-төрлө тауыштар сығарып сыңлайҙар. Тирмәләрҙәге бөтә кешеләр төнгө йоҡоларынан уяна. Ҡарттар, әбейҙәр, килендәр, бала-саға, тирмәләрҙән ашыға-ашыға сығып, ҡыңғырау тауыштары килгән яҡҡа ҡарайҙар, тау башында тройкалы кешене күреп, кем булыр икән, тип ғәжәпкә ҡалалар.

Йәйләүҙә ығы-зығы китә. Ҡарттар араһынан берәү: "Был бик ҙур түрә булырға оҡшай, беҙ йоҡлап ятҡас, бында туҡтамайынса, Туғажманға менгәндер... Ҡул ҡаушырып тормайыҡ, әйҙәгеҙ, барып ҡаршы алайыҡ, ҡымыҙ алығыҙ, тәкәләр һуйып, ҡунаҡ итәйек түрә кешене", – ти. Байҙарҙың яҡшы аттарын егеп, ҡымыҙ тейәп, түрәне ҡаршы алырға тип, юлға сығыуҙары була, шул саҡ ҡыңғырау тауыштары менән бергә моңло ҡурай тауышы ла ишетелә. Ҡаршы алырға барыусылар туҡтап ҡалалар. Араларынан берәү: "Был кеше кем тип уйлайһығыҙ, был бит Мәхмүт ҡурайының тауышы. Әллә ысынлап та Мәхмүт үҙеме икән?" – ти. "Шулай шул, әллә көтөүсе Мәхмүт батшаға барып ҡайтып киләме икән? Әйҙәгеҙ, барайыҡ әле, эргәһенә барып күрәйек. Унан кем икәнен белербеҙ", – тиешәләр. Был саҡ йәйләүҙәге ығы-зығы туҡтап ҡала, олоһо ла, кесеһе лә ҡурай моңон аҙағына тиклем йотлоғоп тыңлай. Байҙар, түбәнселек менән баш эйеп, тау башында туҡтап торған тройка янына барһалар, ни күҙҙәре менән күрһендәр, бер төҫлө генә өс һылыу ҡара ат баштарын әкрен генә һелкеп, эйәк ҡағып тора, зыңлап, ҡыңғырауҙар яңғырай, аттарҙың сбруйҙарында алтын да көмөш икән. Уң ҡулына ҡурайын тотҡан килеш, мөһабәт кәүҙәле, таҙа йөҙлө Мәхмүт тройка алдында баҫып тора. Уның өҫтөндәге затлы кейемдәре күҙҙең яуын алып тора. Бындай яҡшы кейемдәрҙе был тирәләге бер байҙың да кейгәне юҡтыр. Ни тип өндәшергә белмәйенсә баҙнатһыҙланып торған саҡта, араларынан берәү: "Мәхмүт мырҙам, һин түгелме?" – тип һорай. Мәхмүт: "Эйе, көтөүсе Мәхмүт мин булам, батшаға барып ҡайтып киләм", – тип яуап ҡайтара. Хәҙер байҙар Мәхмүтте "көтөүсе

Мәхмүт" тимәйҙәр, маҡтайҙар, ҙурлайҙар. Уның алдында яҡшы күренергә тырышалар. Улар ҙур мәжлестәр йыйып, Мәхмүтте хөрмәтләйҙәр, өрмәгән ергә ултыртмайҙар, күтәреп тигәндәй йөрөтөп, ҡунаҡ итәләр. "Мәхмүт мырҙам, кәләш алып бирәйек, беҙҙең менән бергәләп донъя көт инде, бик байығып ҡайтҡанһың икән", — тип, байҙарҙың әле береһе, әле икенсеһе, әле өсөнсөһө өйөр-өйөр йылҡы бирмәк булып, ҡыҙҙарын димләйҙәр уға. Мәхмүт бай ҡыҙҙарын яратмай, бай тормош ҡороп, байҙар кеүек йәшәргә теләмәй. Ул, үҙенең инәһенә ҡайтып, уның менән бергә йәшәй башлай, киң күкрәгенән сыҡҡан моңдарын ҡурайҙа уйнай. Уның үҙен, ул уйнаған ҡурай моңдарын бөтә халыҡ ярата, өҙөлөп тыңлай.

Мәхмүт бала сағынан уҡ бергә уйнап үҫкән күршеләге бер ярлы ҡыҙын яратыуын инәһенә әйтә. Уны кәләш итеп алып биреүҙе һорай. Был ҡыҙ ҙа Мәхмүтте электән үк яратып йөрөгән икән. Ҡыҙ һылыу, аҡыллы, инсафлы булыуы менән тирә-яҡта дан ала, бай егеттәренән әле береһе, әле икенсеһе уға яусы ебәрә. Ярлы ҡыҙы менән Мәхмүт араһында мөхәббәт уяна, береһе алмаҡ, береһе килмәк булып, вәғәҙә бирешәләр. Тик уларҙың бер-береһе менән һөйөшеүҙәрен байҙар, бай балалары белеп ҡала. Нисек тә булһа Мәхмүттән ҡотолоу, уны һөйгән ҡыҙынан айырыу юлын эҙләйҙәр былар. Байҙар, төрәләр бер булып, йәше етмәһә лә, йәш өҫтәп, Мәхмүтте һалдатҡа оҙаталар бер саҡ. Халыҡ хәтерендә Мәхмүттең көйө ҡала. Батшаға барып ҡайтҡанда сығарылғанға уны "Йәйәүле Мәхмүт" тип атағандар.

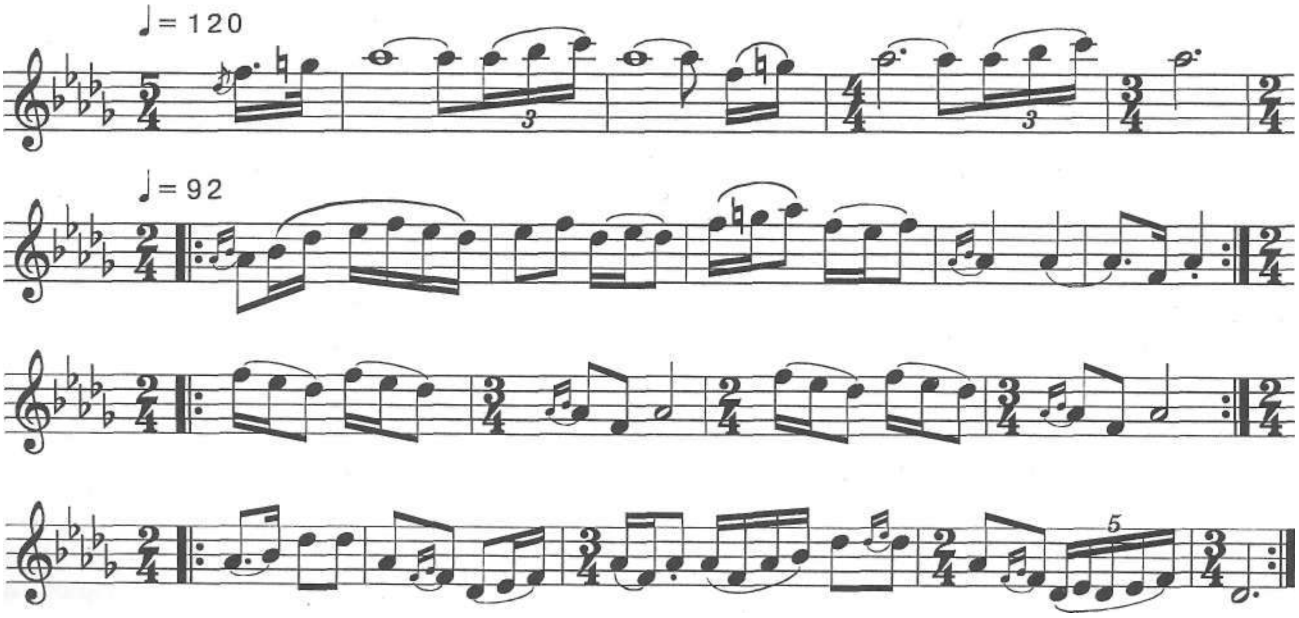

(IV, 323—327.)

44. ПЕШИЙ МАХМУТ

Рассказывают, что Махмут родился и вырос в бедной семье в деревне Туркменево нынешнего Баймакского района. Его отец был известным певцом и кураистом. Сын тоже пошел по стопам отца, любил музыку и песни. Оставшись сиротой в неполные восемь лет, он рос под присмотром одной-единственной родственницы - старшей сестры отца.

Женщина эта смотрела за ним как только могла, но из-за большой бедности вынуждена была отдать его баям в пастухи. Те с издевкой называли его не иначе, как "пастух Махмут".

Пас Махмут байское стадо, а сам, дивясь земной красоте, сочинял песни и играл на курае. В свои четырнадцать-пятнадцать лет он снискал в округе славу отменного кураиста. Все люди с восторгом прислушивались к его игре.

Тяжела была жизнь егета. Зато душа его была полна мелодий и песен. К тому же, душа егета разрывалась при виде окружавшего его зла и несправедливости. Махмут имел привычку через слово произносить: "Увидеть бы царя". Баи смеялись над ним: "Не токмо что ты, даже мы не сможем увидеть царя, тебе ли, голодранцу, видеть владыку из владык?".

Махмут был верен слову, честен и прям душой. Два или три дня собирался он в дорогу, пришел к тетке, заменявшей ему мать и сказал так: "Мама, я ухожу, чтоб взглянуть на царя. Всерьез ухожу, пожелай мне добра и удачи".

Женщина так и застыла в изумлении, хотела его отговорить, не желала отпускать в столь далекий путь, но все ее усилия были напрасны. "В таком случае я желаю тебе счастливого пути, удачи. Возьми хотя бы вот этот хлеб, съешь по дороге, когда проголодаешься".

Махмут положил лепешку в дорожный мешок, взял его в одну руку, а другой прихватил курай и тронулся в путь.

44. THE UNMOUNTED MAHMUT

They say that Mahmut was born in the village of Torokman (in the Baimak region) to a reputable but impoverished family, his father being a renowned kurai-player and singer. No wonder then that the boy took after his father and had a good ear for music. But when he was seven years old his parents died, and from that time on he was brought up by his aunt. They could hardly make both ends meet, therefore, the boy had to herd rich men's cattle. Just for fun the rich called him 'Mahmut the herdsman'. The boy, however, took little notice of that, for while pasturing the cattle he enjoyed the landscapes, which inspired him with many a soulful tune, and made him forget all his grievances. Thus, in a short while he became an excelled kurai-player and singer, having gained affections of the neighbourhood. However hard his life might be, Mahmut never gave way to despair; in answer to any outburst of injustice and outrage on the part of the rich, he would come up with a cheerful song. Sympathising with the humiliated and unfairly injured, he would say, 'If only I could see the Tzar...', apparently, considering the latter to be a merciful and fair ruler. All this excited but a roaring laughter and disdainful remarks among the rich bais, 'How dare you, dirty beggar, speak about seeing the Tzar, when the worthiest of us are not allowed to?'

Little did they know then that the young man was a daring fellow and would prove to be as good as his word.

So, one day, having packed up his belongings, Mahmut came before his aunt, 'Auntie, when I said I was going to see the Tzar, I really meant it. Now, before I leave, will you bless me?' Taken all unawares, the poor woman let him go, unwillingly though, with good wishes and a loaf of freshly-baked bread. So Mahmut started on his journey, bearing a sack with all his worldly effects in one hand, and his kurai in the other.

As soon as he reached the first settlement on his way, he put the kurai to his mouth and started playing it.

В первом же ауле, попавшемся на пути, заиграл он на своем курае. Услышав завораживающий напев, к нему стали стекаться взрослые и дети. Скоро Махмута окружила густая толпа. Жители аула приветствовали егета, потчевали и угощали чем могли, расспрашивали, куда направляется. Узнав, что он идет к царю, пришли в немалое изумление. Тем не менее пожелали ему доброго пути и дали коня, чтобы он не шел пешком.

Вот так он и продвигался: в каждом ауле пел и играл на курае, а люди его кормили и поили, провожали с почестями. :

В конце концов он выехал за пределы тех земель, где жили башкиры, и оказался среди других народов. Но и русские, и чуваши, и татары с удовольствием слушали его игру на курае. Они тоже помогали молодому страннику и старались всячески облегчить ему путь к царю.

Махмут, хотя и не понимал по-русски, все же уловил слово "царь". Оказываясь в очередной деревне он прежде всего играл на курае, затем произносил слово "царь" и показывал рукой: дескать, направляюсь к царю.

Прошло немало времени, пока Махмут достиг царского дворца. •

Узнав, что странник хочет видеть царя, приближенные государя ему доложили: "Ваше величество, какой-то чужестранец хочет тебя видеть".

Царь приказал ввести егета.

Махмут прошел в царские покои с кураем в руке и, не зная как себя вести, произнес на родном языке "Великий царь, я - башкир, пришел тебя увидеть". С тем поднес он курай к губам и заиграл задушевную мелодию.

Удивленный царь внимательно выслушал егета, чья игра пришлась ему по душе. Затем он приказал отыскать толмача, потчевал пришельца лучшими блюдами, велел как следует его приодеть.

The sweet sounds of the kurai drew a crowd of people, old and young - all seemed to be under a spell. Encouraged by so hearty a welcome, the young performer revealed the purpose of his journey to the local people. Deeply impressed, they gave him a horse as a gift. In this fashion Mahmut had travelled through all the Bashkort settlements, now wending his way through the places inhabited by other peoples: the Suash, Tatars, Russians. Everywhere his marvellous art won him favour and good treatment. Although he knew not a single word in Russian, he somehow recognized at once the word Tzar'. Thus, roaming the country he would first play the kurai and then utter the familiar word, pointing in the direction, where, as he supposed, the monarch resided. Be that as it may, it worked out perfectly well with people, since they believed the Tzar himself wanted to see him, and, therefore, were apt to render him all possible assistance.

At last the day came when Mahmut approached the Royal Palace. Upon being asked about the aim of his visit, he was let in. Now that he stood before the Tzar, a bit shy and confused, words failed him. Then,: all of a sudden, he spoke in his native Bashkort language, 'Great Tzar, I'm a Bashkort, and I've come here to see you'. At that he took his kurai and poured forth one of his sweetest tunes.

The Tzar, both amazed and intrigued, didn't interrupt him and listened very attentively. Then he ordered his courtiers to fetch a man who could speak both Russian and Bashkort. He also added that Mahmut should be treated as a dear guest and provided with decent food and clothes. In no time an interpreter was brought to the Palace for conducting a conversation, but all in vain, for all Mahmut would say was, 'I've come here to see you, Tzar'. Anyway, the young man was persuaded to stay a few more days at the Palace, so that the Tzar might enjoy his very special art in full. No expenses were spared, indeed, in extending royal hospitality, and not without reason - the Tzar wanted to appear a mighty and merciful ruler in the eyes of the Bashkorts, and thereby gain their favour. A few days

Но разговор между царем и Махмутом никак не клеился, потому что егет не мог ничего изречь, кроме: "Великий царь, я пришел тебя увидеть". Тем не менее, он несколько дней гостил в царском дворце, играл царю на курае, и тот с неизменным вниманием слушал его игру.

Для того, чтобы создать впечатление о себе как о справедливом и благородном владыке, и чтобы по возвращении на родину Махмут распространил это мнение среди сородичей, царь относился к нему, как к почетному гостю, велел вырядить в самые лучшие одежды.

Махмут неузнаваемо изменился, пополнел и посветлел лицом.

Наконец царь одарил его деньгами и отправил в обратный путь на тройке с красными сбруями и колокольчиками под дугой. Для того чтобы в дороге ему не чинили никаких препятствий, он дал ему дорожную бумагу.

И вот едет Махмут на черной своей тройке, горделиво восседая в кошеве, на все лады звеня бубенцами, поднимая по дороге клубы пыли. Едет от города к городу, от села к селу. И когда проезжал он по городам и деревням российским, дивился кругом народ, глядя на его богатые одежды и горделивую осанку, на горячих вороных его тройки. Переговаривались м'ежду собой: "Наверное, это какой-нибудь большой начальник, посланец самого царя-батюшки. Вроде бы в округе нет начальников с такой роскошной тройкой".

В погожий летний день, в рассветную пору, появился Махмут в своем ауле. Разливая звон бубенцов, пронесся по улице Туркменева, погруженного в глубокую тишину. Затем направился в сторону яйляу вдоль реки Туяляса. Не останавливаясь возле выстроившихся на берегу белых юрт, проехал он к подножью горы Тугажман и поднялся на ее вершину. Там он распряг лошадей, которые, почувствовав свободу, стали покачивать головами и переводить дыхание. И только бубенчики продолжали заливаться серебряным звоном.

later one could hardly recognize Mahmut in that fit and good-looking man in noble clothes who was then making the last preparations for his journey back home. This time, however, he didn't have to travel on foot, as he was given a fairy-like 'troika' with three raven-black steeds. Such was the royal gift, not to mention the money he had got. Besides, lest the wayfarer should be detained on his way, the Tzar granted him a special paper, signed by his own hand. Thus, everything having being arranged, Mahmut set off homewards. Indeed, the black steeds seemed to fly through the air like birds, the dangling of innumerable bells mingled with the clatter of hooves and echoed through the silent woodlands and smaller towns as they passed them by.

One should have observed how dignified and superior Mahmut was in his looks, enthroned in his luxurious carriage, arrayed in all manner of ornaments, and how stupefied people appeared to be as they stood open-mouthed, gazing in silent wonder at all that grandeur. The event gave birth to the conjectures that it must have been one of the Tzar's noblemen on a mission.

In early summer, at the crack of dawn, Mahmut arrived at his native village, awakening its silenced streets with the clinking of hooves and the maddening dangle of the many bells. Not unlike a whirlwind did he pass it by and then urged his raven black steeds towards the white tirmas of yailau by the Teyalath riverside. But instead of taking repose there, he dashed along the hillside to the Toghazhman mountain top. Only then Mahmut got off his troika and approached his panting and blowing horses. At these early hours of the day the neighing of the horses and the tingling of the bells came down the valley in multiple echoes, rousing the settlers from sleep. All the people, old and young, hurried out of their tirmas to the remote sounds, squinting into the grey morning and asking each other what had happened.

A scene of confusion ensued. The older ones surmised that a rich and noble tura had ascended the hill, annoyed that no one had come out to welcome him. 'We'd better hurry up, then, and greet our dear guest as

Всех, кто спал в ту пору в юртах, покинул сон. Старики, старухи, снохи и дети высыпали из юрт и стали вглядываться в ту сторону, откуда доносился звон бубенцов. Увидев возле распряженной тройки человека, стали думать-гадать, кто бы это мог быть.

На яйляу поднялся шум-гам, переполох. Один из стариков предположил: "Наверное, это какой-нибудь очень большой начальник. Увидев, что мы спим, решил подняться на гору Тугажман... Что же мы стоим, опустив руки? Пойдемте к нему, окажем ему почтение. Захватите с собой кумыс, режьте барашка, нужно как следует угостить большого начальника".

Когда запрягли байских лошадей, загрузили кумыс и выехали встречать важного гостя, вдруг со звоном колокольчика донесся напев курая. Все, кто отправился встречать, замерли пораженные. "Как вы думаете, что это за человек? - спросил один. - Ведь это курай Махмута. Неужели он и есть?". "А ведь и в самом дело Неужели пастух Махмут воротился от царя? Пойдемте к нему, узнаем, что к че.му".

На яйляу замерло всякое движение. И млад, и стар, не дыша, внимали голосу курая.

Униженно склонив головы, баи поднялись на гору и видят: три отменных вороных лошади мерно покачивали головами в такт мелодии, и от этого покачивания звенят и звенят бубенчики. А сбруя на лошадях сплошь украшена серебром. Перед тройкой стоит с кураем их земляк Махмут, осанистый и богато одетый. Такую одежду нельзя увидеть ни на одном богаче этого края.

Долго стояли баи, не зная, с чего начать разговор, пока, наконец, один из них не промолвил: "Махмут мырдам[1], уж не ты ли это?". "Да, я и есть пастух Махмут, - отвечал тот. - Был у царя и теперь вот возвратился домой".

Мырда (мырза) - здесь: браток.

we should', said the old men and ordered to fill in the bowls with kymyth and cut the ram. In no time the bais's best horses were hastened up the hillside, burdened heavily with offerings of good cheer. Hardly had they set off, when through the dingle-dangle of the bells came the tuneful singing of the kurai. At this the whole procession froze in astonishment, 'Oh, dear! Nobody can play the kurai like Mahmut does. Can it really be the herdsman returning from the Tzar?'. It was agreed on all hands that they should first mount the hill and then see for themselves. Meanwhile, down in the valley deep silence had settled in - the distant music held people spellbound. As for the bais, who had now been advancing cautiously to the top of the mountain with a most timid and respectful air, they could hardly believe their eyes at the sight of the three raven-black steeds of powerful frame, harnessed in shining gold and silver. And not far off - stately of bearing and fair of face - stood their former herdsman, now a man of distinction, Mahmut. He wore garments richer than those any of the neighbouring bais could ever afford. At length, one of them ventured to ask, though humbly enough, 'Is that you, Mahmut, my dear man?'. 'Righto. It's me. Mahmut the herdsman, and I've seen the Tzar', came the reply.

From then onwards no one ever dared to call him by that name; on the contrary, there was no end to the praise and compliments bestowed on him. Further, at all the gatherings where he appeared, Mahmut was invariably honoured and glorified. Now and then, the richest men of the village would approach him, 'Mahmut myrtha[1], now that you are well off, you should be one of us. The time has come for you to marry someone.' Then they would offer him a drove of cattle, sheep and poultry, and their own daughters into the bargain.

Yet Mahmut held off, as the life of the rich didn't appeal to him. He returned to his aunt's house and lived there in complete happiness, playing the kurai and entertaining the neighbours.

Myrtha - brother (when addressing smb.).

Теперь баи не называют Махмута "Пастухом Махмутом" - славят его и превозносят. Устроив большой пир, возносят ему хвалу, не знают, куда и посадить, чуть ли не на руках его носят. "Махмут мырдам, тебе самый раз жениться и начать жизнь вместе с нами. Оказывается, вернулся ты с большими дарами", - приставал к нему то один, то другой, то третий бай, предлагая в жены свою дочь и табун лошадей и разный прочий скот. Но Махмут не любит байских дочерей, не хочет обзаводиться богатым жильем и жить по-байски. Он возвращается к названной своей матери и начинает жить вместе с ней, не расставаясь со своим кураем. И простой народ искренне отвечает ему своей любовью, любит слушать его песни.

Потом Махмут признается матери, что любит дочь одного бедного соседа, с которой с детства рос вместе. Просит взять ее в жены. Оказывается, девушка эта тоже давно уже любила Махмута.

Она снискала себе в округе славу скромной, умной и добродетельной девушки, отличающейся редкой красотой, и потому байские сынки то и дело засылали к ней сватов. Но любовь свою она подарила Махмуту и дала согласие выйти замуж за него.

Но об этом узнали те самые байские отпрыски и стали думать, как избавиться от Махмута, как разлучить влюбленных. И вот, сговорившись, они добились того, чтобы Махмута отправили в солдаты, несмотря на то, что у него еще не вышел срок.

В памяти народа осталась песня Махмута.

Так как она родилась по пути к царю, назвали ее "Пеший Махмут".

(IV, 323-327.)

One day Mahmut confided to his aunt that he loved a girl from a poor family and wanted to marry her. That girl was far-famed for her beauty and good sense, and even the bais' sons had wooed her, but with little success, since the beauty loved Mahmut and had agreed to marry him.

The young man's foes, smitten with jealousy, sought ways for getting rid of him. By hook and by crook they contrived to send Mahmut to the army, even though he was underaged.

Yet, the sweet tune composed by Mahmut had sunk deep into the minds of the people, who called it The Unmounted Mahmut'.

(IV, 323-327.)

45. САПТАР ЮРҒА

Борон Әнтеү тигән бик бай кеше ғүмер иткән. Уның Көнтөү исемле улы булған. Бай бик күп йылҡы аҫраған. Шуларҙың араһындағы Саптар юрға менән дан тотҡан. Яҡын тирәлә Саптарҙы елеп уҙырҙай юрға булмаған. Шуға күрә Саптарға ҡыҙыҡмаған кеше ҡалмаған.

Берҙән-бер көндө Әнтеү үлеп киткән. Уның бөтә мөлкәте, мал-тыуары улына ҡалған. Әнтеүгә йыназа уҡырға тиҫтәгә яҡын мулла йыйылған. Былар Көнтөүгә:

— Саптар юрғаңды һат, шунһыҙ атайыңа йыназа сыҡмайбыҙ, — тигәндәр.

Ни эшләһен Көнтөү, атай юрғанан ҡәҙерлерәк бит, риза булған. Әнтеүҙе ерләгәндәр.

Был хәбәр тирә-яҡҡа таралып китә. Юрғаны күрергә байҙар йыйыла. Бер сауҙагәр, хаҡына тормай, Саптарҙы алырға килешеп, ҡул һуға. Сауҙагәр һыбайлыларын эйәртеп, Көнтөү йортона килеп етә. Саптар юрға ҙур ғына ялан кәртәлә уйнаҡлап йөрөй икән. Ҡороҡ ырғыталар. Юрға тоттормай, кәртә аша һикереп сыға ла далаға ҡаса. Оҙаҡ эҙләйҙәр уны, таба алмайҙар. Аптырағас, әлеге сауҙагәрҙәр хәбәр тарата:

— Кем дә кем Саптар юрғаның ҡайҙа икәнен белеп әйтә, шуға ҙур бүләк бирәм, — ти.

Берәү Саптар юрғаны күреп ҡалған була. Сауҙагәргә килеп әйтә. Шулай ҙа шулай, Саптар юрға һыу буйында, ышыҡта йәшеренеп тора, ти, кисен сығып утлай-утлай ҙа, таңға ҡарай кире төйәгенә ҡайта, ти.

Килеп теге урынды ҡамап алалар. Юрғаға ҡороҡ ташлайҙар. Саптар барыбер эләкмәй, сығып ҡаса, тағы ғәйеп була.

Бер аҙҙан һуң юрғаны тағы табалар. Тағы барып баҫалар. Тағы ҡаса теге, баш бирмәй ҙә ҡуя.

Аҙаҡ теге сауҙагәр, иллеләп һыбайлы эйәртеп китеп, юрғаны ҡыуып китә. Тау битләүенә килтереп ҡыҫырыҡлайҙар. Барыр ере ҡалмағас, юрға ырғып тау башына менеп китә лә аҫҡа һикерә.

Саптарҙы йәлләп көй сығаралар. "Саптар юрға" көйө ана шунан ҡалған ул:

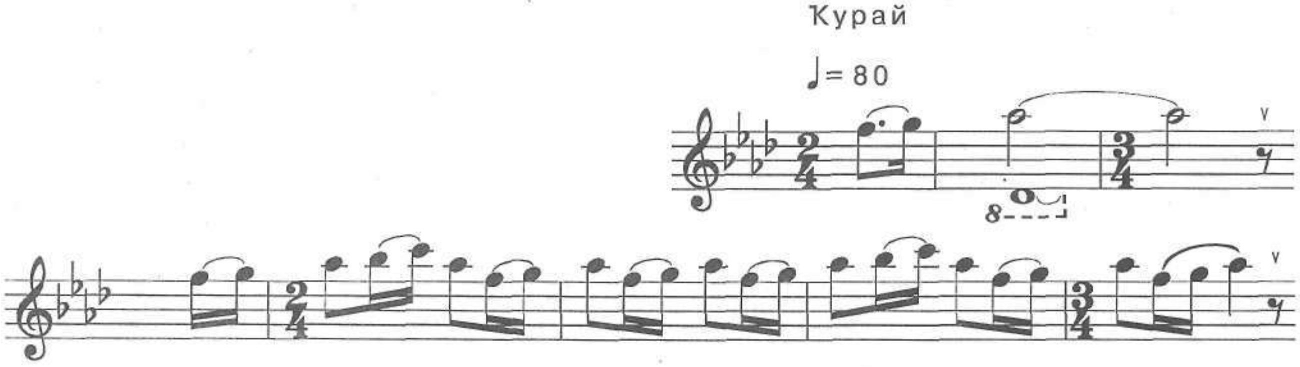

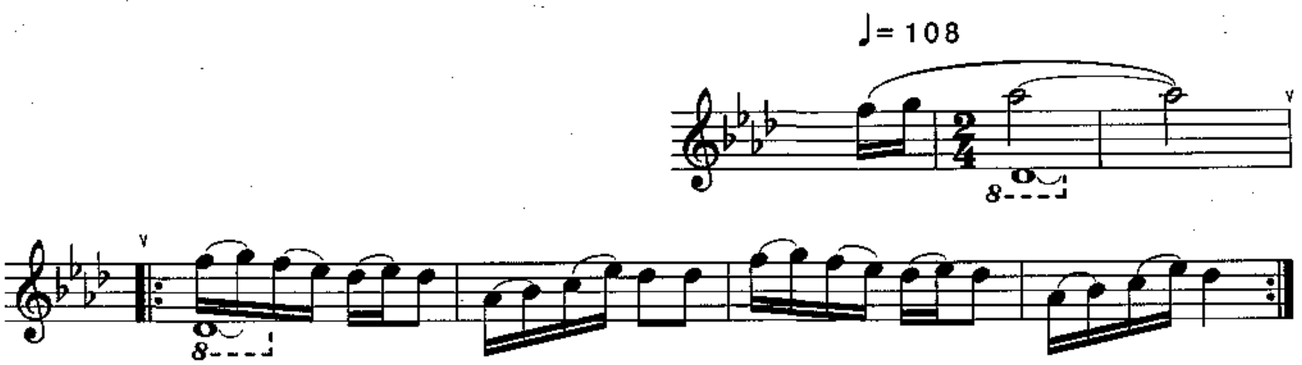

(IV, 319—320.)

КИН

45. САПТАР ЮРГА
(ИГРЕНЕВЫЙ ИНОХОДЕЦ)

В прежние времена жил очень богатый человек по имени Энтеу. И был у него сын Кюнтеу. У бая было множество лошадей. Среди них особой славой пользовался игреневый иноходец. Во всей округе не было другой лошади, которая могла бы обойти его на скачках. Поэтому не было человека, который не заглядывался бы на того иноходца.

Пришел день, и умер Энтеу. Все его богатство, весь скот остались сыну. С десяток мулл пришли в дом покойника, чтобы прочитать еназу - заупокойную. Они сказали Кюнтеу:

- Продай своего иноходца, иначе не станем читать еназу. Что было делать Кюнтеу - отец-то дороже иноходца, согласился он.

Энтеу похоронили.

Весть о том, что Кюнтеу собрался продавать коня, распространилась по всей округе. Со всех сторон собрались баи, чтобы взглянуть на иноходца. Один купец, не считаясь с ценой, купил Саптара. Ударили по рукам. Вместе со своими людьми купец прибыл в дом Кюнтеу. Игреневый иноходец находился в это время за невысокой оградой. Забросили корок-лассо, но иноходец не дал себя словить, перемахнул через ограду и ускакал в степи. Долго искали его, но так и не смогли отыскать. Не зная, что делать, тот самый купец, что купил Саптара, объявил во всеуслышание:

- Тот, кто сообщит, где скрывается иноходец, получит отменный подарок.

Кто-то заметил иноходца и сообщил об этом купцу: так, мол, и так, иноходец прячется на берегу реки, в густой уреме. По вечерам он пасется, а к рассвету опять уходит в свое укрытие.

Пришли люди и окружили обиталище коня. Забросили корок, но иноходцу опять удалось избежать

45. SAPTARYURGHA
(THE CHESTNUT AMBLER)

In olden times there lived a very rich man named Anteu who had a son, Konteu. In an enormous herd of horses that they owned there was an ambler, Saptar Yurgha, who outran all the other steeds in races. No wonder, everyone took great interest in him.

The day came when old Anteu died, and all his riches passed to his son. To say the last prayer for his father, dozens of mullahs[1] swarmed into his house and started in one voice to talk the youngster into selling Saptar Yurgha.

'Otherwise we won't pray for your father's soul'. As there was nothing to do, Konteu agreed to part with the horse so that his father could be buried in a proper way.

The news of the coming sale spread in the neighbourhood, and all the rich bais and merchants gathered for the occasion. One of them spared no expense, and managed to strike a bargain with Konteu. Accompanied by his horsemen, the merchant hastened to get the ambler, who had been prancing about the yard. The riders threw a lasso at him, but the steed would not let them take hold of him. In a jiff, he sprang over the fence and bolted towards the steppe. Though the pursuers made a thorough search of the place, all was in vain. The discouraged merchant announced, 'Whosoever tells me on Saptar Yurgha's hide out, he'll be given a reward!'

Soon after, a man came before the merchant with the news, 'By day Saptar Yurgha hides in a little cove by the river and leaves it only under cover of the night to graze in the vicinity. At dawn he again takes to his shelter.'

Thus the horsemen renewed their attempts at capturing the horse. Though all the possible paths of retreat were cut off, and again a lasso was thrown at him, Saptar Yurgha managed to escape.

[1] *Mullah* - Muslim teacher of the sacred law.

аркана. Опять он сбежал и ускакал неведомо куда. Через какое-то время его снова отыскали. Снова попытались схватить, и снова удалось Саптару вырваться из рук ловцов.

В конце концов, купец стал преследовать его с полусотней всадников. Иноходца прижали к склону горы. Видя, что деваться некуда, иноходец несколькими прыжками преодолел склон горы и оказался на ее вершине, откуда и прыгнул вниз, в пропасть. Жалея иноходца, сложили песню. С того времени и поют песню "Саптар юрга".

(IV, 319-320)

The merchant, however, didn't abandon his hopes and soon tracked him down. But again the steed gave the followers the slip. Fifty a horseman pursued the steed till he was trapped on the hillside. There was no way out left for him, and so he reached the mountain top in a bounce, and sprang down to his death.

Pitying the horse, the people composed the tune 'Saptar Yurgha'.

(IV, 319-320.)

46. ТАШТУҒАЙ

Ҡатай ырыуынан Көтөр тигән бер кеше Көнһылыу исемле ҡыҙын Үҫәргән ырыуына, Көбәк тигән старшинаның Әлми исемле улына, кейәүгә биргән, ти. "Таштуғай" тип аталған алыҫтағы был ерҙе ҡыҙ ерһенмәй, үҙенең таулы-урманлы ерҙәрен, унда ҡалған егете Байғүбәкте һағынып моңая. Ул үҙенең ҡайғылы кисерештәрен йыр аша белдерә:

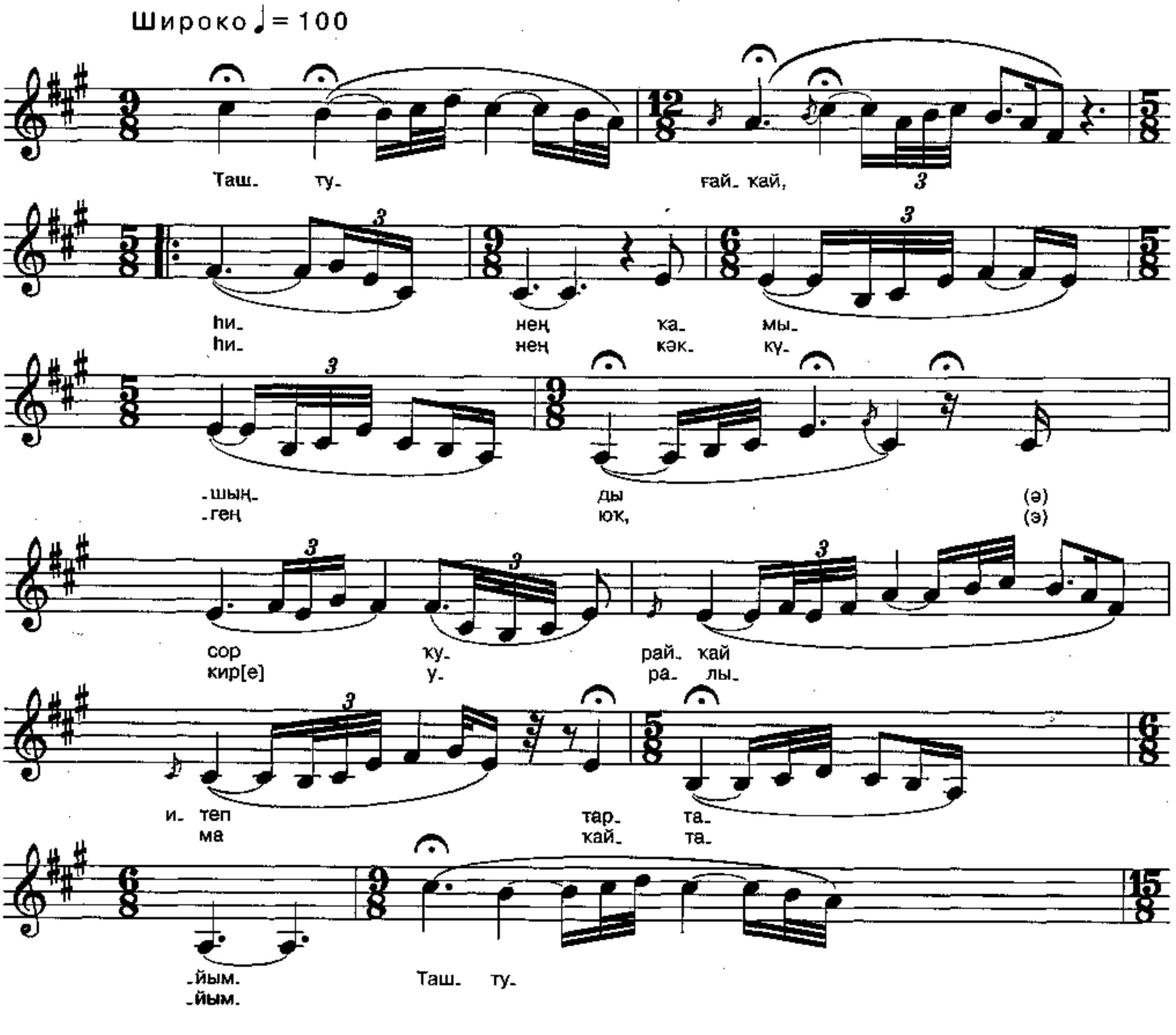

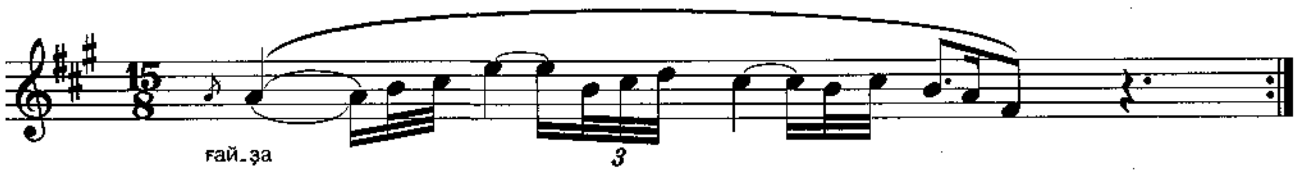

Таштуғайҡай, һинең ҡамышыңды
Сор ҡурайҡай[1] итеп тартайым.
Таштуғайҡай, һинең кәкүгең юҡ,
Кире Уралыма ҡайтайым.

Көнһылыу атаһына ҡунаҡҡа килгән арала Байғүбәк менән шишмә буйындағы ҡара тал төбөндә күрешә торған булған. Бер көндө Көнһылыуҙың һары йөҙөгөн Байғүбәк бармағында, ә Байғүбәктең аҡбуҙат һүрәте төшөрөлгән балдағын Көнһылыу бармағында күрәләр. Йөҙөк алмашыу икәүләп ҡасып китергә әҙерләнеү билгеһе була. Быны һиҙеп, Байғүбәкте үлтерәләр. Көнһылыуҙы Таштуғайға, ҡәйнәһе йортона, алып китәләр. Ул унда оҙаҡ тормай — һыуға ташланып үлә.

(X, 110—112.)

[1] *Сор курайкай* — Иы^ырып уйнай торран хысха курай, хатын-хыз?ар хурайы.

Л №

46. ТАШТУГАЙ

Сказывают, человек по имени Кутур Катайского рода выдал свою дочь Кюнхылу замуж за сына старшины Кубэка Альми Усергенского рода. Девушка не прижилась на далекой земле в местечке Таштугай - Каменный луг, тосковала, вспоминая свою горную и лесную родину, оставшегося там егета своего Байгубака. Свою тоску изливала она в песне:

Таштугай, на твоей камышинке
Заиграла бы, сделав курай.
На Урал возратиться б любимый:
Нет кукушек в тебе, Таштугай.

Когда Кюнхылу приезжала в гости к отцу, она встречалась с Байгубаком под черноталом возле ручья. Однажды желтый перстень Кюнхылу увидели на пальце Байгубака, а перстень Байгубака, с изображением чернотала и акбузата возле ручья, на пальце Кюнхылу. Обмен перстнями был знаком того, что двое решили бежать. Прознав это, злые люди убили Байгубака. Кюнхылу увезли на Таштугай, в дом свекра. Она не жила там долго - умерла, бросившись в реку.

(X, 110-112.)

46. TASHTUGHAI

A Bashkort of the Katai tribe, named Kotor, married his daughter Kenhelow off to Almy, the son of sergeant-major Kobak of the Uthargan tribe. The girl couldn't feel at home in the far-away place called Tashtughai. She was homesick. She missed the wooded mountains she had left and the lad, Baigubak by name, whom she loved. She made her sorrowful feelings known through a song.

Oh, Tashtughai, I wish I could play
Your rushes for a sor kurai[1],
Oh, Tashtughai you've no cuckoo here,
I wish I could go back to my own Urals.

When she paid short visits home, Kenhelow would meet with Baigubak near a spring under a bayleaf willow. One day people saw the yellow ring of Kenhelow on Baigubak's finger and they saw Baighubak's ring with the picture of the horse Akbuthat on Kenhelow's finger. The exchange of the rings was an indication of the two young people's plan to flee together. This got known and Baigubak was murdered. Kenhelow was taken back to Tashtughai to her father-in-law's. But she didn't live long. She drowned herself.

(X, 110-112.)

[1] *Sor kurai* - sort of short kurai with a whistling sound usually played by women.

47. ҠАЛДЫ

Бынан бик күп йылдар элек Әлмәт ҡарттың Мәликә исемле ҡыҙына Ғәббәс исемле байҙан яусы килеп төшкән.

— Бала сағымда ҡыҙымдың ҡолағын тешләгән Мөхтәр исемле егете бар. Шуға кейәүгә бирергә ниәтләп торабыҙ. Оло урындан килгән яусы булһаң да, һорауыңды кире ҡағырға тура килә, — тигән ҡыҙҙың атаһы яусыға.

— Мөхтәр тигәнең, ҡыш булһа, һунарға йөрөүҙән, йәйен һал ағыҙып, йылға буйын ҡыҙырыуҙан бушамай, — тигән яусы, — тамағы ашҡа туймай, өҫтө-башы кейемгә йәлсемәй. Бер тамағын да туйҙыра алмаған шул йолҡошҡа ғәзиз балаңды биреп, ғүмерен заяға үткәрергә теләйһеңме?! Ғәббәс байға бирһәң, өҫтө бөтөн, тамағы туҡ, бер мохтажһыҙ донъя көтәсәк. Күңелең тыныс. Барһаң, ҡунаҡ булып йөрөрһөң, исмаһам. Өҫтәүенә ҡалымына — ни тиклем мал. Туй үткәреү сығымын үҙ өҫтөнә ала. Шундай урындан баш тартырға нисек баҙнат итәһеңдер?..

— Байлыҡ — бер айлыҡ, тигәндәр боронғолар, — ти Әлмәт ҡарт. — Ҡыҙымды көсләп Ғәббәс байға бирһәм, баланың күҙ йәше башыма төшәсәк. Мин уны көсләп бирә алмайым.

— Ҡыҙ баланың ғүмере шулай инде, бөгөн ата менән әсә ҡулында, үҫеп еткәс — барыбер кейәү ҡулына күсә. Башта ҡыҙ баланың күҙ йәше түгелә инде ул. Һуңынан бөтәһе лә онотола. Ғәббәс бай — бик шөһрәтле кеше. Өйөнән кантон, старшина кеүек түрәләр өҙөлмәй. Уның бер һүҙ менән мең кешене юҡ итер форсаты бар, ҡарышып торма, — тигән дә яусы ҡайтып киткән.

Ҡыҙҙың атаһы риза булған. Ҡалым малдарын барып алып ҡайтҡан.

Был хәбәрҙе ишеткәс, Мәликә бик ҡайғырған. Иҫе-аҡылы китеп илаған. Етмәһә, һөйгән егете Мөхтәр кәсеп итергә ситкә сығып киткән булған. Мәликә уға хәбәр ебәргән:

— Мине байға көсләп кейәүгә бирәләр. Яратһаң, тиҙерәк ҡайтып ҡотҡар, — тигән.

Бына Ғәббәс бай туйға килеп тә еткән. Әммә Мөхтәр һаман ҡайтмаған. Ҡыҙ, көтә-көтә арығас, егетенең ҡайтыуына өмөтөн өҙөп, бәләкәй саҡта ҡымыҙлыҡ йыйып йөрөгән ерҙәрен ҡарап ҡайтырға сығып киткән. Мәликә тау битендәге ҡая ташҡа менеп, тирә-яҡҡа ҡаранып, егетем менән бәхилләшеү ошо булыр инде, тип, тау-таштарҙы яңғыратып йырлаған.

Бәләкәй генә бүртә әкрен юрта,
Әкрен-әкрен баҫып тиҙ етә.
Ҡырыҡаларҙа түгел, сәхрәләрҙә
Йәшлек ғүмерем заяға тик үтә.

Ярһып ҡайтҡан егет, ҡыҙының өйҙә юҡлығын белгәс, эҙләп шул яҡҡа киткән. Мәликә инде ҡаянан ташланайым тигәндә, егетенең ҡурай моңон ишетеп ҡалған. Егете уны килеп тапҡан. Ҡыҙ уның күкрәгенә һарылған.

— Һөйөклөм, — тигән ҡыҙ уға, — байҙар һине үлтерергә йыйыналар, зинһар, күренмә!

Егет әйткән:

— Байҙан ҡотолоу өсөн бер генә юл бар: йә ул, йә беҙ йәшәргә тейеш. Һин бер ни белмәгәндәй өйөңдә бул. Мин байҙы үҙем ҡаршы алырмын. Атынан ҡолатып төшөрөрмөн дә һине ултыртып алып китермен.

Ҡыҙҙы ул ауылға оҙатып ҡуйған. Үҙе ҡыйыу эшкә тәүәккәлләнеп тороп ҡалған.

Оҙаҡ та үтмәй, Ғәббәс бай килергә сыҡҡан. Бейек тау юлының бер ҡыҫыҡ ерендә аттары әкренләгән ваҡытта байҙың маңлайына бер уҡ килеп тә ҡаҙалған. Әйләнеп китеүенә йөрәгенә икенсе уҡ килеп тейгән.

Байҙың эйәрсәндәре сыр-сыу килеп кире ҡасҡан. Егет бай аттарына ултырып алға сапҡан.

Бай кейәүҙең килеүен көткән кешеләр, ауылдаштары Мөхтәрҙе күргәс, бик аптырағандар. Егет шунда уҡ һөйгән ҡыҙын атҡа ултыртып ауылдан сығып та киткән. Билдәһеҙ яҡҡа ҡасып китеп, донъя көткәндәр улар. Шул ваҡиғанан һуң ҡыҙ Мөхтәргә арнап ошо йырҙы сығарған.

Ҡалды ғына тауы, ай, ҡалд(ы) инде,
Һар(ы) баш, һар(ы) баш үлән алды инде.
Йән һөйгән дә йәрем ҡаршы алды, —
Йәнкәйөктөң йәнен алды инде.

Ҡалды ғына тауы бигерәк бейек,
Өҫтәренән атлай аҡ кейек.
Йән һөйгән дә йәрем ҡулына алды,
Ятып ҡалды бахыр йәнкәйөк...

Уға яуап итеп, егет былай тип йырлаған:

Күгәрепкәй ятҡан Ҡалды тауын
Тур(ы) аттарға менеп ураным.
Йәштән һөйгән йәрҙе алам тибүк
Яуыз байға ҡулым янаным...

Ике йәш йөрәк бергә ҡушылып, бер-береһен яратып йәшәгәндәр. Тик Мөхтәр кешегә ҡул һуҙыуынан выждан ғазабы кисергән.

Тыуған яҡҡа ҡабат ҡайта алмау — иң ҙур яза булған уға.

Шул ваҡыттан һуң ул урынға Ҡалдытау тигән исем биргәндәр. Егет менән ҡыҙ сығарған йырҙы Ҡалды тип йөрөтөр булғандар.

(IV, 299—301.)

* * *

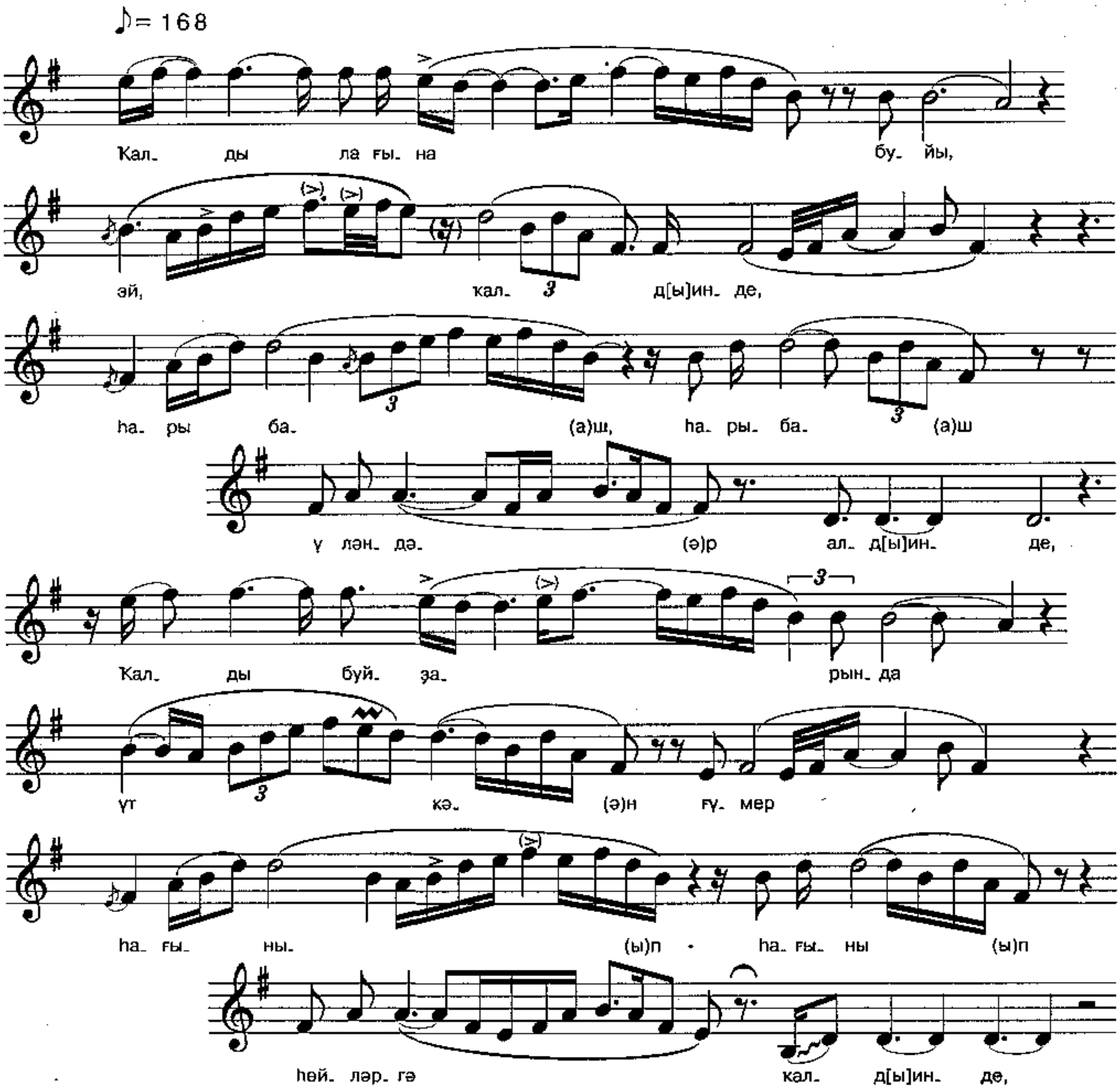
♪= 168
Кал- ды ла ғы- на бу- йы,
эй, кал- 3 д[ы]ин- де,
һа- ры ба- 3 (а)ш, һа- ры- ба- 3 (а)ш
ү лән- дә- (ә)р ал- д[ы]ин- де,
Кал- ды буй- ҙа- 3 рын- да
үт 3 кә- (ә)н ғү- мер
һа- ғы- ны- (ы)п · һа- ғы- ны (ы)п
һөй- ләр- гә кал- д[ы]ин- де,

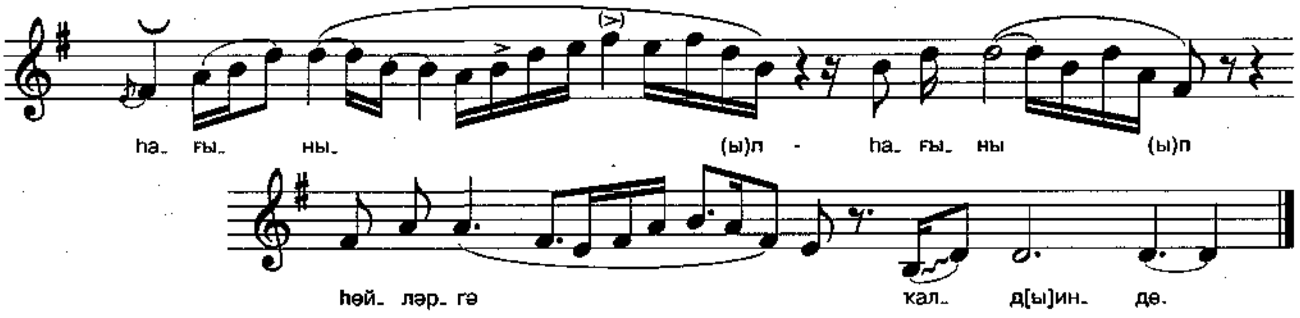

Ҡалды ла ғына буйы, эй, ҡалд(ы) инде,
Һарыбаш, һарыбаш үләндәр алд(ы) инде.
Ҡалды буйҙарында үткән ғүмер
Һағынып-һағынып һөйләргә ҡалд(ы) инде[1].

(VI, 33.)

[1] Йырҙың киң билдәле был вариантына бәйле риүәйәттәрҙә Ҡатай ырыуы башҡорттары менән Табындар араһындағы ер өсөн килеп сыҡҡан ҡаршылыҡтар тураһында һүҙ бара. Табын ҡәбиләһе башҡорттары тарафынан ҡыҫырыҡланған Балаҡатайҙар тыуған ерҙәренән киткәндә, шундағы ҙур бер күлгә һәм тауға "Ҡалды" тип исем биреп, әрнеп йыр сығарғандар, тиелә хикәйәлә. Ғилми әҙәбиәттән күренеүенсә, риүәйәттең нигеҙендә тарихи дөрөҫлөк ята: көньяҡ-көнбайыштан килгән Табындар ысынын да Балаҡатайҙарҙы төньяҡҡараҡ күсенергә мәжбүр иткән. — Кузеев Р. Г., Бикбулатов Н. В., Шитова С. Н. Зауральские башкиры // Археология и этнография Башкирии. — Уфа, 1969. Т. 1. 181-се бит.

47. КАЛДЫ

Много-много лет тому назад к дочери старика Альмета Малике явились, говорят, свататься от Габбас-бая.

- У моей дочки есть суженый по имени Мухтар, с которым она с детства наречена. За него-то мы и собираемся выдать девушку. Хоть ты и сват большого человека, придется тебе отказать, - сказал ему отец Малики.

- Тот, кого называешь Мухтаром, зимою занят охотой, летом сплавляет плоты, с реки домой не возвращается, - возразил сват. - Живет впроголодь, одежду себе справить не может. Неужели хочешь погубить единственную дочь, выдав ее за голодранца, который не может самого себя прокормить? А выдашь дочь за Габбас-бая, всегда будет она ухожена, сыта, горя знать не будет. Да и сам всегда будешь спокоен, по гостям станешь ходить. К тому же получишь много скота в калым. Расходы по проведению свадебного пира бай берет на себя. Как ты можешь отказаться от такого предложения?

- Богатство - на месяц, говорили в старину, - отвечал старик Альмет. - Если я насильно выдам свое дитя за Габбас-бая, слезы ее на мою же голову обрушатся. Нет, не могу я выдать ее насильно.

- Да ведь такова жизнь девушек, - не отступался сват. - Сегодня она в руках родителей, а подрастет - все равно перейдет в руки жениха. Поначалу всегда льются девичьи слезы, а потом все забывается. А Габбас-бай весьма почитаемый человек, в доме его постоянно гостят кантоны, старшины и прочие уважаемые люди. Он может одним словом уничтожить тысячу человек, так что не противься, - сказал сват и отправился к себе домой.

И отец девушки согласился с его доводами. Поехал к баю и воротился со скотом, отданным в калым.

47. KALDY

Many years ago Ghabbas bai sent his matchmaker to old Almat asking for his daughter Malika's hand.

The girl's father had to turn down the rich man's proposal.

'My daughter is going to marry a young man named Mokhtar. They were betrothed to each other at an early age.'

The matchmaker sneered, 'Mokhtar? You mean the one who scours the country hunting in winter and rafting in summer? The unfortunate beggar sometimes has nothing to eat and put on, and you want to marry off your sweetest child to him and thus ruin her life?! No one but Ghabbas bai can provide her with decent food and clothes, and, beyond all, ensure her happiness. All wedding party expenses being on him, he will pay you a huge 'kalym'[1] in cattle and poultry. And you, Almat, will always be a welcome guest at his place. Now, you will really have lost your senses if you refuse all this'.

Yet old Almat wouldn't give in, 'He who is rich today may lose everything tomorrow. How can I force my own daughter to marry Ghabbas bai? She will never forgive me'.

The matchmaker persisted.

'Why, that is all women's lot - sooner or later they have to leave their parental house for their husband's one. It is no wonder then that they should cry their eyes out - they all do. So what? In a while they forget such petty grievances. Besides, Ghabbas bai is quite a celebrity in his own way. His house is frequented by renowned people, like the cantonal chief and the master sergeant. A single word from him can kill thousands. You'd better not stand in his way'.

Undoubtedly, the matchmaker's words had not been lost on the poor man, since a few days later he brought the promised kalym home.

[1] *Kalym* - ransom paid for a bride.

Услыхав такую весть, крепко пригорюнилась Малика. Чуть память не потеряла от слез и стенаний. Мало того, ее любимый егет Мухтар отправился куда-то на заработки. Вот Малика и послала ему весть:

- Меня насильно выдают замуж за бая. Если любишь, немедленно возвращайся и спаси меня!

А тут и Габбас-бай прибыл на свадебный пир. И только Мухтара все не было и не было. Долго ждала девушка своего егета, а потом потеряла всякую веру в его возращение.

Однажды она решила погулять по тем местам, где в детстве собирала борщевник. Она поднялась на каменную гору, огляделась по сторонам и звонким голосом запела песню, мысленно прощаясь со своим любимым:

Маленькая лошадь скачет мелко, •
Скачет мелко - скоро добежит.
С богачом отец пошел на сделку,
Как унять тоску моей души?

А в это время вернулся Мухтар. Не найдя девушку, отправился по ее следам. В тот самый момент, когда уже Малика собиралась броситься со скалы, она услышала голос курая, на котором играл ее возлюбленный. Так она с ним и повстречалась. Девушка прильнула к его груди.

- Родной мой, - воскликнула она, - богачи собираются тебя убить, ради бога, не показывайся им на глаза! Егет ей отвечал:

- Чтобы избавиться от бая, имеется только один способ: жить должны или мы, или он. Ты живи себе дома, будто ничего не случилось. Я сам встречу бая. Собью его с коня и увезу тебя.

Он проводил девушку домой, сам же стал готовиться к рискованному делу.

Габбас-бай не заставил себя долго ждать. Когда в узком месте ущелья его кони замедлили ход,

The news produced a most dismal effect on Malika. Many and bitter were the tears the girl shed in despair. Still, the worst of all was that Mokhtar had left for some remote place seeking a job, and didn't know anything about this. Nevertheless, Malika sent him a message imploring him to return and save her from the unwanted marriage.

Meanwhile, Ghabbas bai arrived at their place to see to the preparations for the wedding feast. Now that all hopes for her beloved's return had faded away, the girl sought privacy, her heart overburdened with sad and tender recollections. Mournfully, she turned her footsteps to the hillside where she used to gather kymithlyk as a child. Having clambered up the rocky mountain, she looked around as if parting forever with her lover, and poured forth the song.

A short-legged dark-bay horse
Pacing slowly is speeding forth.
Not in the highlands, but in the plains,
I'll live in grief till my last days.

In the meantime Mokhtar, who had just returned home and learnt the news, set off for the hillside. And just in time he was, for his beloved girl was but one step from the edge of the abyss. The faint sounds of the kurai and a familiar tune held her back from jumping off, and in an instant she found herself in the arms of her lover.

'Oh, darling', she said. 'Don't go to the village right now, the bais[1] will kill you'.

The young man didn't waver.

There is only one way out - either that bai or we must die. Trust me. I'll intercept the rascal on his way and take his horse for both of us to ride. So go home and try to act as if nothing had happened'.

He didn't have to wait too long. Soon Ghabbas bai appeared slowing down his horse on the narrow path

[1] Bai-rich man.

прямо в лоб бая вонзилась стрела. Другая угодила в сердце.

Спутники бая в смятении устремились назад. Егет захватил байских лошадей и помчался к своему аулу.

Люди, аулчане Мухтара, ожидавшие прибытия богатого жениха, очень удивились, увидев егета. А тот, не медля, посадил в седло свою возлюбленную и умчался с нею. Уехали они неизвестно куда и стали там жить.

После того случая девушка сложила песню и посвятила ее своему егету:

С горой Калды мы навсегда расстались,
Она покрылась желтою травой.
Мой любимый спас меня... А в скалах
Пал злодей, пробит его стрелой.

Калды-гора ай высока-высока,
Там бродит зверь по скалам и камням.
С врагом егет расправился жестоко -
Поверженный злодей остался там.

И в ответ ей егет пропел так:

Далеко гора Калды осталась,
В синеве плывут ее края.
Чтоб навек с любимой не расстаться,
На злодея руку поднял я.

Так в любви и согласии жили молодые.

И только Мухтар иногда мучился угрызениями совести, оттого что поднял руку на другого человека. Омрачалось их счастье и от'тоски, которую испытывали они, не в силах вернуться в свой родной край.

С тех пор гора, на которой сложили песню, стала называться "Калды-гора", а песня, сложенная егетом и девушкой, - песней "Калды".

(IV, 299-310.)

among the rocks. At this precise moment an arrow thrust into his head; on his turning around another one pierced through his heart.

That caused great confusion among the bais' companions, who, fearing assault, fled instantly from the scene of the murder.

Meanwhile, the village folks, expecting a rich bai to arrive, got immensely puzzled at the sight of Mokhtar galloping straight to Malika's house. To their utter astonishment he seated the girl behind him and dashed immediately off. Nobody has ever seen them since. They say, it was then that Malika devoted a song to Mokhtar.

See the blue mount touch the sky?
It's Kaldy Tau, which rises high
Among the world of mountain grass,
Where colours are dim golds and browns,
That's where I met the love of mine.

The mountain top is lost in Heaven,
As birds dream of a soaring flight,
Two lovers stare into the sky,
. And grief seems to have gone forever.

The young man caught up the tune.

Kaldy Tau, your golden crest is wrapped in blue,
On dark bay steeds I used to scour it through.
But once the gold of slopes turned into blood of red -
I saved my love, but killed a man instead.

Thus the lovers lived happily together. Yet, at times, Mokhtar suffered bitter remorse for his crime. To live far from his native land proved a severe punishment for him. .

The place where they had met was then called Kaldy Tau, and the song of the two lovers was named 'Kaldy'.

(IV, 299-310.)

С горой Калды мы навсегда расстались,
Она покрылась желтою травой.
Ту жизнь, что на Калды прошла, осталось
Нам вспоминать с душевною тоской[1].

(VI, 33.)

The Kaldy shores, hey, Kaldy,
Smothered with grass of gold.
The life that passed on shores of Kaldy
Now is only to be missed and woed[1].

(VI, 33)

[1] Этот, наиболее распространенный, вариант песни исполнители связывают с историческими событиями - вынужденным переселением башкир племени Катай в связи с приходом на их земли башкир-табынцев. Согласно преданию, балакатайцы, покидая родные места, дали одному из озер и горе название Калды (букв. "Осталось", т.е. Оставшееся озеро, Оставшаяся гора). Как видно из научной литературы, в основе предания лежат реальные события. Продвигавшиеся с юго-запада табынские башкиры действительно потеснили балакатайцев к северу. - Кузеев Р. Г., Бикбулатов Н. В., Шитова С. Н. Зауральские башкиры // Археология и этнография Башкирии. -Уфа, 1969. Т. 1.С. 181.

[1] The legends and traditions underlying this widely-spread version of the song relate of the quarrels about the land between the Bashkorts of the Katai and Tabyn tribes. It is further narrated that after the Tabyn Bashkorts had ousted the Balakatai tribes from their native lands, they named the large lake and a mountain which were left behind 'Kaldy'. Thus the grievous song appeared. Scientific sources verify the fact that the traditions are historically relevant, since the Tabyn tribes coming from south-west forced the Balakatai tribes to move northwards. [- Кузеев Р. Г., Бикбулатов Н. В., Шитова С. Н. Зауральские башкиры //Археология и этнография Башкирии. -Уфа, 1969. Т. 1. С. 181.]

48. ҒИЛМИЯЗА

Борон заманда хәҙерге Баймаҡ районының Таһир ауылында Исмәғил ҡарттың Ғилмияза исемле ҡыҙы булған. Йәйҙең бер йәмле көнөндә ҡатын-ҡыҙҙар еләк йыйырға сыҡҡан. Улар араһында Ғилмияза ла булған. Быларға ҡаршы бүрәнә тейәгән кешеләр осраған. Улар ялан яғынан килгәндәр икән. Шул кешеләр араһында Ғилмиязаның атаһына үс тотоп йөрөгән аҡһаҡ Ҡыҙрас ҡарт та булған. Үсен алыр өсөн был әҙәм ҡыҙҙы юлаусыларға һаткан да ебәргән, ти. Ҡатын-ҡыҙҙар, еләк йыя алмайынса, кире ауылға ҡайтып киткәндәр. Ҡурҡыштарынан был хәл тураһында улар бер кемгә лә әйтмәгән. Ҡыҙҙың ата-әсәһе илаған-илаған да, Ғилмиязанан бөтөнләй төңөлә башлаған.

Бер саҡ Садиҡ тигән берәү бер ауыл урамынан үтеп барғанда бик моңло йыр ишеткән. “Был беҙҙең яҡ көйөнә оҡшай ҙабаһа, — тип уйлаған был, — рәхәтләнеп тыңлайым әле”. Аты менән тәҙрә янына килгән дә тыңлай башлаған:

Эткара ла тигән тау башында
Ятып ҡалды уйнаған ташҡынам.
Ете йәштәремдә әсир булды
Минең генә ғәзиз башҡынам.

Исемкәйем минең Ғилмияза,
Миндәй зарлы бармы донъяла?
Ата-әсәкәйем иҫемә төшһә,
Хәсрәттәрем була зыяла.

Был Ғилмияза була. Шул саҡ тышҡа күҙ һалһа, биҙәкләнеп эшләнгән күн сергеле көмөш ҡо-йошҡаны менән аҡыклы эйәре өҫтөндә бер ҡупшы егет ултыра, ти. Бер аҙ ҡарашып торғас, был егет:

— Һеңлекәш, янына инеп сығырға буламы? — тип һорай.

Ҡыҙ ризалығын белдереп, башы менән ишара яһаған. Егет килеп ингән дә һораша башлаған:

— Һин кем? Бында ҡайҙан килдең?

Ғилмияза шунда был егеткә башынан үткәндәрен һөйләп биргән.

— Тағы ла бер йырла әле, — тигән Садиҡ.

— Ҡурҡам, — тигән ҡыҙ. Шул саҡ Ғилмиязаның янына бер-нисә ҡыҙ йыйылып киткән. Тағы шул йырҙы ҡабатлауын үтенгәндәр. Шунан Ғилмияза былай тип йырлап ебәргән:

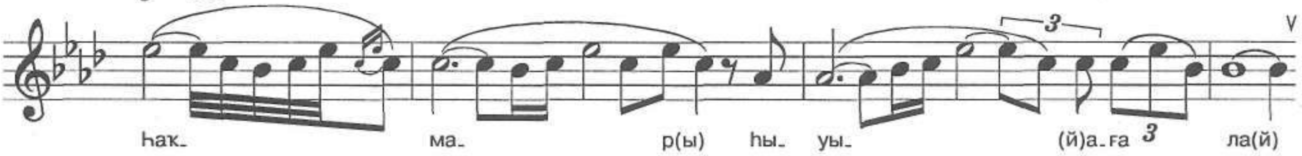

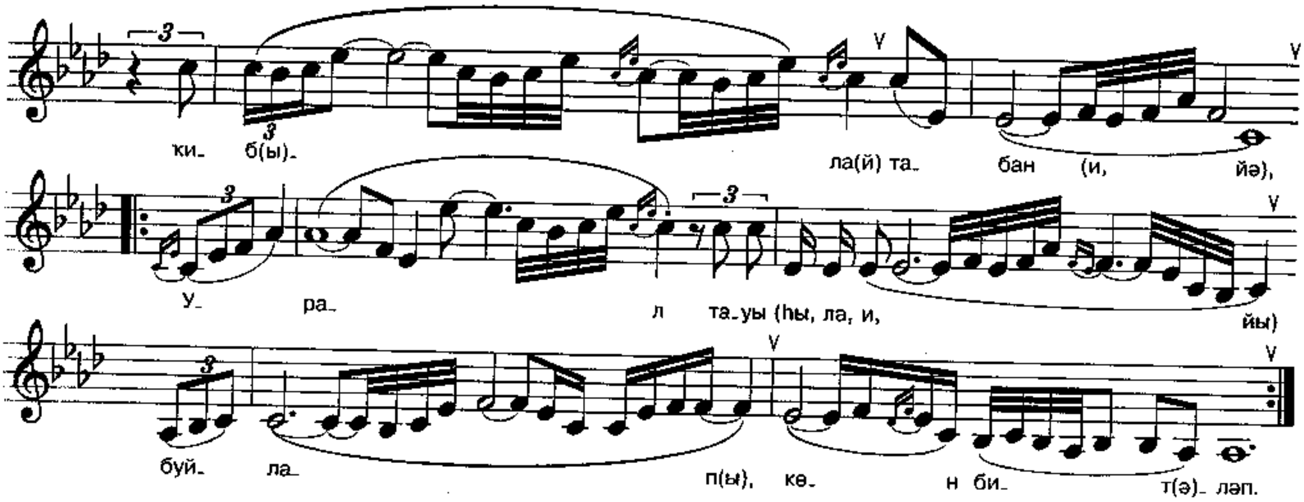

Һаҡмар һыуы аға ҡибла табан,
Урал тауы буйлап, көн битләп.
Тыуған илкәйемә ҡайтыр инем,
Аяҡтарым талһа ла, имгәкләп.

Садиҡ, Ғилмиязаның моңло, зарлы, серле йырҙарына хайран ҡалып, ҡайтып киткән. Ҡыҙҙың тыуған ауылына килгән дә әйткән:

— Исмәғил уҙаман, һөйөнсә, юғалған Ғилмиязаны таптым. Теләһәң, бөгөн үк алып ҡайтам, — тигән.

— Әгәр Ғилмияза ҡыҙым тере булһа, үҙеңә кәләш итеп бирәм, — тигән Исмәғил ҡарт.

Был ваҡытта ҡыҙҙың юғалыуына егерме биш йыл үтеп киткән. Исмәғил ҡарттың ике күҙе лә күрмәҫ булған, ти.

Садиҡ, һүҙен һүҙ итеп, Ғилмияҙаны Таһир ауылына алып ҡайтҡан.

— Бына, Исмәғил олатай, Ғилмияҙаны килтерҙем. Ҡыҙыңды үҙе теләгән кешеһенә кәләш итеп бирерһең, — тип әйткән дә, үҙ юлына киткән, ти, егет.

(IV, 272–273.)

48. ГИЛЬМИЯЗА

В стародавние времена жил в ауле Тагир Баймакского района старик Исмагил. Была у него дочь по имени Гильмияза. Как-то раз в погожий летний день собрались женщины по ягоды. Пошла с ними и Гильмияза. По пути встретились им люди, которые везли бревна. Это были степные жители[1]. Тут откуда ни возьмись, появился одноногий старик Кидрас, который с давних пор враждовал с Исмагилом. Сговорился он со степняками, застращал женщин и продал Гильмиязу в степь. Женщины в страхе вернулись домой. До того они перепугались, что никому не посмели рассказать о случившемся.

Много слез пролили родители Гильмиязы. Нет вестей от дочери. Совсем отчаялись старики увидеть снова дочь свою.

Однажды, спустя много лет, егет по имени Садык проезжал в далекой стороне мимо одного селения и услышал удивительно красивую мелодию. "Что эта за песня? Она напоминает напевы нашего края", - подумал он. Подъехал поближе к дому и стал слушать.

Остались камушки - забава детских лет,
На Эткаратау, но меня там нет.
В семь лет невольницею стала я,
О, есть ли где несчастная, как я?!

Гильмиязою все зовут меня,
Эх, бедная головушка моя.
Едва припомню я отца и мать,
Тоска сжимает грудь мою опять.

Это была Гильмияза. Посмотрела она в окно и увидела красивого егета, сидящего на коне в седле, богато украшенном серебром. Молча глядели они друг на друга. Затем егет спросил:

- А нельзя ли в дом войти, сестрица?

[1] По преданию, девочка по имени Гильмияза была похищена казахами (варианты: проезжими купцами, цыганами).

48. GHILMIYAZA

In days gone by in the village of Tahir, which now belongs to the Baimak region, there lived Old Ismaghil with his daughter Ghilmiyaza. On a fine summer day some women and girls went to the fields to pick berries. Ghilmiyaza went together with them. They met some people there with a cart of logs. They appeared to have come from the plains[1]. Among them there was a lame man named Kythras who had a grudge against Ghilmiyaza's father. To get even with him, Kythras sold Ghilmiyaza to those people. The shocked women were unable to continue gathering berries and went back to the village. As they were scared, they told no one about it.

The girl's parents wept for a long time till they lost all hope of seeing her again.

One day a man, Sadyk by name, rode along a street of a far-off village and heard a very mournful song. 'Doesn't it sound like one of our local tunes?' he thought, Td love to enjoy it.' He rode closer to the window and stood listening.

The stones I played with are left idle
At the top of Mount Etkara.
At the age of just seven I, poor soul,
Was turned into a miserable captive.

My name is Ghilmiyaza,
Is there one as pitiful on earth?
When I recall my dear father and mother,
My spirits are in heaven.

That was Ghilmiyaza singing. She looked outside. There was a slender young man on horseback, his silver breech-band lined with thick felt and ornamented leather, and his saddle decorated with cornelian. They looked at each other. The young man asked, 'Sister, may I call in?' The girl nodded in agreement. The man

[1] According to another version Ghilmiyaza was kidnapped by the Kazakhs.

Девушка согласно кивнула головой. Егет вошел к ней и стал расспрашивать:

- Ты кто? Как здесь оказалась?

Гильмияза поведала парню о своей горькой судьбе.

- Спой еще разок, - попросил ее Садык.

- Боюсь что-то, - ответила она смущенно.

В это время в дом пришли подруги Гильмиязы, упросили-таки ее повторить песню. И тогда Гильмияза запела:

Отроги гор Уральских обходя,
На свет Киблы бежит Хакмар легко.
Пешком бы в край родной вернулась я,
Устанут ноги -доберусь ползком.

Садык, очарованный печальными и трогательными песнями Гильмиязы, вскоре отправился домой. Приехав в родной аул Гильмиязы, он сказал ее отцу:

- Исмагил-узаман[1], хойонсе[2], я нашел твою пропавшую дочь. Могу привезти ее домой.

- Если Гильмияза и вправду жива и ты сможешь привезти ее, то отдам за тебя замуж, - сказал старик Исмагил.

Надо сказать, что к тому времени прошло 25 лет, как пропала Гильмияза. Исмагил одряхлел, ослеп.

Садык сдержал свое слово, привез Гильмиязу.

- Вот, Исмагил-бабай[3], привез я тебе дочку, выдай ее замуж за того, за кого она пожелает выйти, - сказал он и зашагал своей дорогой.

(IV, 272-273.)

[1] *Узаман* - уважительное обращение к пожилому, много повидавшему человеку.
[2] *Хойонсе* - радостная весть.
[3] *Бабай* - дедушка.

entered and began asking her questions. 'Who are you? Where do you come from?'. Ghilmiyaza then told the young man of all that had happened to her. 'Sing again, please. I'd love to hear more of your song,' Sadyk said. 'I dare not, said the girl.' Just then some of her girl friends called in and asked her to sing the song again. Ghlimiyaza sang like this.

The Hakmar river carries its waters towards qiblah[1]
Among the Ural ridges.
I wish I could return to my beloved motherland,
If my legs wore out, I'd limp and crawl to reach it.

Sadyk was deeply moved by Ghilmiyaza's doleful, plaintive and secretive song. He rode back home. Then he went to the native village of the girl and said,

'Honourable Ismaghil, good news! I've found your missing daughter. If you wish, I can bring her back home just now,' he said.

'If my daughter Ghilmiyaza is alive, I'll marry her off to you,' said Old Ismaghil.

By that time she had already been missing for twenty five years. Old Ismaghil's eyes had both grown sightless by then.

Sadyk kept his word and brought Ghilmiyaza back to the village of Tahir.

'Here, Grandfather Ismaghil, I've brought your daughter back to you. Marry her to anyone you wish,' he said and set off on his way.

(IV, 272-2"

Qiblah - the direction of Mecca.

49. ЗӘЛИФӘКӘЙ

Борон Диңгеҙбай ауылында[1] Үҫәргән ырыуының Сураш аймағынан күсеп килгән Әбделкәрим тигән бер кешенең Зәлифә исемле бик һылыу ҡыҙы булған, ти. Ул Алламорат тигән бер егет менән яратышып йөрөгән. Тик араларына Яҡуп тигән бер кеше килеп инә. Ул Зәлифәнең ағаларын мал биреп ризалаштыра. Зәлифәкәйҙе көсләп Яҡупҡа ҡушалар. Әммә Яҡуп уға өйләнмәй. Был хәлдән һуң Алламорат та Зәлифәне алмаҫ булған, ти. Зәлифәне йәлләп йыр сығарғандар:

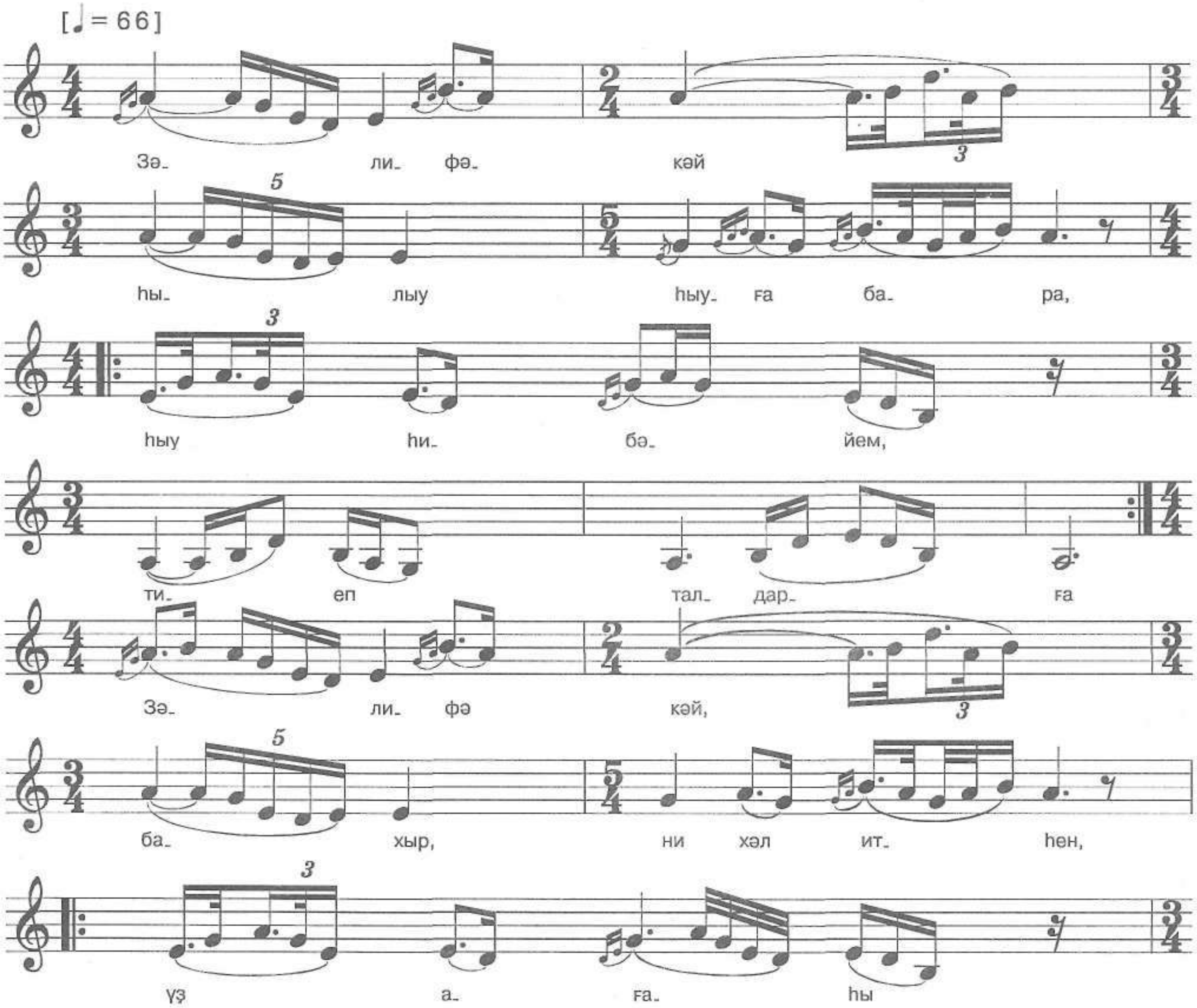

[1] Куйбышев өлкәһенең Оло Черниговка районына ҡарай.

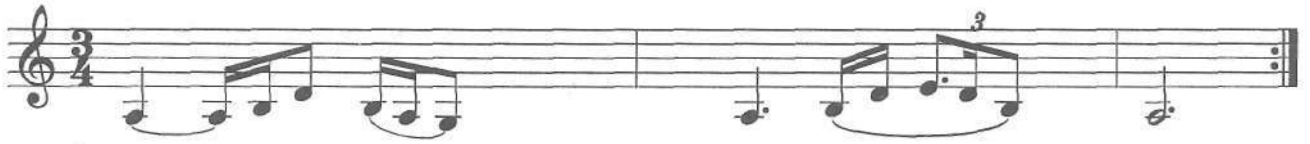

Зəлифəкəй һылыу һыуға бара,
Һыу һибəйем, тиеп талдарға.
Зəлифəкəй, бахыр, ни хəл итһен,
Үҙ ағаһы һатҡас малдарға.

Зəлифəкəй ҡыҙҙың йөн яулығын
Ябынмаған кеше ҡалманы.
Зəлифəкəй һылыу буйға еткəс,
Һоҡланмаған кеше ҡалманы.

(III, 283, 370.)

49. ЗАЛИФАКАИ

Сказывают, в прежние времена в ауле Дингезбай[1] жил человек по имени Абделькарим, переселившийся из аймака Сураш[2] Усергенского рода. Была у него дочь-красавица Залифа. Дружила она с Алламуратом, парнем из той же деревни. Но встал между ними другой егет по имени Якуп. Дав старшим братьям Залифы много скота, он добился их согласия, и Залифу отдали Якупу. Но он, пожив с ней, отказался жениться. Говорят, после этого и Алламурат не захотел брать ее в жены.

Жалея Залифу, сложили о ней песню:

С утра Залифакай таскает воду,
Задумчиво ее под иву льет.
Как быть бедняжке, коль ее так подло
Родные братья продали за скот.

Кто знает, скольких шалью согревала
Несчастная в любви Залифакай?
Когда она красавицей взрастала,
То любовался девушкой весь край.

(III, 283, 370.)

[1] *Дингезбай* - дер. в Куйбышевской области.
[2] *Аймак Сураш* - название родового подразделения.

49. ZALFAKAP

In the old village of Dinghethbai[2] there lived a man called Abdel-Karim who was of the Surash branch of the Uthargan tribe. He had a very pretty daughter Zaiifa. She was the beloved of a young man Allamorat. But a man named Yakup broke into their relationship. He claimed Zaiifa to be his after he had given some cattle to Zaiifa's elder brothers and got their permission. Thus Zalifakai was forced to belong to Yakup. But Yakup didn't marry her. After that Allamorat too refused to marry Zaiifa. People pitied Zaiifa very much and composed a song of compassion for her.

Zalifakai is going to fetch water,
She means to water the willows.
What else can the poor thing do?
Her own elder brothers had sold her for cattle.

Was there anyone left who didn't warm himself
With the poor girl's woollen shawl?
When pretty Zalifakai grew up,
Was there anyone left who could help admiring
her beauty?

(III, 283, 370.)

[1] *Zalifakai*- 'kai' is added to express tenderness, fondness.
[2] Now *Dinghethbai* belongs to the Starochemigovsky district of the Kuibyshev region.

50. ЗӨЛХӘБИРӘ

Элек Мостафа исемле бер мулла йәшәгән. Ҡатыны үлгәс, ул алама һөнәргә бирелеп китә: кәрт уйнай башлай. Күп уйнай торғас, бөтә йыйған байлығын, мал-тыуарын оттороп бөтә.

Был мулланың Зөлхәбирә исемле бик матур ҡыҙы була. Һис нәмәһе ҡалмағас, шул берҙән-бер ҡыҙын кәрткә һалып, бер рус әфисәренән оттора. Әфисәр, ҡан йәштәрен түктереп, ҡыҙҙы алып китә. "Үҙ динемә күсерәм", тип, сиркәүгә алып китеп барған сағында, Зөлхәбирә үҙен-үҙе сәнсеп үлтерә. Ҡыҙының ҡайғыһынан аҙаҡ атаһы ла үҙенә ҡул һала.

Зөлхәбирәне йәлләп, иптәш ҡыҙҙары йыр сығарған:

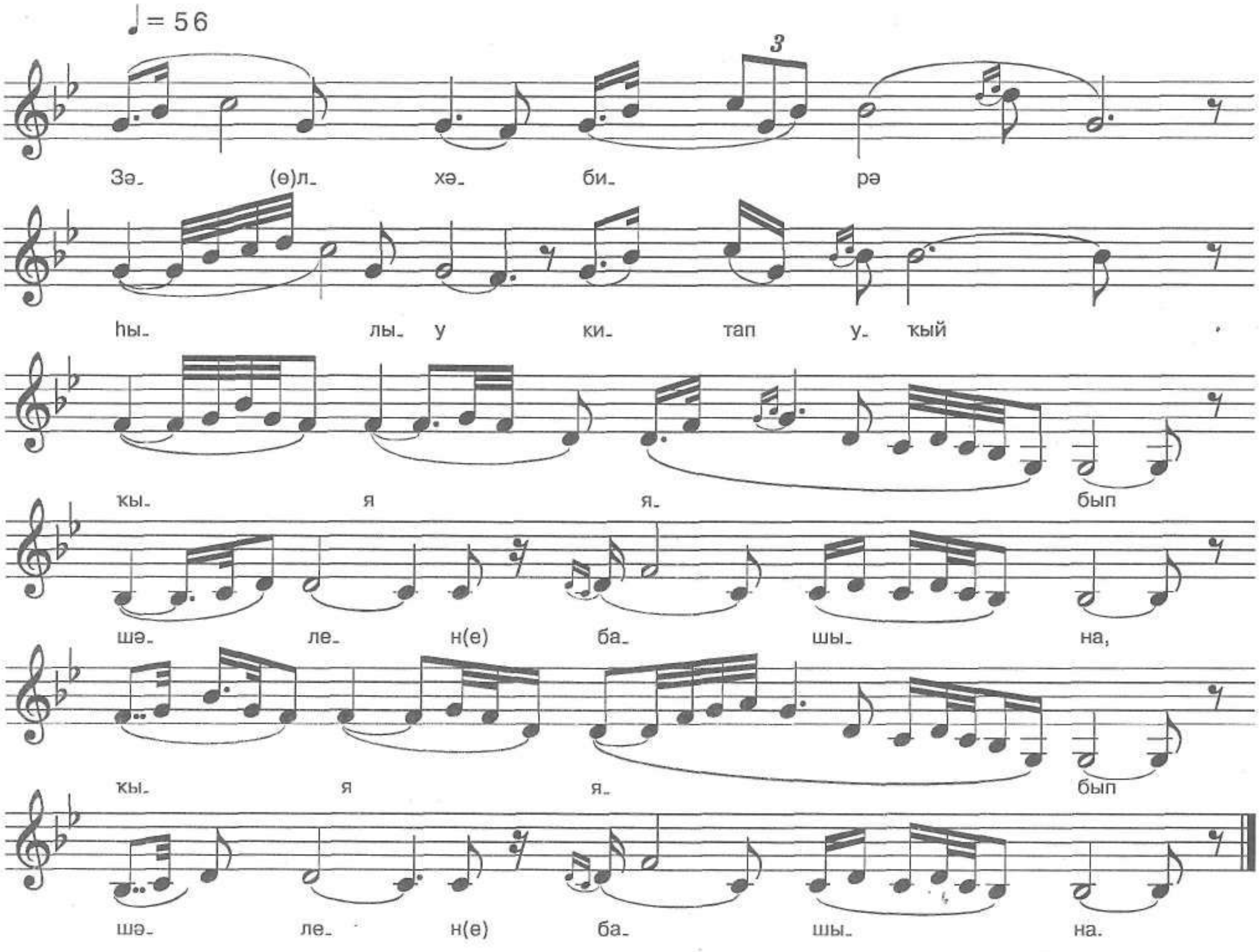

Зөлхәбирә һылыу китап уҡый,
Ҡыя ябып шәлен башына,
Ҡыя ябып шәлен башына.
Зөлхәбирә һылыу үкһеп илай
Хур булдым, тип, кеше ҡаршында,
Хур булдым, тип, кеше ҡаршында.

Мостафа ла мулла тәкә һуя,
Справник кейәү килә, тип,
Справник кейәү килә, тип.
Зөлхәбирә бахыр күҙ-йәш ҡоя,
Башҡынайым ситкә китә, тип,
Башҡынайым ситкә китә, тип.

(VIII, 37—38.)

50. ЗУЛЬХАБИРА

В прежние времена жил мулла по имени Мустафа. После смерти жены он предался дурным привычкам: начал играть в карты. Так вот, играя, проиграл все свое состояние, весь свой скот.

У этого муллы была очень красивая дочь по имени Зульхабира. Когда у него ничего не осталось за душой, он поставил на кон свою дочь и проиграл ее одному русскому офицеру. Офицер увозит с собой обливающуюся слезами девушку. Когда он вел ее в церковь, чтобы обратить в свою веру, Зульхабира заколола себя. Из-за терзаний по дочери отец ее позднее тоже покончил с собой.

Подруги Зульхабиры, жалея ее, сложили песню:

Зульхабира-краса стихи читает,
На голову свою накинув шаль,
    На голову свою накинув шаль.
Зульхабира-краса навзрыд рыдает,
Мол, от позора вся моя печаль,
    Мол, от позора вся моя печаль.

Ах, Мустафа-мулла овцу зарезал,
Мол, зять-исправник должен посетить.
    Мол, зять-исправник должен посетить.
Все льет Зульхабира-бедняга слезы,
Мол, в край чужой должна я уходить,
    Мол, в край чужой должна я уходить.

(VIII, 37-38.)

50. ZOLHABIRA

Once there lived a mullah named Mostafa, who had a wife and a daughter. When his wife died, he took to gambling, and very soon he went completely broke. He had a beautiful daughter named Zolhabira, who he also lost at cards to a Russian district police officer. The Russian officer took her away and meant to turn her into a Christian, but the girl took her own life on the way to the church. Deeply grief-stricken, her father committed suicide too.

Zolhabira the girlie sits a-reading,
Her shawl on her shoulders,
    Her shawl on her shoulders.
Zolhabira the girlie sits a-sobbing,
Her heart is heavy with grief,
    Her heart is heavy with grief.

Mostafa the mullah for the wedding feast is ready,
To the spravnik[1] to be wedded.
    To the spravnik[1] to be wedded.
Zolhabira the girlie is to be wedded,
To the strange lands she has to go,
    To the strangers she has to go.

(VIII, 37-38.)

[1] *Spravnik - is* short for 'Ispravnik' meaning a district police officer.

51. АҠ ҠАРСЫҒА (ЯЙЫҠ)

Түбәнге Ғәбдрәшит ауылында бынан күп йылдар элек Ғәлиәкбәр исемле бай йәшәгән. Уның байлығы шул ҡәҙәре булған: йылҡылары һыу эсергә төшһә, бер башы Ҡыҙыл йылғаһында, икенсеһе Сыуаш тауы битендә утлап йөрөгән. Ә инде һарыҡ-кәзәһе тау араһында ҡырмыҫҡа иләүендәй мыжғып йөрөгән.

Ғәлиәкбәр кеүек ҡарундар һирәк осраған был яҡта. Ул көтөүселәрен, ялсы-йомошсоларын ас тотоп яфалаған.

Бына ошо Ғәлиәкбәр байҙың Яйыҡ буйындағы Сыртинск, Ҡыҙыл утарҙарында "знакум"дары булған. Купецтар ҡунаҡҡа килһә, бай туғайлыҡҡа өйрәк, ҡаҙ атырға алып барған уларҙы, туйғансы һыйлаған, Ҡыҙыл йылғаһында балыҡ тотоп та ятҡылағандар.

Ауылдағы хәҙрәт менән ҡарый ҙа Ғәлиәкбәр байҙың көтөп алған ҡунаҡтары икән. Уларҙы саҡырып, ҡөрьән сығартып, хәйеренә берәр баш йылҡы биреп, фатиха ала торған булған ул.

"Знакум"дар, мулла-хәҙрәттәр байға күпме генә доға ҡылып оҙон ғүмер теләмәһендәр, теге берҙән-бер көндө вафат булған. Байлығы улы менән ҡыҙына тороп ҡалған. Алма ағасынан алыҫ төшмәй тигәндәй, Ғәлиәкбәрҙең улы ла "знакум"дарында оҙаҡ-оҙаҡ ҡунаҡ булып, кәйеф-сафа ҡылып йөрөй башлаған. Аҡса етмәһә, атаһынан ҡалған малды һатҡан.

Бер көндө быларға яусы килеп төшкән. Үрге Ғәбдерәшит ауылынан бер егет Ғәлиәкбәрҙең ҡыҙын кәләшлеккә һораған, ти. Ағаһы быға ҡаршы төшкән:

– Һунарсы менән туғанлашыр хәлем юҡ, – тигән. Бер ҡарсығаһынан башҡа мал-тыуары ла юҡ бит уның, – тигән.

Яусы ҡайтып киткән. Күп тә үтмәгән, әлеге "знакум"дары йәнә килеп еткән. Тағы кәйеф-сафа ҡылып, күңел асып ята башлағандар.

Һуңғы кистә Ғәлиәкбәр байҙың улы Яйыҡ буйынан килгән йәш купецҡа һеңлеһен кәрткә отторған. Таң атыуға теге купец ҡыҙҙы алып ҡайтып китергә тейеш була. Туғандары, әсәһе бик үтенеп һорағас, ҡыҙға әҙерләнеү өсөн бер көн ваҡыт бирелә. Ҡыҙ, ошонан файҙаланып, һөйгән егете янына йүгерә. Был хәлдә ағаһы һиҙеп ҡала ла ат менән артынан ҡыуа сыға. Уларҙы йылға буйындағы тирәк төбөндә таба. Һеңлеһен, ҡайыш сыбыртҡы менән яра-яра, өйөнә алып ҡайта.

Уғаса булмай, яҡындары, дуҫ-иштәре, туғандары йыйылып китә:

– Атай-олатай йолаһында булмаған эште эшләйһең, – тигәндәр улар. – Ауылға, туғандарыңа тап төшөрәһең. Ҡыҙҙы, егет яғынан яусы ебәртеп, йола буйынса туй үткәртеп оҙатырбыҙ.

Йәш бай риза булмаған. Шунда ҡыҙ әсенеп, ауылдаштары менән хушлашыу алдынан былай тип йырлаған[1], ти:

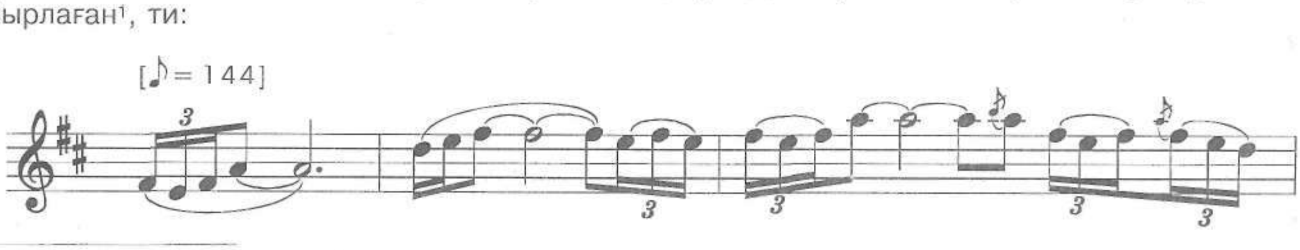

[1] Көйҙөң йырлы тексы әлгәһе юҡ.

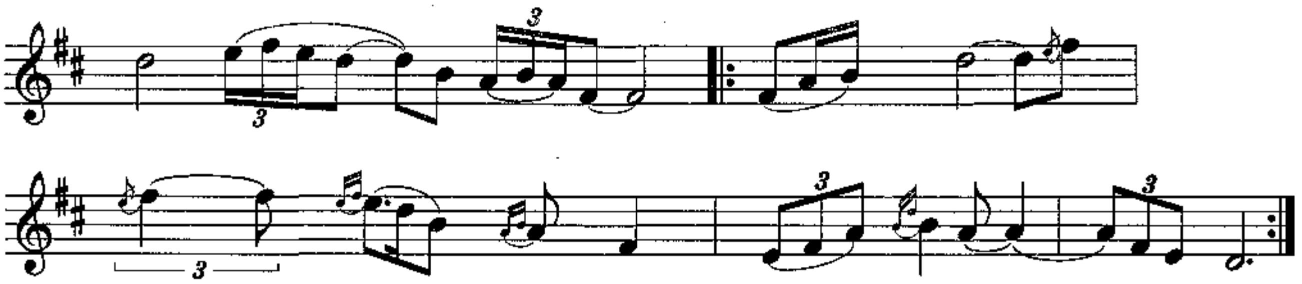

Аҡ ҡарсығаҡайҙың, ай, башында
Күләгәһе юҡтыр ҡашында.
Янмаҫ ҡына инем, көймәҫ инем,
Йәнкәй-йәнеш юҡтыр ҡаршымда.

Аҡ таҫтамал алып, ҡулыма тотоп,
Йүгереп төштөм Ҡыҙыл буйына.
Ун ете лә йәшлек ҡыҙ бала инем,
Ағайым һатты купец улына.

Ишеккәйем алды, ай, күл генә,
Томбойоҡтар менән тулы икән.
Теләккәйең камил, ай, булмағас,
Был донъяҡайҙарға тыуума икән.

Йырҙы тыңлаусылар үкһеп илағандар, ҡыҙҙың ағаһына нәфрәт белдергәндәр. Был фажиғәне күреп торған бер аҡһаҡал:

— Илағыҙ, илағыҙ, балалар, күҙ йәше тигенгә булмай ул, — тип әйткән, ти.

Ҡыҙҙы арбаға ултыртып алып сығып китәләр. Тыуған йортона һуңғы мәртәбә боролоп ҡарай. Шул ваҡыт ҡапыл һөйгән егетен күреп ҡала. Тегеһе хушлашырға килгән икән.

— Аҡ ҡарсығанды минең төҫөм итеп һаҡла, — ти ҡыҙ, ең осонан сиккән яулығын алып тегеңә ырғыта.

Әллә күпме баҫып торғас ҡына егет аңына килгәндәй була. "Өндәшә лә алманым, исмаһам бүләк булһа ла бирел ебәрәйем", — тип, йүгереп ҡайтып китә. Егет, бауҙа ултырған аҡ ҡарсығаһын ҡулына алып, атына атланған да арбаны ҡыуа киткән.

Тегеләрҙе күреп ҡалыу менән, һөйгәне бүләк иткән яулыҡтың осона көмөш балдаҡ төйнәй ҙә, ҡарсығаһының аяғына бәйләп, осороп ебәрә. Ҡыҙ, ҡарсығаны күреп, башындағы аҡ яулығын алған да болғай башлаған, ти. Яулыҡ килеп йәш купецтың башына уралған. Ҡорос тырнаҡлы ҡарсыға купец башына килеп ҡуныуы булған — теге тәгәрмәс аҫтына ҡолап төшкән. Ошонан файҙаланып, ҡыҙ һөйгән егете менән ҡасып киткән.

Әммә был ике йәш йөрәк мәңгелеккә ҡауыша алмаған. Бер нисә көндән һуң уларҙы, йәш купецты үлтереүҙә ғәйепләп, тотоп алалар. Егетте Себергә, ҡыҙҙы йәш купец хуторына оҙатырға хөкөм итәләр. Ә ҡарсығаны, ҡанаттарын ҡайырып, аяҡ аҫтына ташлағандар.

Ошо фажиғәгә түҙә алмайынса егет Себерҙә вафат була, ә ҡыҙ Яйыҡҡа ташлана.

(IV, 294—296.)

51. БЕЛЫЙ ЯСТРЕБ
(ЯИК)

Много лет назад в ауле Нижнее Абдрашитово жил богатый человек Галиакбар. Богатства его были несметны: когда лошади бая спускались на водопой к реке Кизил, другой конец табуна еще пасся на отрогах горы Сыуаш. А овец и коз в горных долинах было что муравьев в муравейнике.

Галиакбар был на редкость скупым человеком. Он морил своих работников, слуг и пастухов голодом. И были у него "знакумы"[1] в хуторах Сыртинске, Кизиле, расположенных на берегу реки Урала-Яика. Когда к нему в гости приезжали купцы, бай вел их в долины рек стрелять уток и гусей, рыбачить в реке Кизил, полной рыбы.

Хазрет[2] и карый[3] аула тоже были его желанными гостями. Время от времени он приглашал их к себе домой, просил почитать коран, одаривал лошадьми и получал от них благословение Аллаха.

Хотя "знакумы" и духовные отцы желали ему самых что ни на есть долгих лет жизни, бай неожиданно оставил белый свет. Все его богатство осталось сыну и дочери. Как говорят, яблоко от яблони недалеко падает. Вот так и сын Галиакбар-бая продолжал якшаться со "знакумами", дни свои проводить в загуле и веселье. Когда не хватало денег, он продавал скот, доставшийся ему от отца.

Однажды к нему пришли сваты - один егет из деревни Верхне-Абдрашитово хотел взять в жены его сестру. Он им отказал. "Не желаю родниться с охотником, - сказал он. - У него ничего нет, кроме ястреба для охоты. Сваты ушли.

Прошло немного времени, к нему снова заявились его "знакумы". И пошел пир да веселье...

[1] *"Знакум"* (рус. знакомый) - так называли башкиры своих знакомых другой национальности, обычно русских.
[2] *Хазрет* - мулла, имеющий специальное религиозное образование, почтенный.
[3] *Карый* - священник, наизусть знающий суры Корана,

51. THE WHITE HAWK
(YAIIK)

In olden times there lived a rich bai named Ghaliakbar in the village of Lower Ghabdrashit. His herds were so big that when his cattle went to water, the head of it was visible by the Kythyl river, while the tail of it was still grazing on the slopes of the Suwash mountain. His countless sheep flocked the meadows in swarms like ants'.

Never had such a miser as Ghaliakbar bai been seen in those parts. All his servants and herders suffered bitterly from starvation and maltreatment.

That bai had many acquaintances among the merchants in the settlements of Syrtinsk and Kythyl, down the river Yaiik. Should those merchants call on him any day, he would eagerly take all the company hunting to the woodland, feeding them heartily on wild ducks and other game. Undoubtedly, the Kythyl river so abundant in various fish also attracted their attention.

Nor had the village s ministers of religion - hathrat[1] and karyi[2] been overlooked by Ghaliakbar; they were frequent guests at his house. After reciting the Koran they would bestow their blessing on the bai. He repaid them in kind with a calf or a ram from his stock. No matter how hard mullahs and others prayed for the bai s soul, however, one day he died. All his riches passed to his son and daughter. Like father, like son..., the proverb goes - this held true with the bai's son, who used to wine and dine out for days at a stretch, little by little squandering his fortunes.

One day a matchmaker from the Upper Ghabdrashit village arrived at their house, asking for the girl's hand. However, the brother refused point-blank to give his con-

[1] *Hathrat* - revered mullah.
[2] *Karyi* - reciter of the Koran.

В последний вечер сын Галиакбара проиграл сестру в карты молодому купцу с Яика. На рассвете купец должен был увезти с собой девушку. Вняв мольбам матери и родных, купец дал на приготовление девушки один день. Воспользовавшись этим, девушка побежала к своему любимому. Узнав об этом, брат вскочил на коня и помчался за ней следом. Те успели спрятаться на берегу реки под тополем. Но он нашел их. Схватив сестру, он повел ее домой, погоняя кнутом.

Между тем собрались родные, близкие и друзья и стали увещевать сына Галиакбар-бая:

- Ты делаешь противное дедовским обычаям дело, - говорили они.

- Хочешь запятнать позором и свой аул, и всех родных и близких. Пусть к девушке зашлют сватов, проводим ее по всем обычаям.

Молодой бай с этим не соглашался. Прощаясь с родными и аулчанами, потрясенная горем девушка, пропела:

Тебе уж, белый ястреб, не летать,
Осталась в сердце ледяная грусть.
Как не скорбеть мне, как не горевать,
Коль я навек с любимым расстаюсь?

В Кизил-реке купается закат,
Вода алее моего лица.
Семнадцать было мне, когда мой брат
За деньги меня отдал за купца.

На озере от ветра легкий след,
Струится рябью светлою оно.
Зачем родиться было мне на свет,
Когда желаньям сбыться не дано?

Все, кто слушал ее песню, проливали горькие слезы, выражали брату девушки свое возмущение. Видевший все это аксакал произнес:

- Поплачьте, дети, поплачьте, слезы так просто не проливаются.

sent, saying, 'I haven't the least desire to be related to a mere hunter. But for a hawk he owns nothing.'

Shortly after, the bai's boon-companions resumed their visits to his house, and nightly feasts and uproars renewed again, this time with more vigour than ever before. In the thick of revelry the bai's son lost his sister in a game of cards to a certain merchant from the Yaiik river. At dawn, as it had been arranged, he was to take the girl home. But her mother and other relatives sought a day's delay. The bai's son yielded to the pleas. The girl slipped stealthily out of the house and ran to her beloved. This became known to her brother, who sprang at once onto his horse to pursue the runaway. In a short while he tracked the lovers down at the riverside; blind with fury, he dragged the girl back home, whipping her all the way.

The neighbours and relatives, who had witnessed the disgrace, affronted the bai's son.

You've ignored traditions and rites of your ancestors, bringing shame upon your family. Before sending the girl off, you should, first, have the matter out with the matchmaker, and after that arrange a wedding feast.'

Yet the young bai turned a deaf ear to their reprimands. Before leaving, the poor girl sang a farewell song.

The White Hawk knows no regret, no fear,
He flies over earth so high.
If only my sweetheart could be near,
I wouldn't envy the birds in the sky.

A white towel had I in my hands,
When dashed towards the Kythyl riverside.
To my seventeenth spring I said good-bye -
The cruel brother sold me to other lands.

There is a deep lake facing the house of mine,
With tender water lilies growing wild.
If you can't be master of your life,
Don't be born into this world, child!

The doleful song stirred all the people to tears and aroused their utter resentment towards the bai. An old

Девушку посадили на телегу и отправили в путь. В последний раз взглянула она на отчий дом и вдруг увидела своего любимого. Оказывается, он пришел с ней проститься.

- Береги своего белого ястреба как память обо мне, - сказала девушка, вынула из рукава белый вышитый платочек и подала егету.

А тот стоял неподвижно, не в силах прийти в себя. А когда очнулся, то вспомнил, что так ничего ей и не сказал, и даже ничего не подарил. С этой мыслью побежал он домой, схватил привязанного к шнурку белого ястреба, вскочил на коня и помчался вслед за девушкой. Он скакал до тех пор, пока впереди не показалась телега. Тогда он привязал узелком перстень к уголочку подаренного девушкой платка, прикрепил к ножке ястреба и выпустил его из рук. Увидев ястреба, девушка сорвала с головы белый платок и стала им размахивать. Платок замотался на шее молодого купца. В это время ястреб сел на голову купца, и тот свалился под колесо телеги. Воспользовавшись этим, девушка убежала вместе со своим егетом.

И все же молодым не суждено было быть вместе. Через несколько дней их схватили, обвинив в убийстве молодого купца. Егета приговорили к сибирской каторге, а девушку - жить на хуторе умершего мужа. Ястребу же сломали крылья и бросив его под ноги, растоптали.

Не перенеся новой беды, егет умер в Сибири. А девушка покончила с собой, бросившись в реку Яик.

(IV, 294-296.)

man exclaimed, 'Do cry for the pool girl! Some day evil-doers will pay for it'.

With no further delay the merchant and the girl set out homewards. The moment the girl cast a farewell glance at her native house, she caught sight of her beloved.

'Keep safe that White Hawk of yours as a token of my love!' The girl cried out and tossed her embroidered handkerchief to him.

The youth, who was for a time struck dumb with despair, now seemed to have come to his senses, for he hurried home with the thought, 1 should at least give her something as a gift'. There, he took hold of his White Hawk, perched high on the pole, then hastily sad-dled up the horse and in an instant was galloping back to the girl's cart.

On drawing nearer he put a silver ring into his beloved's handkerchief, tied it to the hawk's claws, then set the bird free. The girl seemed to recognize the bird soaring in the sky, for she snatched a white kerchief off her head and waved it in the air. A sudden gust of wind tore it from her hand, and the next moment it wrapped round the head of the merchant. The steel-clawed hawk took it as a sign and landed straight on to the man's head, with the effect that the merchant tumbled down under the wheels of the cart. Taking advantage of this opportunity, the girl slipped away with her beloved.

Yet, those two loving hearts were not destined to beat together. Several days later the runaways were captured and charged with murder. To serve his sen-tence the hunter was exiled to Siberia, and the girl was sent to the merchant's house. As for the hawk, it was thrown mercilessly onto the road with its wings cut off.

Soon after, the hunter overwhelmed with grief died in the remote Siberia and the girl drowned herself in the Yaiik river.

(IV, 294-296.)

52. МӘХҮБӘ

Элек башҡорттар Һайылмыш буйында йәйләгәндәр.

Бер саҡ Сауҡатау итәгендә үткәреләсәк йыйынға бөтә тирә-яҡ йәйләүҙәрҙән — Ҡурғаҙа, Һарыйылға, Юшатыр, Ҡарғалы һәм Себенле йылғаларын һыулаған кешеләр килгән.

Салт аяҙ көн булған. Ҡояш өс арҡан самаһы күтәрелгән, тыу бәйләнгән оҙон ҡолғаны майҙан уртаһына ҡаҙап ҡуйғандар. Был инде йыйын башланыуға оран булған. Оҙаҡ та үтмәй, бер урында көрәш, икенсе ерҙә йыр, бейеү, ҡурайсылар ярышы башланып киткән. Бер тиҫтер егеттәр уҡ атыу ярышы башлап ебәргәндәр. Был ярышта Һайылмыш буйынан Айбулат, Юшатырҙан — Ҡәҙерғол исемле ике егет алдын сыҡҡан. Әммә, йола буйынса, ике мәргәнде айырыу шарт булып тора. Ҡайһыһының шәберәк атыусы икәнен белеү өсөн, улар уҡты йөҙөк аша үткәрергә тейеш була.

Ярыш алып барыусы аҡһаҡалдар нәҙек кенә тарамыш менән йөҙөктө ике бағана араһына бәйләп ҡуйғандар, ти. Уҡтың йөҙөк эсенән үткәнен белеү өсөн, артына яҫы таҡта ҡуйып, өҫтәүенә, йөҙөктө үрмәксе ауы менән уратып ҡуйған булғандар. Мәргән егеткә бүләккә тигән йүгерек аҡбуҙат эйәрле әҙер торған. Бер бай, уртаға сығып, мәргән егеткә һарыҡ тәкәһе вәғәҙә иткән. Шул саҡ икенсе берәү:

— Минең бирерлек малым юҡ, — тигән. — Әммә йәнемдәй күргән ҡыҙым бар. Еңгән егеткә Мәхүбәмде бирәм, — тигән.

Майҙан гөж килеп шаулап алған.

Егеттәр шыбаға тотошалар. Юшатыр егете Ҡәҙерғол башлап атырға тейеш була.

Ҡәҙерғол йәйә менән уҡты алғас, тағы берәү уртаға йүгереп килеп, уның ҡолағына әйтә:

— Ҡыҙ ҙа, аҡбуҙат та, тәкә лә беҙҙеке, — ти. — Ашыҡмай, йөрәкһенмәй генә ат.

Икенсе бер яҡыны әйткән:

— Ҡәҙерғол ҡустым, атайың бай, олатайың — кантон. Һиңә мал да, оҙон сәс тә кәрәкмәй. Намыҫы, даны ни тора! — тигән.

Ҡәҙерғол атҡан уҡ таҡтаға яҙа барып ҡаҙалған. Юшатыр буйынан килеүселәр ауыҙҙарына һыу уртлаған кеүек өнһеҙ ҡала.

Майҙанға Айбулат сыға. Уға көс-кеүәт биреүсе булмай. Майҙан тын. Егеттең атып ебәреүе була, уғы йөҙөктө үтеп, таҡтаға ҡаҙалып тора, ти. Халыҡ егетте күтәреп ала.

Аҡбуҙатты Айбулатҡа килтереп тотторалар. Егет атҡа атланып, майҙанды өс әйләнгәс, Мәхүбәнең атаһы әйтә:

— Вәғәҙә — иман тотҡаһы, — ти. — Вәғәҙә билдәһе итеп, билғауымды бирәм. — Кейәү булып килгәнеңдә, билеңдә булһын, — ти. Тик теге бай ғына вәғәҙәһен үтәмәй ҡала:

— Һайылмыш йолҡошона тәкә түгел, йылы һүҙ ҙә әрәм, — ти.

Айбулат ауылға ҡайтыуға насар хәбәр тарала. Имеш, кейәү сыҡмаған һуҡыр Мәхүбәһен атаһы халыҡ алдында үҙе йәрәшкән, тиҙәр.

"Был Ҡәҙерғол эше, — тип уйлай Айбулат, — ҡыҙҙы юрый рисуай итмәксе була". Шулай ҙа уға шик төшә. Дөрөҫлөктө асыҡлау өсөн, ул ҡыҙ менән осрашырға була. Ошо саҡта ғына уға әрмегә

барырға тигән ҡағыҙ килеп төшә. Айбулат нисек тә Мәхүбәне күреп китергә уйлай. Ҡыҙ йәшәгән йәйләүгә йүнәлә.

Тәүҙә ҡыҙҙың еңгәһе менән осраша был. Унның аша ҡыҙ менән йәйләү тауының башында осрашырға һүҙ ҡуйышалар.

"Һуҡыр булһа, ғәрлегемдән атым менән ҡаянан ташланырмын, матур булһа, туй яһап алып китермен", — тип, аҡбуҙатында тау башына менеп етеүгә, еңгәһе менән Мәхүбә шунда була. Ҡыҙ яулыҡ осо менән битен ҡаплаған килеш, егеткә оялып ҡына ҡул бирә. Айбулат, ни булһа ла булыр, тип тәүәккәлләп, яулыҡты тартып асһа, ни күҙе менән күрһен: ҡаршыһында сөм ҡара күҙле, ҡыйғас ҡашлы, ай кеүек түңәрәк йөҙлө, армытлап үрелгән ҡуңыр сәсле, нәҙек билле, зифа буйлы ҡыҙ баҫып тора...

Мәхүбә егеткә вәғәҙәгә бүләк итеп сигелгән ебәк яулыҡ бирә. Айбулат бәйгелә иҫтәлек итеп алған йөҙөктө Мәхүбәнең бармағына кейҙерә. Егет йырлап ебәрә:

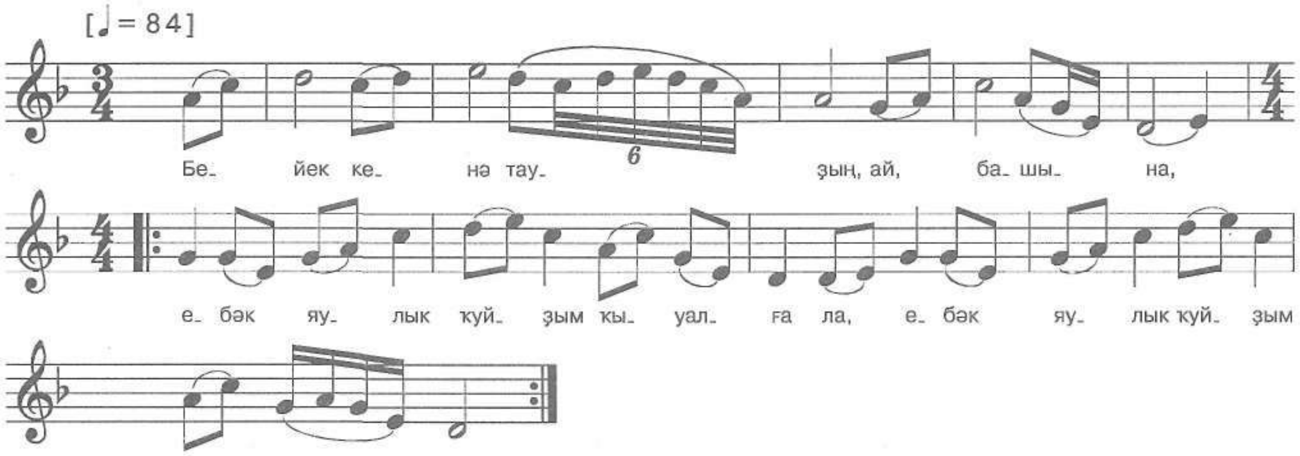

Бейек кенә тауҙың, ай, башына,
Ебәк яулыҡ ҡуйҙым ҡыуалға.
Ырымбурҙан миңә фарман килде
Әрмеләргә мине ҡыуарға.

Былар хушлашалар. Айбулат ата-әсәһенә Мәхүбәнең матурлығы, аҡыллы, инсафлы булыуы тураһында иҫе китеп һөйләгән. Әрменән ҡайтыу менән туй үткәрергә вәғәҙә бирешеүҙәрен әйткән. Бай малайы Кәҙерғолдоң, көнләшеп, ялған һүҙ таратыуын да һөйләп биргән. Шунан Айбулат Ырымбурға киткән.

Егеттең юлға сығыуы була, Мәхүбәләргә яусылар килеп тә етә. Атаһы һәр ваҡыт: "Мәхүбәне Айбулатҡа биреп, никах уҡытып ҡалдыҡ", — тип, яусыларҙы кире ҡайтара торған.

Шулай ҙа Мәхүбә тураһында ла, Айбулат тураһында ла яман һүҙ таратыусы күп булған. Аҙаҡ килеп, бер ҙә күндерә алмаған: "Егет тигән бәндәң һине ташлап киткән", — тигән һүҙ ишеттерәләр.

?\f

шти

Мәхүбә ышанмай. Әрмеләге Айбулат эргәһенә үҙе барып килергә була.

Ата-әсә рөхсәте менән ул һыбай юлға сыға. Ауылдарын ҡалдырғас та, ир-атҡа ҡыҙ булып күренмәҫ өсөн, эйәр ҡанъяғаһынан егеттәр кейеме алып кейенә, толомдарын бүрек аҫтына йәшерә.

Мәхүбә Ырымбурҙа Айбулатты эҙләп таба.

Айбулат егет кейемендәге Мәхүбәне күреп башта аптырап ҡалған. Шунан уны ҙур түрәгә алып ингән.

Түрә әйткән:

— Йә, егет, ниндәй хәбәр менән килдең? — тигән.

Мәхүбә әйткән:

— Мин егет түгел, ошо ғәскәриҙең ҡатыны, — тигән. Шунда башындағы бүркен алып, сәс толомдарын таратып ебәргән. — Мине Айбулаттың атаһы ебәрҙе, — тигән, — ул бик насар хәлдә ята. Улыма ғына әйтәһе васыятым бар, алып ҡайтһаң ине, тип үтенеп һораны, — тигән.

Түрә әйткән:

— Ҡыйыу, батыр, тәүәккәл булғаның өсөн молодец, — тигән. — Ата хаҡын ихтирам итеп, иреңде бер йылға алып ҡайтырға рөхсәт итәм, — тигән. — Әммә киләһе йылды ошо ваҡытта Айбулатың хеҙмәткә үҙе килһен, — тигән.

Ҡайтҡас, дошмандарына үс итеп, ҡыҙ йортонда туй үткәргәндәр, унан Айбулаттың йәйләүендә өс көн, өс төн байрам булған. Шул туй ваҡытында Айбулат менән Мәхүбә юлда сығарып ҡайтҡан йырҙарын йырлап ишеттергәндәр:

Саукатау ҙа менән Һайылмышты
Тирмә төйәп үттек ҡор менән.
Сәскә кеүек үткән ғүмерҙәрҙе
Аңлатайыҡ һеҙгә йыр менән.

Бәйгеләрҙә тотоп саба инек
Һайылмышҡай буйлап ат менән.
Саукатауға сығып, йәмле йәйҙә
Вәғәҙә бирештек беҙ ант менән.

Һайылмышҡай буйы, ай, аҫылташ,
Һаҡмар буйҡаҙары — йәшелташ.
Һайылмыш буйында үҫкән егет
Яҫы яурын булыр, ҡара ҡаш.

Атҡайымды мендем, ай, китергә,
Ырымбурға барып та етергә.
Ырымбурға еткәс, бүркем һалдым,
Егетем әйтә сабыр ҙа итергә.

Туй үткәс, Айбулат Мәхүбәне оҙатып алған.

Көндәрҙән бер көндө, таң менән, Айбулат аҡбуҙатына һыу эсерергә Һайылмышҡа төшкән. Мәхүбә тирмә янындағы усаҡта аш бешереп ҡалған. Ул көткән, бик оҙаҡ көткән, ире ҡайтмаған. Ҡайны, ҡәйнәһе лә борсола башлағас, йүгерә-атлай йылға буйына төшһә, ирен тирәктә аҫылған хәлдә тапҡандар.

Былырҙың оҙаҡ ҡайтмауына хәүефләнеп, ата менән әсә лә эҙләп төшә. Мәхүбә лә йөрәге ярылып үлгән була.

Ике йәш йөрәкте Һайылмыш буйындағы тау итәгенә ерләйҙәр.

Шунан ҡалған ул "Мәхүбә" йыры. Уны Ырымбур өлкәһендә Юшатыр, Ашҡаҙар, Дим буйында бик яратып йырлайҙар.

(IV, 296—299.)

52. МАХУБА

В старину башкиры летовали на берегу реки Саелмыш.

Однажды на йыйын, который должен был состояться у подножья горы Саукатау, собрались люди, обитавшие в долинах рек Кургаза, Сарыелга - Желтая река, Юшатыр, Каргала и Себенле. День стоял ясный, погожий. Когда солнце поднялось на высоту примерно трех арканов, посередине майдана установили шест со знаменем. Это означало открытие празднества. Через некоторое время в разных местах майдана начались состязания в борьбе-курэшеу, пении, игре на курае и танцах. С десяток егетов начали состязаться в стрельбе по мишени из лука. Победителями в нем вышли двое - Айбулат с берегов Саелмыша и Кадергул - с Юшатыра. Но по обычаю победителей не должно быть двое. Чтобы выявить сильнейшего, эти два мэргэна должны были стрелять сквозь подвешенные перстни.

Аксакалы, судившие состязания стрелков, подвесили перстень на тонкой лесе между двумя столбами. Для того, чтобы узнать, прошла стрела сквозь перстень или нет, за ним установили доску, а сам перстень обмотали паутиной. Победителя ждал прекрасный оседланный конь.

Выйдя на середину, один из баев пообещал победителю барана.

Другой сказал:

- Нету у меня скота, чтобы подарить победителю. Но есть дочь, которую я люблю больше жизни. Я выдам ее за того, кто выйдет победителем в состязаниях. Зовут мою дочку Махуба. Всеобщим гулом одобрения встретил майдан эти слова.

Егеты бросили между собой жребий.

52. MAHUBA

Of old the Bashkorts set up their summer nomadic camps called 'yailau' down the river Hayilmish.

One of the days the Saukatau hillside filled with crowds of people, who had gathered for the occasion of yiyin[1] from the neighbouring camps of Kurghatha, Hariyilgha, Yushatir, Karghaly and Sebenle.

The day was bright, and with the first rays of the sun, a big pole to which barren horses had been tied, was installed in the middle of the square to signal the beginning of the yiyin. The whole place was filled with wrestling competitions, dancing and singing performances, as well as with kurai playing. Soon after, the archery competitions began, and the two winners were: Aibulat from Hayilmish and Katherghol from Yushatir. Custom required that they both shoot arrows until someone's arrow was shot through the eye of a ring, which was wrapped in cobweb and hung by akhakals[2] onto a thin sinew between two poles. A board installed behind the ring served to verify the winner's triumph.

The prize was a race horse, an akbuthat[3], all harnessed up and eager to fly. In addition, a rich man in the crowd promised a ram to the winning archer. At this point someone else shouted, Though I have no riches to match yours, I own a treasure far and away more precious - my daughter Mahuba, who will belong to the winner!'

Here a general shout of approval burst out from the by-standers.

Meanwhile lots had been cast and Katherghol from Yushatir was the first to shoot.

Scarcely had he touched his bow and arrows, when someone approached him and whispered in his ear, 'You will win all: the maid, the steed and the ram. Just be cool and steady your hand.'

[1] *Yiyin* - public merry-making, held in summer with various games, contests and horse-race.

[2] *Akhakals* - the older generation.

[3] *Akbuthat* - grey horse.

Первым выпало стрелять егету с берегов Юшатыра - Кадергулу. Когда он взял лук и стрелу, к нему подбежал какой-то человек и прошептал на ухо:

- И девушка, и конь-акбузат, и баран будут наши. Только стреляй спокойно, не волнуясь.

Другой доброжелатель сказал так:

'- Братишка Кадергул, отец у тебя бай, дедушка - кантонный начальник. Ни скотина, ни длинноволосая тебе не нужны. Зато чего стоят честь и слава!

Стрела, пущенная Кадергулом, пролетела мимо цели. Все, кто пришел с берегов Юшатыра, застыли в молчании, словно воды в рот набрали.

Вышел на майдан Айбулат. Никто его не подбадривал и советов никаких не давал - майдан молчал. Натянул егет тетиву, выпустил стрелу, и она, пролетев сквозь перстень, вонзилась в доску. Народ поднял егета на руки. Потом подвели акбузата и вручили его егету. Когда он сел на коня и трижды объехал майдан, отец Махубы сказал:

- Обещание - дело чести. Как подтверждение своего обещания даю тебе свой пояс. Пусть ты будешь им подпоясан, когда явишься ко мне женихом.

И только бай, обещавший барана, своего слова не сдержал.

-Для такого голодранца не только барана - слова из благородных уст жалко,- заявил он.

К возвращению Айбулата в родной аул успел распространиться недобрый слух, будто отец Махубы нарочно обещал на майдане выдать свою слепую дочь, которую никто замуж не берет.

- Это все проделки Кадергула, - решил Айбулат. - Нарочно хочет очернить Махубу. И все же сомнение вкралось в его душу. Чтобы узнать истину, он задумал встретиться с девушкой. Именно в это время ему пришла бумага, призывающая на армейскую службу. Айбулат перед уходом решил во что бы то ни стало увидеться с Махубой. С тем он и отправился на яйляу, где проживала девушка.

Another relative joined in, 'Your father is rich, and your grandfather is a cantonal chief. Think of family honour and glory first. Long-haired maids and horses are minor points.'

Despite all entreaties, the youth missed the target and for a time the whole place was numb.

Now that it was Aibulat's turn to make a shot, nobody dared to encourage him. Dead silence settled in. Off went an arrow - and straight through the ring-eye, and into the board behind it. In an instant the happy winner was encircled by a rejoicing crowd.

At last the prize horse was led up to him and the young man sent it prancing about the square. Mahuba's father exclaimed.

'Be a master of your word, they say. Here's my sash, a sign of our agreement. Put it on when you come to ask for my daughter's hand.' As for the promised ram, the bai preferred to keep it to himself, having observed casually, that the rascal from Hayilmish didn't deserve it.

Shortly after Aibulat had returned to his village, ill rumours spread around of how Mahuba's father exposed himself to public disgrace by having married off his overripe blind-eyed daughter to a winner.

'It's Katherghol, who had started all that evil talk', thought Aibulat to himself.

Yet the gossip impaired his spirits. To root out all his doubts Aibulat decided to see the girl for himself. But at that precise time a call-up paper arrived for him to go to the army. This notwithstanding, the lad set out for the girl's yailau.

There he found Mahuba's sister-in-law, and with her help he arranged a meeting with the girl on the mountain top beside the yailau.

However, the lad's uneasiness didn't subside, 'If the girl turns out blind, I'll spring with my horse off the highest cliff. Should the girl be pretty, then, well,... I'll marry her.' Thus trifling with his thoughts he reached the spot where the two women were waiting for him. The timid Mahuba held out her hand in greeting, shyly hiding her

Сначала он повидался со снохой-енгей Махубы и договорился с ней, что встретится с нареченной на вершине яйляуской горы.

"Если действительно окажется слепой, от позора брошусь со скалы вместе с конем. Если красавица, женюсь и устрою свадебный пир", - решил он.

К тому времени, когда он поднялся на гору на своем коне, Махуба со своей енгей уже ждала его на вершине. Прикрывая лицо своим платком, девушка стыдливо подала ему свою руку. "Что будет, то и будет", - решил Айбулат и сорвал платок с ее головы. И что же он видит: перед ним стояла черноокая с тонко очерченными бровями девушка с круглым, как луна, лицом, с длинными, аккуратно завитыми косами и тонким, нежным станом.

Как знак своего согласия и обещания, девушка протянула егету вышитый шелковый платок. Айбулат же надел на ее палец перстень, который он пробил насквозь на майдане. От полноты души егет запел:

Не вершину ль горы я пометил
Пред разлукой шелковым платком?
Получил я приказ с Оренбурга
В армию идти, покинув дом.

Там они и распрощались.

Айбулат с восторгом рассказал матери о красоте, уме и чистоте Махубы. Сказал о том, что они договорились между собой отпраздновать свадьбу, как только он возвратится со службы. Поведал и о том, что байский сынок Кадергул из чувства зависти распустил слух о слепоте. Махубы. После этого он отправился на службу в Оренбург.

Стоило егету выйти в путь, как к Махубе зачастили сваты. Но отец девушки каждый раз отправлял их обратно со словами: "Махуба уже выдана за Айбулата и совершен никах - обручальная молитва".

И все-таки нашлось немало таких, что распространяли о Махубе и Айбулате всякие худые слухи. В конце концов, видя, что девушку ничем не прой-

face behind a kerchief. Having summoned up all his daring, Aibulat pulled off her disguise... What was his astonishment at beholding the girl of surpassing beauty! A moon-like face, big dark eyes, arched brows, braided auburn hair, and, withal, slim and graceful bearing...

As a token of love Mahuba gave the lad a silk kerchief embroidered by her own hand, and Aibulat, for his part, slipped the prize ring on her finger. Then he sang to her like this.

The mountain top is high above the earth,
The kerchief made of silk is but her sign of love.
From Orenburg a call-up paper came to me -
It's time to join the army, poor me.

They parted. At home Aibulat told his parents of the girl's charms and virtues, and also of his intention to marry her on his return from the army. Nor did he forget to mention Katherghol's malicious talk. Then he started out for Orenburg. Hardly had he departed, when matchmakers swarmed in around Mahuba's house. Her father kept saying, 'Mahuba is engaged to Aibulat and will wait for him.'

Be that as it may, the village gossips persisted, saying, 'Poor girl, the man that you love has dropped you'.

Mahuba wouldn't believe it, and she set her mind on seeing Aibulat. With her parents' permission she left the village riding on horseback. After a short while she stopped by the roadside to change into men's clothes and hide her long braids under a fur cap.

In Orenburg Mahuba found Aibulat, who, sure enough, didn't recognize her. He led her to his chief commander.

'Well, yeget, what do you want?' asked the unsuspecting man.

At this point Mahuba snatched her fur cap off and let her auburn hair stream over her shoulders.

Tm not a yeget, but I'm this warrior's wife', and she pointed to Aibulat. 'His father is laid up and his health is turning from bad to worse. He's been imploring me

мешь, они стали уверять ее в том, что Айбулат ее обманул и бросил навсегда.

Однако и Махуба не поверила этим слухам. Решила сама побывать там, где служил солдатом ее суженый. Получив согласие родителей, она села на коня и отправилась в дальний путь. Едва выехав из аула, она переоделась в мужскую одежду и спрятала волосы под шапку.

В Оренбурге она разыскала Айбулата.

Увидев Махубу в мужской одежде, Айбулат поначалу растерялся, а потом повел ее к одному из больших начальников.

- Ну, егет, с чем пришел? - спросил начальник.

- Я не егет, - отвечала Махуба, - я жена этого воина. - С этими словами она сняла с головы шапку и распустила густые волосы. - Меня послал сюда отец Айбулата. Он в очень плохом сотоянии, - продолжала она. - Он сказал: есть у меня завещание, которое я могу объявить только сыну, привезла бы его домой.

Начальник сказал:

- Молодец, что ты такая смелая и решительная. Уважаю волю отца, разрешаю на год увезти своего мужа. Но пусть на следующий год Айбулат сам явится на службу.

Вернувшись в родные края, молодые, назло всем своим недругам, устроили большой свадебный пир в доме девушки. Потом три дня и три ночи праздновали на яйляу, где жил Айбулат. На том празднике Махуба и Айбулат пропели песню, которую они сочинили по дороге.

Саелмыш и гору Саукатау
Проезжали мы всем родом вместе.
Мы любовь горячую свою
Пропоем в своей заветной песне.
К реке Саелмыш на скачки устремлялись
Мы летом, не жалея лошадей.
И вместе поднявшись на Саукатау,
Мы дали святую клятву верности своей.

to bring his son home as soon as possible, before it is too late'.

The chief smiled at her, 'God bless you, child, for the heart of gold you have, and uncommon daring. Out of respect for old age, I'll let your husband stay with you for a year. But next year he should arrive here at this very time'.

Needless to say, the nuptials of the happy couple were celebrated with great splendour- revelries started in the girl's house and lasted three days and nights in Aibulat's yailau.

It was then that the guests heard for the first time the song composed by Aibulat and Mahuba on their way back home from Orenburg,

Saukatau and Hayilmish
Are lost behind,
On creaky carts we got away
With tirmas piled,
And sensed at once
That life had gone like flower's bloom.
But songs remained
To tell you of past joys and gloom.
All the world belonged to us
As we vowed of love.
Oh, Hayilmishkai, your pure waters
Are a diamond glittering amidst
The emerald green dales of the Hakmar.
At Hayilmishkai riverside
The young man grew up full of pride,
Broad-shouldered and jet-black-browed,
He rode on horseback like God.
To get to Orenburg he sprang up on his steed,
In Orenburg to pull his cap off for the heat.
'But, wait,' it said, 'the time has not yet come, indeed.'

Soon after, Aibulat brought Mahuba to his yailau. One day, at the crack of dawn, Aibulat went to water his akbuthat to the river Hayilmish. Mahuba was busy cooking a meal on the fire near the tirma. Hour rolled after hour, but her husband didn't show up. At length,

Саелмыша берег - в камнях драгоценных,
Сакмар река - вся в чаще тальников.
Егет, что на берегах Саелмыша,
Широк в плечах, красив и чернобров.
На вороного коня я садилась,
Чтоб в путь-дорогу дальнюю отбыть.
Сняла, дойдя до Оренбурга, шапку;
Егет просил потерпеливей быть.

Однажды на рассвете Айбулат повел своего акбузата к Саелмышу на водопой. Махуба осталась возле юрты готовить завтрак. Она ждала, очень долго ждала своего мужа. Но он так и не вернулся. Стали беспокоиться и свекор со свекровью. Тогда, не выдержав, Махуба пошла вслед за Айбулатом к реке и увидела там тело мужа, висящее[7] на суку дерева.

Вконец встревоженные отсутствием молодых, сошли к берегу реки родители Махубы. Оказалось, что дочь их тоже умерла от разрыва сердца.

Молодых похоронили у подножья горы над высоким берегом Саелмыша.

С тех самых пор и осталась песня "Махуба". Ее часто поют в Оренбургской области, на берегах рек Юшатыр, Ашкадар и Дим.

(IV, 296-299.)

impaired by the worried looks of his parents, she hastened to the river bank. She found him there - hanged among the bows of an old poplar tree.

In the meantime, the in-laws had grown anxious at the absence of the two youths and they dashed towards the river. There they saw Mahuba lying breathless beneath the tree, quite dead, beside her husband.

The two loving hearts were buried together on the hillside close by the Hayilmish.

But the song 'Mahuba' lived on... Nowadays it still can be heard along the rivers Dim, Ashkathar and Yushatir of the Orenburg region.

(IV, 296-299.)

53. АШҠАҘАР[1]

Бер башҡорт түрәһенең бик иркә генә ҡыҙы булған. Был түрәнең мәжлесендә булһын, башҡа эштәрендә булһын — бик яҡын күргән бер дуҫы, бай башҡорт бар икән. Был байҙың бер улы менән ҡыҙы булған. Улы ҡыҙынан ике йәшкә оло икән. Былар йәш саҡта түрәнең ҡыҙы менән бергә уйнап, бергә үҫкән. Ҡыҙҙар икеһе бер йәштә булып, хатта бер көндә, береһе таң ваҡытында, икенсеһе көндөҙ тыуған икән. Түрә ҡыҙын таңда тыуғанлыҡтан Таңһылыу тип, ә бай ҡыҙын көндөҙ тыуғанлыҡтан Көнһылыу тип исемләгәндәр. Бай улы йома көнө тыуғанлыҡтан Йомағол исемле икән. Был өс бала бер ғаилә балалары кеүек бергә уйнай, бергә йөрөр булғандар, ти. Былар матур Ашҡаҙар[1] буйҙарының йәйләүлектәре араһында йәй көндәре күсмә тирмәләр ҡороп, күсеп йөрөгән. Балалар ҙа үҫкән. Ҡыҙҙары ун дүрткә, Йомағол ун алтыға еткәс, Йомағол менән Таңһылыу күңелендә мөхәббәт уяна. Был серҙәрен улар йыр менән аңлатышыр булған. Таңһылыу бик моңло йырсы булып үҫкән. Күп ваҡыт бейә һауғанда, бәйле торған ҡолондарҙы күреп, үҙен дә шулар кеүек, ата-әсә ҡулында бәйле һанап, әҫәрләнеп, моңланыр булған. Ваҡыт-ваҡыт күңеле, киләсәген һиҙгән кеүек, нескәреп, үкһеп-үкһеп илай икән был.

Йомағол Ашҡаҙар буйында йома көнө тыуғанлыҡтан йырҙарҙың күбеһенә "Ашҡаҙар", йә "йома көн" һүҙҙәрен ҡушып йырлаған.

Ашҡаҙар буйының матурлығына һоҡланыу тойғоһо Таңһылыу күңеленән дә йыр булып ағылған:

Төрлө лә генә йылҡы төшөп килә
Ашҡаҙарҡай буйы тауынан.
Нурлы ғына ҡояш ҡотолоп килә,
Төндөң заламат атлы яуынан.

Ҡыҙының моңланғанын атаһы ла һиҙеп ҡала. Ғишыҡ ауырыуы барлығын аңлап, үҙенең энеһе Күсәрбайҙың ҡатыны арҡылы хәлде асыҡларға була был. Күп тә үтмәй Күсәрбай ҡатыны Яҡшыбикә Таңһылыуҙың мөхәббәте кемдә булыуын һөйләп бирә. Түрә ҡыҙын үҙенән ярлыраҡ кеше балаһына биреүҙе мыуафик[2] күрмәһә лә, ҡыҙы Таңһылыуҙың теләгеи һәр нәмәнән артыҡ һанап, хәлде Йомағолдоң атаһына белдергән. Был ваҡыт Таңһылыуға ун һигеҙ, Йомағолға егерме йәш булған. Май айында быларҙың никах туйҙары үткән. Башҡорттарҙа борон замандарҙа никахтан һуң уҡ зафаф[3] булмай ине. Уға тиклем байтаҡ ҡына ваҡыт үтер булған. Бына шундай бер арала, ҡыш һунар ваҡыты еткәс, Йомағол, туратына менеп, һунарға киткән. Һунарҙа йөрөгәндә, бер шәшкене күреп, Ашҡаҙар боҙо өҫтөнән аша сығып барғанда, боҙ ярылып, аты менән батып, һәләк булған Йомағол. Уның бер нисә көн буйы һунарҙан ҡайтмауы күңелдәргә шик һалған, оҙаҡламай кейәүҙең һыуға батып үлеүе хәбәре лә ишетелгән. Был ҡайғыны Таңһылыу бик ауыр кисергән. Ҡайғы-хәсрәт күрмәй наҙлы үҫкән ҡыҙ бала һөйгәненең үлем хәбәрен ишеткәс, һуштан яҙып йығыла. Ике ғаиләнең ҡайғырыуҙары, үкһеп-үкһеп илауҙары ғәрештәргә[4] сыҡҡандай була, бөтөн тирә-яҡты ҡайғы баҫа.

---

[1] *Ашҡаҙар* — Стәрлетамаҡ ҡалаһы янында Ағиҙелдең һул ҡушылдығы.
[2] *Мыуафик* — тиң, тап килешле, ярашлы.
[3] *Зафаф* — яңы ғына кейәүгә бирелгән ҡыҙҙы кейәү йортона оҙатыу.
[4] *Ғәреш* — дини ҡараш буйынса, күктәге тәхет, алла тәхете. Был осраҡта — "ҡайғыһы күккә ашҡан" тигән мәғәнәлә.

Таңһылыу, һушына килгәс тә, бик күп илай әле. Бер заман атаһына: “Мин иптәш ҡыҙҙарымды йыйып күңел асыр инем”, — тигән ул. Һарыҡ көтөүсе арҡылы болондан бөтән серҙәш ҡыҙҙарын саҡырып килтергәс, Таңһылыу уларҙан Йомағолға бағышлап, бер көй сығарыуҙарын үтенгән.

Бары башҡорт йөрәгенән генә сыға торған көйҙәр йырлана, тик уларҙың береһе лә Таңһылыуға оҡшамай. Шунан һуң Таңһылыу, күҙҙәренән ҡайнар йәштәр тамыҙып, уй һәм илһам менән хәҙерге “Ашҡаҙар” көйөнә ошо йырҙы йырлап, иптәштәрен таң ҡалдыра:

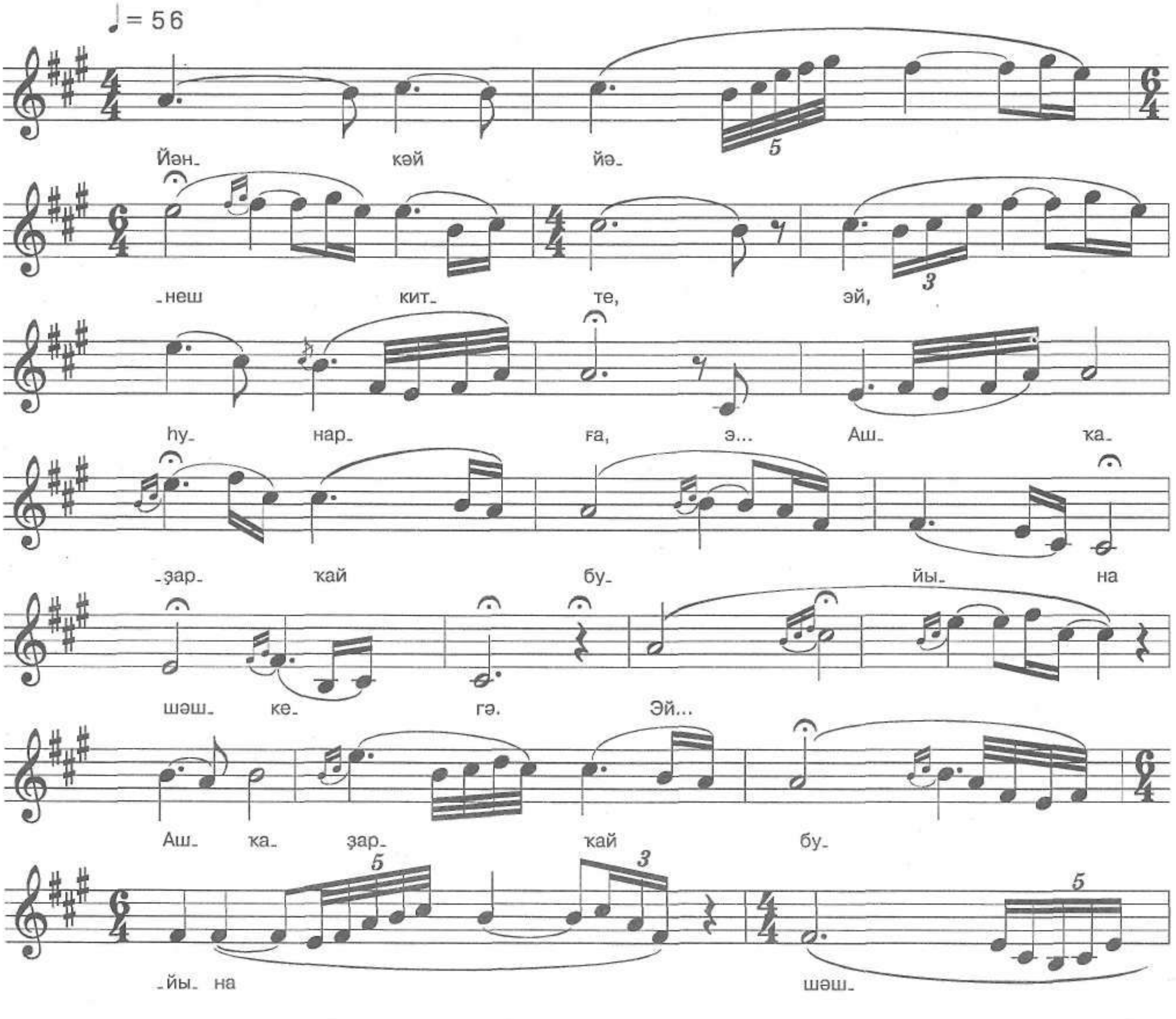

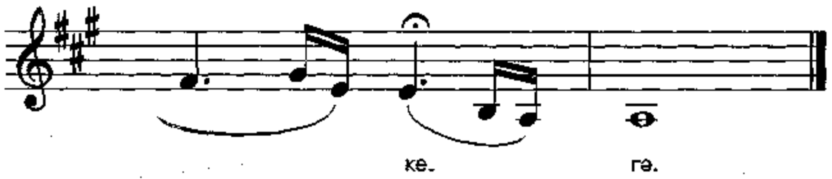

Йәнкәй-йәнеш китте, ай һунарға
Ашҡаҙарҡай буйына, шәшкегә.
Э-й... Ашҡаҙарҡай буйына шәшкегә.
Шәшкеләргә китеп вафат булғас,
Башҡынайым ҡалды йәш кенә.
Э-й... башҡынайым ҡалды йәш кенә.

Ҡайғы-хәсрәт өсөн үҫкән икән
Ашҡаҙарҡай һыуының ҡамышы.
Э-й... Ашҡаҙарҡай һыуының ҡамышы.
Шәшкеләргә китеп вафат булды,
Күңелкәйем өйкәй ҙә һағышы.
Э-й... Күңелкәйем өйкәй ҙә һағышы.

Бер ҙә хәсрәт күрмәгән Таңһылыу был ҡайғыны күтәрә алмаған. Уның гөл кеүек йөҙҙәре шиңә, күҙҙәре эскә бата, бармаҡтары нәфислеген юғалта. Ҡайғынан был тамам хәлһеҙләнеп, түшәккә йығыла. Кипкән ирендәренә ата-әсәһе бал ҡашығы менән һыу тамыҙып ҡына торған. "Вәғәҙәһен тотоп, Йомағол янына ашығыуы шул икән", — тип уйлаған улар. Бер көн таң атыуға Таңһылыу һис бер кер төшмәгән биш ҡат аҡ күлдәген кейеп, Йомағол янына ҡәбер ятағына китә.

(IV, 306—307.)

53. АШКАДАР1

У одного башкирского тури-начальника была дочь-любимица. И еще был у этого бая очень близкий друг, без которого не обходилось ни одно дело, ни одно застолье. Он тоже был весьма богатым человеком. И у бая этого было двое детей - сын и дочь. Сын на два года старше дочери. Он с детства рос вместе с дочерью тури. А та была ровесницей его сестры, с которой родилась в один день, только одна родилась на рассвете, а другая -днем. Ввиду того, что дочь начальника родилась на рассвете, ее назвали Танхылу (тан - рассвет), а дочь бая назвали Кюнхылу (кюн - солнце, день). Сын бая родился в пятницу, и поэтому его назвали Юмагулом (юма - пятница). Эти трое, точно дети одной семьи, играли, резвились и росли вместе. Летовали они в роскошных лугах долины Ашкадара, ставили юрты, затем переносили их на новое место.

Подрастали дети. Когда девушке исполнилось четырнадцать, а юноше шестнадцать лет, в душе Танхылу и Юмагула пробудилась любовь. Они изливали свои чувства в песне. Задушевной была певицей Танхылу. Нередко, доя кобылиц и глядя на привязанных жеребят, она уподобляла им себя, якобы находящуюся в неволе у родителей, душа ее переполнялась волнением и тоской и исторгалась обильными слезами.

Так как Юмагул родился в пятницу на берегу реки Ашкадар, он часто употреблял в своих песнях слова "пятница - юма" и "Ашкадар".

Восторги, которые вызывали у Танхылу красоты ашкадарской долины, проливались и у него протяжными песнями:

Спускаются лошади разных мастей
С гор, что вздымаются над Ашкадаром.
Избавляется солнце от мрака ночей,
Наливается медленно жаром.

[1] *Ашкадар* - река в центральной части Башкортостана, левый приток Агидели (Белой).

53. THE ASHKATHARi

A Bashkort chief had an only daughter who was a very cherished child. Wherever he would go - to attend a party, to do some kind of work - he would always do it together with his close friend, a wealthy Bashkort. The man had a son and a daughter. His son was two years older than his daughter. The two children grew up, playing together with the chief's daughter. The girls were of the same age, and in fact, they were born on the same day. One was born at dawn, the other at noon. The chiefs daughter's name was Tanghelow [Dawn Beauty] for she was born at dawn. The wealthy Bashkort's daughter's name was Kenhelow [Noon Beauty] because she was born at noon. The boy's name was Yomaghol, for he was born on Friday. The three children always played and passed time together, as though of one family. They travelled with their people, putting up their summer tirmas on the picturesque banks of the river Ashkathar. When the girls were fourteen and Yomaghol was sixteen, Tanghelow and he grew fond of each other. They told about their love with a song. Tanghelow became a soulful singer. Very often while milking mares she looked at the tied up foals and compared herself to them, as though she were kept captive by her parents. She grew agitated then saddened with those thoughts. Sometimes, as though she had a premonition about her fate, she grew so sick at heart and inconsolable, that she even began to sob.

Yomaghol's birthplace was the Ashkathar riverside, so he added the words Ashkathar' or 'Yoma' to the songs he sang.

Tanghelow expressed her admiration of the Ashkathar landscape in her song.

All kinds of horses are going down
The hill by the Ashkathar.
The beaming sun is escaping safely
The battle of night 'zalamat'[2].

[1] *The Ashkathar* - river in the south-west of Bashkortostan.
[2] *Zalamat* - darkness, gloom.

Волнение дочери почувствовал и отец. Поняв, что в сердце ее поселилась любовь, он решил обо всем разузнать через жену своего младшего брата Кусярбая. Немного потребовалось времени жене Кусярбая Якшибике, чтобы узнать, кого любит Танхылу. Хоть туря и намеревался отдать свою дочь за сына человека, не менее знатного, чем он сам, все же желание своей дочери он ставил выше собственных намерений. И потому он рассказал обо всем отцу Юмагула. В то время Танхылу было восемнадцать, а Юмагулу двадцать лет. В мае отпраздновали пир никаха - обручения. В прежние времена у башкир после никаха невесту не сразу провожали в дом жениха. До этого могло пройти много времени.

Когда пришла пора зимней охоты, Юмагул сел на своего гнедого и отправился за добычей. Увидел Юмагул на противоположном берегу норку, устремился за ней, но на середине реки лед под ним подломился, и он провалился вместе с конем.

То, что Юмагул несколько дней подряд не возвращался с охоты, насторожило родных и близких. А там пришла и весть о его гибели. Танхылу очень тяжело переживала эту утрату. Девушка, с детства росшая безмятежно, в нежно любящей ее семье, услышав о гибели любимого, лишилась сознания. Горе обеих семей, их стенания и плач, кажется, сотрясли само небо. Все вокруг было объято горем-тоской. Придя в себя, Танхылу долго не могла успокоиться, все заливалась горючими слезами. Как-то она сказала отцу, что хотела бы собрать вместе всех своих подружек, чтобы как-то развеяться. Через пастуха созвали всех девушек с яйляу. Танхылу стала умолять их сочинить песню, посвященную Юмагулу.

И тут были исполнены песни, которые могли вылиться только из сердца башкира. И все же ни одна из них не пришлась по душе Танхылу. И тогда,

The father noticed his daughter's melancholy. He guessed that she might be love-sick and decided to gel his younger brother Kusarbai's wife to find out about it. It didn't take her long to discover who was the beloved of Tanghelow and to tell her father about it. Though the chief didn't think it appropriate to marry his daughter ofl to a man of a lower rank, he still considered the wish ol his daughter above all and told the news to Yomaghol's father. Tanghelow was eighteen then, and Yomaghol was twenty. In May they were wedded. In old times the Bashkorts didn't follow zafaf[1] right after the wedding party. There could pass quite a lot of time. Meanwhile, winter hunting season came. Yomaghol mounted his bay horse and went hunting. He noticed a mink and rode after it upon the ice-covered Ashkathar. The ice broke under him and he was drowned together with his horse. His not coming home from hunting for several days instilled fear in Tanghelow's family. Then came the bad news of the son-in-law's death in the water. The news was a hard blow for Tanghelow. Having never suffered from any hardships, the cherished child fell into a faint when she heard about the death of her husband. The bitter cries and sobs of the two families seemed to reach the dome of heaven. All the neighbourhood was grief-stricken. Having come to her senses Tanghelow wept very long. One day she said to her father, 'I'd rather gather my girl friends to soothe my pain.' A shepherd was sent to all Tanghelow's bosom friends living in the neighbourhood. When her girl friends came, she prayed to compose a song in the memory of Yomaghol.

All the songs were sung that had ever been born in the Bashkort heart, but none of them could soothe Tanghelow. Then, shedding hot tears, deep in thought and agitation, she sang a song of her own to the melody of The Ashkathar', affecting the girls deeply,

My love, he went to hunt a mink,
To hunt he left for the Ashkathar side,
Hey... for the Ashkathar side.

Zafaf - taking a young wife to her husband's house.

роняя горючие слезы, спела она песню на мелодию "Ашкадар", изумив ею своих подруг:

Уехал он с рассветом на охоту
На Ашкадаре норок бить стрелой,
    Э-й... На Ашкадаре норок бить стрелой.
И утонул, под лед ушел он в воду,
И смолоду осталась я вдовой,
    Э-й... И смолоду осталась я вдовой.

Видать, росли для горя и страданий
По руслу Ашкадара камыши,
    Э-й... По руслу Ашкадара камыши.
Ушел, погиб мой милый на охоте,
В груди осталась боль моей души,
    Э-й... В груди осталась боль моей души.

Танхылу, которая до тех пор никогда не переживала такого горестного потрясения, не выдержала этого. Благоухающее, как цветок, лицо ее завяло, глаза ввалились, пальцы потеряли свою нежность. Совершенно обессилев от горя, она перестала вставать с постели. Родители поддерживали теплившуюся в ее теле жизнь, освежая водой спекшиеся губы. "Видно, так она решила сдержать свое обещание, данное Юмагулу", - решили они, предвидя скорбную кончину. Однажды на рассвете надела она на себя сразу пять платьев, не тронутых ни единым пятнышком, и молча ушла к могиле Юмагупа. Там и нашла она свой последний покой.

(IV, 306-307.)

When he, oh, sank into the water,
Poor me was left alone so young.
    Hey... left alone so young.

The reeds of the river Ashkathar,
I see for grief they have grown up.
    Hey ... for grief they have grown up.
To hunt a mink he left and died,
The anguish wears away my heart..
    Hey ... wears away my heart.

Tanghelow, who had never suffered before, couldn't bear the grief. Her flower-like face faded, her eyes became sunken, her fingers wasted. Exhausted by the grief, she took to her bed. Her parents watered her dry lips with teaspoons of water. 'She must be keeping her fidelity vow and hurrying to her own Yomaghol,' they thought. One day, by dawn, Tanghelow put on a five-layer pure white spotless dress and left for the tomb beside Yomaghol.

(IV, 306-307.)

54. СӘҢГЕЛДӘК ЙЫРЫ

Батшалар заманында йәш егеттәр әрмелә утыҙ-утыҙ бишәр йыл хеҙмәт иткәндәр. Уларҙың ҡайһылары киткән ерҙәрендә ҡатын алып, ғаилә ҡороп хеҙмәттәрен дауам иткән. Алынған сағында егерме йәш кенә булһа, хеҙмәт иткәндең һуңында илле биш йәшлек ҡарт һалдат булып киткән. Иҫән-һау йөрөп, хеҙмәтен тултырып ауылына ҡайтып килгәс тә, ҡатыны, туғандары уны танымаған. Ул үҙе лә туғандарын таный алмаған. Ни өсөн тигәндә, һалдаттың теге саҡтағы кәләше илле-илле биш йәшкә етеп, олоғайып бөткән ҡатынға әйләнгән. Башка туғандары, ата-әсәһе лә ҡартайышып бөткән булғандар. Ир балаһы тыуып ҡалһа, ул инде күптән атаһы юлынан әрмегә оҙатылған.

Ошондайҙарҙан бер егет, кәләш алып, донъя көтә башлаған сағында, һалдатка алына. Тороп ҡалған йәш ҡатын, ҡулындағы баланы нисек тәрбиәләп үҫтерергә, ирен оҙаҡ йылдар нисек көтөргә инде, тип, бик ныҡ ҡайғырған. Көндәр-төндәр буйы йоҡлай алмай, сәңгелдәктәге баланы бәүетеп яфа сиккән, илаған-һыҡтаған.

Ана шулай бер ваҡыт, ауыр кисерештәренә тарып, балаһын йоҡлата алмай, сәңгелдәк бәүетеп ултырғанда, ул әсенеп көй сығарып, йырлап ебәргән:

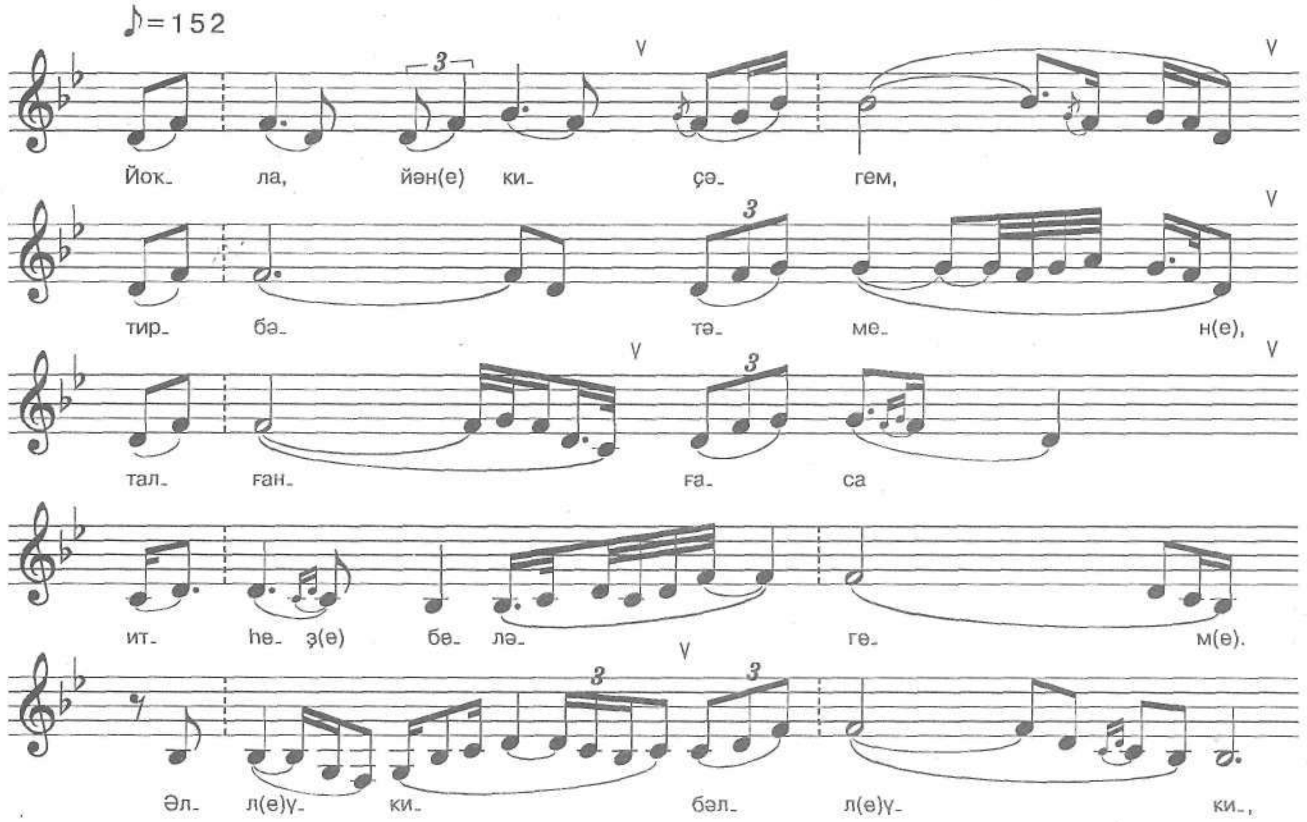

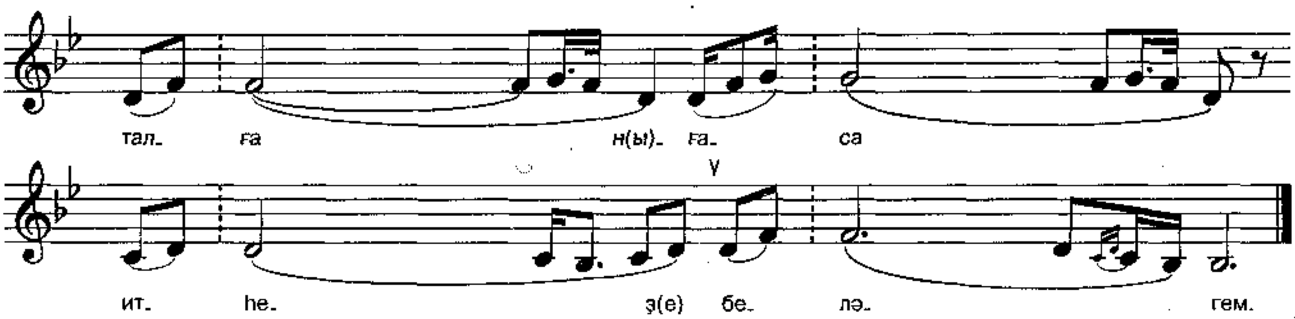

Йоҡла, йән киҫәгем, тирбәтәмен,
Талғанғаса итһеҙ бeләгем.
Иҫән генә йөрөп, иҫән ҡайтһын,
Ғәзиз атаң өсөн теләгем.
Әллүки, бәллүки...

Китте атаң, бәпкәм, биш йыл түгел,
Утыҙ биш йыл хеҙмәт итергә.
Әллүки, бәллүки...
Утыҙ биш йыл хеҙмәт итергә.
Иламайса нисек түҙһен күңел —
Иҫ китерлек оҙаҡ көтөргә.
Әллүки, бәллүки...
Иҫ китерлек оҙаҡ көтөргә.

Киткән саҡтарында һине атаң
Ҡулдарына алып һикертте,
Әллүки, бәллүки...
Ҡалаһың бит, бәпкәм, йән киҫәгем,
Тине, күҙ йәштәрен сил итте.
Әллүки, бәллүки...
Үҙе күҙ йәштәрен сил итте[1].

Был йырҙы ишеткән бер кеше, туҡтап тороп, ҡат-ҡат тыңлаған, илап-һыҡтаған. Ҡыҙғаныслы, моңло булыуы менән был көй халыҡ араһында бик тиҙ таралып киткән. Шулай, быуындан быуынға күсә килеп, ул йыр "Сәңгелдәк йыры" тип исемләнеп китә. Был көйҙө хәҙер ҙә йырлайҙар.

(VII, 42—43.)

[1] Күҙ йәштәрен сил итте — күҙ йәштәрен түкте.

54. КОЛЫБЕЛЬНАЯ ПЕСНЯ

В царские времена молодые парни служили в армии по 30-35 лет. Некоторые из них обзаводились семьей прямо на местах службы. Уходили на службу в двадцать лет, а возвращались оттуда старыми 55-летними солдатами. Когда они возвращались в родные аулы, жены часто не могли узнать своих мужей. Да и сами солдаты нередко не могли узнать своих родных, потому что юная жена превращалась за это время в 50-55-летнюю женщину, а другие близкие и родственники, отец и мать старились до неузнаваемости. А если до службы у солдата рождался сын, он к этому времени давно уже пребывал на службе, вслед за отцом тянул солдатскую лямку.

Вот женился так один егет и только-только начал счастливо жить семейной жизнью, как его забрали в рекруты. В большом горе осталась молодая жена, не ведая, как растить маленького сына и 35 лет ждать своего мужа. Дни и ночи не знала она покоя, не могла спокойно спать, долгие часы просиживала возле колыбели сына, проливая горькие слезы.

Однажды, сидя возле своего малого ребенка, задумалась она и стала напевать про себя песню, сама придумывая ее слова:

Усни, мое сердечко, покачаю
Я колыбель усталою рукой.
С тобой я только об одном мечтаю:
Чтоб воротился твой отец домой.
Баю-баюшки баю...

Не на пять лет - на долгих тридцать пять
Ушел он и оставил нас тут ждать.
Баю-баюшки баю...
Тридцать пять годов армейской службы!

54. LULLABY

In Tsarist times men served in the army for thirty to thirty-five years[1]. Some of them got married and had families in the place where they had come to serve. Recruited at the age of twenty, they returned from the army when they had become old people aged fifty-five. When they came back to their native village, neither the wife nor the relations could recognize them. The former soldier couldn't recognize his relatives either. How could he possibly do it? His once young wife had turned into an old woman of fifty or fifty-five. His other relations and his parents had also grown very old. If he had a new born son the boy could have been sent to the army like himself long before he returned.

One of these young men had got married and had just begun to keep his family when he was recruited. His young wife grieved, so much since she had a baby to bring up, and she had to wait for so many years for her husband to return. She spent days and nights without sleep cradling her baby and crying bitterly.

One day when she sat absorbed in her sorrows and tried to lull her baby to sleep, her anguish turned into a melody. This is what she sang.

Be sleeping, my baby, I'll be cradling you
Till my thin arm wears down.
Let your dear father come back safe and sound,
That's my cherished hope,
Allukee, ballukee...

Your father, my own dear one,
Is gone not for five years, but for thirty-five, .
Allukee, ballukee...
For thirty five,
How can I help crying?
It's so unbearably long,

[1] This call-up period was fixed for the soldiers who had done something wrong. Normally the service lasted for five-seven years.

Как вытерпит душа столь долгий срок,
Баю-баюшки баю...
Как вытерпит душа столь долгий срок?

Как уходил, подбрасывал отец
Тебя на сильных молодых руках.
Баю-баюшки баю...
Тебя на сильных молодых руках:
Мол, остаешься без меня, малец,
А я уйду в печали и слезах.
Баю-баюшки баю...
А я уйду в печали и слезах.

Тот, кто слышал эту песню, застывал на месте, пока бедная мать не допевала до конца, и уходил, не сдержав слез. Своими задушевными словами и грустной мелодией она покорила людей и скоро нашла среди них широкое распространение. Так, переходя из поколения в поколение, она обрела название "Колыбельная песня". Эту песню поют и поныне.

(VII, 42-43.)

Allukee, ballukee ...
So unbearably long.

Before he left, your father,
He raised you and jumped you in his arms,
Allukee, ballukee...
'Leaving you, my dear baby,' he said
And his tears he shed,
Allukee, ballukee...
And his tears he shed.

Everyone who heard the song stopped to listen to it. They wept while listening to it. Doleful and piteous, the song soon spread among the people. Centuries passed. The song got the name of The Cradle Song' or 'Lullaby'. It is still sung nowadays.

(VII, 42-43.)

55. ХӘЙРҮЛӘКӘЙ

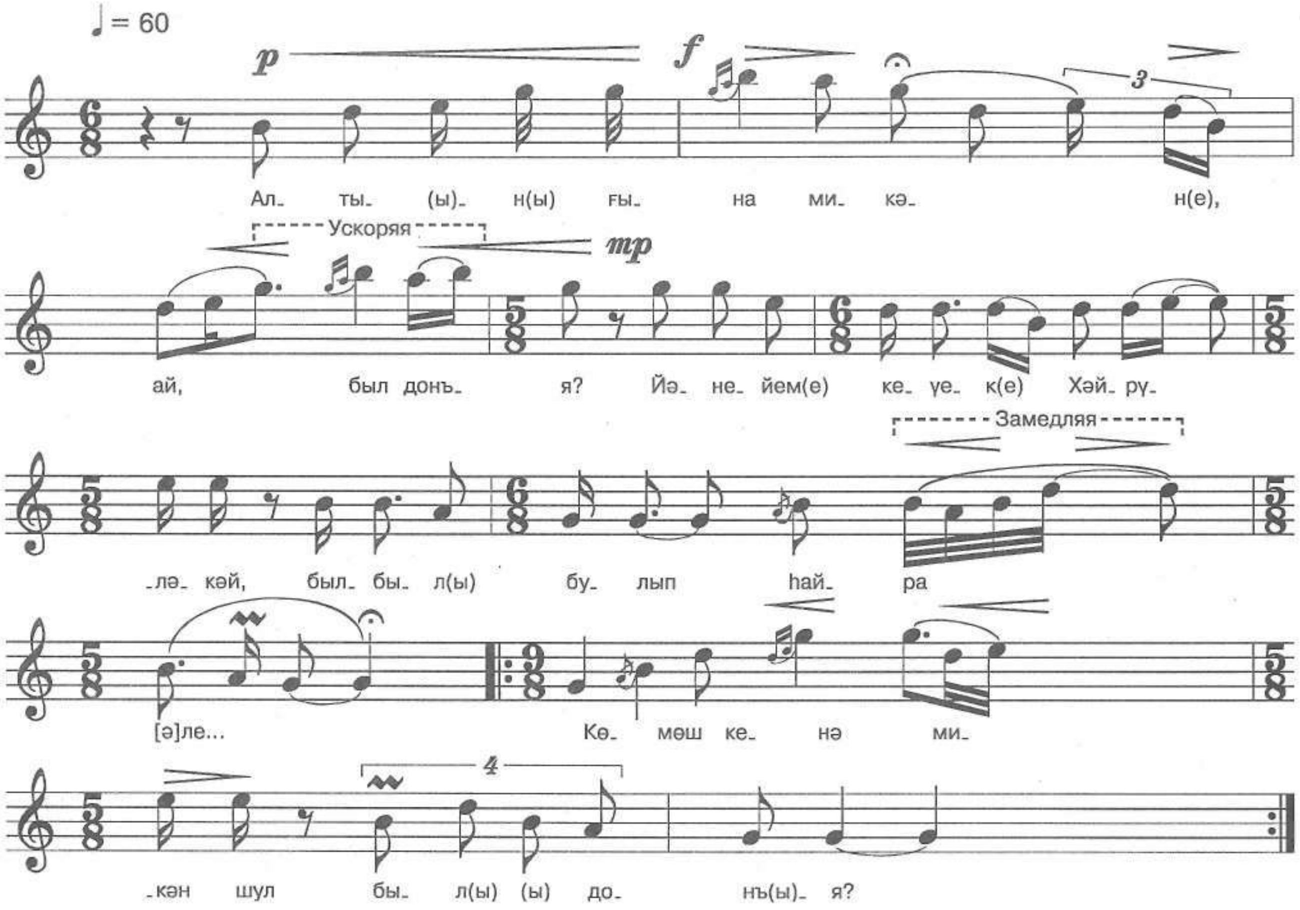

Алтын ғына микән, ай, был донъя,
Йәнейем кеүек Хәйрүләкәй,
Былбыл булып һайра әле,
Көмөш кенә микән был донъя? (*2 тапкыр*)
Ҡәҙерҙәрен белеп көткәндәргә,
Йәнейем кеүек Хәйрүләкәй,
Былбыл булып һайра әле,
Шау сәхрә лә икән шул был донъя. (*2 тапкыр*)

Тып-тып ҡына баҫкан туратыңды,
Йәнейем кеүек Хәйрүләкәй,
Былбыл булып һайра әле,
Йөҙ илле һум биреп тә һорарҙар. (*2 тапкыр*)
Сит илдәргә китеп яҡшы йөрөһәң,
Йәнейем кеүек Хәйрүләкәй,
Былбыл булып һайра әле,
"Ҡайҙан килгән?" — тип (шул) һорарҙар,
"Кем балаһы?" — тип (шул) һорарҙар.

Был йырҙы, ситкә китергә йыйынған Хәйрүләкәйгә төбәп, әсәһе йырлаған.

(VIII, 42—43.)

55. ХАЙРУЛЯКАИ

Из золота ли создан этот мир?
Душа моя, Хайрулякай,
Соловушкой залейся, засверкай.
Из серебра ли создан этот мир? (2 *раза)*
Кому хорош и дорог этот мир,
Душа моя, Хайрулякай,
Соловушкой залейся, засверкай.
Тому, как рай, прекрасен этот мир. *(2 раза)*

Чтобы купить гнедого твоего,
Душа моя, Хайрулякай,
Соловушкой залейся, засверкай.
Не постоят за дорогой ценой. *(2 раза)*
Почет ли в дальних странах обретен,
Душа моя, Хайрулякай,
Соловушкой залейся, засверкай.
То спросят про тебя: "Откуда он?"
И спросят: "Чей он сын? С каких сторон?"

Эту песню спела мать, обращаясь к. сыну Хайрулле, собравшемуся уехать в другие края.

(VIII, 42^3.)

55. HAIRULLAKAI

Whether of gold this world is made?
Sing a song to me, Hairullakai.
Sing like a nightingale would.
Whether of silver this world is made? *(twice)*
Sing for those who love you dearly,
Sing for us, Hairullakai,
Sing like a nightingale would.
Free and untramelled this world is,
Free and untramelled it is.

Restless is your chestnut horse,
Sing a song to me, Hairullakai.
Sing like a nightingale would.
A hundred and fifty they will offer for this horse,
A hundred and fifty they will offer for this horse,
Sing a song to me, Hairullakai.
Sing like a nightingale would.
To the strange lands the two you go,
Sing a song to me, Hairullakai.
Sing like a nightingale would.
Of places which you are they'll ask you,
Of parents which you are they'll ask you.

This song was sung by a mother to her son who was leaving for strange lands.

(VIII, 42-43.)

56. ЙӘЙЛӘҮ

(Ҡымыҙ йыры)

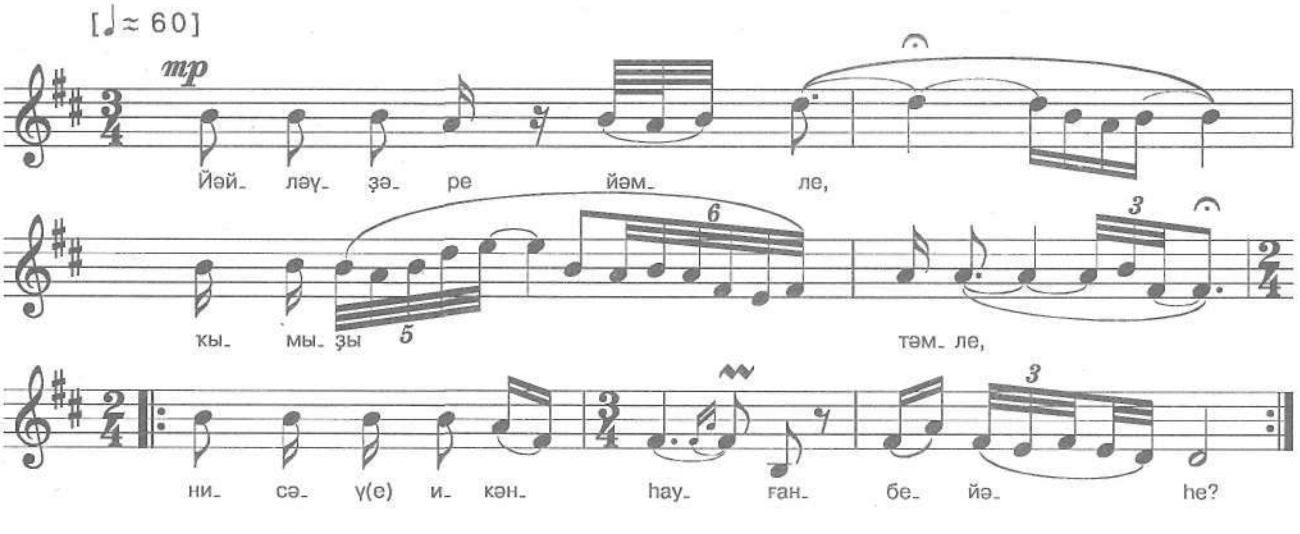

Йәйләүҙәре йәмле, ҡымыҙы тәмле,
Нисәү икән һауған бейәһе?
Нисәү булһа ла булһын, эй, бейәһе,
Иҫән генә булһын эйәһе.

Йәйләүҙәргә сығып, бер ҡараһам,
Уралтауым ята ла күгәреп,
Шул тауҙарға ҡарап бер йырлайым,
Уйҙарымды алыҫҡа ебәреп.

(VI, 34.)

56. ЯЙЛЯУ

(КУМЫСНАЯ)

Хороши яйляу и кумыс,
Сколько ж здесь кобыльих косяков?!
Сколько б ни имелось кобылиц,
Лишь бы сам хозяин был здоров.

Встану поутру, взгляну окрест –
Скрыт Урал мой голубым дымком.
Погляжу и заведу я песнь,
Пусть несутся думы далеко.

(VI, 34)

56. THE YAILAU

(THE KYMYTH SONG)

The yailau is lovely, the kymyth is tasty.
How many mares they have got, I wonder?
Whatever their number,
May their owner be safe and sound.

When I go out to the yailau and look around,
My Uraltau spreads there in blue haze.
I'll look at it and sing a song,
My thoughts will travel far away.

(VI, 34.)

57. СУҠ МУЙЫЛ

Минең атайым мәрхүм һөйләй торғайны.

Ошо Басай ауылы нигеҙ һалып ултырған саҡ. Бер һунарсы егет үҙенең ҡоҙасаһына күҙе төшөп, шуға өйләнергә булған. Егеттең мөлкәтендә бер нәмә лә булмаған. Кәләш алғас уға ҡалым, ҡыҙҙың үҙенә, ата-әсәһенә бүләк бирергә кәрәк. Бының өсөн ҡайҙан ғына булһа ла мал, йә аҡса табаһы бар. Егет өсөн бер генә юл — ул да булһа — һунар итеп, мал табыу.

Егет үҙенең өтөк кенә бейәһенә атланып, тәүге ҡар яуған көндө Ирәндек тауының Ҡараташ аҫтына һунарға китә. Был ерҙәге суҡ муйыл араһында бүре барлығын күргән элегерәк. Шул ергә ҡапҡандарын аҫып килеп етә был. Ҡаяға һыбай менергә мөмкинлек булмағас, бейәһен таш аҫтындағы муйыл ағасына бәйләп ҡуя ла, үҙе йәйәүләп бүре һуҡмағына ҡапҡан һалырға китә. Ҡапҡандарын һалып, кире бейәһе янына килһә, бүреләр егеттең бейәһен ашап киткәндәр, ти. Бүреләрҙән ҡалған йүгәнен һәм эйәрен йөкмәп:

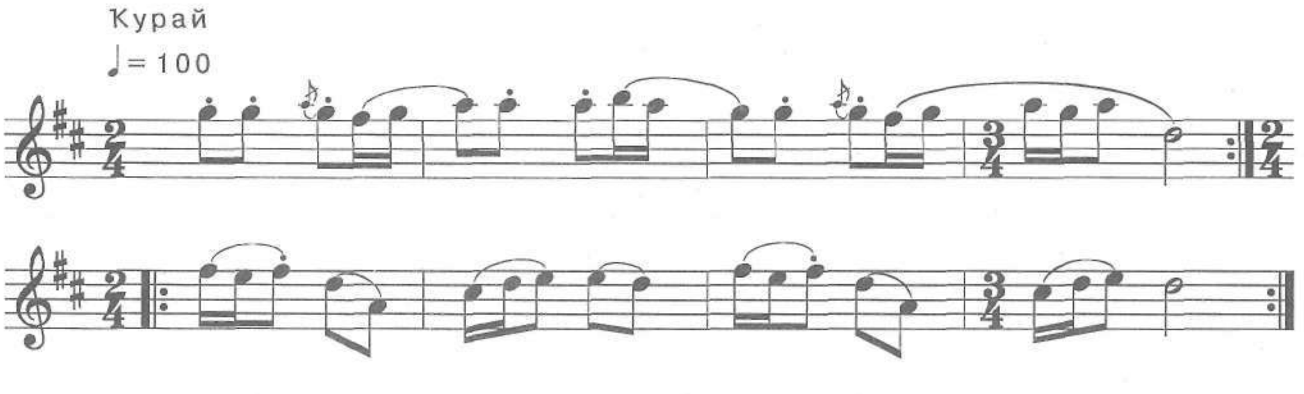

Ҡапҡан һалып бүре һуғыу —
Һунарсыға күңелле,
Ҡапҡанымды һалғанымда
Бүре ашаған бейәмде.

Ҡараташ аҫты суҡ муйыл,
Күтәргеһеҙ күп быйыл.
Ҡоҙаса, һине алам, тиеп,
Атһыҙ ҡалдым мин быйыл, —

тип һамаҡлай-һамаҡлай егет ҡайтып китә. Шул ваҡиғанан һуң көй "Суҡ муйыл" тип аталып йөрөй.

(IX, Ф. 3. Оп. 12. Д. 269. Л. 12.)

57. СУК-МУЕЛ
(СПЕЛАЯ ЧЕРЕМУХА)

Покойный отец мой рассказывал.

Было это в пору основания этого аула Басай[1]. Некоему егету-охотнику приглянулась сватья, и он решил на ней жениться. Но не имел егет ни добра, ни состояния. Если женишься, надо уплатить калым, преподнести подарки девушке и ее родителям. А для этого нужно где угодно раздобыть скот, деньги. Он мог добиться этого только охотой.

Егет сел на свою невзрачную кобылку и в день, когда пошел первый снег, отправился в сторону Ирендыка к Караташу[2] на охоту. Он раньше видел, что в этих местах, среди гроздьями свисавшей черемухи, били волков. Туда он и приехал, навесив на себя капканы. Взобраться на гору на лошади было невозможно, и он привязал кобылу к черемуховому дереву, а сам пошел дальше, ставить на волчьи тропы капканы. Когда он спустился вниз, расставив свои капканы, волки, оказывается, сожрали его кобылу. Взвалил он на себя седло и уздечку, оставшиеся от кобылы, и отправился домой, напевая так:

Расставлять волкам капканы
Охотников веселило.
Когда ставил я капканы,
Волк мою загрыз кобылу.

Черемуха под Караташем -
Здесь с кобылой я расстался.
Сватью взять к себе мечтая,
Без кобылы я остался.

После того события песня стала называться "Сук муел" - "Спелая черемуха".

(IX, Ф. 3. Оп. 12. Д. 269. Л. 12.)

[1] *Басай* - аул в нынешнем Баймакском районе.
[2] *Караташ* - камень неподалеку от аула Басай.

THE BIRD-CHERRY RIPE

My late father would tell me this story. It happened in the village named Basay[1] to which first settlers were then just beginning to arrive. A young hunter fell in love with his sister-in-law. He wanted to marry the girl, but he had no bride-money to pay and no money with which buy presents for her relatives either. He could only rely on hunting as a means of raising some money.

With the first snowfall he rode out to Mount Karatash[2], where one day, under the bird-cherry, he had seen a wolves' den. So there he went. As he arrived at the foot of the mountain, he tied his skinny horse to a bird-cherry tree and started up the mountain slope. He set some traps for the wolves and came back to his horse. Alas I He found no horse there as the wolves had already slaughtered it by that time. He took the saddle and the bridle and went back to his village, and on his way he sang this song.

Who will tire of hunting?
Not the one who's brave and bold.
For the wolf my trap I set,
But the wolf had got my mare.

The bird-cherry tree at the Karatash rock
Looks ever so fascinating,
But in my eagerness the girl to marry,
My horse I lost, alas!

In memory of that credulous young man who had made a fool of himself by losing his only horse, the above song was composed.

(IX, Ф. 3. Оп. 12. Д. 269. Л. 12.)

[1] *Basay* (Basayevo) -village in south-eastern Bashkortostan.
[2] *Mount Karatash* - mountain in the Irandek Ridge.

58. ЙЫУАСА

Ғәҙәт буйынса, башҡорттар ҡыҙ алып ҡыҙ биргәндә, дуға-дуға булып ҡунаҡлашып йөрөр булғандар. Ҡунаҡҡа барыусылар, күстәнәс итеп, бойҙай ононан, уға ҡаймаҡ, йомортҡа, бал ҡушып, ҡамыр баҫалар ҙа, шуны ҡалын ғына итеп йәйеп, дүрт мөйөшлө итеп ваҡ киҫәктәргә бүләләр. Күп кенә итеп һары май һалынған сүлмәккә йә ҡаҙанға шул ҡамыр киҫәктәрен — йыуасаны (бауырһаҡты) һалып бешерәләр. Бешкән йыуасаны токсайға һалып, ауыҙын матур таҫма менән бәйләп ҡуялар.

Төп ҡоҙа йортона барып төшкәс, ҡымыҙ эсеп, аш ашап алғандан һуң, сәйгә ултыралар. Шул саҡ төп ҡоҙаның ҡатыны, батмус түңәрәтеп ашъяулыҡҡа, табынға, йыуасаны һала. Йәш ҡоҙа-ҡоҙасаларға уны таратып бирәләр.

Әгәр ҙә йыуаса майһыҙ, балһыҙ, йә бик йоҡа ғына итеп бешерелһә, ҡоҙағыйҙы һаранлыҡта яманлап, таҡмаҡ әйтәләр. Йыуаса баллы, майлы һәм күп булһа, ҡоҙағыйҙы йомарт тип маҡтап йырлайҙар. Йыуасаны ашай-ашай, маҡтай-маҡтай “Йыуаса” көйөнә бейей торған булғандар:

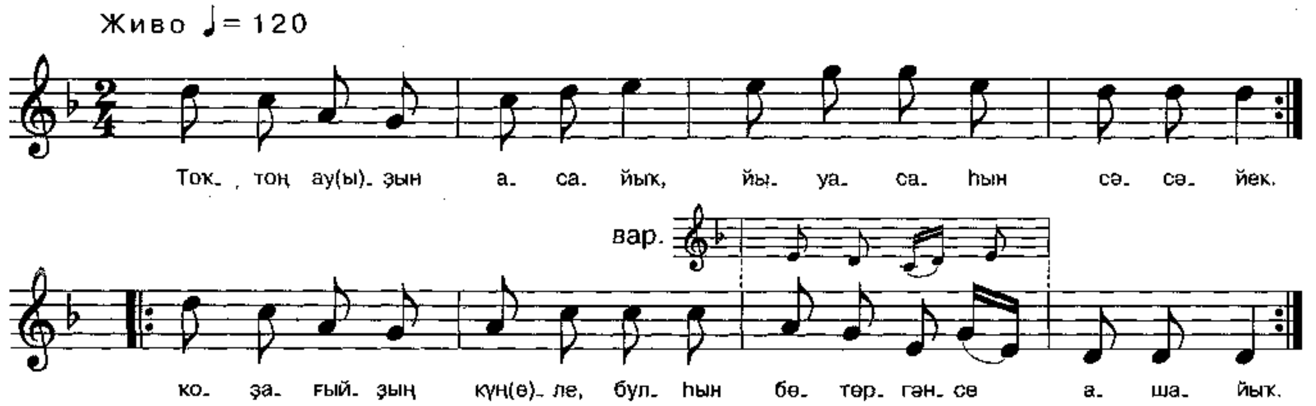

Беҙҙең ҡоҙа хәлле икән,
Йыуасаһы баллы икән.
Ышанмаһаң, ашап ҡара,
Шәкәрҙән дә тәмле икән.

Ҡамыр баҫҡан ҡоҙасаның
Ҡулы йәбешә микән?
Һеҙҙең яҡтың йыуасаһы
Майһыҙ ҙа бешә икән.

Тоҡтоң ауыҙын асайыҡ,
Йыуасаһын сәсәйек.
Ҡоҙағыйҙың күңеле булһын,
Бөтөргәнсе ашайыҡ.

(IX, Ф. 3. Оп. 12. Д. 269. Л. 114.)

58. ЮАСА

По старому народному обычаю, когда башкиры выдавали замуж дочерей или женили сыновей, ездили друг к другу в гости. С собой брали свадебный гостинец - юасу. Юасу складывали в полотняный мешочек и по приезде вручали главному свату. После кумыса и супа приступали к чаепитию. Тогда жена главного свата выставляла в круг на широкую скатерть поднос с юасой, политой медом. Молодым родственникам жениха или невесты юасу высыпали прямо в ладони.

Если в юасе оказывалось недостаточно масла или меда, или она была слишком тонкой, то пели частушки, уличающие сваху в скупости. Если же юаса оказывалась пышной, щедро пропитанной маслом и медом, пели другие частушки - восхваляющие щедрость и кулинарное мастерство хозяйки. И песенка та называлась "Юаса":

Оказался сват богатым -
Юаса-то на меду.
Коль не веришь, съешь-ка сам ты -
Тает сахаром во рту.

У месившей тесто сватьи
Щедрая, видать, душа:
Юаса ее, как сахар,
И без масла хороша.

Развязав мешочек белый,
Юасу всем раздадим.
Пусть приятно сватье будет -
Без остатка все съедим.

(IX, Ф. 3. Оп. 12. Д. 269. Л. 114.)

58. YUASA

According to custom, when a Bashkort wanted to get married, he would harness horses and exchange visits with his prospective relatives. The guests would arrive with special food. Butter or cream, and honey were added to wheat flour. The paste was rolled rather thick, and cut into small square pieces. The pieces were boiled in a pot or a cauldron filled with melted butter. When yuasa was ready, it was put in a knapsack and the mouth of it was tied up with a nice bright ribbon.

On arriving at their in-laws', they would first drink koumiss, then have soup and then tea. At that moment the hostess would put the yuasa on a round table cloth for a treat. Then the yuasa was dealt out to younger in-laws.

If it appeared to be thin or contained little honey or butter, the prospective mother-in-law was picked on for greediness and sung a satiric song. If the yuasa was well-buttered and honeyed, and it was plentiful, the prospective mother-in-law was sung a praising song. Thus they would eat yuasa, praise it and dance to the melody of Yuasa'.

Our Kotha[1] is well-to-do,
His yuasa is well-honeyed.
If you doubt, taste for youself,
It's sweeter than sugar, isn't it?

When Kothasa[2] was making the paste,
I wonder if it stuck to her hands.
I wonder how in your parts
You can cook yuasa with no butter at all.

Let's untie the knapsack
And scatter the yuasa.
Let's eat it all up
To please our Kothaghy[3].

(IX, Ф. 3. On. 12. Д. 269. Л. 114.)

[1] *Kotha* - son/daughter-in-law's father.
[2] *Kothasa* - son/daughter-in-law's younger female relation.
[3] *Kothaghy* - son/daughter-in-law's mother.

59. МӘҮЛИТ БАЙРАМЫ

(Мөхәммәт бәйғәмбәр тыуған көнөнә мөнәжәт)

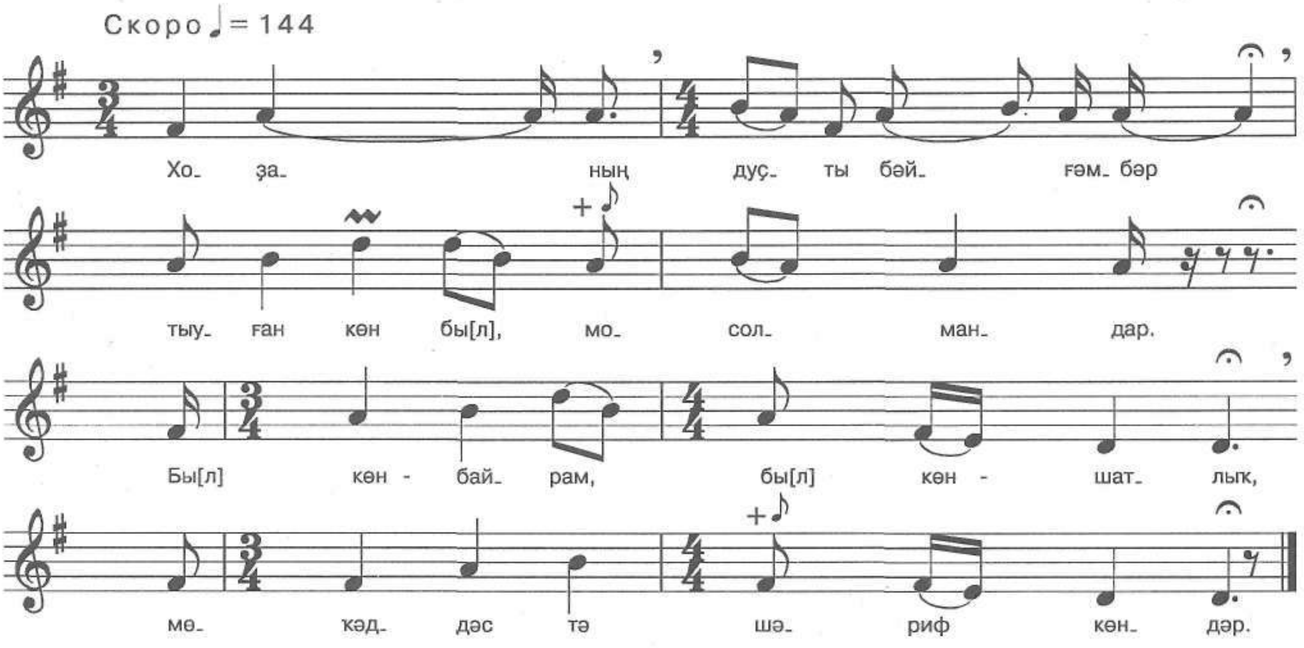

Хоҙаның дуҫты бәйғәмбәр
Тыуған көн бы(л), мосолмандар.
Бы(л) көн байрам, бы(л) көн шатлыҡ,
Мөҡәддәс тә шәриф көндәр[1].

Тыуҙы Мәккә шәһәрендә,
Рәбиғел әүүәл[2] айында.
Дүшәмбе көн ун икенсе,
Сәхәр ваҡыты таң алдында.

Салауат булһын[3] Рәсүлулла,
Фиҙа булһын хаҡ юлына.
Бер йән түгел, мең йәненә
Фиҙа булһын хаҡ юлына.

Байрам, байрам, байрам көн бы(л),
Эй, ҡәрендәштәр, шатлыҡ көн бы(л).
Батиллыҡтар[4] бөткән көн бы(л),
Ҡараңғылыҡ бөткән көн бы(л).

(VIII, 57.)

[1] *Мөҡәддәс тә шәриф көндәр* — изге көндәр.
[2] *Рәбиғел әүүәл* — ай календарының 8-се айы.
[3] *Салауат булһын* — доғалы, хәйерле булһын.
[4] *Батил* — ялған.

59. МАУЛИТ-БАИРАМ

(мунажат в честь дня рождения
пророка Мухамеда)

Это - день рожденья, мусульмане,
Божьего посланца Пейгамбара[1],
Это - наш священный светлый праздник,
Что пришел и к молодым, и к старым.

Родина его зовется Мекка,
В славный месяц рабигель-ауваль[2]
Он родился утром в понедельник,
В час, когда свершается сэхэр[3].

Путь Расулулул благим пусть будет,
Пусть вовек он не свернет с него,
Тысячи людей пускай повсюду
Следуют за ним путем его.

Это - праздник, это - день восторга,
Мой сородич, это - радость нам,
В этот день душа печаль исторгла,
В мире в этот день распалась тьма.

(VIII, 57.)

59. THE HOLIDAY OF MAULIT

(Monazhat on the Occasion of
Mohammad's Birthday)

God's messenger, the Prophet
Was born on that day, Moslems.
It's a joyous day, it's a holiday,
It's a holy and name-bearing day.

He was born in the town of Mecca
On Rabighel-Aual[1] 12-th,
On Monday, before dawn,
Just at Sahar time.

Be blessed the son of Rasul,
Be he devoted to the true way,
Not to one soul - to a thousand souls,
Be he devoted to the true way.

It's a holiday, holiday, holiday.
Hey, brothers, the day full of joy.
The day when the lie was defeated,
And the darkness was cleared away.

. (VIII, 57.)

[1] *Пейгамбар* - пророк.
[2] *Рабигель-ауваль* - восьмой месяц по лунному календарю.
[3] *Сэхэр* - утренняя трапеза мусульман, держащих пост.

Rabighel-Aual - the eighth month of the Moslem calendar.

60. УРАҘА МӨНӘЖӘТЕ

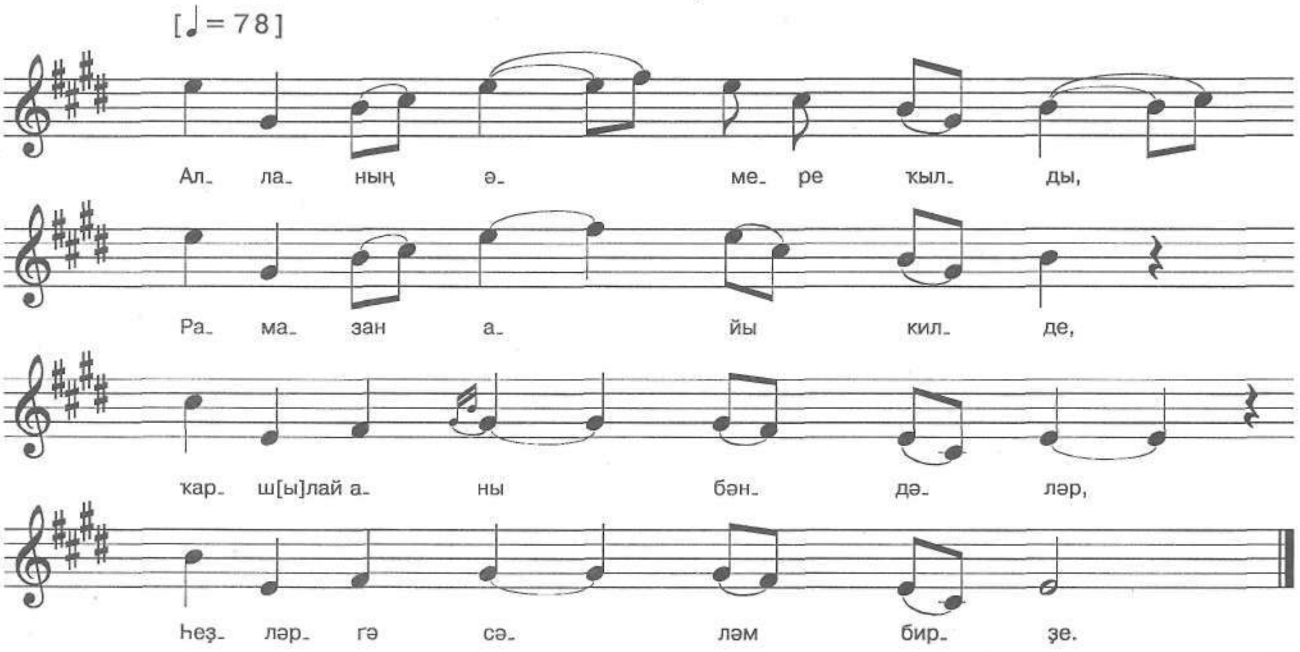

Алланың әмере ҡылды,
Рамазан айы килде,
Ҡаршылай аны бәндәләр,
Һеҙләргә сәләм бирҙе.

Мөәзиндәр шатландылар,
Ололап ҡаршы алдылар.
Тәрәүих намаҙы[1] тип,
Мәсеттәргә барҙылар.

Тәрәүихҡа барҙылар,
Ҡәндилгә[2] ут алдылар.
Зикер ит[3], тәсбих[4], хәтем[5] илә[6]
Мәсеттәр нурландылар.

---

[1] *Тәрәүих намаҙы* — ураҙала кис уҡыла торған намаҙ.
[2] *Ҡәндил* — лампа, шәм.
[3] *Зикер ит* — бер үк доғаны күп мәртәбә ҡабатлау, булһа кәрәк.
[4] *Тәсбих* — "Собханалла, собханалла" тип, тиҫбе тартыу.
[5] *Хәтем* — тамамлау, "Ҡөрьән"де уҡып сығыу.
[6] *Илә* — менән.

Сәхәр торҙо балалар,
Уяттылар аналар.
Күктә йондоҙ, ерҙә шәм
Нурланышып яналар.

Аҡшам етте, көн батты,
Тыуған ай нуры ҡалҡты.
Әкбәр итеп балалар,
Ер, күк нур илә яҡты.

Бы(л) көн айҙың нисәһе?
Етте ҡәҙер кисәһе.
Бы(л) көн тәғәт ҡылғандар[1]
Кәүсәр һыуын[2] эсәһе.

(VIII, 58—59.)

[1] *Тәғәт ҡылыу* — хушбыйланыу, тәмле еҫле май һөртөү. Бында ураҙаны байрамса ҡабул итеү.
[2] *Кәүсәр һыуы* — татлы, шәрбәт һыу. Информатор әйтеүенсә, "теге донъялағы иң тәмле ҫыу".

60. МУНАЖАТ-БАЙРАМ

Как пришло веленье Бога -
Вот и месяц рамазан!
Все встречают у порога
Праздник - Ураза-байрам[1].

Муэдзин с восторгом встретил.
И потом, в вечерний час,
Люди двинулись к мечети
Совершать святой намаз.

В час намаза воспылали
В храмах свечи, свет пролив.
И мечети воссияли
Светлой святостью молитв.

Время трапез ... месяц новый
Светит, мир весь озарив.
Жизнь как будто дышит словом
Детских трепетных молитв.

Этой ночью по примете
Все свершится - кто что ждет.
Кто ее как праздник встретит,
Тот в раю нектар испьет.

(VIII, 58-59.)

[1] *Ураза-байрам* - праздник окончания мусульманского поста.

60. THE MONAZHAT OF URATHA^

Allah's will was fulfilled,
Came the month of Ramazan.
People welcomed it,
And they greeted you.

Muezzins rejoiced,
They honoured it.
For praying 'taraweeh'[2]
They went to the mosques.

They went to pray 'taraweeh',
Got the fire for the candles.
Koran's prayers repeated with the beads
Filled the whole of the mosque with radiant light.

Children got up at Sahar[3], before dawn,
Their mothers woke them up.
Stars up and candles down
Were sending their rays all about.

Aksham[4] came, the sun had set.
The rays of the newly born crescent shone.
Allah akbar', said the children,
The Earth beamed in the heavenly light.

Of the month which is the day?
The honorable night came.
Those who celebrated it as a holiday,
Will drink the water of Kausar[5].

(VIII, 58-59.)

[1] *Uratha* - Moslems' fasting time.
[2] *Taraweeh* - prayer.
[3] *Sahar*- morning prayer.
[4] *Aksham* - evening prayer.
[5] *Kausar* - lake of sweet heavenly drink in Paradise.

61. ЙОМА МӨНӘЖӘТЕ[1]

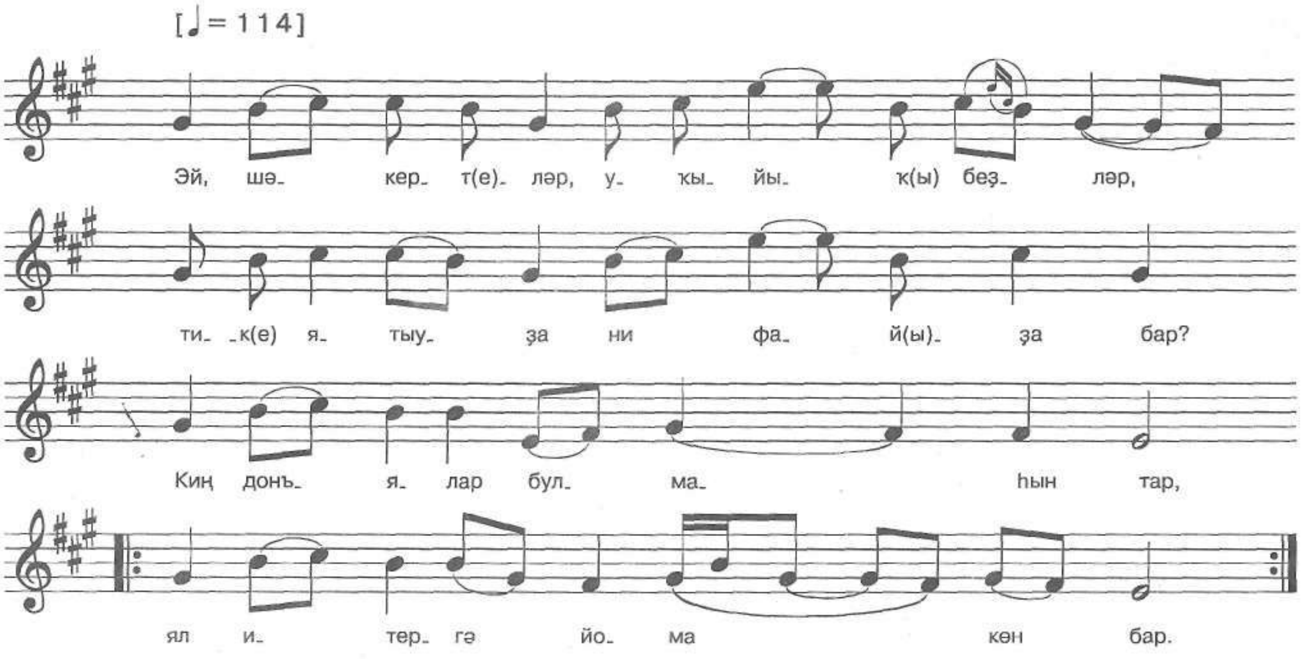

Эй, шәкертләр, уҡыйыҡ беҙләр,
Тик ятыуҙа ни файҙа бар?
Киң донъялар булмаһын тар,
Ял итергә йома көн бар.

Ултырмайыҡ көнө буйлап,
Уҡыйыҡ киләсәкте уйлап.
Китмәйек зиһанат[2] буйлап,
Ял итергә йома көн бар.

Наҙан ҡалһаҡ — хур булырбыҙ,
Ғилем алһаҡ — ҙур булырбыҙ,
Зиһанаттан ҡотолорбоҙ,
Ял итергә йома көн бар.

Наҙан хәле бигерәк яман,
Көн күрә алмай үҙе һаман.
Өмөт иткәстин аллаҙин,
Ял итергә йома көн бар.

(VIII, 59.)

[1] Халыҡта ошо исем менән таралған көйлө шиғыр.
[2] *Зиһанат* — бында: наҙанлыҡ, ҡараңғылыҡ мәғәнәһендә.

61. МУНАЖАТ О ПЯТНИЦЕ1

Эй, шакирды, надо каждому учиться.
Незачем нам школы сторониться.
Мир просторный узким да не будет,
Пятница дана на отдых людям.

Что за польза без толку слоняться?
О дне завтрашнем обязаны мы думать.
Нам невежеству пристойно ль поклоняться?
Пятница дана на отдых людям.

Быть невеждой - на позор отдать себя.
Сохраним достоинство, друзья.
От невежества уйдем, от серых буден,
В пятницу в мечеть ходите, люди.

Положение невежд всегда ужасно,
Дни темны их, помыслы неясны.
Оттого такою жизнью и живут,
Что лишь от Аллаха блага ждут.

(VIII, 59.)

[1] Стихотворение шакирдов. В заглавии сохранено название, сообщенное информатором.

61. THE MONAZHAT OF FRIDAY

Hey, shakerts[2], let us study,
What's the use of being idle?
Learning broadens our mind,
We have Friday for a rest.

Let us not waste our days,
Let us care for our future,
Let us shun zihanat[3],
We have Friday for a rest.

If we are ignorant, it's a shame,
If we are learned, we'll be worthy.
We'll get rid of zihanat,
We have Friday for a rest.

The life of an ignoramus is poor,
He can't keep his body and soul together,
Presuming on the mercy of Allah,
We have Friday for a rest.

(VIII, 59.)

[1] Known under the name in current use is the verse in song, an example of shakerts' folklore.
[2] *Shakert* - learner of Islam at school.
[3] *Zihanat* - ignorance.

МӨХӘББӘТ, ДУҪЛЫҠ ЙЫРҘАРЫ

ПЕСНИ О ЛЮБВИ И ДРУЖБЕ

LOVE AND FRIENDSHIP SONGS

62. ХАН ҠЫҘЫ

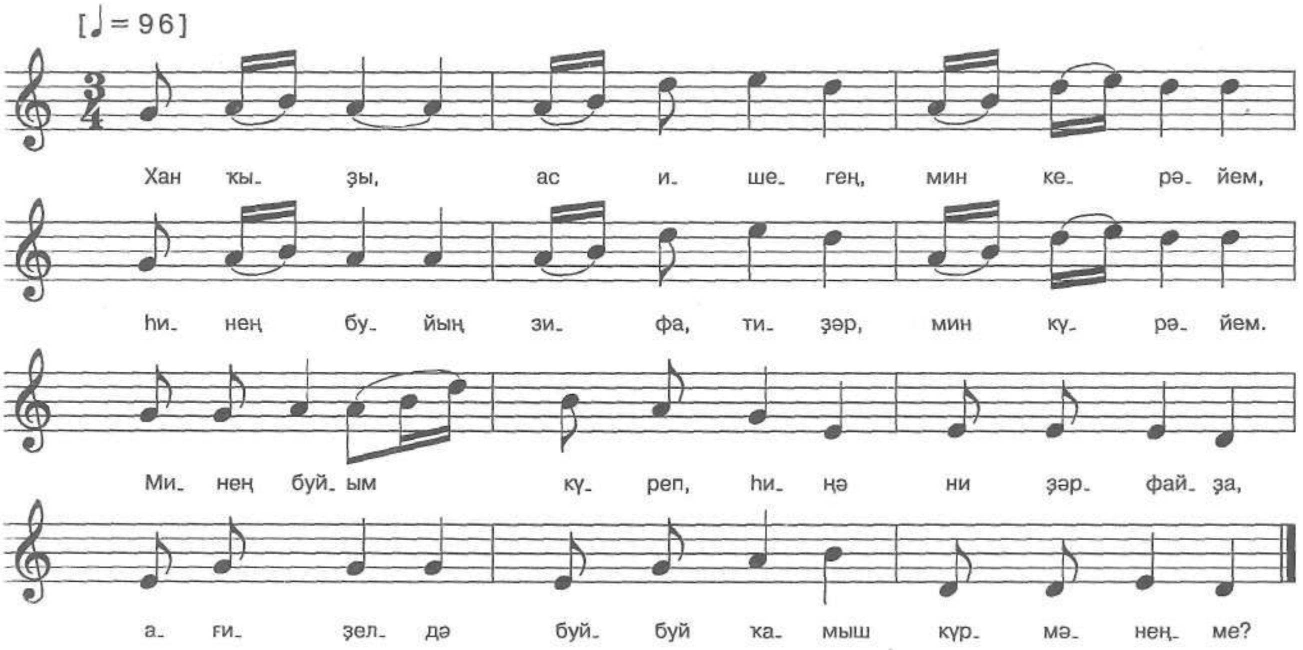

— Хан ҡыҙы, ас ишегең, мин керәйем,
Һинең буйың зифа, тиҙәр, мин күрәйем.
— Минең буйым күреп, һиңә ниҙәр файҙа,
Ағиҙелдә буй-буй ҡамыш күрмәнеңме?

— Хан ҡыҙы, ас ишегең, мин керәйем,
Һинең йөҙөң нурлы, тиҙәр, мин күрәйем.
— Минең йөҙөм күреп, һиңә ниҙәр файҙа,
Һауалағы тулған айҙы күрмәнеңме?

— Хан ҡыҙы, ас ишегең, мин керәйем,
Һинең сәсең ҡара, тиҙәр, мин күрәйем.
— Минең сәсем күреп, һиңә ниҙәр файҙа,
Баҙарҙарҙа ҡара ебәк күрмәнеңме?

— Хан ҡыҙы, ас ишегең, мин керәйем.
Һинең тешең ап-аҡ, тиҙәр, мин күрәйем.
— Минең тешем күреп, һиңә ниҙәр файҙа,
Сауҙагәрҙә ынйы-мәрйен күрмәнеңме?[1]

(VIII, 40—41.)

[1] *"Хан ҡыҙы"* — төрки донъяһында киң билдәле әҫәр. Уның айырым үрнәктәрен заманында Н. Ф. Катанов яҙып алған. Алтайҙа йәшәгән хакастарҙа йыр "Хан ҡыҙы махтанча" тигән исем менән йөрөй. Татар халыҡ ижадында ла йырҙың төрлө варианттары бар. — Татар халыҡ ижады: Тарихи һәм лирик җырлар /Төз. Надиров И. Н. — Казан, 1988. 212—217, 429—431-се биттәр.

62. ХАНСКАЯ ДОЧЬ

- Отвори мне дверь, войду я, о, дочь хана,
Полюбуюсь красотою, стройным станом.
- Что смотреть тебе на стан мой? Неужели
Ты не видел камыши у Агидели?

- Отвори мне дверь, войду я, о, дочь хана,
Говорят, лицо твое так лучезарно.
- Лик увидеть мой тебе уж так ли важно,
Иль луны не видел на небе однажды?

- Дверь открой мне, о дочь хана, внемли просьбе,
Говорят, черны твои густые косы.
- Что за польза тебе видеть черный локон,
Иль не видел у торговцев черный шелк ты?

- Дверь открой мне, о, дочь хана, поскорее,
Говорят, что нет зубов твоих белее.
- Ну, до них тебе какое дело,
Иль не видел у торговцев жемчуг белый?[1]

(VIII, 40-41.)

[1] "Ханская дочь" - произведение, широко известное в тюркском мире. Отдельные его образцы в свое время были зафиксированы еще Н. Ф. Катановым.

Среди хакасов (Алтай) песня распространена под названием "Хан кызы махтанча" - "Хвастовство ханской дочери"; во многих вариантах бытует у татар. - Татарское народное творчество: Исторические и лирические песни / сост. Надиров И. Н. - Казань, 1988. С. 212-217,429^31 (на татарск. яз.).

62. KHAN'S DAUGHTER

'Khan's daughter, open the door, let me in.
You are slender, they say, I'd love to see you.'
'What's the use looking at me?
Haven't you seen rows of reeds by the Aghithel?'

'Khan's daughter, open the door, let me in.
Your face is radiant, they say, I'd love to see it.'
What's the use looking at my face?
Haven't you seen a full moon in the sky?'

'Khan's daughter, open the door, let me in.
Your hair is black, they say, I'd love to see it.'
'What's the use looking at my hair?
Haven't you seen black silk at the bazaar?'

'Khan's daughter, open the door, let me in.
Your teeth are pure white, they say, I'd love to see them.
'What's the use looking at them?
Haven't you seen snow-white pearls at the merchant's?'[1]

(VIII, 40-41.)

[1] The song is well-known in the Turkic world. It was M. F. Katanov who was the first to record some of the song's characters. Among the Khakas (The Altai area) the song is known under the name 'Khan Kyzy Makhtancha' ('Khan's Daughter Boasts'); many variants of the song exist among the Tatar. - Татарское народное творчество: Исторические и лирические песни / сост. Надиров И. Н. - Казань, 1988. С. 212-217,429^431 (на татарск. яз.).

63. КӘКҮККӘЙ

Борон заманда Бөрйән ырыуында бер байҙың ике улы булған. Оло улы, ҡатын алып, бер нисә йыл бик татыу йәшәгән. Тик балалары булмау ғына быларҙың эстәрен ҡырған. Шуға ла ирекәй бер ярлы ҡыҙын икенсе ҡатынлыҡҡа ала. Был ҡатын йәш кенә, бик һылыу була. Әмәлгә ҡалғандай, икенсе ҡатынынан да бала-саға булмаған.

Күпмелер үткәс, йәш килен үҙе менән тиң үҫеп килгән ҡәйнешенә ғашиҡ булған, уны бер көн күрмәй торһа ла, түҙә алмаҫлыҡ сиккә еткән. Ҡәйнеше сибәр ҙә, йырсы ла, оҫта ҡурайсы ла булған шул.

Бер көн йәйләүҙә саҡта, егет атҡа тип йүгән тотоп сығып киткән икән, йәш килен, уны осратмаммы тип, күнәктәрен көйәнтәләп, йылға буйлап һыуға барған. Ҡәйнешен йылға буйында осратҡан. Ике ҡулынан тотоп алып, уны өҙөлөп яратыуын әйткән. Ҡәйнеше уңайһыҙланып оялған, ағаһынан ҡурҡҡан. Еңгәһенең ҡулынан ысҡынып, тиҙерәк йүгереп ҡайтҡыһы килгән. Ошо саҡ еңгәһе йырлап та ебәргән:

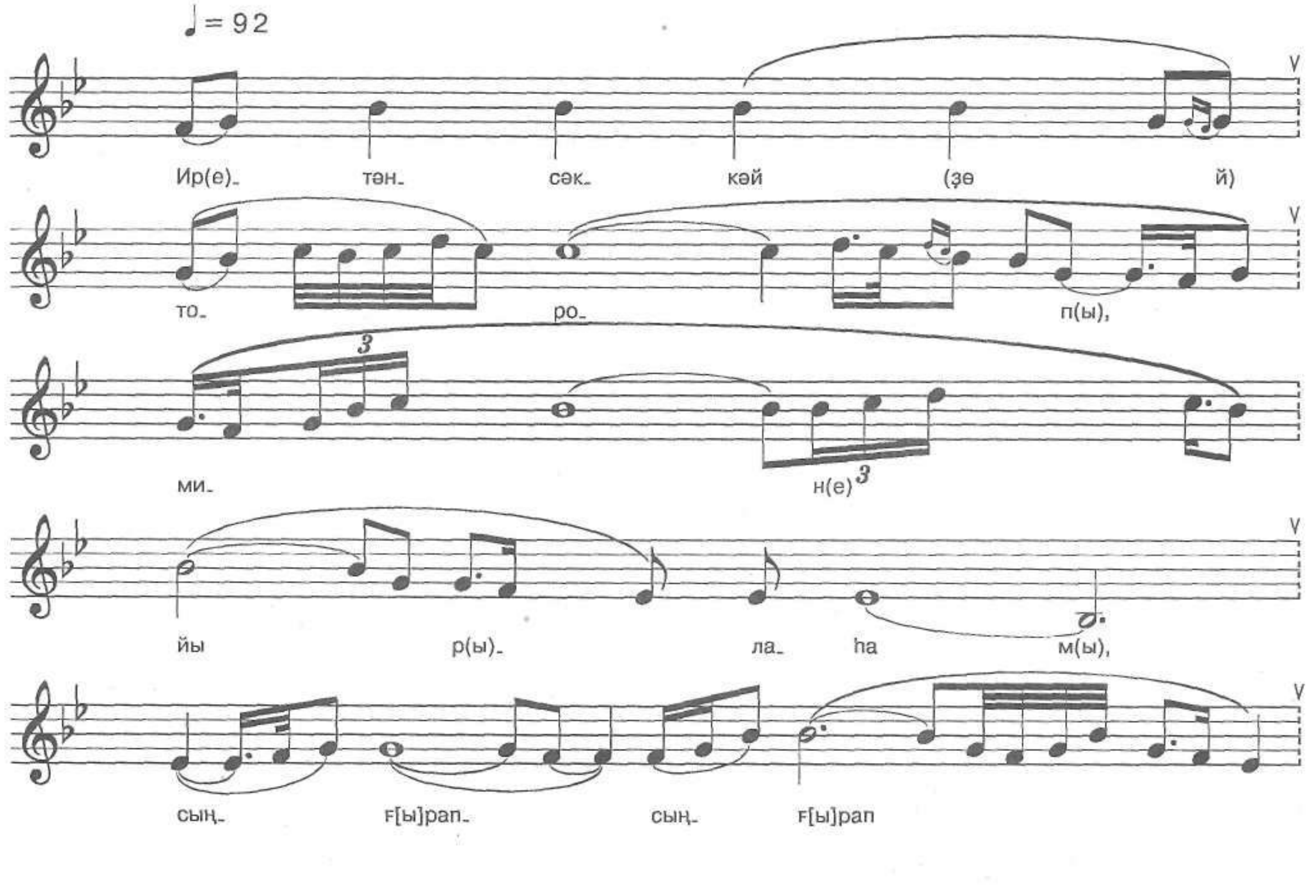

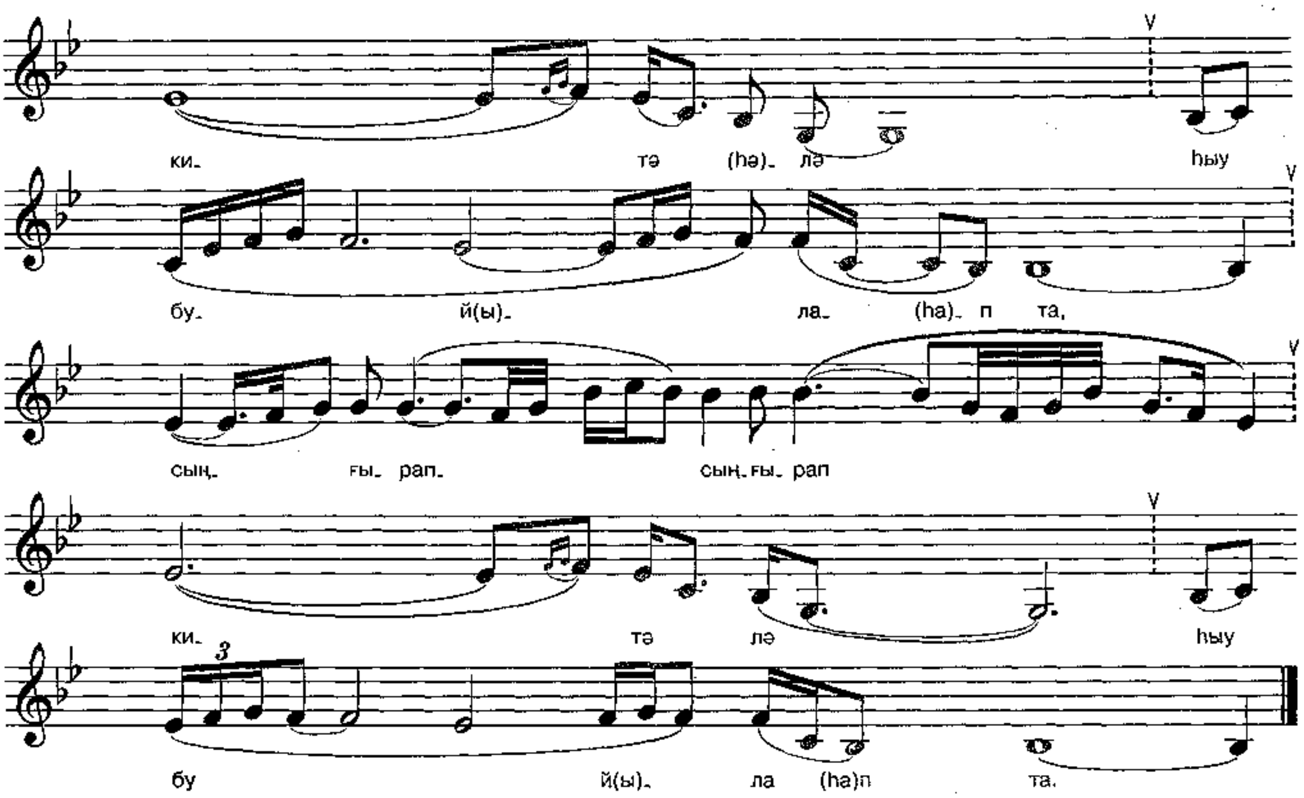

Иртәнсәккәй тороп мин йырлаһам,
Сыңғырап-сыңғырап китә лә һыу буйлап.
Алһыу ҙа ғына йөҙлө бала инем,
Мин һарғайҙым, уйҙарҙы күп уйлап.

Егет:

Алып бирһәнә, еңгәм ҡурайымды,
Мин "Кәкүккәй" көйөн дә тартайым,
Ебәрһәнә, еңгәм, беләккәйемде,
Яр буйлап та йүгереп ҡайтайым.

Ошо ваҡыттан бирле был көй "Кәкүккәй"[1] исеме менән таралып киткән, хәҙер ҙә уны йырлайҙар, ҡурайҙа уйнайҙар.

(VII, 100.)

---

[1] *Кәкүк* — фольклорҙа яңғыҙлыҡ символы. Көйҙөң "Кәкүккәй" тип аталыуы бала тапмаған ҡатындың яҙмышына ишара. Йырҙың икенсе исеме — "Еңгәкәй".

63. КУКУШЕЧКА

В давние времена в бурзянском роде проживал бай, у которого было двое сыновей. Старший из них женился и несколько лет жил с женой в полном ладу. И лишь то, что не было у них детей, терзало им душу. Только потому он и вынужден был взять второй женой дочь одного бедного человека. Она была молода и красива. Но на беду и у нее не было детей.

Прошло какое-то время. Молодая жена влюбилась в своего шурина, который был ее сверстником. Шурин тот был красив, хорошо пел и искусно играл на курае.

Однажды на яйляу, взяв уздечку, егет пошел за лошадью. Увидев это, молодая побежала с коромыслом за водой в надежде встретить его возле речки. Ей действительно удалось там его встретить, и она, взяв его за руки, призналась в своей горячей любви. Шурин, в растерянности, не знал, что и сказать, смущение и страх перед старшим братом одолевали его. Ему хотелось вырваться из рук енгеснохи и вернуться домой. И тогда она запела:

Я песню запеваю на рассвете,
По всей реке она летит звеня.
Я девушкой была румянощекой,
Теперь от дум вся пожелтела я.

Егет:
Подай, енге, курай, и я сыграю
На нем напев "Кукушечки" родной.
Ты отпусти руки мои, енге,
По речке ворочусь к себе домой.

С тех пор песня эта распространилась под названием "Кэкуккэй" - "Кукушечка"[1]. До сих пор ее поют и исполняют кураисты.

(VII, 100.)

[1] Образ кукушки в фольклоре - символ одиночества, тоски. Здесь он ассоциируется с образом бездетной, тоскующей женщины. Второе название песни - "Енгэкэй" - "Сношенька".

63. KAKUKKAI1

Of old there was a rich man in the Beryan tribe who had two sons. The elder son got married and lived in harmony with his wife for some years. The only thing that worried them was that they had no baby. That's why the husband took a second wife, a girl from a poor family. She was quite young and very good-looking. As ill luck would have it, he had no children with that wife either.

Some time passed and the young wife fell in love with her brother-in-law, who was of her age. The lad was handsome and he was a skilful singer and kurai player. To live a day without seeing him grew unbearable for her.

One day when they were living with their cattle in a summer camp, the lad took a bridle and went to look after his horse. The young woman wondered if she might encounter him. She yoked her pails and went to the river as though to fetch water. She did meet him by the river. Taking hold of his arms she said that she was madly in love with him. The lad felt ill at ease. He was ashamed and afraid of his elder brother. Tearing off her arms he was about to run away. At the moment the young woman began singing.

When I get up at dawn and sing out
All the river-side resounds.
I used to be a pink-cheeked child -
My face has paled with heavy thoughts.

Lad:
Oh, yenga[2], let go my kurai, do,
I want to play the melody of Kakukkai.
Oh, yenga, let go my arms, do,
I will run home along the river bank.

People began to sing this song and called it Kakukkai'[3]. It is still sung now and played on the kurai.

(VII, 100.)

[1] *Kakukkai* - cuckoo, 'kai' is added to express tenderness.
[2] *Yenga* - elder brother's or uncle's wife.
[3] Image of cuckoo in folklore stands for loneliness, melancholy. Here it is associated with the image of an unhappy childless woman. Its another name is 'Yengakai' ('Poor Yenga').

64. СӘЛИМӘКӘЙ

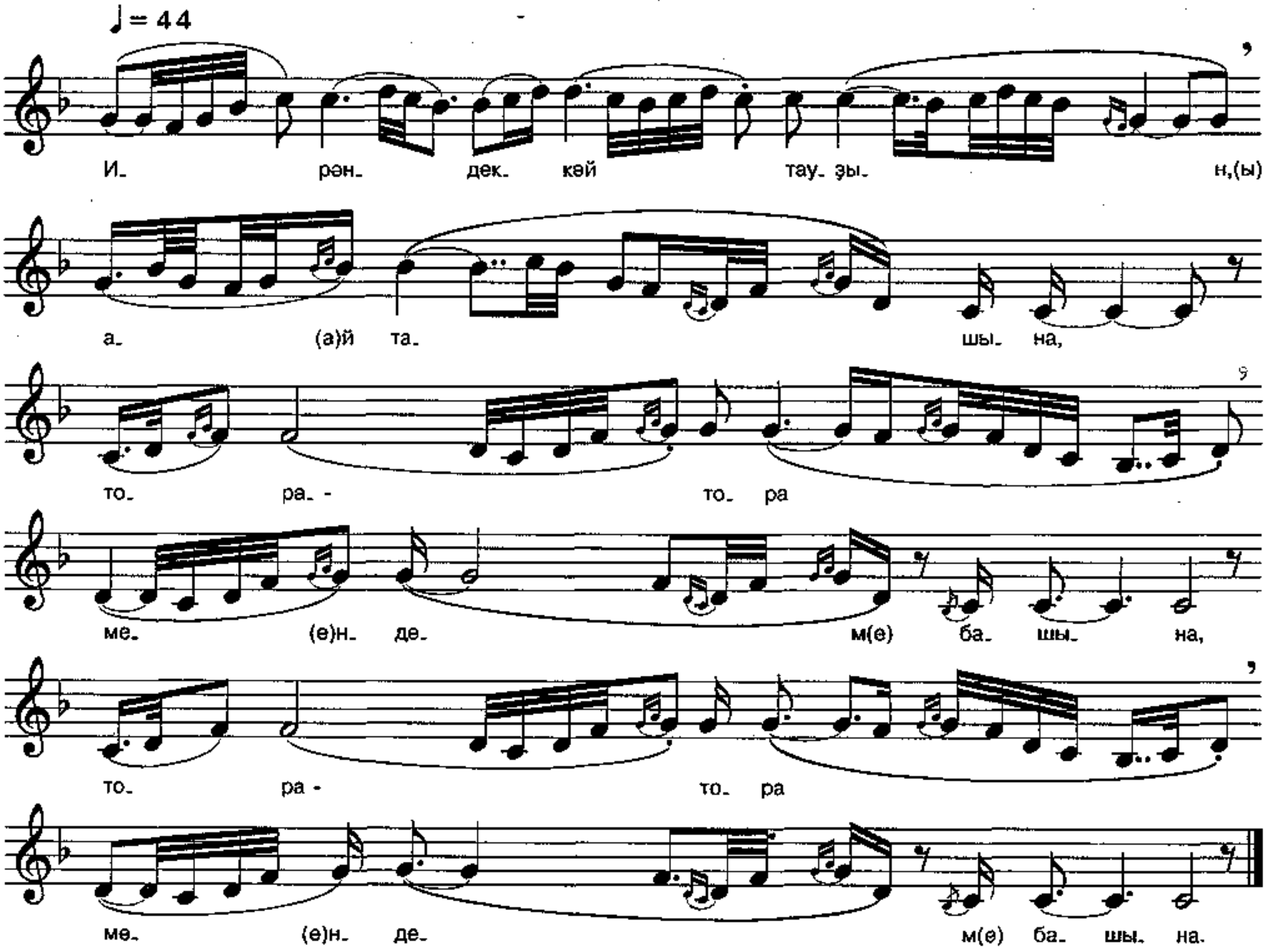

Ирәндеккәй тауҙың, ай, ташына,
Тора-тора мендем башына.
Кемдәр генә ғашиҡ булмаған һуң,
Сәлимәкәй, ҡара ҡашыңа.

Иртән генә тороп тышҡа сыҡһам,
Сәлимәкәй килә һыу буйлап.
Елдәр ҙә генә иҫеп, гөл бөгөлә,
Мин бөгөләм, Сәлимәм, һине уйлап.

Сәлимәкәй иртән һыуға бара,
Көйәнтәһе генә алмалы.
Сәлимәкәй һыуға барған сакта,
Һоҡланмаған кеше ҡалманы.

(V, 164—165; VIII, 39; XI.)

64. САЛИМАКАЙ

Скалы Ирендыка высоки, не унывай,
С передышками, но все ж на них взобрался.
В твои брови черные, Салимакай,
Нет такого, кто бы не влюблялся.

Когда по воду идет Салимакай,
E^етерок ее головку овевает,
Ах, влюбился я в тебя, Салимакай,
Что ж теперь с моей головушкою станет?!

Черный на Салимакай елян надет,
Бусинками шит его подол передний.
В моем сердце столько чувств любви к тебе,
Сколько листьев на ветвях деревьев.

(V, 164-165; VIII, 39; XI.)

64.SALIMAKAI

The Irandek Mountain is so high,
To it I climbed by and by,
Whoever looks in Salimakai's eyes,
Is enchanted by the beauty that in them lies.

First thing in the morning I see
Salimakai walks along the riverside.
The flowers bow down in the wind,
At the thought of you 1 pine away.

Salimakai walks along the riverside,
Her yoke is all but painted nice,
When she walks along the riverside,
Everybody gazes at her, admiration in the eyes.

(V, 164-165; VIII, 39; XI.)

65. САБИРА

(ЕҘ ҮКСӘ)

Борон заманда бер ауылда бик һылыу бер ҡыҙ йәшәгән. Ул Сабира исемле ҡыҙ булған. Ул һәр ваҡыт еҙ үксәле семәрле итек кейеп йөрөй торған булған. Ике оҙон сәс толомо еҙ үксәһенә етеп торған. Үҙе оҫта бейеүсе лә, йырсы ла икән ти Сабира.

Бер саҡ шулай күрше ауылдың бер егете ҡыҙ күҙләргә Сабиралар ауылына килеп төшә. Атын уйнатып, урамды өсөнсө тапҡыр үткәндә, кемдер берәү ҡойма аша был егеткә ҡар йомарлап ата бит. Егет ҡойма янына атылып килеп ҡараһа, ни күҙе менән күрһен, иҫ киткес һылыу ҡыҙ тағы ла ҡар йомарлап тора икән. Егет шул саҡ йырлап ебәргән:

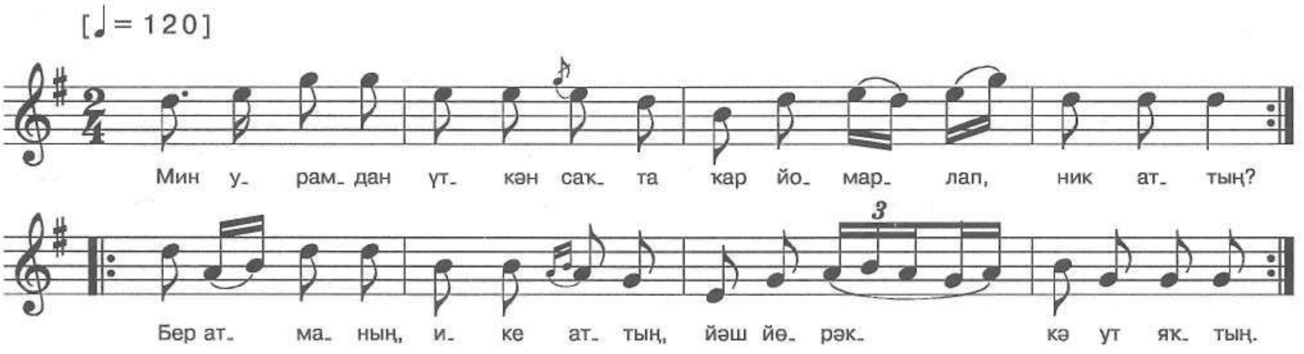

Мин урамдан үткән саҡта,
Ҡар йомарлап, ник аттың?
Бер атманың, ике аттың —
Йәш йөрәккә ут яҡтың.

Сабира ла йыр-таҡмаҡҡа оҫта булған. Егет йырына йағаш ҡына килтереп яуап биргән:

Ат уйнатып үткәнеңдә,
Теҙгенеңде ник тарттың?
Аткайыңды туктатып,
Минең яҡҡа ник баҡтың?
Бер баҡманың, ике баҡтың —
Йөрәгемә ут яҡтың.

Иртәгеһенә үк егет, ҡыҙҙы һоратып, яусы ебәрә. Тик Сабираның атаһы ҡыҙын биргеһе килмәй. Шунан егет икенсе, өсөнсө тапҡыр ебәрә. Һуңғы ебәргәндә: "Әгәр бирмәһәләр, ҡыҙҙы урлап алам", — тип ишеттерә. Ни эшләһендәр? Ризалыҡ бирәләр.

Ҙур мәжлес йыйғандар, бәйге үткәргәндәр. Алыҫтан ат, яҡындан тай саптыртҡандар. Көрәшкәндәр, йүгерешкәндәр. Йырлағандар, таҡмаҡ әйткәндәр. Сабира үҙе лә шунда төшөп бейегән. Үҙе бейей икән, үҙе әлеге таҡмағын әйтә икән.

Теҙгенеңде ник тарттың,
Минең яҡҡа ник баҡтың?
Бер баҡманың, ике баҡтың —
Йәш йөрәккә ут яҡтың.

Шунан бирле уның көйө "Сабираҡай" исеме менән халыҡ араһына таралып китә. Ҡайһы бер ауылдарҙа был көйҙө "Еҙ үксә" тип тә йөрөтәләр.

(IV, 313—314.)

65. САБИРА

В стародавние времена жила в одном ауле очень красивая девушка по имени Сабира. Она ходила в расшитых узорами сапожках на медных каблучках, и две ее длинные косы достигали земли. Сабира была отменной певицей и плясуньей.

Однажды в ауле, где жила Сабира, появился егет из соседнего аула, имея виды на женитьбу. Когда он в третий раз прогарцевал вдоль улицы, кто-то бросил в него из-за ограды снежком. Егет метнулся в ту сторону и видит: девушка невиданной красоты сминает в руках новый снежок. Увидел ее егет и запел:

Когда ехал по аулу,
Что снежком метнула ты?
Раз метнула, два метнула -
Сердце воспалила ты.

Сабира не осталась в долгу. Она тоже ответила ему песней:

Когда ехал на коне ты,
Что уздечку натянул?
Осадив коня, зачем ты
В мою сторону взглянул?
Раз взглянул и два взглянул -
И в груди огонь раздул.

На другой же день егет прислал сватов, прося за себя девушку. Но отец Сабиры не захотел отдавать девушку-красавицу за неизвестного парня. Тогда егет во второй и в третий раз заслал сватов. В последний раз велел передать отцу: "Если не отдашь свою дочь, я ее выкраду".

Что было делать? Родители решили дать согласие на их женитьбу.

Устроили большой пир. Организовали байгу. Взрослые лошади состязались на дальнее, а стригунки - на малое расстояния. Спорили и в борьбе,

65. SAB1RA

Once upon a time there lived a very beautiful girl named Sabira. She wore a pair of brass-heeled patterned boots. Her long braided hair reached the very heels of her boots. They say, no one in the village could sing and dance like Sabira.

Exactly at that time on the outskirts of the village entered a saucy-eyed young man mounted on a steed. He had left his native home to find a bride for himself. Thus, trotting leisurely along the village's main street for the third time, he at last drew someone's attention, since all of a sudden, he felt a snowball hit his back. In a spring his steed reached the nearest gate, and the enraged youth peeped over the fence. Pah! What he had beheld there took his breath away - before him stood a girl of surpassing beauty, rolling another snowball in her hand. In an instant the yeget poured forth a song.

I rode on my horse along the street
When snowballs at me you started throwing.
What for? Not once, but twice you did,
And set my heart on fire, burning.

Sabira answered playfully to it.

Riding on horse along the street,
All of a sudden you reined your steed
Not to the left, but to my side,
That's how you came into my sight.
You cast a glance at me not once
And set my fire burning at once.

On the next morning the yeget's matchmaker came round to the girl's house. But her father turned down the proposal.

The third time the youth sent his matchmaker having announced that he would steal the girl, unless her parents gave their consent to their marriage.

At length, Sabira's father gave in. Shortly after, a great tui[1] ensued with traditional events in wrestling,

[1] *Tui*- wedding feast.

и в беге. Пели песни, сочиняли озорные такмаки-частушки. Сабира и сама плясала от души. Сама пляшет, сама поет:

Ах, зачем узду стянул,
На меня зачем взглянул?
Раз взглянул и два взглянул -
И в груди огонь раздул.

С тех пор песня разошлась в народе под названием "Сабиракай".

В некоторых аулах эту песню знают под названием "Медные каблуки" ("Ез уксэ").

(IV, 313-314.)

singing and dancing; the foremost among them being baiga[1]: stallions racing on long distances, colts - on short ones. Amidst that revelry Sabira, overfilled with happiness, sang that lively song again.

You reined your steed but to my side,
That's how you came into my sight.
You cast a glance at me not once,
And set my fire burning at once.

Since that time the song has been known as 'Sabirakai'. In other regions they call it 'Brass Heels'.

(IV, 313—314.)

[1] *Baiga* - horse race.

66. ЮЛҒОТЛО

Юлғотло бәләкәйҙән үк бик теремек малай булған, ай үҫәһен көн үҫеп, бик тиҙ егет ҡорона ултырған. Атаһы уны йәштән үк һунарға өйрәткән булған.

Көндәрҙән бер көндө һунарҙа йөрөгәндә, быға ике һылыу ҡыҙ тап була.

— Ни эшләп йөрөйһөгөҙ? — тигән Юлғотло быларға.

— Еләккә килдек, — тиҙәр тегеләр, — ә һин үҙең ни эшләп йөрөйһөң?

— Мин һунар тотам, — ти егет, — төлкө атам, ҡуян тотам.

— Мә, ағай, еләк аша, — тиҙәр ҡыҙҙар.

— Миңә еләгегеҙ кәрәкмәй, үҙегеҙ кәрәк, — ти ҙә Юлғотло ҡыҙҙарҙың береһен тотоп та ала. Икенсеһе ҡурҡышынан ҡысҡырып ауылға ҡаса.

Алып ҡалған ҡыҙҙы Юлғотло өйөнә алып ҡайта. Ауыл халҡы йыйылып хөкөм итәләр. Ҡыҙ әйтә:

— Мин унан ҡалмайым, — ти.

Шул ерҙә ике йәшкә фатиха бирәләр. Шунан йыр сыға:

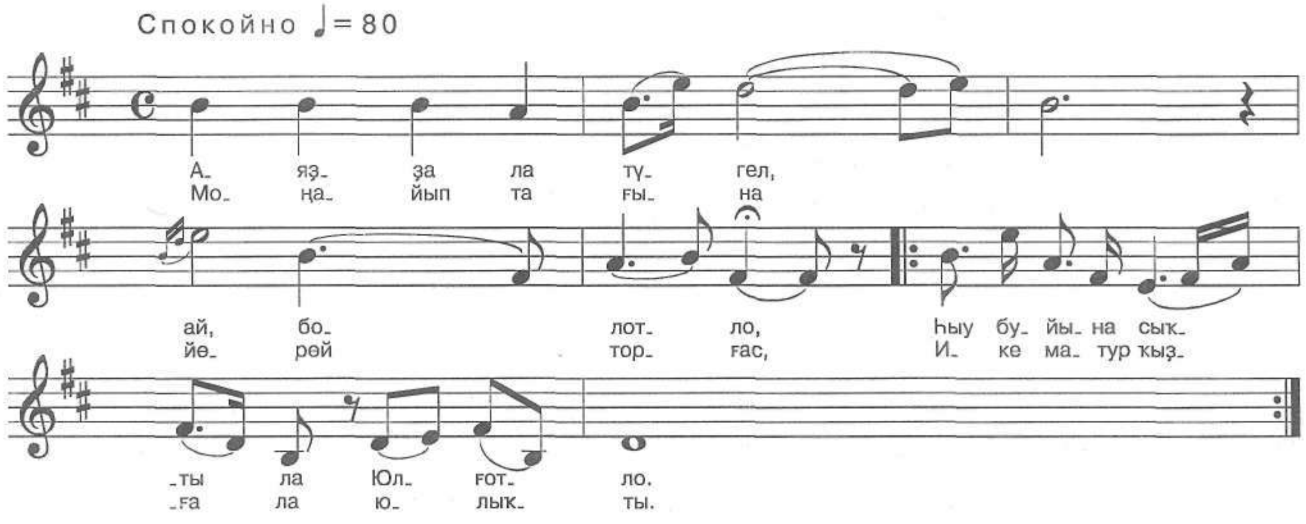

Аяҙҙа ла түгел, ай, болотло,
һыу буйына сыкты ла Юлғотло.
Моңайып та ғына йөрөй торғас,
Ике матур ҡыҙға ла юлыкты.

Ҡыҙҙар күргәс, ҡурҡып ҡасыр инем —
Йәш йөрәгем менән бүркем бар.
Ҡалған яғын үҙең беләһеңдер,
Хөкөм итһәң, кантон, иркең бар.

Шул көндән алып был йыр "Юлғотло" тип атала.

(IV, 314—315.)

66. ЮЛГОТЛО

Юлготло с малых лет рос живым и резвым мальчиком. Рос не по дням, а по часам, и вскоре стал отменным егетом. Отец с детства приучал его к охоте.

Однажды, когда егет охотился, встретились ему две очень красивые девушки.

- Что вы здесь делаете? - спросил у них Юлготло.

- Ягоды собираем, - ответили девушки. - А ты сам-то что здесь ходишь?

- А я охочусь. Лисиц стреляю, зайцев ловлю.

- Возьми, съешь ягоды, - предложили девушки.

- Мне не нужны ваши ягоды, вы мне нужны сами, - произнес Юлготло и схватил одну из девушек. Другая в страхе бежала в аул.

Юлготло привел девушку домой.

Собрался аульский люд, чтобы вынести им свой приговор.

Девушка сказала:

- Я от него не отстану.

Там же и обручили молодых, дав им свое благословение.

С тех самых пор распространилась песня:

Тучами закрытый, день несветел,
Вышел Юлготло к речной косе.
Там, бродя по берегу, он встретил
Двух подружек в девичьей красе.

Ах, бежал бы прочь от тех красавиц -
Да сжигает молодая страсть.
Остальное знаете вы сами,
Так судом любым судите нас[1].

С тех самых пор песня эта начала называться "Юлготло".

(IV, 314-315.)

[1] Обращение к кантонному начальнику.

66. YULGHOTLOH

As a child Yulghotloh revealed liveliness and wit far beyond his years. They say, he grew as big in a day as he should in a month until he turned into a robust youngster. Since childhood he»had been fond of hunting, as his father was a hunter and often took him to the woods.

One day Yulghotloh was scouring the woodland, when, all of a sudden, he came upon two pretty girls.

'What are you, girls, doing here all alone?' he demanded.

'We are gathering berries. And what about you?'

After Yulghotloh had told them of himself, the girls offered him some berries to taste. Instead of this the young hunter grasped hold of one of the girls, 'No berries for me. I want one of you to be mine...' Here the other girl, frightened to death, bolted towards the village.

By the time Yulghotloh returned home along with the girl, the village folks had gathered at his door to express their disapproval. But they were quite astonished when the captive claimed that she had been brought of her own free will and accord, and she would never leave him! The matter being thus happily settled, the lovers got everyone's blessing. It was then that a new song appeared.

The skies above are tawny grey,
Blank sun rays are all hid away,
And only clouds a-float alone
See a brooding youngster come along
The bright green shores of the riverside.
The hunter Yulghotloh it was.
The very man who caught the sight
Of the fairest two girls.

At their sight I should've fled,
Fur-capped and frightened all at once.
But how could I take out of my head
The girl who caught my glance?
Upon my word, why all this fuss?!
Cantonal chief, why not bless us?

Since then the song has come under the name Yulghotloh'.

(IV, 314-315.)

67. ҠУМЫҘ

Башҡорттар малсылыҡ менән шөғөлләнгән заман. Бер байҙың мал көтөүсеһе үлеп киткән. Бының Бикбай исемле улы етем ҡалған. Йылдар үтеү менән Бикбай егет булып үҫеп етә. Уның эшен бай ҙа, күршеләр ҙә ярата. Бай уға үҙенең иң яҡшы аттарын да ҡарарға ҡушҡылай. Йәмле йәй көндәрендә йыш ҡына йәш егеттәр менән ҡыҙҙар аттарын матурлап, яҡшы эйәрҙәр һалып, ҡымыҙлыҡҡа сығыр булғандар. Ҡымыҙлыҡҡа барыу йәштәрҙең байрамына әйләнеп китер булған. Унда төрлө уйын ойоштороғандар, йырлағандар, бейегәндәр, ҡурай тартҡандар. Бикбайҙың да уйынға һәләте ҙур булған. Бер ваҡыт ул, саған ағасынан ҡумыҙ эшләп, бейеү көйҙәре уйнарға өйрәнә. Йәштәр ҡымыҙлыҡҡа йыйылғанда, уларҙы бейетә. Шуның өсөн был музыка ҡоралына ҡумыҙ тип исем бирәләр.

Байҙың Гөлйөҙөм менән Гөлсөм тигән ҡыҙҙары була. Улар икеһе лә Бикбайҙы бик ярата, унан ҡумыҙ эшләп биреүен һорайҙар. Бикбай бейеү көйҙәре уйнап, уларҙы бейетә, әммә ҡумыҙ эшләп бирмәй. Бикбайҙың һәләтлеген күреп, бай уны үҙе менән бергә ҡала баҙарына алып барғылай. Бикбайҙың бай менән баҙарҙарға йөрөүе, унда бай ҡыҙҙары менән аралашыуы башҡа ҡыҙҙарға оҡшап етмәй. Шуның өсөн, ҡымыҙлыҡҡа барғанда, уға төртмә йырҙар йырлайҙар:

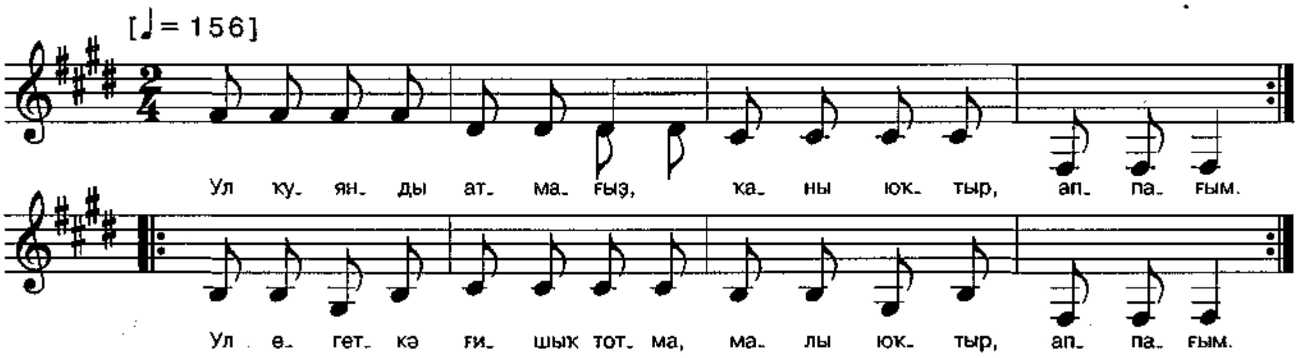

Ул ҡуянды атмағыҙ,
Ҡаны юҡтыр, аппағым.
Ул егеткә ғишыҡ тотма,
Малы юҡтыр, аппағым.

Шыуып, шыуып бейемәгә
Шыма иҙән булһа ине.
Шыма иҙән өҫтәрендә
Быяла өҫтәл булһа ине,
Быяла өҫтәл өҫтәрендә
Сын-сынаяҡ булһа ине,
Сын-сынаяҡ эстәрендә
Сабаҡ балыҡ булһа ине,

Сабаҡ балыҡ ҡырҡырға
Үткер бәке булһа ине.

Бер ваҡыт Бикбайҙы йыйынға саҡыралар. Унда Бикбай үҙенең ҡумыҙын уйнап, ҡыҙҙарҙы бейеткән саҡта, байҙың оло ҡыҙы Гөлйөҙөм унан күҙен алмай ҡарап тора. Бикбайға ла Гөлйөҙөм оҡшай. Үҙенең тойғо билдәһе итеп Бикбай Гөлйөҙөмгә ҡумыҙын бүләк итә. Быны күреп торған байҙың кесе ҡыҙы Гөлсөм көнләшеп ҡуя. Ул ҡайтып әсәһенә ошаҡлай. Был хәлгә байҙың да бик асыуы килә. Улар Бикбайҙы йорттан ҡыуып сығарырға уйлайҙар. Бикбай ҡумыҙҙы үҙем эшләмәнем, Бикбау исемле ҡарттан алдым, унан уйнарға өйрәндем, тип яуап бирә.

Шул ваҡыттан бирле ҡумыҙҙа уйнала торған, халыҡ араһында киң таралған бейеү көйөн “Бикбау көйө” тип йөрөтәләр.

(IV, 304—305.)

67. КУБЫЗ[1]

Это произошло в те времена, когда башкиры занимались скотоводством. У одного бая умер пастух, и остался у него сиротой сын по имени Бикбай. Прошли годы, и Бикбай стал крепким егетом, которым любовались все, кто его знал и видел. Бай доверял ему пасти самых лучших своих лошадей.

В погожие дни парни и девушки частенько украшали своих лошадей, седлали их лучшими седлами и выезжали на широкое приволье, где бурно разрастался кымызлык. Эти выезды превращались в настоящие праздники молодежи. Егеты и девушки организовывали разные игры, пели, плясали, играли на курае. И особую прыть в этих играх проявлял Бикбай, обладавший разнообразными способностями. Однажды он смастерил себе кубыз из клена и научился играть на нем плясовые мелодии. Когда молодежь выезжала в поле, то пела и плясала под кубыз. Вот тогда инструмент Бикбая и назвали "кубыз", потому что парни и девушки выезжали на кымызлык.

У бая были две дочери - Гульюзум и Гульсум. Обе они любили Бикбая, просили его сделать им кубыз. Бикбай играл им на своем инструменте, но кубыз изготовлять не стал.

Видя способности Бикбая, бай время от времени брал его с собой на городской базар. То, что Бикбай ходит с баем на базар, общается с байскими дочерьми, раздражало других девушек. И потому во время выездов они пели, подзадоривая парня:

В того зайца не стреляйте,
Кровинки нет в нем, дорогая.
В того парня не влюбляйтесь -
Не богат он, дорогая.

Эх, для пляски величальной
Гладкий пол бы расстилался.

Кубыз - губно-щипковый музыкальный инструмент.

67. KUMYTH1

Of old the Bashkorts lived raising cattle. It so happened that one bai's herdsman died, and his only son Bikbai was left an orphan. Years passed by, and Bikbai grew to adulthood. His zeal for work and his quick wit won him all the neighbours' affection.

Soon the bai let the youth tend to the best horses of his herd. On hot summer days the village's youths would put finely decorated saddles on their horses and race to the valleys, where kymithlyk grew in plenty. Those outings commonly turned into great feasts with dancing, singing, kurai-playing and other amusements. Needless to say, Bikbai was the life and soul of the company. Once he made himself a kumyth out of maple tree and learnt to play a few cheerful dance tunes. On the like gatherings he would only strike up a tune and the youths, one and all, bounced to dance. That is how this musical instrument got the name of 'kumyth'.

The bai had two daughters: Golyothom and Golsom. Both were enamoured of Bikbai and would incessantly ask him for the kumyth. Bikbai played it and kept them dancing but would ignore their request. The bai who had long ago observed the young man's uncommon wit used to take him to town markets. The fact that Bikbai mixed easily with rich men and entertained their daughters aroused but little approbation among the country girls.

Therefore while gathering kymithlyk they sang him rather teasing a song.

Don't shoot at that hare,
It has no fat on, poor thing!
Don't fall in love with that guy -
He has no cattle to breed, poor thing!

Besides, he has no smooth floor
In his house to dance on,

[1] *Kumyth* - labial, pizzicato musical instrument.

И на пол тот величаво
Стол стеклянный опирался.
А на том столе стеклянном
Чашки звонкие б стояли;
Ну, а в чашках тех звенящих
Рыбки вкусные б лежали;
Чтобы тех порезать рыбок,
Был бы нож из звонкой стали.

Как-то Бикбая пригласили на йыйын.

В то время, когда он играл на кубызе и все девушки плясали под его музыку, старшая дочь бая Гульюзум неотрывно на него смотрела. Бикбаю тоже нравилась эта девушка. В знак своего расположения он подарил ей свой кубыз.

Все это видела младшая дочь бая, и душа ее вспыхнула жгучей ревностью. Вернулась она домой и обо всем рассказала своей матери. Та сказала мужу, и бай пришел в ярость. И решили они изгнать Бикбая из своего дома. Призвали они к себе пастуха, а тот сказал, что смастерил кубыз не он сам, а старик по имени Бикбау, что у него он и научился игре на инструменте.

С тех пор песню, которую играют на кубызе и которая широко распространена в народе, стали называть "Песней Бикбау".

, (IV, 304-305.)

No glassy tables to eat on,
No china cups to drink from,
No roach-fish for dinner,
No sharp knife to cut it with.

Once Bikbai was invited to yiyin where he was, as usual, playing his kumyth. Amidst the skirts whirling and feet tapping, the lad didn't fail to notice the affectionate glances cast in his direction by the eldest of the sisters, Golyothom. Bikbai also liked the girl, and in token of his love he gave her his kumyth. Golsom had witnessed it all and in a fit of jealousy told everything to her parents. The bai turned on Bikbai in anger, threatening to throw him out of the house, unless he explained himself. Bikbai claimed that it was old Bikbau who had given him the kumyth and taught him to play it.

Since then that dance tune performed with the kumyth has been known as 'Bikbau's Tune'.

(IV, 304-305.)

68. ӘЙҺӘЙЛҮК

Элегерәк заманда Икенсе Бөрйән ырыыуы Мостай ауылында бер һыҙма мыйыҡлы һылыу йәш егет булған. Шаян да, һүҙгә лә оҫта, йырға ла шәп икән, ти. Егет сағында бер йәш кенә сибәр ҡыҙға ғашиҡ булып, уны һәр ваҡыт күргеһе килеп йөрөгән. Әммә ҡыҙҙы тап килтереп һөйләшеү бик үк еңел булмаған. Шуға ҡарата шаян йыр ҙа сығарған, хатта.

Быныҡ шаянлығы ғүмергә китә. Һөйгән ҡыҙына өйләнеп, балалар атаһы булғас та, кешеләрҙе көлдөрөп, уларҙың күңелдәрен аса торған булған. Ҡатыны: "Хәҙер ҡартайып, балалар атаһы булып киттең, һыҙма мыйығың да ағарып, терпәйешеп бөттө, үҙең һаман шаяраһың", — ти икән. Шуға көйҙөң исемен: "Әйһәйлүк", йәки "Балалар атаһы" тип алып китә булалар. Йырҙары былай:

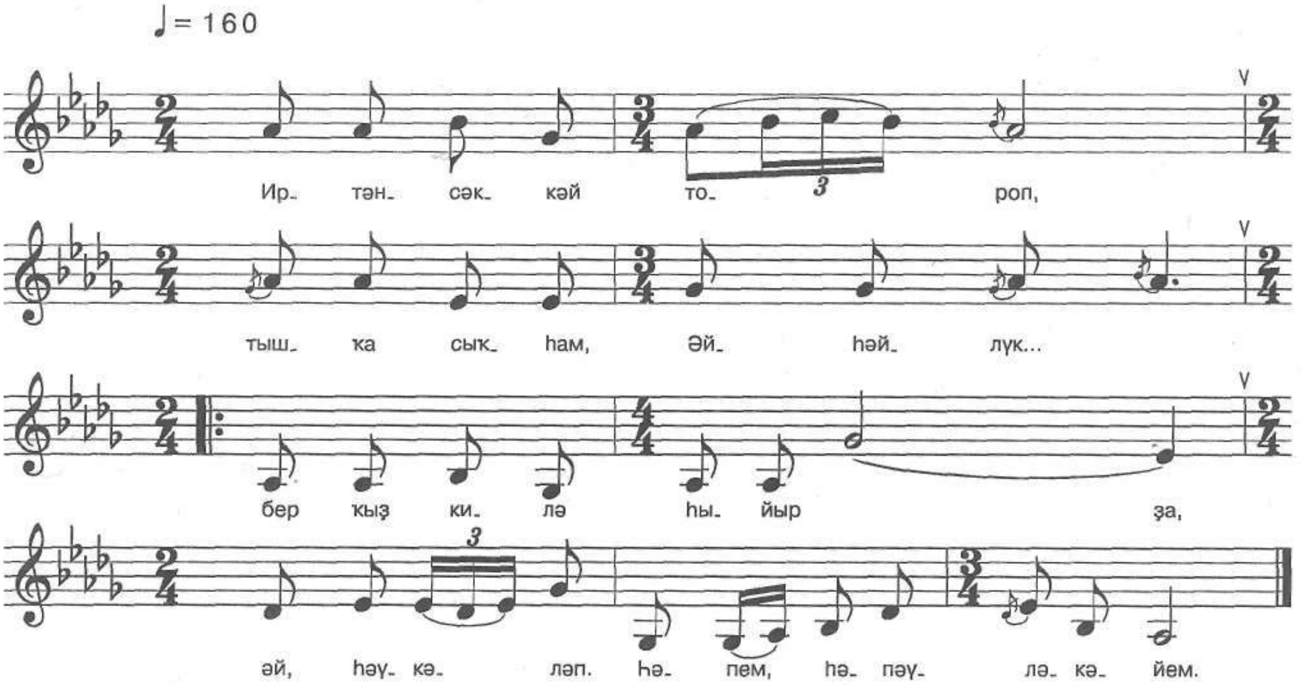

Иртәнсәккәй тороп, тышҡа сыҡһам,
Әйһәйлүк,
Бер ҡыҙ килә һыйыр ҙа, әй, һәүкәләп.
Һәпем, һәпәүләкәйем.
Бер аҙ ғына тороп һөйләшкәнсә,
Әйһәйлүк,
Ҡарт инәһе йөрөй шул, әй, йәүкәләп,
Һәпем, һәпәүләкәйем.

Һыҙылып ҡына сыҡҡан мыйығымды,
Әйһәйлүк,
Ҡыҙҙар һорай сәсмәү ҙә, әй, суғына,
Һәпем, һәпәүләкәйем.
Һыҙылып ҡына сыҡҡан мыйығымды,
Әйһәйлүк,
Вәғәҙә иттем һөйгән дә ҡыҙыма,
Һәпем, һәпәүләкәйем.

(VII, 125.)

68. АЙХАЙЛЮК

В прежние времена в ауле Мостай Второго Бурзянского рода проживал молодой красивый егет, у него были тонкие усы. Охочий до шуток, красноречивый, был он еще и певцом. В юности полюбил он юную красавицу, дня без нее прожить не мог. Но непросто было улучить момент, чтоб повидаться с ней. По этому поводу он даже песню шутливую сложил.

Шутливость эта протянулась у него через всю жизнь. Женившись на любимой девушке, став отцом, он продолжал петь на вечеринках озорную песню своей молодости, веселить той песней гостей, поднимая их настроение. Жена ему говаривала: "Ты теперь постарел, отцом стал, тонкие усы твои поредели и поседели, а ты все шутки шутишь". Поэтому песню назвали "Айхайлюк", другое название - "Отец детей". А слова песни таковы:

Поднявшись утром, выйду ли из дома,
Айхайлюк,
Гляжу, корову девушка ведет,
Хапем, хапаулякайем.
Но стоит с ней заговорить, как снова,
Айхайлюк,
Старуха-мать с ворчанием бредет,
Хапем, хапаулякайем.
Усы мои, что ниточкою вьются,
Айхайлюк,
Девчата просят для сэсбау[2] дать,
Хапем, хапаулякайем.
Усы мои, что ниточкою вьются,
Айхайлюк,
Своей любимой обещал отдать,
Хапем, хапаулякайем.

(VII, 125.)

[1] *Айхайлюк* - от *ай-хай* (межд.), выражает удивление, восхищение и др.
[2] *Сэсбау* -шерстяной шнурок, заплетенный в косу для прикрепления к нему украшений.

68. A1HAILUK

In days gone by in the village of Mostai that belonged to the Second Beryan tribe there lived a good-looking youth with a thin moustache. He was a merry-maker, a good singer, and his tongue was sharp too. He fell in love with a pretty young girl and was eager to see her all the time. But it was not an easy thing to see her and to talk to her. He composed a playful song about it.

He remained light-hearted all his life. Having married the girl he loved and even when he had become a father, he would still amuse people and make fun. His wife would try to persuade him. 'Now that you've reached a ripe old age and become a father, your moustache has grown grey and bristly, but you are still joking'. That's why the song was called 'Aihailuk' or The Children's Father'. It goes like this.

In the morning I got up.
Hardly had I gone outdoors,
Aihailuk,
When I saw a girl driving her cow,
Hapem, hapowlakaiem.
Hardly had we spoken a few words,
Aihailuk,
When her old mother came, began reproaching,
Hapem, hapowlakaiem.
Girls ask for my newly-born soft moustache
Aihailuk,
To make tassels for their sasmau[2].
Hapem, hapowlakaiem
I pledged my newly-born soft moustache
Aihailuk,
To the girl I love.
Hapem, hapowlakaiem

(VII, 125.)

[1] *Aihailuk* - from ai-hai (interj.) expresses surprise, admiration.
[2] *Sasmau* - girls' decoration for hair made of threaded cornelian beads, coins and woollen tassels.

69. БӨЙРӘКӘЙ

Борон заманда Ирәндек тауының көнбайыш итәгендә урынлашкан ауылдарҙың береһендә (ололарҙың һөйләүенсә, Мерәҫ ауылында) әллә ни мал-мөлкәте булмаһа ла, етеш кенә ғаилә йәшәгән. Бик тә татыу көн иткән ир менән ҡатындың берҙән-бер генә һылыу ҡыҙҙары булған. Өҫтәүенә ул уңған да икән, ти. Был ҡыҙ бала үҫеп буйға еткәс, үҙенең эш һөйөүсәнлеге менән ҡартайған ата-әсәһенә бигерәк ҙур һөйөнөс булған. Уның уңған да, һылыу ҙа булыуына һоҡланмаған кеше юҡ икән, ти. Был ҡыҙ һәр көн иртән һыйырҙары Бөйрәкәйҙе һауып, уны Ирәндеккә үрешкә ҡыуған, кис һайын үрештән ҡаршы барып алыр булған.

Күрше ауылдың мөһабәт кәүҙәле һылыу ғына бер егете, был һылыу ҡыҙҙы бер күреүҙә үк яратып, уға ғашиҡ булған. Һәр көн иртә менән дә, кис тә һылыу ҡыҙҙы күрмәй түҙә алмаған. Ҡыҙ ҙа ғашиҡ булып, улар араһында оло мөхәббәт тыуып китә. Һылыу ҡыҙ Бөйрәкәйҙе үрешкә ҡыуғанда ла, кис үрештән ҡаршы барып алғанда ла була торған осрашыуҙарҙы был ике йәш йөрәк түҙемһеҙлек менән көтөп алған. Күрешкәндә һөйләшеп һүҙҙәре бөтмәҫ булған. Тойғолары йыр-моң булып та бәреп сыҡҡан. Уларҙың йырҙары хатта халыҡ араһында таралып өлгөрә. Ике аралағы саф мөхәббәткә таянып, бер кемдән дә ҡурҡмай, береһе алмаҡ, икенсеһе бармаҡ булып, үҙ ара ныҡлы вәғәҙә бирешәләр. Вәғәҙәләрен егет тә, ҡыҙ ҙа ата-әсәләренә еткерә. Ике яҡтың да ата-әсәләре балаларының саф мөхәббәттәренә ҡаршы килмәй. Ғәҙәт-йола буйынса ҡоҙалашып-туғанлашып та ҡуялар.

Был ике ғашиҡ йөрәк икеһе бергә бик татыу, оҙаҡ йәшәгәндәр, бәхетле булғандар, һәр ваҡыт эштәре уң булып ҡына торған, ти.

Егеттең ҡыҙға йырлаған йыры:

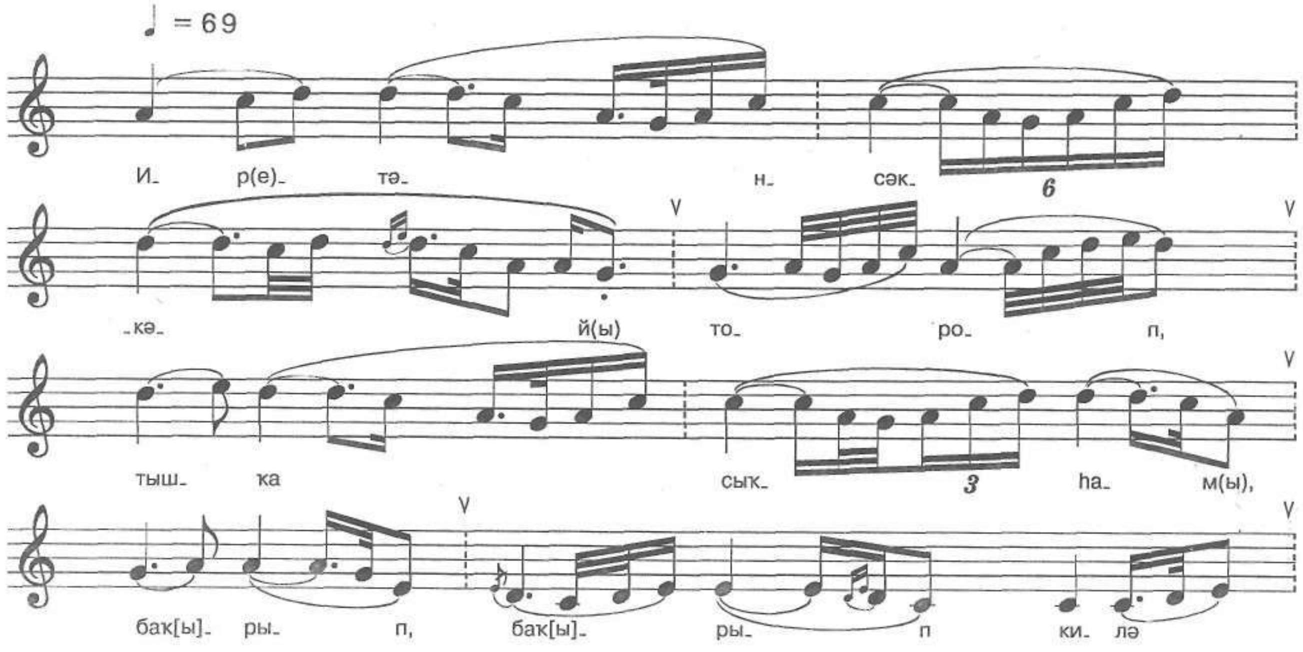

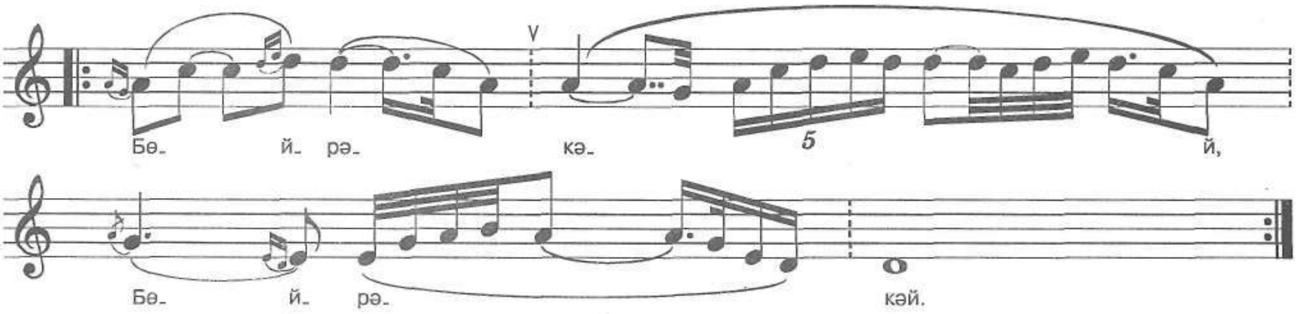

Иртәнсәккәй тороп, тышҡа сыҡһам,
Баҡыра-баҡыра килә Бөйрәкәй, Бөйрәкәй.
Бөйрәкәйҙе һауған һылыу ҡыҙҙы
Өҙөлөп-өҙөлөп һөйә лә йөрәккәй, йөрәккәй.

(VII, 128—129.)

69. БУЙРАКАЙ

В давние времена у западного подножья Ирендыкских гор, в одном из аулов (по рассказам старших в ауле Мирясово) в довольно состоятельной, хотя и не богатой, семье росла красивенькая девушка. К тому же она отличалась редким трудолюбием и прилежанием и потому была отрадой на старости лет родителям. Мало кто не заглядывался на нее.

Каждый день поутру девушка эта доила Буйракай-Буренку и гнала ее к горе Ирендык, вечером пригоняла ее обратно и снова доила.

Крепкотелый, видный егет из соседнего аула увидел как-то девушку и влюбился в нее с первого взгляда. Он не мог и дня прожить, чтобы не увидеть ее по утрам и вечерам. И парень тоже приглянулся девушке. Постепенно между ними зародилась большая, настоящая любовь. Ежедневно девушка гнала Буренку к подножью Ирендыка в предвкушении скорой встречи со своим егетом. Встретившись, они не могли друг с другом наговориться, чувства их прорывались и песнями, которые они слагали. Песни распространялись даже в народе. Молодые не скрывали своей любви, не боясь никого. Одна дала слово выйти замуж, другой -жениться, и в том поклялись они друг другу. И о клятве этой известили своих родителей.

Родители и той, и другой стороны не стали препятствовать их чистой, бескорыстной любви. По обычаю, совместным пиром скрепили взаимное родство.

Так молодые стали жить в мире и согласии, жили долго и счастливо, и потому все у них ладилось в жизни.

Песня егета, которую он спел девушке:

Встав утром рано, выйду ли из дома -
Уже идет Буренка и мычит.
Когда увижу девушку , что доит,
В груди от счастья сердце застучит.

(VII, 128-129.)

69. BEYRAKAI

In olden days at the western foothills of the Irandek, in one of the villages (old people say it was the village of Miras), there lived a rather decent family which didn't have many cattle. The man and his wife, who lived in concord, had an only child - a lovely girl. They say she was dexterous. Having grown up she became quite a consolation to her parents. People couldn't help admiring her for industry and beauty. Every day she milked her cow, Beyrakai by name, and drove it to the pasture on the Irandek slopes to take it back home in the evening.

In a neighbouring village there lived a handsome lad of powerful build. The young man met the girl and fell in love with her at first sight. He couldn't live a day without seeing her in the morning and in the evening. She also fell in love with him. Their feeling grew deep and true. The two tender-hearted young people were anxious to meet while the girl drove Beyrakai to the pasture and back home. When they met, there was no end to their talks. Their feelings moulded into a song. The song spread among people. Guided by their pure love they feared nothing. They swore a fidelity vow to be like ring and finger. Both of them made their vow known to their parents. Their parents weren't against it and by the rites they got married.

Those two loving hearts lived together in rare harmony. They lived a long happy life. All they did turned out to be good. That's the song of the lad to his girl.

In the morning I awaken and go out,
Beyrakai is coming with a low, with a low.
So dearly I love the pretty girl
Who milks the Brown cow, the Brown cow.

(VII, 128-129.)

Beyrakai - of brown colour.

70. МӨХӘББӘТ ЙЫРЫ

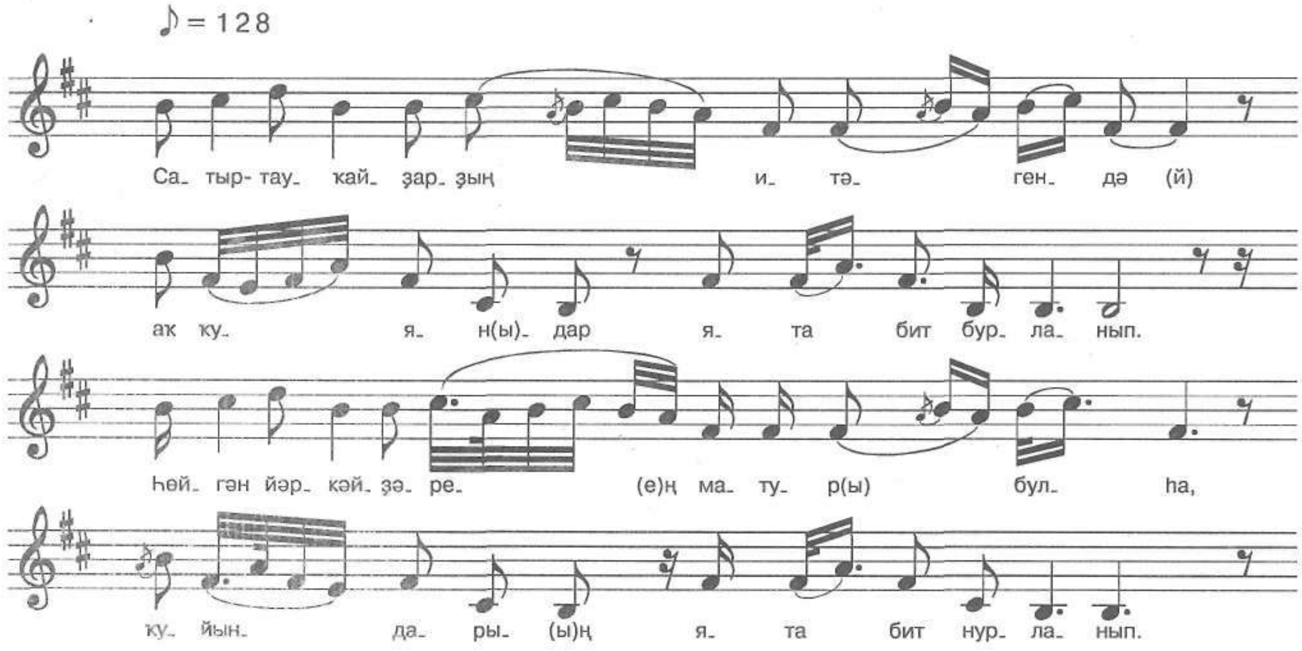

Сатыртауҡайҙарҙың итәгендә
Аҡ ҡуяндар ята бурланып.
Һөйгән йәркәйҙәрең матур булһа,
Ҡуйындарың ята нурланып.

Сатыртауҡайҙарҙың итәгенә
Мин ултырғас, ҡояш әйләнде.
Әйтер һүҙҙәремде әйталманым,
Һеҙҙе күргәс, телдәрем бәйләнде.

(VIII, 39—40.)

70. ПЕСНЯ ЛЮБВИ

У подножья Сатыртау[1] свет струится -
Это зайцы-беляки, их свет лучист.
Коль любимая твоя краса-девица,
Свет твоих ночных объятий будет чист.

Я присел передохнуть у Сатыртау,
Солнце круг свершило, я в мечтах сидел.
Увидав тебя, дар речи я теряю,
Все молчу, о чем тебе сказать хотел.

(VIII, 39^0.)

[1] *Сатыртау* - гора в Альшеевском районе Башкортостана.

70. THE LOVE SONG

At the foot of Satyrtau[1] the light comes gleaming white,
White young hares gleam in the light.
If the girl you love is a beauty to your eyes,
Your embrace will gleam of white in the night.

At the foot of Satyrtau slopes as I sat,
I watched the sun that down went.
The words of love remained unsaid,
The sight of you me speechless left.

(VIII, 39^0.)

[1] *Satyrtau*- mountain in the Alshai region of Bashkortostan.

71. ҠАРАСАЙ ҠЫҘ

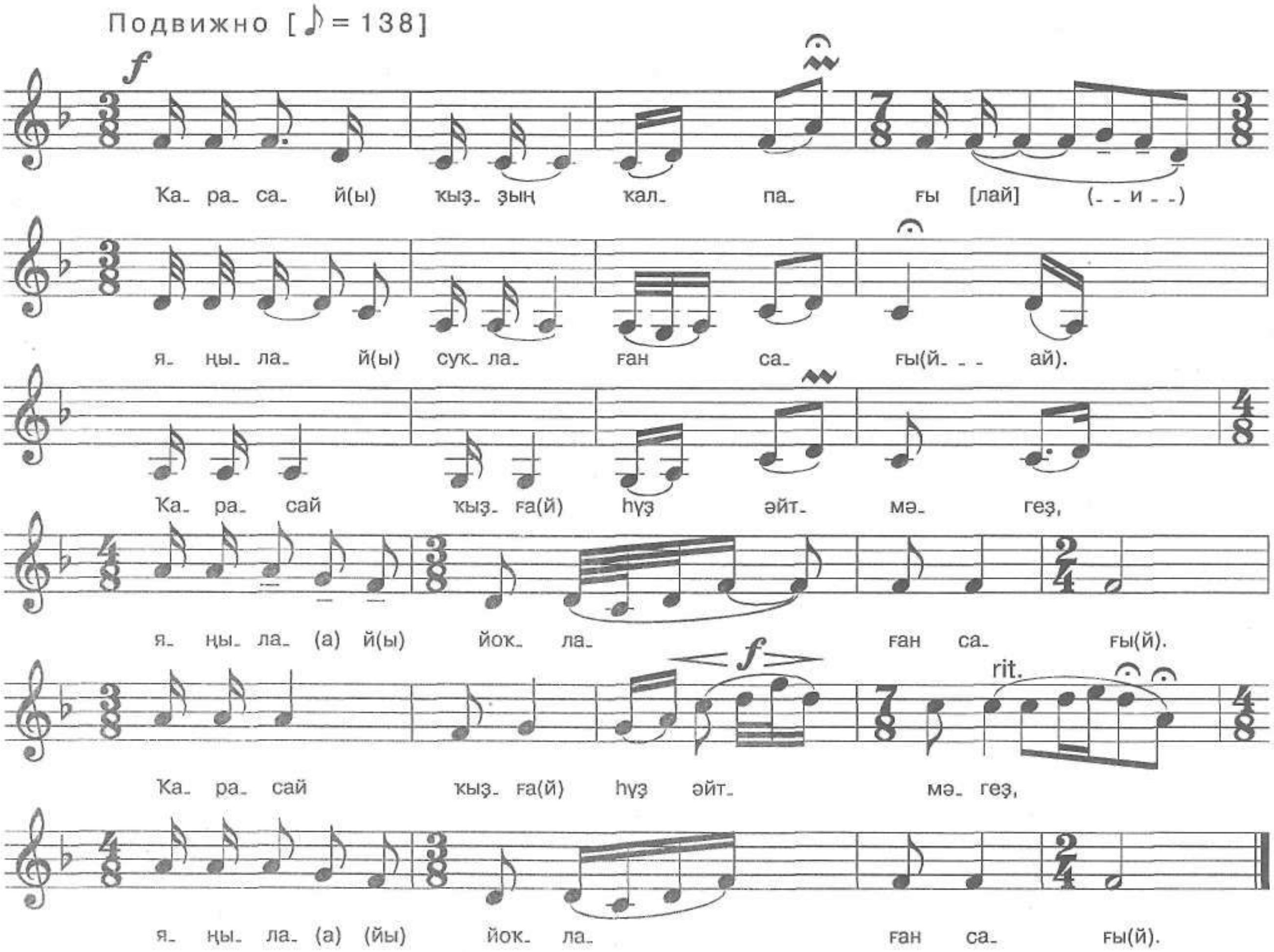

Ҡарасай кейгән ҡар(а) итек,
Күтәрмәһе тар итек.
Ҡарасай сыҡҡан урамдарға
Юҡ йомошто бар итеп.

Ҡарасай ҡыҙы, ай, матур ҡыҙ,
Ағарта, ти, керҙәрҙе.
Ҡарасай кеүек матур ҡыҙҙар
Һарғайта, ти, ирҙәрҙе.

Ҡарасай ҡыҙҙың ҡалпағы ла,
Яңы суклаған сағы.
Ҡарасай ҡыҙҙы уятмағыҙ,
Яңы йоҡлаған сағы.

Ҡарасай ҡыҙы бик матур,
Юрған ябынып ятыр.
Һыҙылып таңдар атҡан сакта
Ҡыҫып-һурып уятыр.

(VIII, 41—42.)

71. ДЕВУШКА КАРАСАЙ

Черные сапожки Карасай,
Каблучок чуть сужен у дивчины.
Выходила на улицу Карасай
Без какой-то видимой причины.

Ах, красотка-дева Карасай;
Говорят, белье она полощет.
Красотки, что подобны Карасай,
Заставляют всех егетов сохнуть

Ах, калфак[1] у девы Карасай -
Кисточками вниз она загнула.
Не будите деву Карасай,
Только-только что она заснула.

Ах, прекрасна дева Карасай,
Под одеялом нежится она.
Когда пробьется алая заря,
Разбудит поцелуями она.

(VIII, 41-42.)

71.KARASA1GIRL
(THE DARK-EYED ONE)

Oh, the dark-eyed one!
With her high booties on,
Out to the yard goes she
For the people her to see.

The dark-eyed one, the pretty one,
Does the laundry she so well.
The dark-eyed one, the pretty one,
Does bewitch the hearts of men.

Oh, the dark-eyed one,
With her tasseled bonnet on.
When she's done her chores,
How sweet is her repose!

The dark-eyed one, the pretty one!
Do not awaken her before the rising of the sun,
For she will kiss you awake
When the dawn will break.

(VIII, 41-42.)

[1] Женский головной убор.

72. ЙЫЛТЫР ҘА ҒЫНА ЙЫЛТЫР УТ КҮРЕНӘ

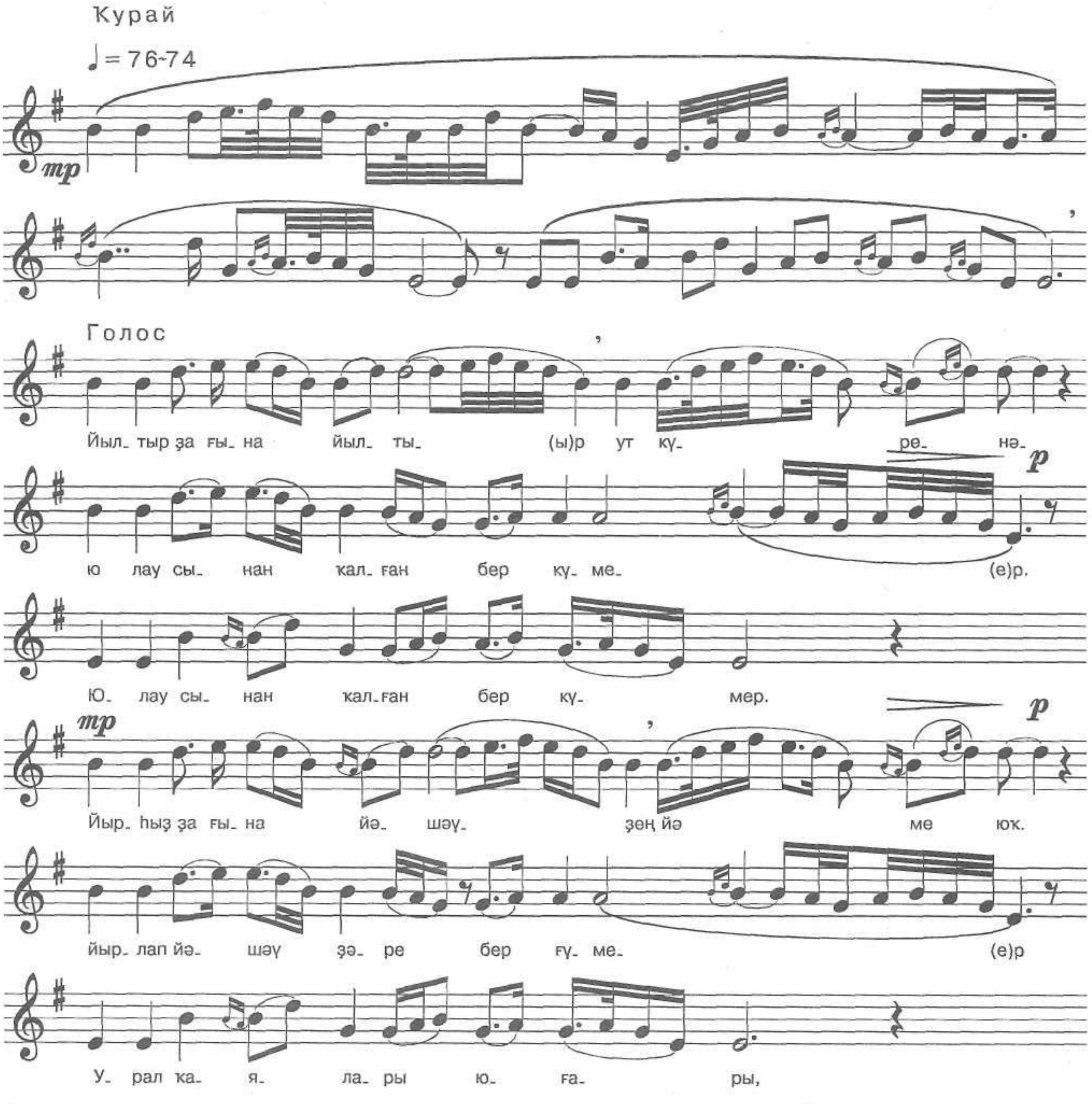

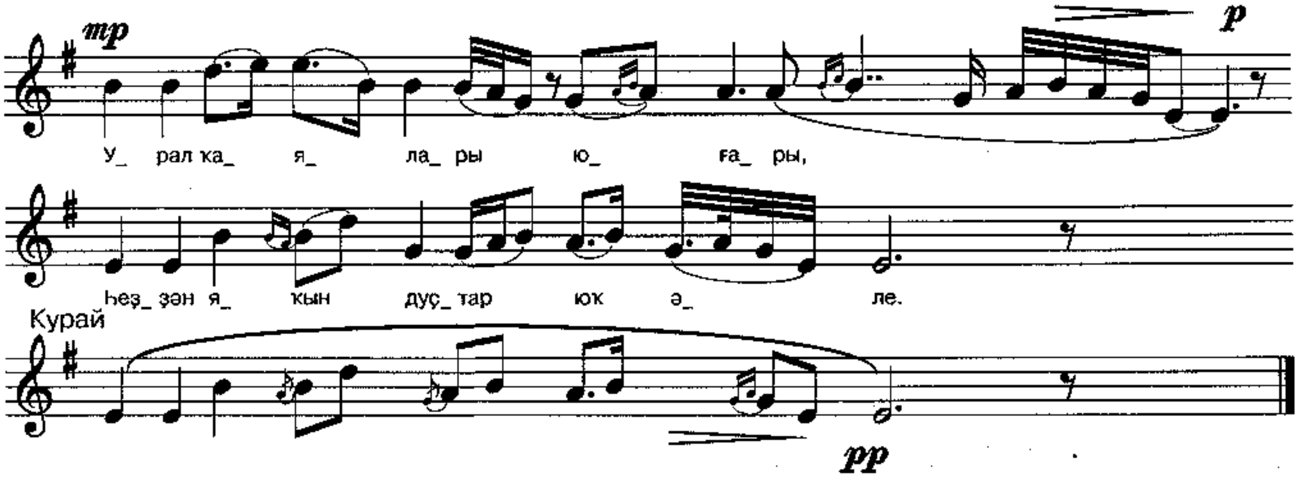

Йылтыр ҙа ғына йылтыр ут күренә —
Юлаусынан ҡалған бер күмер .
Йырһыҙ ҙа ғына йәшәүҙең йәме юҡ,
Йырлап йәшәүҙәре бер ғүмер.

Ҡушымта:
Урал ҡаялары юғары,
Урал ҡаялары юғары,
Һеҙҙән яҡын дуҫтар юҡ әле.

Аяғыңа кейгән итегеңдең
Туҙған микән әллә олтаны?
Уттарҙа ғына янмай, һыуҙа батмай
Ир-егеткәйҙәрҙең солтаны.

Ҡушымта:
Ырғый-һикерә килә күк юрға,
Дуҫлығыбыҙ ҡалһын күп йылға,
Дуҫлығыбыҙ ҡалһын күп йылға.

(VI, 44—45.)

72. МЕРЦАЕТ ОГОНЕК

Мерцает, мерцает вдали огонек,
Мерцает, мерцает вдали огонек,
Это от костра - чуть живой уголек.
. Без песни безрадостно жизнь проведешь,
А с песней - и день, словно жизнь, проживешь.

Припев:
Высоки уральские скалы,
Высоки уральские скалы,
И нету родней вас друзей.

Скажи, друг, аль стельки истёрлися в прах
У старых сапог твоих, что на ногах.
В воде не утонет, в огне не сгорит
Достойный султаном родиться джигит.

Припев:
Танцуя идет иноходец,
Пусть дружбе не будет конца.
Пусть дружбе не будет конца.

(VI, 44-45.)

72. A BLINKING FAR LIGHT IS COMING THROUGH THE NIGHT

A blinking far light is coming through the night,
A blinking far light is piercing through the night,
Why, it's an ember - the nightly stranger's guide.
Life without songs is like a tasteless bread,
Life full of songs - and troubles you forget.

Refrain:
The Ural rocks are very high,
The Ural rocks are very high,
You are the only friends of mine.

Those boots of yours that your have on your feet,
Have their insoles been worn out, indeed?
To sink in the water or to burn in the fire -
The worthiest men would be shy of dying.

Refrain:
A grey ambler is bouncing forward there
I wish our friendship would last forever,
I wish our friendship would last forever,

(VI, 44-45.)

73. ШӘЛЬЯУЛЫҒЫҢ БӘЙЛӘГӘННЕҢ, ДУҪКАЙЫМ

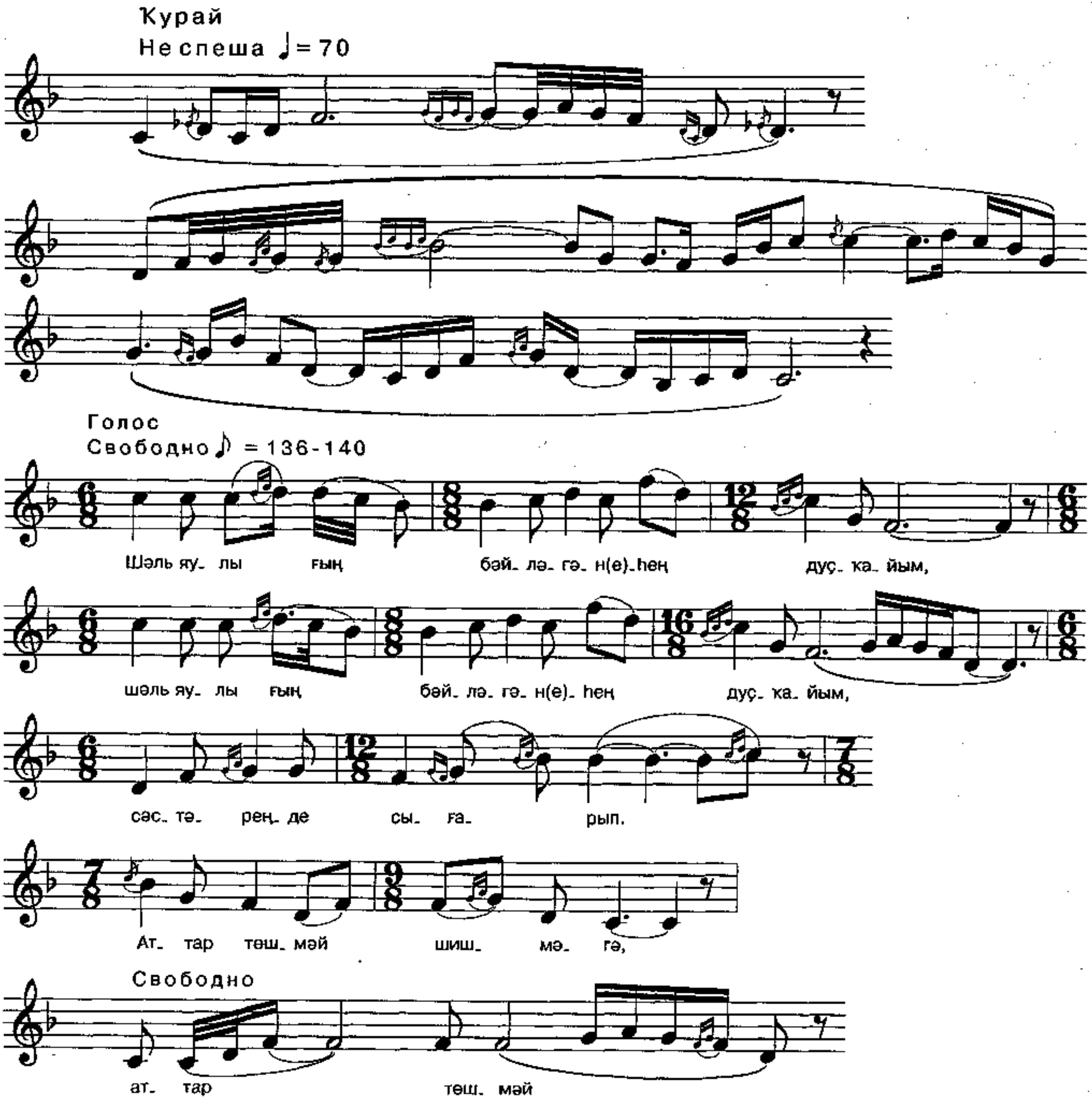

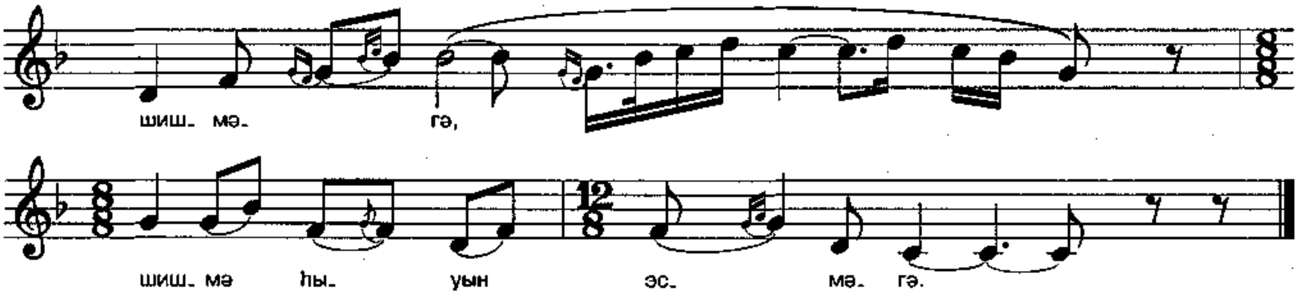

— Шәльяулығың бәйләгәнһең, дуҫҡайым,
Шәльяулығың бәйләгәнһең, дуҫҡайым,
Сәстәреңде сығарып.

Ҡушымта: Аттар төшмәй шишмәгә,
Аттар төшмәй шишмәгә,
Шишмә һыуын эсмәгә.

Түҙеүҙәре бигерәк ауыр, дуҫҡайым,
Түҙеүҙәре бигерәк ауыр, дуҫҡайым,
Һине иҫтән сығарып.

Ҡушымта: Аттар төшмәй йылғаға,
Аттар төшмәй йылғаға,
Йылға ағын булғанға.

— Шәльяулығым икәү булһа, дуҫҡайым,
Шәльяулығым икәү булһа, дуҫҡайым,
Береһен бәйләмәҫ инем.

Ҡушымта: Аттар төшмәй быуаға,
Аттар төшмәй быуаға,
Һыуы тәрән булғанға.

Әгәр йәнем икәү булһа, дуҫҡайым,
Әгәр йәнем икәү булһа, дуҫҡайым,
Береһен һиңә бирер инем, дуҫҡайым.

Ҡушымта: Аттар төшмәй шишмәгә,
Аттар төшмәй шишмәгә,
Шишмә һалҡын эсмәгә.
Аттар төшмәй шишмәгә,
Шишмә һыуын эсмәгә.

(VI, 45—47.)

73. ПОВЯЗАЛА ПЛАТОК ПОДРУЖЕНЬКА

Подруженька платочком повязалась,
Подруженька платочком повязалась,
Из-под платочка прядка выбивалась.

Припев: К роднику не спускаются кони,
К роднику не спускаются кони
Родниковой испить воды.

Подруженька, как тяжко жить в разлуке,
Подруженька, как тяжко жить в разлуке,
Ах, без тебя, родной моей подруги.

Припев: Не спускаются к реченьке кони,
Не спускаются к реченьке кони,
Больно быстро течет она.

Подруженька, коль два б платочка было,
Подруженька, коль два б платочка было,
Один из них всегда бы я хранила.

Припев: Ах, к пруду не спускаются кони,
Ах, к пруду не спускаются кони,
В том пруду глубока вода.

Когда бы две души я вдруг имела,
Когда бы две души я вдруг имела,
Одну тебе отдать бы я хотела.

Припев: К роднику не спускаются кони,
К роднику не спускаются кони,
Холодна в роднике вода.
К роднику не спускаются кони
Родниковой испить воды.

(VI, 45-47.)

73. A SHAWL COVERING YOUR HEAD, SWEETHEART

A shawl covering your head, sweetheart,
A shawl covering your head, sweetheart,
Lets your tresses out.

Refrain: The horses won't go to the spring,
The horses won't go to the spring,
The spring water to drink.

The life is unbearable, sweetheart,
The life is unbearable, sweetheart,
Without you, sweetheart, by my side.

Refrain: The horses won't go to the river,
The horses won't go to the river,
The river waters are too rapid.

If I had two shawls, sweetheart,
If I had two shawls, sweetheart,
I'd cover my head with the one.

Refrain: The horses won't go to the pond,
The horses won't go to the pond,
The pond waters have no bottom.

If I had two souls, sweetheart,
If I had two lives, sweetheart,
I would share the one with you.

Refrain: The horses won't go to the spring,
The horses won't go to the spring,
The spring water is cold to drink.
The horses won't go to the spring,
The spring water to drink.

(VI, 45-47.)

74. БЫЛ ДОНЪЯНЫҢ ҠӘҘЕРЕН БЕЛӘЙЕК

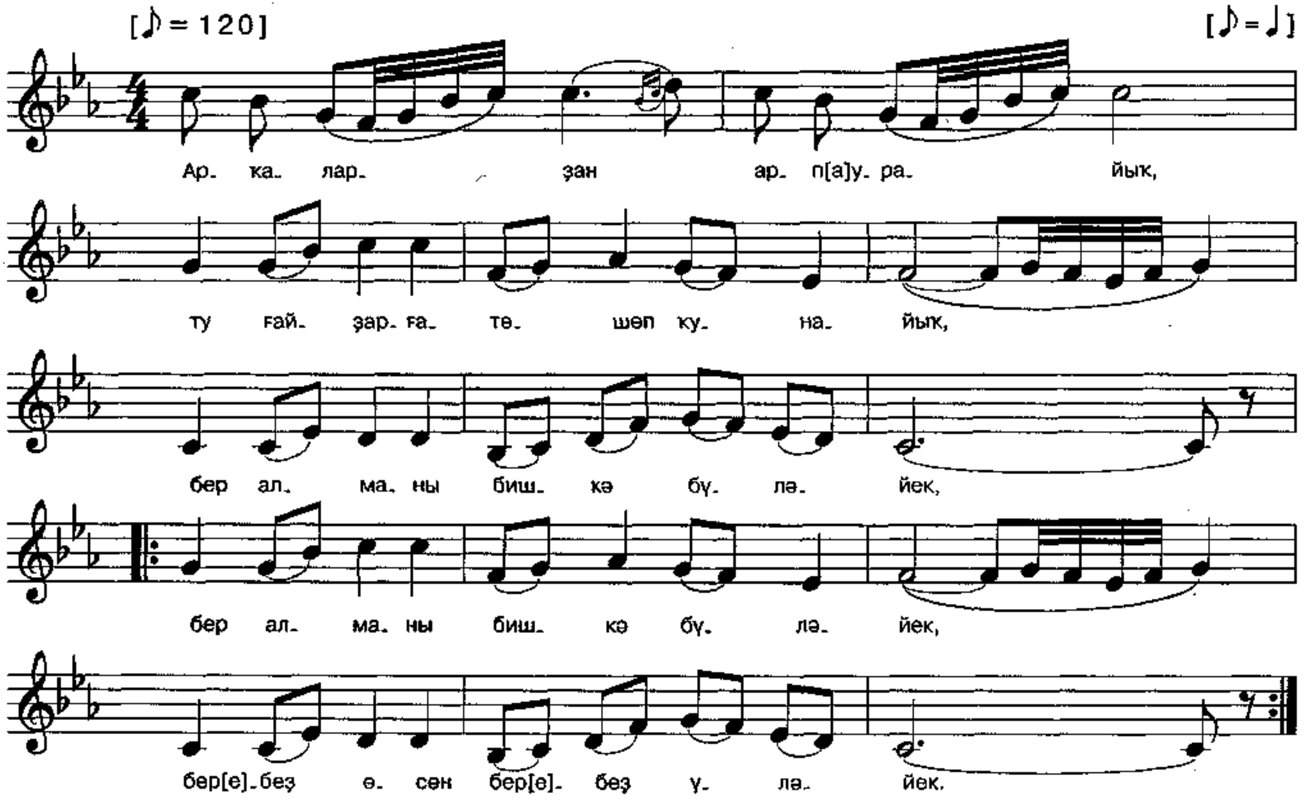

Арҡаларҙан арпа урайыҡ,
Туғайҙарға төшөп ҡунайыҡ,
Бер алманы бишкә бүләйек,
Бер алманы бишкә бүләйек,
Беребеҙ өсөн беребеҙ үләйек.

Һөйләгәндәр, әй, һөйләһен,
Ишетмәгән кеше булайыҡ,
Айырылмаҫлыҡ дуҫтар булайыҡ,
Айырылмаҫлыҡ дуҫтар булайыҡ,
Был донъяның ҡәҙерен beləйек.

Түңәрәк тә, һай, ҙур ялан,
Ат уйнатам, тиһәң, тау яман;
Ел елләмәй ҡурай һелкенмәй,
Ел елләмәй ҡурай һелкенмәй,
Бер йырламай йөрәк елкенмәй.

Был донъяла, ай, ни яман? —
Йәштән яңғыҙ ҡалһаң — шул яман;
Ел елләмәй томан асылмай,
Ел елләмәй томан асылмай,
Бер йырламай күңел асылмай.

(VI, 47—48.)

74. БУДЕМ ЖИЗНЬЮ ДОРОЖИТЬ

Пожнем ячмень, что вырос на хребте,
Да заночуем здесь, у края луга.
Разделим яблоко на пять частей,
Разделим яблоко на пять частей
И поклянемся жизнь отдать за друга.

Кто много слов уронит - не беда,
Прикинемся глухими, отвернемся.
Друзья, клянемся в дружбе навсегда,
Друзья, клянемся в дружбе навсегда
И этой жизнью дорожить клянемся.

Кругло большое поле, ай, хай-хай,
Для скачек здесь гора едва ль сгодится.
Без ветра не качнется и курай,
Без песни сердце в нас едва ль взбодрится.

Что в этой жизни плохо, в чем изъян?
Беда, коль рано овдоветь случится.
Без ветра не рассеется туман,
Без песни и душа не взвеселится.

(VI, 47-48.)

74. LET US ENJOY OUR LIVES

Let us reap the barley on the mountain ridge.
A night we'll spend in the valley
Close by the river reach.
We'll then divide an apple into five,
We'll then divide an apple into five,
And swear for a friend as one to die.

We'll take no notice of gossip,
We'll pretend not to hear it.
Our friendship will last forever,
Our friendship will last forever,
We'd better enjoy our lives, indeed.

Big and round is a lawn on whicbto ride,
It's not right to ride on the horse on the hillside.
No kurai will stir when the air is still,
No kurai will stir when the air is still,
When there's no song, sad and gloomy you feel.

What is wrong with this life?
They say, to live a lonely life.
When the air is still, the mist won't clear up,
When the air is still, the mist won't clear up,
If there's no song, your heart won't cheer up.

(VI, 47-^8.)

75. Көйөлдө

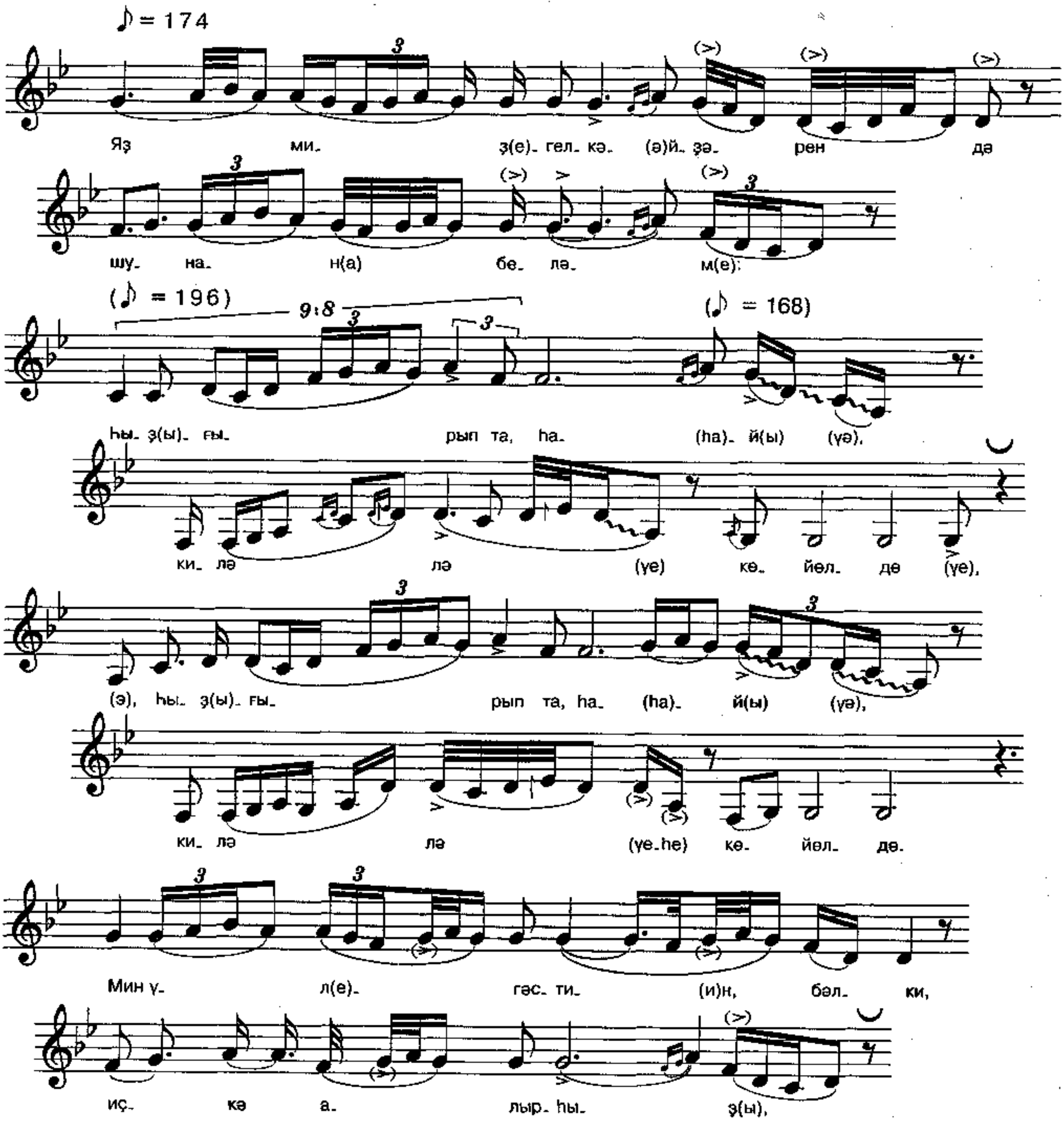
♪ = 174
Яҙ ми- ҙ(е)- гел- кә- (ә)й- ҙә- рен дә
шу- на- н(а) бе- лә- м(е):
(♪ = 196) 9:8
(♪ = 168)
hы- ҙ(ы)- ғы- рып та, hа- (hа)- й(ы) (үә),
ки- лә лә (үе) кө- йөл- дө (үе),
(э), hы- ҙ(ы)- ғы- рып та, hа- (hа)- й(ы) (үә),
ки- лә лә (үе-hе) кө- йөл- дө.
Мин ү- л(е)- гәс- ти- (и)н, бәл- ки,
иҫ- кә а- лыр- hы- ҙ(ы),

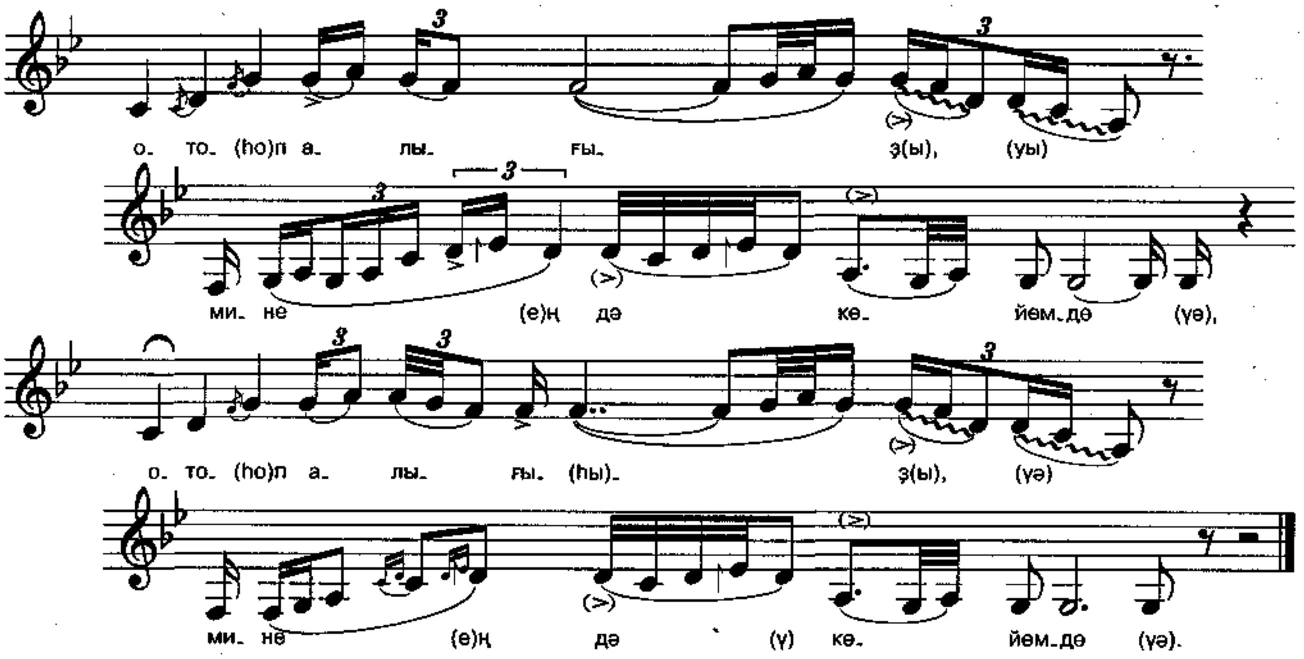

Яҙ миҙгелкәйҙәрен шунан беләм:
Һыҙғырып та оса көйөлдә.
Һағынғанда, дуҫым, бер йырларһың,
Отоп алсы ошо көйөмдә.

Вариант:
Яҙ миҙгелкәйҙәрен шунан беләм:
Һыҙғырып та килә көйөлдә.
Мин үлгәстин, бәлки, иҫкә алырһыҙ,
Отоп алығыҙ минең дә көйөмдә.

(VI, 40–41.)

75. КУЛИК

Я узнаю приход весны живой
По куличку, хай, что свистит, взлетев.
Однажды, заскучав, и ты споешь, друг мой, -
Запомни же покрепче мой напев.

Вариант:
Я узнаю приход весны живой
По куличку, хай, что свистит, взлетев.
Когда умру, быть может, вспомнят: был такой...
Запомни ж покрепче мой напев.

(VI, 40-41.)

75. THE WOODCOCK

The spring time is drawing near:
A woodcock whistles of it in its flight.
If any time you miss me, my dear,
Sing this song with all your heart.

Version:
The spring time is drawing near:
A woodcock's whistle, hey, brings it home.
Recall me some day. If I disappear,
And let this song reach the heaven's dome.

(VI, 40-41.)

ҠУШЫМТА
ПРИЛОЖЕНИЕ
APPENDIX

Латин алфавитының донъя күләмендә киң таралғанлығын иҫәпкә алып, йыйынтыҡҡа ҡушымта рәүешендә йырҙарҙың ноталар аҫтында яҙылған куплеттарын, заманында (1928) рәсми ҡабул ителеп, 40-сы йылдарға тиклем ҡулланылышта булған латинлаштырылған башҡорт алфавиты менән бирергә булдыҡ. Башҡорт теленең үҙенсәлекле яңғырашлы өндәренә инглиз телендә транскрипция бирелде.

Был башҡорт көйөн башҡорт телендә йырлап ҡарарға теләге булған уҡыусыларға ярҙам итеү маҡсатында эшләнде.

Учитывая широкий ареал распространения латинского алфавита в мире, куплеты песен, помещенные под нотами, мы решили дать на латинском письме, которое являлось официальным письмом башкир в 1928—1939 гг. Специфические звуки башкирского языка даны в английской транскрипции. Это в какой-то степени поможет иноязычному читателю воспроизвести башкирскую народную песню на языке оригинала.

Considering the fact that the Latin Alphabet is widely used in the world, it was decided to set down the couplets of the songs under the notes in Latin characters, for the Latin script was an official form of writing of the Bashkorts in 1929—1939.

The specific sounds of the Bashkort language are rendered in the English transcription, so that the foreign readers could reproduce some of the Bashkort folk songs as close to the original as possible.

Аа	A	a	
Бб	B	b	
Чч	C	c	
Җҗ	Ç	ç	
Дд	D	d	
Ҙҙ	Đ	đ	[ð]
Ее	E	e	
Фф	F	f	
Әә	Ə	ə	[æ]
Гг	G	g	
Ғғ	Ƣ	ƣ	[gh]
Һһ	h	h	

Ии	I	i	[ɪ]
Йй	J	j	[j]
Кк	K	к	
Ҡҡ	Q	q	
Лл	L	l	
Мм	M	m	
Нн	N	n	
Ңң	Ꞑ	ꞑ	[ŋ]
Оо	O	o	
Өө	Ɵ	ɵ	[ə:]
Пп	P	p	
Рр	R	r	

Сс	S	s	
Шш	Ş	ş	[ʃ]
Тт	T	t	
Ҫҫ	Ƅ	ƅ	[θ]
Уу	U	u	
Вв	V	v	
Хх	X	x	[kh]
Үү	Y	y	[u:]
Зз	Z	z	
Жж	Ƶ	ƶ	[ʒ]
Ыы	Ь	ь	[ə]
Ыйый	ЬJ	ьj	

1. IЬKE URAL
Uralqajьm, hineꞑ tauьꞑ bejeк,
Qajalarьꞑ bigerəк həjкəmlə.
Tьuƣan balalarьn qosaqlaƣan
Əsəjđərđeꞑ qujьnь şikelle.

2. SЬꞐRAU TORNA
Quraj.

3. "BALAQARƢA"
Balabьđđь qaldьrabьđ,
Qarƣalar, heđ qaraƣьđ, qaraƣьđ!
Doşman beđđe qьuьp кilə,
Ilgə qasьp barabьđ, barabьđ.
Ej.., tərirə-tirə-tirərəm də,
Tərirə-tirə-tirərəm, tirərəm!

4. KƏKYK
Saqьrmasь, кəкук, ej, ergəmdə,
Saqьrhaꞑsь кəкre qajьnda.
Jeget кenə кeşe ser belgertməь,
Qajƣьlarь artqan hajьn da.

5. QARA JURƢA
A-hai, jomro matur tojaƣьꞑdь
Daƣalarbьđ, jurƣam,
Qьras matur jaldarьꞑdь
Uqalarbьđ, jurƣam.
Өьtəꞑdəge hьlьuьꞑdь
Təşər inde, jurƣam!
hajt, qara jurƣam,
Tajt, qara jurƣam!

6. QUꞐЬR BUƢA
Ural arqahьnan hьđьlьp yткən
Nəđeк, taqьr, hьuhьđ jul bujlar.
hьjьr menən bьđau qajtьp кitкən,
Tormaƣandar ular кур ujlap.
Ajaƣьmdь taldьrьp,
Tən joqomdo qaldьrьp,
heltəj-heltəj quldarđь,
Eđləp кittem şularđь.
həy, quꞑьr buƣa, həy, həy,
Quꞑьr buƣa, həy, həy, həy, həy, həy!
Quꞑьr buƣa, həy, həy,
Quꞑьr buƣa, həy, həy, həy, həy, həy!

7. TURAT SAƢЬLЬ
Qьr qađđarь qundь, haj, tuƣajƣa,
Turatqajьm qundь saƣьlƣa.
Əzəl jelen hiđep кeşenləne
Ber borolop кilgən jaƣьna.

8. UĐƢAN ƢYMER
Quraj.

9. TOMAN
Irtən də toman, кis tə lə toman,
Bьl tomanqajđarƣa ni bulƣan?
Tauƣa la menep, taşqa baььp,
hin qararhьꞑ, jənem, min bulmam.

10. AƢIĐELKƏJ
Aƣiđelкəj qajđa? Aj, tuƣajđa.
Aƣiđelкəj hьmaq hьu qajđa?
Aƣьm hьu, Aƣiđel bujđarь...
Aƣiđelкəj hьuđьꞑ, aj, bujđarь
Jəmle saƣь unьꞑ jađƣь ajđa
Aƣьm hьu, Aƣiđel bujđarь

11. ZAJATYLƏK
Balqantauđьꞑ bejege,
Bəjərəndə ujnaj кejege.
hьulap qaqqan qađьqtaj
hьuьrь кур Balqantau.
Ajьrь qolaq jьltan кyđ
Burehe кур Balqantau.
Qьđ balalaj biđəngən
Təlкəhe кур Balqantau.

12. hANAJhARЬ
hanaj ƣьna tauđьꞑ, aj, başьnan
Кyrenep кenə tora кур, aj, jerđər.
Ƣəziz jerкəjenən ajьrьlьp,
hələk кenə bula кур irđər.

13. ALATAU
Alatau bujqajđarь, haj, qьmьđlьq,
Qьđđar menən кittek jьjьlьp.
Qьmьđlьqtar jьjьp qajtьp кittek,
Alatau bujь qaldь qьjьlьp.

14. QURTAŞ

Һin mineŋ Qurtaşьm,
Idel başь quş taşьm.
Jatham, tyşəĸ bulqan taş,
Qьşьn təjəĸ bulqan taş.

15. UJЬL

Qurajsьlar quraj, aj, ujnamaь,
Başqort qurajđarь bulmaha.
Jeget ĸenə ĸeşe jьr jьrlamaь,
Jerəgendə dərte bulmaha.

16. ҺAQMAR

Һaqmar đa bujь qara urman,
Sit-sittəre qujь taldarđan,
Һaqmar hьuь...
Bujlap jerenəm Һaqmarđьŋ bujđarьn,
Jьrlap ta yttem xalqьm ujđarьn.

17. DIM BUJЬQAJĐARЬ

Dim bujьqajьnьŋ, aj, balьqь,
Kəməş təŋĸə ĸeyeĸ tə qabьqь.
Bujqajđarь zifa, jəđə lə ĸyrĸəm
Dim bujьqajьnьŋ xalьqь.

18. QARLЬ URMAN

Qarl(ь)urmanqaj bujь bylem-bylem,
Byrelərə jьjьla taŋ menən.
Jaqşь atalarđьŋ balahь iĸənheŋ,
Ԛymerđəreŋ ythen (şul) jьhaz da mal menən.
Ix, milenьĸi nurlь jəđeged,
Kyrebyĸ tujmaj (şul) iĸe lə ĸyđebeđ.

19. MƏNDEM BUJЬ

Quraj.

20. ҺANDUԚAS

Jьrla, jeget, ĸirep ĸiŋ ĸyĸrəgeŋ,
Jaŋqьratьp Uraldьŋ bujđarьn.
Qajđa la qьna hajraj handuqas?
Һьu bujqajđarьnda tuqajđa.
Jəş jerəĸĸəjeŋdən sьqqan jьrđar
Dərtlənderhen Uraldьŋ uldarьn.

21. ALTЬN URĐA

Tursanajđь jeĸtem, aj, dьulatьp,
Sьqьp ta ĸittem Ural bujlatьp.
Bara la torqas, ber jьrlap jebərđem,
Yđ ĸyŋelemde yđem jьuatьp.

22. JAMANTAU

Jəməleĸəj tauđь hatqan, tiđər
Un iĸe meŋ qaqьđ aqsaqa.
Jəməleĸəj tauđь hatqandan huŋ
Işetelgən iĸən batşaqa,
Işetelgən iĸən batşaqa.

23. ӨJĐӨRƏKƏJ BUJЬ

Өjđərəĸəj bujь bigerəĸ jəmle
Jeleləp-jeleləp bejə bəjlərgə.
Şul Өjđərəĸəj bujьnan ĸitĸe ĸilməj,
Taqь la ber jəj şunda jəjlərgə.

24. ŞARLЬ URMAN

Şarlь urmanqajđarđьŋ urtahьnda
Borolop-borolop yьə ber uьaq.
Şarlь urmanqaj quldan ĸitməь ine,
Jьjьn Jajьqhьbь ber bulhaq.

25. QЬPSAQ TARXAN

Beđđeŋ genə uram – ođon uram, ođon uram,
Ođon uramdarđin (şul) atala, atala.
Bujqajđarь zifa, jəđə ĸyrĸəm,
Qьpsaq tarxan, Qьpsaq tarxandarđin (şul) atala.

26. TƏFTILƏY

Qara la gьna urman qaja bite
Şaulajđьr đa ĸisen, el saqta.
Taşqajđarqa soqop jađđьm qarqьş,
Ejəndərem uqьr ber saqta.

27. BAJЬQ SƏSƏN JЬRЬ

Jyryđənĸəj aşa uqtar attьm,
Bьlbьl tigən qoşto la ujattьm.

Al bulmaha, geldər đə bulьr,
Bəlĸi, rəxət ĸendər đə bulьr.

һеđđеӊ esen, duьtar, jəndər attьm,
Bulmanь la osor qanatьm.

Al bulmaha, gəldər đə bulьr,
Bəlki, rəxət кəndər đə bulьr.

28. SALAUATQA DAN JЬRЬ

Salauat кejgən кук jelənen, haj,
Uq-hađaqь bilendə,
Uq-hađaqь bilendə.
Quşьmta:
һaj, haj, haj, doşman qьrđь Salauat,
һaj, haj, haj, başqort xalqь batьrь.

Jauđarđa ul yđen jələmənе,
һaj, dan qađandь ilendə.
Dan qađandь başqort ilendə.
Quşьmta:
һaj, haj, haj, Ural dalahь bujlap,
һaj, haj, haj, jaӊqьranь dan jьrь,
һaj, haj, һaj, jaӊqьranь dan jьrь.

29. SALAUAT

Salauat nisə jəşendə?
Jəşel qamsat byrкe başьnda.
Bulqadir bulqan, aj, Salauat
Jegerme lə iкe jəşendə.

30. ESKADRON

Qarahana, duьqaj, qarahana,
Ural tauь jata кygərep.
Uraltauqa qarap ber jьrlanьm,
Ujđarđь la alьь jebərep.

31. JERƏN QAŞQA

Jəjləyđərđe taşlap, qoral alьp,
Beđ кitəbeđ, beđ кitəbeđ menep tə attarqa.
Jerən qaşqa atqajьm da,
Başьn sajqaj malqajьm.
Aldarьnda holoho bethə,
һьđьla jerəк majqajьm,
Ej-j... hьđьla jerəк majqajьm.

Iьən genə toroqođ, beđ кitəbeđ,
Jьş jađьqьđ, jьş jađьqьđ jauap ta xattarqa.
Jerən qaşqa atqajьm da,
Jul taşlamaь malqajьm.

Bilenən ejər təşməhə lə,
Teь taşlamaь malqajьm,
Ej-j... teь taşlamaь atqajьm.

32. QAҺЬM TYRƏ

Qahьm tyrə mengən hor(o) jurqanьӊ, vaj кem,
Maӊlajьnda bulьr đa urajь.
Qahьm tyrə farman birgən saqta, vaj кem,
Uӊ qulьnda bulьr đa qurajь.

33. BUTAS POLKOVNIK

Sapqan qьna hajьn da uđa, tiđər,
Polkovniк ta Butas ta кук atь,
E-hej, polkovniк ta Butas ta кук atь.
Sapqan qьna hajьn da uđmaь ine,
Ul bit danlь Təpəj đə qeyəte,
Ej, ul bit danlь Təpəj đə qeyəte.

34. KARUANҺARAJ

Ajqaj đa qьna sajqaj taştar vata,
һaj кem, taştar vata,
Karuan da qьna haraj, aj, halьrqa,
һaj кem, aj, dalala.
Torlaq qьna bulьr, jauđan qajtha,
һaj кem, jauđan qajtha,
Atlь la qьna jauqa, aj, jatьrqa,
һaj кem, aj, qalala.

35. PEROVSKIJ

Quraj.

36. ƏLMƏXƏMƏT KANTON

E-j... һaqmar qьna hьuđьӊ bujđarьnda
Tutьj jalan кeyeк tə jer qajđa?
E-j... Jegerme lə jəştə кanton bulqan
Əlməxəmət кeyeк ir qajđa?

37. TƏXFƏT KANTON

Uraj qьna uraj at sabьrqa(j)
Səngəl jere кeyeк jer qajđa?
Sьbьq menən qaqьđ quldarьnda,
Təxfət кeyeк jauьz ir qajđa?

38. BURANBAJ

Ođon da qьna ođon, aj, biк moӊlo
Buranbajđьӊ huđqan jьrđarь.

Buranbajđьn jьrьn tьnlaqanda
Jərəkhenə auьl irđere.

39. BAJAS
Arqalarđa jatьp qar iremәj,
Jerđə jatьp altьn seremәj.
Eskenəjem boşop jeregəndə,
Ber jьrlamaj кyŋelem iremәj.

40. BEJEŞ BATЬR
Aq qujanqajđarđan tun tekterđem,
Tьşqьnajьn niđən də tьşlajьm;
Jəjgelegen bьnda jəjləgəjnem,
Qьşqьlьqьn qajđa la qьşlajьm?

41. ŞAFIQ
Taŋ joqolarьmdь joqlaqanda
Ujandьm min кynəkteŋ tauьşьna.
Ytep кenə baraqan qymeremde
Oqşattьm min hьuđьŋ aqьşьna.

42. ARQUZA
Arquza la bujlap jeregənemdə
Jatьp qaldь qajьş dilbegəm.
Dilbegəm də esən qajqьrmajьm, –
Jatьp qaldь Tьuqan ilgenəm.

43. PORT-ARTUR
Port-Artur tigən taş qala –
Кyp qalaqa baş qala.
Һarь Diŋgeđ bujđarьnda
Đur qalanan hanala.
Doşmandarđan unь jaqlar
Кyp irđər başьn hala.
Irđər ylə, başьn hala,
Betməь dandarь qala.

44. JƏJƏYLE MƏXMYT
Quraj.

45. SAPTAR JURQA
Quraj.

46. TAŞTUQAJ
Taştuqajqaj, hineŋ qamьşьŋdь
Sor qurajqaj itep tartajьm.
Taştuqajqaj, hineŋ кəкygeŋ juq,
Kire Uralьma qajtajьm.

47. QALDЬ
Qaldь la qьna bujь, ej, qald(ь) inde,
Һarьbaş, harьbaş ylәndər ald(ь) inde.
Qaldь bujđarьnda ytkən qymer
Һaqьnьp-haqьnьp həjlərgə qald(ь) inde.

48. QILMIJAZA
Һaqmar hьuь aqa qibla taba,
Ural tauь bujlap, кən bitləp.
Tьuqan ilkəjemə qajtьr inem,
Ajaqtarьm talha la, imgəкləp.

49. ZƏLIFƏKƏJ
Zəlifəкəj hьlьu hьuqa bara,
Һьu hibəjem, tiep taldarqa.
Zəlifəкəj, baxьr, ni xəl ithen,
Yđ aqahь hatqas maldarqa.

50. ZƏLXƏBIRƏ
Zəlxəbirə hьlьu кitap uqьj,
Qьja jabьp şəlen başьna,
Qьja jabьp şəlen başьna.
Zəlxəbirə hьlьu yкhep ilaj
Xur buldьm, tip, кeşe qarşьnda,
Xur buldьm, tip, кeşe qarşьnda.

51. AQ QARSЬQA (JAJЬQ)
Aq qarsьqaqajđьŋ, aj, başьnda
Кyləgəhe juqtьr qaşьnda.
Janmaь qьna inem, кəjməь inem,
Jənкəj-jəneş juqtьr qarşьmda.

52. MƏXYBƏ
Bejeк кenə tauđьŋ, aj, başьna,
Jebəк jaulьq qujđьm qьualqa.
Ьrьmburđan miŋə farman кilde
Ərmelərgə mine qьuarqa.

53. AŞQAĐAR

Jənкəj-jəneş кitte, aj, hunarƣa
Aşqađarqaj bujьna, şəşкegə,
E-j... Aşqađarqaj bujьna şəşкegə.
Şəşкelərgə кitep vafat bulƣas,
Başqьnajьm qaldь jəş кenə,
E-j... başqьnajьm qaldь jəş кenə.

54. SƏꞐGELDƏK JЬRЬ

Joqla, jən кiьəgem, tirbətəmen,
Talƣanƣasa ithed beləgem.
Iьən genə jerəp, iьən qajthьn,
Ƣəziz ataꞑ esən teləgem.
Əllyкi, bəllyкi...

55. XƏJRYLƏKƏJ

Altьn ƣьna mikən, aj, bьl donъja,
Jənejem кeyeк Xəjryləкəj,
Bьlbьl bulьp hajra əle!
Кəmeş кenə mikən bьl donъja? (2 tapqьr)
Qəđerđəren belep кətкəndərgə,
Jənejem кeyeк Xəjryləкəj,
Bьlbьl bulьp hajra əle!
Şau səxrə lə ikən şul bьl donъja. (2 tapqьr)

56. JƏJLƏY

Jəjləyđəre jəmle, qьmьđь təmle,
Nisəy ikən hauƣan bejəhe?
Nisəy bulha la bulhьn, ej, bejəhe,
Iьən genə bulhьn ejəhe.

57. SUQ MUJЬL

Quraj.

58. JЬUASA

Bedđeꞑ qođa xəlle ikən,
Jьuasahь ballь ikən.
Ьşanmahaꞑ, aşap qara,
Şəкərđən də təmle ikən.

59. MƏYLIT BAJRAMЬ

Xođanьꞑ dusьь bəjƣəmbər
Tьuƣan кən bь(l), mosolmandar.
Bь(l) кən bajram, bь(l) кən şatlьq,
Məqəddəs tə şərif кəndər.

60. URAĐA MƟNƏZƏTE

Allanьꞑ əmere qьldь,
Ramazan ajь кilde,
Qarşьlaj anь bəndələr,
Ьeđlərgə sələm birđe.

61. JOMA MƟNƏZƏTE

Ej, şəкertlər, uqьjьq beđlər,
Tiк jatьuđa ni fajđa bar?
Кiꞑ donъjalar bulmahьn tar,
Jal itergə joma кən bar.

62. XAN QЬĐЬ

– Xan qьđь, as işegeꞑ, min кerəjem,
Ьineꞑ bujьꞑ zifa, tiđər, min кyrəjem.
– Mineꞑ bujьm кyrep, hiꞑə ni fajđa bar,
Aƣiđeldə buj-buj qamьş кyrməneꞑme?

63. КƏКYККƏJ

Irtənsəкəj torop min jьrlaham,
Sьꞑƣьrap-sьꞑƣьrap – кitə lə hьu bujlar.
Alhьu đa ƣьna jeđlə bala inem,
Min harƣajđьm, ujđarđь кyp ujlar.

64. SƏLIMƏКƏJ

Irəndeкəj tauđьꞑ, aj, başьna,
Tora-tora mendem başьna.
Кemdər genə ƣaşiq bulmaƣan huꞑ,
Səliməкəj, qara qaşьꞑa.

65. SABIRA (EĐ YКSƏ)

Min uramdan yткən saqta,
Qar jomarlap, niк attьꞑ?
Ber atmanьꞑ, iкe attьꞑ –
Jəş jərəккə ut jaqtьꞑ.

66. JULƢOTLO

Ajađđa la tygel, aj, bolotlo,
Ььu bujьna sьqtь la Julƣotlo.
Moꞑajьp ta ƣьna jərəj torƣas,
Iкe matur qьđƣa la julьqtь.

67. QUMЬĐ

Ul qujandь atmaƣьđ,
Qanь juqtьr, appaƣьm.
Ul jegetкə ƣişьq totma,
Malь juqtьr, appaƣьm.

''»7L

68. ӘJҺӘJLYK

Irtənsəkkəj torop, tьşqa sьqham,
Əjhəjlyk,
Ber qьđ kilə hьjьr đa, əj, həykələp.
Һəpem, həpəyləkəjem.
Ber ađ qьna torop hejləşkənsə,
Əjhəjlyk,
Qart inəhe jerəj şul, əj, jəykələp,
Һəpem, həpəyləkəjem.

69. BӨJRӘKӘJ

Irtənsəkəj torop, tьşqa sьqham,
Baqьra-baqьra kilə Bөjrəkəj, Bөjrəkəj.
Bөjrəkəjđe hauqan hьlьu qьđđь
Өđələp-өđələp hejə lə jerəkəj, jerəkəj.

70. MӨXӘBBӘT JЬRЬ

Satьrtauqajđarđьŋ itəgendə
Aq qujandar jata nurlanьp.
Һəjgən jərkəjđəreŋ matur bulha,
Qujьndarьŋ jata nurlanьp.

71. QARASAJ QЬĐ

Qarasaj kejgən qar(a) itek,
Kytərməhe tar itek.
Qarasaj sьqqan uramdarqa
Juq jomoşto bar itep.

72. JЬLTЬR ĐA QЬNA JЬLTЬR UT KYRENӘ

Jьltьr đa qьna jьltьr ut kyrenə –
Julausьnan qalqan ber kymer .
Jьrhьđ đa qьna jəşəyđeŋ jəme juq,
Jьrlap jəşəyđəre ber qymer.

Quşьmta:
Ural qajalarь juqarь,
Ural qajalarь juqarь,
Һeđđən jaqьn duьtar juq əle.

73. ŞӘL'JAULЬQ

Şəl'jaulьqьŋ bəjləgənheŋ, duьqajьm,
Şəl'jaulьqьŋ bəjləgənheŋ, duьqajьm,
Səstəreŋde sьqarьp.

Quşьmta:
Attar teşməj şişməgə,
Attar teşməj şişməgə,
Şişmə hьuьn esməgə.

74. BЬL DONЪJANЬŊ QӘĐEREN BELӘJEK

Arqalarđan arpa urajьq,
Tuqajđarqa teşep qunajьq,
Ber almanь bişkə byləjek,
Ber almanь bişkə byləjek,
Berebeđ esen berebeđ yləjek.

75. KӨJӨLDӨ

Jađ miđgelkəjđəren şunan beləm:
Һьđqьrьp ta kilə kejeldə.
Min ulgəstin, bəlki, iьkə alьrhьđ,
Otop alьqьđ mineŋ də kejemdə.

СЫҒАНАҠТАР
ИСТОЧНИКИ
SOURCES

I. Башҡорт легендалары / Төҙ. М. Х. Минһажетдинов, Кирәй Мәргән; инеш мәҡәлә авт. М. Х. Минһажетдинов, Ә. М. Сөләймәнов. — Өфө, Башҡ. китап нәшр., 1969.

II. Башҡорттоң 100 йыры / Төҙ., муз. ред. М. Алкин; инеш һүҙ авт. С. Шәрипов. — Өфө, Башҡ. китап нәшр., 1992.

III. Башҡорт халыҡ ижады: Йырҙар, 1-се китап / Төҙ., инеш мәҡәлә һәм аңлатмалар авт. С. Ғалин; яуап. ред. К. Ә. Әхмәтйәнов. — Өфө, Башҡ. китап нәшр., 1980.

IV. Башҡорт халыҡ ижады: Риүәйәттәр, легендалар / Төҙ., инеш мәҡәлә һәм аңлатмалар авт. Ф. Нәҙершина; яуап. ред. Кирәй Мәргән. — Өфө, Башҡ. китап нәшр., 1980.

V. Башҡорт халыҡ йырҙары / Төҙ.-ред., инеш мәҡәлә һәм аңлатмалар авт.: Х. Ф. Әхмәтов, Л. Н. Лебединский, Ә. И. Харисов. — Өфө, Башҡ. китап нәшр., 1954.

VI. Башҡорт халыҡ көйҙәре, йырлы-бейеүле уйындар / Төҙ., инеш мәҡәлә һәм аңлатмалар авт. Ф. Нәҙершина; муз. ред. — С. Сәлмәнов. — Өфө, 1996.

VII. Дияров Кәрим. Сал Уралдың моңдары: Ҡурайсы репертуарынан башҡорт халыҡ йырҙары һәм йыр-риүәйәттәре / Төҙ. Рәшит Шәкүр, Ф. Камаев. — Өфө, Башҡ. китап нәшр., 1988.

VIII. Нәҙершина Ф. А. Рухи хазиналар: Асылыкүл, Дим, Өршәк буйы башҡорттарының фольклоры. — Өфө, 1992.

IX. Рәсәй Фәндәр академияһы Өфө ғилми үҙәгенең архивы. — 3-сө фонд.

X. Халкым йыры — Песни моего народа — Songs of My Folk: Флүрә Килдейәрова башҡарыуында башҡорт халыҡ йырҙары / Ғилми ред., төҙ., инеш мәҡәлә һәм аңлатмалар авт. Ф. Нәҙершина; музыкаль өлөшөн әҙерләүселәр — Ф. Килдейәрова, Ф. Фәйезова. — Өфө: Йыр, 1995.

XI. Шәхси архив (Ф. А. Нәҙершина).

КӨЙҘӘРҘЕҢ БАШҠАРЫЛЫУ РӘҮЕШЕ БУЙЫНСА БҮЛЕНЕШЕ
КЛАССИФИКАЦИЯ ПЕСЕН ПО ТИПУ МЕЛОДИКИ И РИТМО-МЕЛОДИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ
CLASSIFICATION OF THE TUNES ACCORDING TO THEIR MELODIC AND RHYTHMIC STRUCTURE

Оҙон көйҙәр Протяжные песни (узун-кюй) Extended tunes (othon koi)	— 1, 4, 9, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 63, 64, 69, 75.
Һалмаҡ көйҙәр Умеренно-протяжные песни (халмак-кюй) Moderate (moderate-drawn) tunes (halmak koi)	— 2, 3, 7, 8, 10, 13, 25, 28, 34, 54, 55, 56, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74.
Ҡыҫҡа көйҙәр Скорые песни (кыска-кюй) Short tunes (kythka koi)	— 5, 14, 29, 35, 43, 44, 45, 57, 58, 65, 66, 67.
Эпос көйҙәре, мөнәжәттәр Напевы эпоса (сказаний), мунажатов Tunes of epic narratives, monazhats	— 6, 11, 59, 60, 61, 62.

КӨЙҘӘРҘЕ НОТАҒА ҺАЛЫУСЫЛАР
АВТОРЫ НОТАЦИЙ
THE AUTHORS OF NOTATIONS

Аҙнағолов А. Р.	— 42, 51.
Алкин М. С.	— 21.
Дәүләтбаев М.Л.	— 74.
Камаев Ф. Х.	— 3, 6, 8, 32, 44, 45, 48, 57, 63, 65, 68, 69.
Лебединский Л. Н.	— 16, 58.
Рәхимов К. Й	— 49, 62.
Сөләймәнов Ғ. З.	— 10, 52.
Сөләймәнов Р. С.	— 67.
Сәлмәнов С. Р.	— 4, 19, 25, 27, 28, 36, 40, 47, 75.
Сәлмәнова Л. К.	— 33.
Фәйезова Ф. А.	— 1, 2, 9, 12, 13, 15, 17, 18, 22, 23, 24, 26, 31, 35, 37, 39, 41, 50, 54, 64, 70, 72, 73.
Ханнанов И. Д.	— 11, 55, 56, 59, 60, 61, 71.
Әхмәтов Х. Ф.	— 5, 7, 14, 20, 29, 30, 34, 38, 43, 46, 53, 66.

ТӘРЖЕМӘЛӘР КҮРҺӘТКЕСЕ
УКАЗАТЕЛЬ ПЕРЕВОДОВ
INDEX OF TRANSLATIONS

Башҡортсанан руссаға
С башкирского на русский

Андрианов Ю. А. — 9, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 21, 23, 25, 26, 32, 36, 37, 42, 48, 49, 56, 59, 60, 61, 64, 70, 72, 73, 74, 75.

Андрианов Ю. А., Шафиков Г. Г. — 1, 3, 5, 7, 8, 28, 30, 34, 41, 58, 68.

Андрианов Ю. А., Даминов Д. А. — 10.

Даминов Д. А. — 14, 20, 43.

Надршина Ф. А. — 2.

Шафиков Г. Г. — 4, 6, 16, 19, 22, 24, 27, 29, 31, 33, 35, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 71.

Башҡортсанан инглиз теленә
С башкирского на английский

Мухтаруллина А.(Mohtarullina A.) — 6, 44, 45, 47, 51, 52, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 75.

Нафиков Ш. В. (Nafikov Sh.W.) — 5.

Рахимова З.А. (Rahimova Z. A.) — 1, 2, 3, 7, 8, 9, 11, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 32, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 46, 48, 49, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 69.

Шайбакова Р.К. (Shaibakova R.) — 4, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 25, 26, 27, 29, 31, 33, 35, 36, 42, 43, 50, 55, 57, 64, 70, 71.

ЙӨКМӘТКЕ * ОГЛАВЛЕНИЕ * CONTENTS

ЙЫРҘАРҘА — ХАЛЫҠ ТАРИХЫ (*Ф. А. Нәҙершина*) 5
В ПЕСНЯХ — ИСТОРИЯ НАРОДА (*Ф. А. Надршина*) 12
THE SONGS AT THE HEART OF THE BASHKORT PEOPLE (*F. A. Nadrshina*) 17

ТӘБИҒӘТКӘ, БОРОНҒО ЫШАНЫУҘАРҒА БӘЙЛЕ ЙЫРҘАР
ПЕСНИ, СВЯЗАННЫЕ С ПРИРОДОЙ И ДРЕВНИМИ ВЕРОВАНИЯМИ
SONGS RELATED TO NATURE AND ANCIENT BELIEFS

1. Иҫке Урал 24
   Старый Урал 26
   The Old Urals 26
2. Сыңрау торна 27
   Журавлиная песнь 29
   The Singing Crane 29
3. Балаҡарға 32
   "Грачонок" 35
   The Babyrook 35
4. Кәкүк 38
   Кукушка 41
   The Cuckoo 41
5. Ҡара-юрға 43
   Кара юрга — Вороной иноходец 45
   The Black Ambler 45
6. Ҡуңыр буға 47
   Кунгыр-буга 49
   The Brown Cow 49
7. Турат сағылы 50
   Косогор гнедого коня 52
   The Bay Horse Hillside 52
8. Уҙған ғүмер 53
   Прошедшая жизнь 55
   The Life That Passed 55
9. Томан 57
   Туман 59
   The Mist 59
10. Ағиҙел 61
    Агидель 62
    The Aghithel 62
11. Заятүләк 63
    Заятуляк 65
    Zaiatulak 65
12. Һанайһары 68
    Ханайхары 69
    The Hanaihary Hill 69
13. Алатау 70
    Алатау 71
    Alatau 71
14. Ҡурташ 72
    Курташ 73
    Kurtash 73
15. Уйыл 74
    Уйыл 76
    The Uyil River 76
16. Һаҡмар 77
    Хакмар 79
    The Hakmar 79
17. Дим буйыҡайҙары 80
    Долины Демы 81
    The Dim Riverside 81
18. Ҡарлы урман 82
    Карлы-урман 83
    The Karlurmankai 83
19. Мәндем буйы 84
    Долины Мандема 85
    The Mandem Riverside 85
20. Һандуғас 86
    Соловей 88
    The Nightingale 88
21. Алтын урҙа 89
    Орда золотая 90
    Altyn Urtha (The Golden Horde) 90

ТАРИХИ ЙЫРҘАР
(тарихи ваҡиғалар, шәхестәр)
ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕСНИ
(исторические события и личности)
HISTORICAL SONGS
(historical events, figures)

22. Ямантау ... 92
Ямантау (Ямаликайтау) ... 95
Yamantau (Mount Yamalekai) ... 95

23. Өйҙөрәкәй буйы ... 97
Долины Уйзурака ... 99
The Eytherakai Riverside ... 99

24. Шарлы урман ... 100
Шарлы-урман ... 101
The Sharly Forest ... 101

25. Ҡыпсаҡ тархан ... 102
Кыпсак-тархан ... 103
Kypsak-Tarkhan ... 103

26. Тәфтиләү ... 104
Тафтиляу (Тевкелев) ... 106
Taftileu (Tevkelev) ... 106

27. Байыҡ сәсән йыры ... 107
Песни Баик-сэсэна ... 109
The Song of Baiik-sasan ... 109

28. Салауатҡа дан йыры ... 110
Песня во славу Салавата ... 112
The Song of Glory to Salawat ... 112

29. Салауат ... 113
Салават ... 114
Salawat ... 114

30. Эскадрон ... 115
Эскадрон ... 116
Cavalry Squadron ... 116

31. Ерән ҡашҡа ... 117
Ерян-кашка ... 119
Yeran-kashka ... 119

32. Ҡаһым түрә ... 120
Кахым-туря ... 122
Kahym-tura ... 122

33. Бутас полковник ... 124
Полковник Бутас ... 126
Colonel Butas ... 126

34. Каруанһарай ... 127
Караван-Сарай ... 129
The Caravanserai ... 129

35. Перовский ... 131
Перовский ... 134
Perovsky ... 134

36. Әлмөхәмәт кантон ... 135
Альмухамет-кантон ... 137
Almohammat-canton ... 137

37. Төхфәт кантон ... 138
Тухфат-кантон ... 139
Tohfat-canton ... 139

38. Буранбай ... 140
Буранбай ... 143
Buranbai ... 143

39. Баяс ... 146
Баяс ... 148
Baias ... 148

40. Бейеш батыр ... 150
Бииш-батыр ... 154
Beiesh batyr ... 154

41. Шафик ... 158
Шафик ... 159
Shafik ... 159

42. Арғужа ... 160
Аргужа ... 161
Lake Arghuzha ... 161

43. Порт-Артур ... 162
Порт-Артур ... 164
Port-Arthur ... 164

ТОРМОШ-КӨНКҮРЕШ ЙЫРҘАРЫ, МӨНӘЖӘТТӘР
(донъя хәлдәре, ҡатын-ҡыҙ яҙмышы, йола, байрамдар)
БЫТОВЫЕ ПЕСНИ И МУНАЖАТЫ
(быт, судьба женщины, обычаи, праздники)
SONGS ON EVERYDAY LIFE, MONAZHATS
(tenor of life, woman's fate, customs, holidays)

44. Йәйәүле Мәхмүт . . . 166
Пеший Махмут . . . 169
The Unmounted Mahmut . . . 169

45. Саптар .юрға . . . 174
Саптар-юрга (Игреневый иноходец) . . . 176
Saptar Yurgha (The Chestnut Ambler) . . . 176

46. Таштуғай . . . 178
Таштугай . . . 180
Tashtughai . . . 180

47. Ҡалды . . . 181
Калды . . . 185
Kaldy . . . 185

48. Ғилмияза . . . 189
Гильмияза . . . 191
Ghilmiyaza . . . 191

49. Зәлифәкәй . . . 193
Залифакай . . . 195
Zalifakai . . . 195

50. Зөлхәбирә . . . 196
Зульхабира . . . 198
Zolhabira . . . 198

51. Аҡ ҡарсыға (Яйыҡ) . . . 199
Белый ястреб (Яик) . . . 201
The White Hawk (Yaiik) . . . 201

52. Мәхүбә . . . 204
Махуба . . . 207
Mahuba . . . 207

53. Ашҡаҙар . . . 212
Ашкадар . . . 215
The Ashkathar . . . 215

54. Сәңгелдәк йыры . . . 218
Колыбельная песня . . . 220
Lullaby . . . 220

55. Хәйрүләкәй . . . 222
Хайрулякай . . . 223
Hairullakai . . . 223

56. Йәйләү . . . 224
Яйлау (Кумысная) . . . 225
The Yailau . . . 225

57. Сүк муйыл . . . 226
Сук-муел (Спелая черемуха) . . . 227
The Bird-Cherry Ripe . . . 227

58. Йыуаса . . . 228
Юаса . . . 229
Yuasa . . . 229

59. Мәүлит байрамы . . . 230
Маулит-байрам . . . 231
The Holiday of Maulit . . . 231

60. Ураҙа мөнәжәте . . . 232
Мунажат уразы . . . 234
The Monazhat of Uratha . . . 234

61. Йома мөнәжәте . . . 235
Мунажат о пятнице . . . 236
The Monazhat of Friday . . . 236

МӨХӘББӘТ, ДУҪЛЫҠ ЙЫРҘАРЫ
ПЕСНИ О ЛЮБВИ И ДРУЖБЕ
LOVE AND FRIENDSHIP SONGS

62. Хан ҡыҙы ... 238
Ханская дочь ... 239
Khan's Daughter ... 239

63. Кәкүккәй ... 240
Кукушечка ... 242
Kakukkai ... 242

64. Сәлимәкәй ... 243
Салимакай ... 244
Salimakai ... 244

65. Сабира (Еҙ уксә) ... 245
Сабира ... 247
Sabira (Brass Heels) ... 247

66. Юлғотло ... 249
Юлготло ... 250
Yulghotloh ... 250

67. Ҡумыҙ ... 251
Кубыз ... 253
Kumyth ... 253

68. Әйһәйлүк ... 255
Айхайлюк ... 256
Aihailuk ... 256

69. Бәйрәкәй ... 257
Буйракай ... 259
Beyrakai ... 259

70. Мөхәббәт йыры ... 260
Песня любви ... 261
The Love Song ... 261

71. Ҡарасай ҡыҙ ... 262
Девушка карасай ... 263
Karasai Girl (the Dark-eyed One) ... 263

72. Йылтыр ҙа ғына йылтыр ут күренә ... 264
Мерцает огонек ... 266
A Blinking Far Light is Coming through the Night ... 266

73. Шәльяулығың бәйләгәнһең, дуҫҡайым ... 267
Повязала платок, подруженька ... 269
A Shawl Covering your Head, Sweetheart ... 269

74. Был донъяның ҡәҙерен беләйек ... 270
Будем жизнью дорожить ... 271
Let us Enjoy our Lives ... 271

75 Көйөлдө ... 272
Кулик ... 274
The Woodcock ... 274

Ҡушымта ... 275
Приложение ... 275
Appendix ... 275

Сығанаҡтар ... 282
Источники ... 282
Sources ... 282

Көйҙәрҙең башҡарыу рәүеше буйынса бүленеше ... 283
Классификация песен по типу мелодики и ритмо-мелодической структуре ... 283
Classification of the tunes according to their melodic and rhythmic structure ... 283

Көйҙәрҙе нотаға һалыусылар ... 283
Авторы нотаций ... 283
The authors of notations ... 283

Тәржемәләр күрһәткесе ... 284
Указатель переводов ... 284
Index of translations ... 284

БАШҠОРТ ХАЛЫҠ ЙЫРҘАРЫ, ЙЫР-РИҮӘЙӘТТӘРЕ

Автор-төҙөүсеһе Фәнүзә Айытбай ҡыҙы Нәҙершина

Редакторҙар:
Ю.А. Андрианов
(рус текстары);
А.Р. Мөхтәруллина
(инглиз телендәге текстар);
С.Р. Сәлмәнов,
Р. Р. Рәхимов
(музыка редакторҙары).

Редакторы:
Ю.А. Андрианов
(тексты на русском языке);
А.Р. Мухтаруллина
(тексты на английском языке);
С.Р.Сальманов,
Р. Р. Рахимов
(музыкальные редакторы).

Eitors:
Yu.A. Andrianov
(Russian texts);
A.R. Mohtarullina
(English texts);
S.R. Salmanov,
R. R. Rahimov
(Musical editors).

Нәшриәт директоры *К. А. Аралбаев*
Редакция мөдире *С. F. Мөхтәруллина*
Мөхәррире *С. М. Рәхимова*
Рәссамы *Г. Е. Голубев*
Биҙәлеш мөхәррире *А. Р. Мөхтәруллин*
Техник мөхәррире *В. Р. Абдрахманова*
Корректорҙар *Ә. М. Кәримова, Л. И. Семенова.*

ИБ 5845

Йыйырға бирелде 20.05.1997. Баҫырға ҡул ҡуйылды 05.11.1997. Ҡағыҙ форматы 70 × 90¹/₁₂. Офсет ҡағыҙы. Гарнитура Прагматика.
Офсет менән баҫылды. Шартлы баҫма таб. 28,1+0,48 форз. Шартлы буяу отт. 29,06. Иҫәп-баҫма таб. 19,3+0,34 форз.
Тиражы 7500 дана. Заказ № 534. Хаҡы 12000 һум.

Башҡортостан КИТАП нәшриәте. 450001, Өфө, Левченко урамы, 4а.
Әҙер диапозитивтарҙан баҫылды.
Өфө полиграфия комбинаты. 450001, Октябрь проспекты, 2.